

Belényesy Márta

Fejezetek a középkori anyagi kultúra történetéből I.

Documentatio Ethnographica 26.

Sorozatszerkesztő
Fülemile Ágnes

Az MTA Néprajzi Kutatóintézete
és a L'Harmattan Könyvkiadó közös sorozata

Belényesy Márta

Fejezetek a középkori anyagi kultúra történetéből I.

A kötetet szerkesztette:
Báti Anikó

MTA Néprajztudományi Intézet
L'Harmattan

2011

A kötet megjelenését támogatta.

© Belényesy Márta, 2011
© MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2011
© L'Harmattan Kiadó, 2011

ISBN
ISSN 0138-9793

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezményrel
megvásárolhatók: L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979

harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.13.88

A kötetet szerkesztette: Báti Anikó
A borítót Ujvári Jenő tervezte.
A nyomdai munkákat a Kállai Zsanett munkája.
A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte, felelős vezető Kecskeméthy Péter.

Tartalom

Előszó (Paládi-Kovács Attila)

Szerkesztői előszó (Báti Anikó)

Az állattartás a 14. században Magyarországon

A ló becse a középkorban

Az állattartás és a pásztorkodás a 14-15. században Magyarországon

A teleknagyság és igaerő a paraszti üzemben Magyarországon a 14-15. században

Belényesy Márta válogatott műveinek jegyzéke

Belényesy Márta szakmai életútja

Képek a középkori Magyarország állattartásáról

Előszó

Belényesy Márta Magyarország középkori anyagi kultúrájának és gazdaságtörténetének egyik kiemelkedő kutatója. Nevét mégsem találjuk a lexikonokban, holt az 1947 és 1969 között eltelt bő két évtizedben mintegy félszáz szakcikke jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban, nagy nemzetközi szerzőgárdát felvonultató, tekintélyes tanulmánykötetekben.

Debrecenben született 1921. március 8-án. Édesapja földbirtokos volt, Bajcsy-Zsilinszky Endre őszinte híve. Felmenői apai és anyai ágon is Szabolcs, Bereg és Zemplén megye összehordó vidékein éltek, és köznemesi birtokaikon gazdálkodtak. Gimnáziumi tanulmányait 1935-1939 között Nyíregyházán végezte. Érettségi után felvételt nyert a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, ahol elsősorban történeti stúdiumokat hallgatott. Különösen vonzották Tompa Ferenc ősrégészeti és Viski Károly etnográfiai előadásai. Mindkét professzornak kedves tanítványa volt. 1944-ben, a német megszállás és Budapest ostroma idején édesapja a fővárosban bujkált. Édesanyja Beregszászon maradt, de a szovjet katonaság kitelepítette otthonából. 1945-ben családja anyagilag teljesen ellehetetlenült. Beiratkozását az utolsó szemeszterre Viski Károly és felesége tette lehetővé azzal, hogy kifizette a beiratkozás díját, az esedékes tandíját. Ennek köszönhetően 1946-ban megszerezte bölcsész diplomáját a Pázmány Péter Tudományegyetemen.

Még ugyanabban az évben alkalmazásba vették a korábban Teleki Pálról elnevezett, akkor már Kelet-Európai Tudományos Intézet Néptudományi Osztályára. 1947-ben bölcsészdoktori szigorlatot tett a budapesti egyetemen, 1948-ban pedig megjelent bölcsészdoktori értekezése *Adatok a tanyakialakulás történetéhez* címen. Belényesy Mártának 1949-ben sikerült áttelepítenie édesanyját Magyarországra az akkor már a Szovjetunióhoz tartozó Beregszászról, Kárpát-Ukrajnából. 1949 végén a Néptudományi Intézet miniszteri rendeletre jogutód nélkül megszűnt. Belényesy Márta is elveszítette állását. Egy ideig mozi-pénztárosként dolgozott. Rákényszerült, hiszen szülei ellátásáról is neki kellett gondoskodnia. 1950-ben az Iparművészeti Múzeum restaurátor műhelyében alkalmazták, 1951-ben a Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumában kapott régész-történész muzeológusi kinevezést.

1951 döntő fordulatot hozott az életében, mert átkerült a budapesti Néprajzi Múzeumba, és megbízták az *Anyagi kultúránk a 15. században* címen kezdődő aka-

démiai tervmunka és a döntően levéltárosokból álló, a középkori latin iratanyagban otthonos kutatókból szervezett munkaközösség vezetésével.

A jelen kötet négy írása teljes keresztmetszetet nyújt a hazai állattartás, pásztorkodás, a közlekedésben, szállításban és az ékés földművelésben alkalmazott haszonállatok tartásának középkori állapotáról. Két nagy tanulmánya itt jelenik meg először magyar nyelven. Ezeket az 1960-as években megjelent dolgozatait inkább ismerik német nyelvterületen, mint Magyarországon. Manapság sajnos a Kárpát-medencében egyre kevesebben olvasnak németül. Pedig a magyar agrárgazdaság ezen tárgykörei iránt ma is van érdeklődés. Nem csupán a történeti és a humántudományok művelői, hanem a magyarság „élő örökségét”, őshonos és régi magyar háziállatait tenyésztő és vizsgáló élettudományok, agrártudományok műhelyeiben is. Ez a tény újra aktualitást ad Belényesy Márta elmélyült, eredeti forrásokra alapozott agrártörténeti tanulmányainak.

A Szerző Magyarország középkori anyagi műveltségének úttörő, nemzetközi mércével mérve is kiemelkedő kutatója. Elsőként állapította meg nagyon határozottan, hogy a 14-15. századi magyar agrárgazdaság egy szinten állt a nyugat-európai királyságokéval. Ezt a tételt elfogadta és átvette tőle Pach Zsigmond Pál is, aki a magyar feudalizmus és gazdaság kora újkori „elkanyarodását” ecsetelte nevezetes monográfiájában. A jelen kötetnek a címe is jelzi a kiadó további terveit, újabb tematikus kötetek megjelentetését Belényesy Márta folyóiratokban szétszórta cikkeiből. Hiszen a Szerző publikációinak itt közölt jegyzéke is elárulja, hogy számos jelentős dolgozata foglalkozik a földművelés, a határhasználat, a településtípusok, a zsákmányoló gazdálkodás, a táplálkozás és az anyagi kultúra egyéb más területeinek feltárásával. Az elkövetkező kötetek ezen dolgozatainak a javát fogják majd felölelni.

Az állattartás a 14. században Magyarországon (Néprajzi Értesítő 1956. 23-59.) Belényesy Márta első kísérlete volt a tárgykör áttekintésére. A teljes 14. századi okleveles anyagra és egyéb forrásokra (szókincs, ikonográfia) alapozott, a korszak állattartását rendszerében ismertető tanulmány. Előbb az állatfajtákat, az állattartás ágazatait tekinti át, majd a már akkor meglevő két-három tartásmódot ismerteti. Rámutat, hogy a korábbi szilajtartás mellett, a 14. században jelentősen növekszik a félszilaj tartás és létezik már az istálló tartás is. Tanulságosan mutatja ki az állatok nem és kor szerinti megnevezéseiből kiindulva a tartásmódoknak azokat a vonásait, amelyek a terminológia differenciáltságát szükségessé tették. A háziállatok fajtaválasztékáról éppúgy tüzetes leírást ad ez a dolgozat, mint a tartás egyéb feltételeiről. Az állatfajták haszonvételének elemzése után az egész éves, illetve a tavasztól őszi tartó legeltető tartásmód részletes bemutatása következik: pl. legelő, legelőjog, Szent György havi kihajtás, a legelők típusai, a jószág fajták szerinti elkülönítése a legelőn, a *telek* és a *járás* fogalma, a parlag és az ugarlegelő

hasznosítása stb. A beszorulás időpontját csak hozzávetőlegesen tudja megállapítani. A sertések téli makkoltatását az ország sok részén gyakorolják, a nagyjóság szilaj telettésére főként az Alföldről vannak adatai. Behatóan foglalkozik a pásztorépitmények formáival (akol, kosár); leírja a pásztorok szállását, felszerelését, ruházatát stb. Kitér az istállós tartásmód térhódítására, a takarmányozás és az irtásokon, tisztásokon létesített szállások, lázok, mint szénacsináló, takarmánytároló és jószágteletető helyek szerepére. Ezzel kapcsolatban említi a szénagazdálkodás eszközeit, az állattartás teletető építményeit (csűr, ól, istálló). A dolgozat végén részletesen szól az állattartás nagytáji sajátosságairól, az Alföld, a Felföld és Erdély eltérő vonásairól.

Felteszi, hogy a magyar parasztságnak a 14. században kialakult egy olyan polgárosuló felső rétege, mely az élőállatok és egyes állati termékek (pl. marhabőr, faggyú) piaci értékesítésére törekedett, és azokból igen jelentős bevételre tett szert. Ezzel a fejlett állatkereskedelemmel, állatkivitellel magyarázható, hogy az Alföld a 15. századra az ország legfejlettebb területei közé tartozott. A középkor végén elpusztult falvak tárgyi hagyatéka az Alföld lakosságának már ezt a magas életszínvonalát tükrözi vissza. A nyugati állatkivitelben Pest, Esztergom mellett nagy szerepük volt Sopron polgárainak is, akik szintén jelentős ló- és szarvasmarha-kereskedést űztek. Bécsújhely városa már a 14. század elején vámmentes ló- és szarvasmarha-vásárt engedélyezett a magyaroknak. Ez a fajta városfejlődés és mezővárosi polgárosodás kétségkívül a marhakivitel konjunktúrájának volt köszönhető. A növekvő állatkereskedelem előmozdította a polgárosodást. „A fejlett állatkereskedelemmel magyarázható tehát – írja Belényesy –, hogy az Alföld a 15. századra kulturálisan az ország legfejlettebb területei közé tartozott.” Mindez kihatott más országrészek városfejlődésére is. A mezővárosok paraszti sorból kikerült gazdáik kezükbe vették a kereskedelmet, és kialakult belőlük a magyar többség. E többség réteg soraiban azonban mindig voltak németek és szlávok is. Létszámát tekintve is megnövekedett a pásztorréteg, miközben kivált belőle a jószágot külföldi vásárokra terelgető hajcsárok, hajtók, hajdúk népes csapata. A jószágkivitel fellendítette az útvonalak csomópontjában elhelyezkedő városok (Szeged, Pest, Vác, Székesfehérvár, Győr), meg az országhatárok közelében fekvő vámhelyek, kiviteli kapuk (Sopron, Légrád, Pozsony, Nagyszombat) forgalmát is.

A ló becse a középkorban. Egy 15. századi végrendelet tanulmányai című adatközléséből (Ethnographia 1957. 337-342) kitűnik, hogy a hagyatékban szereplő lovak többsége ménesből származik, és az úri birtok is a szilaj, a rideg tartásmódot követte. Az archív forrás megörökítette a lótenyésztés korabeli terminológiáját, pl. a lószínek neveit, az életkor- és az állapot megnevezésére szolgáló szavakat, a lótartás szokásait. Lovait a végrendelező csupa nemesi jogállású személyre testálta. A kúriai cselédek, pásztorok többnyire ökröt, tehenet kaptak róluk is megemlékező uruktól.

Az állattartás és pásztorkodás a 14-15. században Magyarországon című tanulmány itt jelenik meg először magyar nyelven. Eredetileg *Viehucht und Hirtenwesen in Ungarn im 14. und 15. Jahrhundert* címen látott napvilágot a *Viehucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa* címet viselő nemzetközi tanulmánykötetben, melyet Földes László szerkesztett, Belényesy Márta és Gunda Béla hathatós közreműködésével (Budapest, 1961. 13-82.). Ez a dolgozat a Szerző 1956-ban magyarul megjelent cikkének, *Az állattartás a 14. században Magyarországon*-nak erősen kibővített, átdolgozott változata. A mintegy 30 %-os bővülést jelzi a dolgozat német címének két új eleme, nevezetesen a „pásztorkodás” és a „15. század” hangsúlyos említése. Jelentősen bővült a sok-sok adatot tartalmazó filológiai apparátus is. A cikk 1956-ban magyarul közreadott első változatához 218, a kibővített német nyelvű dolgozathoz 326 lábjegyzet tartozik. A bővülést nem csupán a pásztorélet és a 15. század adatainak bőségebb felvonultatása idézte elő. Számos új forrással,

adattal, felvetett kérdéssel gazdagodott az előzménynek tekintett cikkben tárgyalt témák, tematikus részletek bemutatása is.

Belényesy ebben a dolgozatában a korábbinál jóval több figyelmet fordít a „pásztorrend” szerveződésére, a pásztornépek, népcsoportok jelentőségére, életformájuk, kulturális sajátosságuk jellemzésére. Bővebben ismerteti a legelőn emelt pásztorépitményeket, rámutat a pásztoroknak a falusi földművesekétől eltérő viselkedésére, öltözködésére speciális darabjaira. Az Alföld pusztai legeltető pásztoréletének kapcsán kiemeli a 13. században betelepült nomád kunok és a jászok jelentőségét a pásztorélet keleti hozadékának alakulásában. Foglalkozik a mezei szállásoknak, az alföldi *tugurium*oknak, mint a pusztai állattartás tartozékainak kérdésével. Tárnyalja a székely nagyállattartás sajátosságait, különös tekintettel az ökor- és loádóra, a székely lófajtára és az ottani hegyi lótarítás hírnevére.

A vlach jog és a magashegyi vándorló kisállattartás (juh- és kecsketartás) megjelenésével kapcsolatban leszögezi, hogy a vlach-jogon élőkben nem az etnikumot, hanem a sajátos foglalkozású, életformájú emberek csoportját kell látni. Ismerteti a nyári (havasi) és a téli (vizenyős síksági) legelők váltásán alapuló transzhumance lényegét. A hegyi juhtartók korábbi nomadizálását lezáró megtelepülés vezetett el a transzhumáló pásztorkodáshoz, mely a nyájak és pásztoraik vándorlását jelenti csupán, nem pedig az egész népcsoport (öregék, nők, gyermekek) vándorlását. A juh- és kecsketartó hegyi lakosok között is kialakult a késő középkorban a pásztorfoglalkozásra szakosodott férfiak rétege.

Az Alföldön ugyancsak a 14-15. században alakult ki a külső, pusztai szállások rendszere, a fizetett pásztorok, illetve a jószágot a távoli vásárookra hajtó *hajcsárok*, *hajdiúk* rétege. Mindez a növekvő marhaexporttal, az állatkereskedelemmel összefüggésben ment végbe a késő középkor századaiban. Az Alföldön a fejlődő mezővárosok, a gazdag parasztság pusztabérletei képezték a marhakivitel alapját.

Ez a tanulmány a korábbi, 1956-os cikknél bővebben, részletesebben szól a szé-

na- és rétgazdálkodás, a takarmánygyűjtés és a tároló építmények, az ólak és istállók, a téli takarmányozás, az istállózó állattartás tárgyköreiről is. A két dolgozat egyező részleteit itt szükségtelen említeni. Talán a fent említett példák meggyőzik az olvasót arról, hogy az átfedések ellenére is érdemes mindkettőt együtt megjelentetnünk a középkori magyar állattartás történeti néprajzát bemutató kötetben.

A teleknagyság és igaerő a paraszti üzemben Magyarországon a 14-15. században című tanulmány német nyelven jelent meg először a Földes László által szerkesztett *Viewirtschaft und Hirtenkultur* kötetben *Hufengrösse und Zugtierbestand der bäuerlichen Betriebe in Ungarn im 14-15. Jahrhundert* címen (Budapest, 1969. 460-502). Ennek a dolgozatnak nincs közvetlen magyar előzménye, csupán egyes adatai ismerősek a Szerző egyik korábbi publikációjából: *A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században*. II. rész. (Ethnographia 1955. 57-97.) Az *ararum* fogalmára, a középkori eketársulásokra és szántásra vonatkozó hazai hivatkozások főként erre a magyar nyelvű cikkekre történtek, a *Viehwirtschaft* kötetnek a téma teljes kifejtését tartalmazó német nyelvű dolgozatát kevesebben forgatták.

Bevezetőjében a középkori jobbágygazdaság társadalom-gazdasági szerkezetét vizsgálja, melyet alapvetően az egy-egy családi gazdaságra jutó szántóföldek nagysága és a paraszti üzemhez tartozó állatállomány, közelebbről az igaerő mennyisége határozott meg. Belényesy a jobbágytelek, a paraszti üzem méretét kívánta megállapítani, azt az egységet, mely megfelelt a családi gazdaság működésének, földművelő képességének, és amely után részesedett a falu határából, közösen hasznosított egyéb lehetőségeiből (rét, legelő, erdő). Majd azt vizsgálja, hogy a különböző telekkategóriák szántófölddel való ellátottsága hogyan alakult a 14-15. században. Azt a kettősséget igyekezett érzékeltetni, ami a népesség számának változása, növekedése és a telek (*sessio*) osztódása folytán előállt, és a parasztság elszegényedését idézte elő. Hangsúlyozza, hogy a telekállományba tartozó földek csökkenése nem feltétlen velejárója a parasztság elszegényedésének. Esetenként kifejezheti, motiválhatja a földművelés termelékenységének növekedését. Hozzájárulhat a földművelés hatékonyságának növekedéséhez, a határhasználati rendszerek megváltozásához is. Erre példa a nehéz ekék terjedése és a háromnyomásos művelési rendszer megjelenése a 14. században. Nyílt lehetőség a szántóföldek bővítésére is, például erdőirtások, gyepfeltörések révén, puszták bérlésével stb.

Ezt követően tér rá a paraszti igaerő kérdéskörére, mely a szilárd telekrendszerben éppúgy meghatározó jelentőségű volt, mint a földközösség viszonyai között. Arra keresi a választ, hogy mi indokolja a közös szántás, az ekeközösség létezését, melyet egyes külföldi szerzők a földközösséggel szoktak kapcsolatba hozni. Felsorakoztatja az eketársulások magyarországi adatait és bizonyítja, hogy azok a 11. századtól kezdve jelentős szerepet tölthettek be a paraszti gazdálkodásban. Az európai párhuzamokat is bemutatva tér rá a kor nehéz ekéjének igaerő-szükségletére és

vizsgálja a telkes jobbágyok állatállományának alakulását. Miután tisztázta az *aratrum* fogalmát, mely az ekét és az egy eke által egy nap alatt felszántható földterület egységét egyaránt jelentette, leszögezte: „Az ekeadományozások nagy száma a korai időktől kezdve azt mutatja, hogy a nyolc ökörrel vontatott, úgynevezett nehéz eke nem tartozott a közönséges és gyakori munkaeszközök közé.” Megállapítja, hogy az ekéhez szükséges nyolc ökör kevés jobbágygazdaságban állt rendelkezésre. Szükség volt arra, hogy ketten-hárman álljanak össze, fogják össze ökreiket, és közösen szántsanak. Nyolc ökörrel történő szántáshoz legalább három emberre volt szükség.

Így válik érthetővé, hogy a földesúri szolgáltatások megállapításánál a 14. századtól kezdve szórványosan, a 15. századtól fogva pedig egyre erőteljesebben már nem a telket, hanem az ekét, azaz az igaerőt vették alapul. A késő középkori jobbágygazdaság tehetőségéhez az igaerő száma mellett az ekével való ellátottság is hozzájárult. Ezt főként az ekevas és más vasalkatrészének (pl. csoroszlya) magas költsége indokolja. Mindezek együttesen játszottak közre az eketársulások létrejöttében. Belényesy megkülönbözteti a tartós és az időszakos, alkalmi társulások formáit. Vizsgálja az elvégzendő munkából való részesedés szabályait, és kiemeli azokat a tényezőket, melyek tájanként eltérő módon határozták meg az eketársulások létrejöttét. A közösen végzett szántás, az iga- vagy munkaközösség népi neve a 13-15. században – egyes szórványos adatok szerint – *eneu*, *enő* lehetett. Ennek a szónak az eredetét, magyarázatát nem ismerjük. A 16. század elején új elnevezés tűnt fel, a *cimbora*, melynek jelentését ma is megértjük.

Belényesy Márta munkásságának értékét a tanulmányok első közlésének éveiben a hazai néprajzkutatók közül nem sokan ismerték fel. E kevesek egyike volt Vargyas Lajos, aki klasszikus népballadáink középkori történetének feltárásával foglalkozott akkoriban.

Vargyas Lajos *Miért és hogyan történelmi tudomány a néprajz?* című dolgozatában (Néprajzi Értesítő 1961. 5-20.) a „sui generis” történelmi módszer alkalmazására Belényesy Márta középkori kutatásait és a munkaközössége által feltárt 13-16. századi forrásanyagot említi, mint „egész Európában egyetlen” példát a tervszerűen végzett nagyméretű történelmi-néprajzi kutatásra. Arra a kérdésre, hogy „mennyiben nevezhető mindez néprajznak” Vargyas – az elméleti tisztázás érdekében – alapos választ ad. „Eldönti a kérdést már maga az a tény – írja –, hogy ennek az anyagnak feltárásához és feldolgozásához szükséges a magyar és európai recens néprajzi anyag és a rávonatkozó néprajzi irodalom ismerete, tehát néprajzi anyagismeret és iskolázottság. Hiszen itt nem közvetlen források állnak rendelkezésünkre, amelyek valamely néprajzi jelenséget írnak le, hanem közvetett források, egy

határjárás birtok-adomá-nyozáskor, vagy egy legendarészlet, ahol mellékesen említenek egy munkaeszközt vagy házrészletet stb. – s ezeket nemcsak értékelni, de már meglátni is, és megérteni a benne rejlő néprajzi vonatkozás mibenlétét csak az képes, aki ismeri a „jelen” néprajzi jelenségeit, amit parasztságunk körében még láthatunk, vagy más népeknél, leírásokból ismertünk.”

Belényesy Márta maradandó kutatási eredményeket ért el. A magyar agrárgazdaság és –társadalom történetének általa vizsgált tárgykörei iránt a medievisztika minden területén van érdeklődés napjainkban is. Szívesen ajánlom ezt a kötetet a néprajz mellett a gazdaság- és társadalomtörténet, a művelődéstörténet, a régészet, a szó- és tárgytörténet minden kutatójának, érdeklődő, művelt olvasójának.

Budapest, 2011. január 6.

Paládi-Kovács Attila

Szerkesztői előszó

A tanulmánykötet összeállításakor a különböző kiadványokban megjelent munkák formai egységesítésére törekedtünk. Az évszázadokat a főszövegen belül mindenütt arab számokkal jelöltük. Nem minden tanulmány végén szerepelt külön irodalom és forrásjegyzék, így ott, ahol szükséges volt a lábjegyzetek alapján ezzel kiegészítettük a cikkeket a könnyebb kezelhetőség érdekében. A jegyzetapparátust formailag érdemben nem változtattuk, csupán könnyebben áttekinthetővé tettük, ahol szükséges volt az évszám, a szerzők keresztnevének feltüntetésével. Néhány szakirodalmi tételnél a könyvészeti adatok pontosításra, helyesbítésre szorultak; a szerzők teljes nevét igyekeztünk megadni. A tanulmányokhoz tartozó képeket, ábrákat külön mellékletben közöljük, az első megjelenéshez képest a képek sorrendjében nem, csak tagolásukban történt változás, ebből kifolyólag az ábrák számozását a jelen kiadvány képjegyzékéhez igazítottuk az egyes munkákon belül. A megfelelő képminőség érdekében digitális reprodukciókat használtunk fel. A mellékletben szereplő képek, ábrák címének, alkotóinak, forrásainak megjelölése helyenként hiányos volt, ezeket kiegészítettük, adataikat pontosítottuk.

Budapest, 2011. 02. 01.

A szerkesztő

Az állattartás a 14. században Magyarországon¹

A mezőgazdaság különböző ágai közül az állattartás a 14. században még mindig jelentős szerepet visz valamennyi táj életében. A középkor embere gazdálkodásában és a mindennapi életében a mainál fokozottabban látta hasznát állatállományának. A lábasjószágnak elsősorban erejét használta ki, de földje megművelésénél sem nélkülözhetette trágyahasznát. A jobbágy szegényes in-ventáriumában éppen ezért az állat jelenti a legnagyobb értéket s az abban ért károsodás a legérzékenyebb veszteséget. De olyan viszonyok között is, mint a középkor, mikor a pénznek még viszonylag sokkal kisebb a jelentősége, a lábasjószágot vagyonnak tekintik, s az állatok számában a gazdagság fokmérőjét látják.

Az állatokat hasznuk szerint különböztetik meg egymástól. Így külön beszélnek nagy- és kisállatokról. Az előbbi csoportba a szarvasmarhákat (heverő és igás állatokat), a ménesbéli és közönséges lovat sorolják. A kisállatok közé tartoznak a munkaerő szempontjából fel nem használható sertések, juhok és kecskék. Az állat megjelölésére a barom mellett a lábasjószág kifejezés szolgál, szemben az ingatlan jószággal, amilyen a föld is.

Az egyes állatok fajtáinak megállapítását igen megnehezíti, hogy gyérek a milyenségükre (nagyságukra, tulajdonságukra) vonatkozó utalások. Ha ilyennel mégis találkozunk forrásainkban, csupán annyit állapíthatunk meg belőlük, hogy az egyes állatok között még mindig a keletről hozott fajták vannak túlsúlyban. Így legkedveltebb állatjában, a lóban nagy számban őrzi a magyarság az egykori tarpán leszármazottját, a viszonylag kistestű, rendkívül kitartó és gyors lábú lovat, melyet

¹ Az állattartás a 14. században Magyarországon (Néprajzi Értesítő 1956. 23-59.) a tanulmány megjelentetésének eredeti helye. (Szerkesztő)

Az itt közölt dolgozat csak részlet egy nagyobb agrotechnikai tanulmányból, mely részletesen vizsgálja Magyarország 14. századi mezőgazdasági termelésének kérdéseit. Az anyaggyűjtés részben a 14. századi paraszttörténeti munkaközösség keretén belül készült. Saját anyagomon kívül felhasználtam még Fekete Nagy Antal (F. N. A.), Fügedi Erik (F. E.), Kumorovitz L. Bernát (K. L. B.) és Mályusz Elemér (Má. E.) gyűjtését, valamint az általam vezetett „Anyagi kultúránk a 15. században” c. munkaközösség kéziratosa adattárát is („Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára), Fekete Nagy Antal (F. N. A.), Kumorovitz L. Bernát (K. L. B.), Muzsnai Lászlóné (M. L.-né), Oszwald Arisztid (O. A.), Pataki János (P. J.) és Zákonyi Mihály (Z. M.) gyűjtéseit. Munkájukért ez úton is köszönetet mondok.

még honfoglaló ősei hoztak magukkal.² Bár a 12. századtól kezdve a nyugati lovagi harcmóddal együtt kénytelen átvenni az ahhoz sokkal inkább megfelelő, nagyobb testű és kevésbé gyors lovat is. Az egykori feljegyzések azonban arról tanúskodnak, hogy a magyarok páncélos lovagi seregét még a 14. században is igen nagy számban egészíti ki az olyan könnyebb fegyverzetű, nem lovagi módon küzdő katonaság, mely rajtatűtészzerű támadásainál jól tudja használni ezt az igen gyors lábú és aprótestű lovat, mellyel a hasonló taktikát folytató ősei is rettevésben tartották az akkori művelt világot. Azt, hogy ez a keleti lófajta mennyire hosszú ideig élt népünk körében, megállapíthatjuk azokból a kisméretű, Árpád-kori zablákból is, melyek feszítőzabla néven ismeretesek, s melyek a kizárólag lovagi harcmódot folytató nyugati népeknél e korból sehol sem maradtak fenn.³ Ezeknek a lovaknak a kis testalkata a más lóhoz szokott nyugatiak szemében még a későbbi századokban is feltűnő volt. Például ezt az aprótestű és igen igénytelen lovat dicséri I. Lajos nápolyi hadjáratát megörökítő Villani olasz krónikaíró, és a magyarságra igen jellemzőnek mondja.⁴ A honfoglaló magyarság leginkább patkány- és egérszőrű tarpánja a keveredés ellenére is mennyire átütő lehetett egész lóállományunkban, ezt középkori lószíneink is bizonyítják, melyek között a barnás pejek mellett még a 15. században is leggyakoribbak a szürke és szürkés színárnyalatú lovak. A keleti pusztáknak ez az igénytelen képviselője ugyanis időközben valószínűleg újabb felfrissítést nyerhetett a tatár⁵ és kun, a 15. századtól kezdve pedig a török lovaktól. A 15. század elején hazánkban keresztülutazó Bertrandon de la Brocquière, akárcsak az egy évszázaddal korábban élő Villani, őszinte csodálattal emlékezik meg az itt látott lovakról: „Jó futók – írja – egyébként majd mind jó hátaslók. Hibájuk azonban, hogy kissé makrancosak. Különben pedig nehezen patkolhatók.”⁶ Ez a leírás sokban egyezik azzal a jellemzéssel, melyet másfél évszázaddal korábban Ta-

² *Hankó Béla* számos honfoglaláskori sírból származó lókoponyát megvizsgált és kiderítette, hogy e lómaradványok csontozata megfelel a tarpán csontméretének. (*Hankó Béla: A magyar háziállatok története.* Budapest, 1954. 80.)

³ *Tóth Zoltán* a románkori feszítőzablákról írott értékes tanulmányában abból a tényből kiindulva, hogy a lovagi harcmódnak hódoló nyugati területek egyetlen feszítőzablát sem őriztek meg a 15. századnál előbből, azt állapítja meg, hogy e zablatípus az egész középkoron keresztül továbbélő könnyűlovasságunk velejárója volt. A nehézfegyverzetű lovaknak ugyanis nem volt szüksége lóva olyan mértékű kormányzására, mint amelyet a feszítőzabla használata biztosított a mozgékony lovon harcoló, könnyű fegyverzetű íjásznak. Azt is megállapítja, hogy a zabla orrdíszé után ítélve az a ló, mely ezt a szájában viselte, igen kis állat lehetett. [*Tóth Zoltán: Legrégibb feszítőzablaínról.* Arch. Ért. XXXIX. (1920—22), 76.]

⁴ *Miskulin Antal: Művelődéstörténeti mozzanatok Giovanni és Matteo Villani krónikája alapján.* Budapest, 1905. 70.

⁵ Rogerius is megemlíti, hogy a híres tatár lovak közül sok került a magyarok birtokába. (Rogerii Carmen Miserabile. Scriptores. II. 581.), 1293-ban László bíró Csud nevű jobbágnak 4 ökröt és 1 tatár lovat ítél oda. (Zichy O. I. 28. 8.)

⁶ *Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten.* Budapest, 1891. 94.

más érsek a tatár lovokról ad. E lovakat erőseknek, éhséget és fáradságot bírónak ismeri, melyeket parasztmódra lovagolnak, sziklákon és köveken patkó nélkül úgy nyargalásznak, mintha vadkecskék volnának.⁷ E lófajta számos jó tulajdonsága a kortársak figyelmét később is felkeltette. Oláh Miklós a kunok lováról adott leírásában szilaj és nagyfejű állatoknak mondja őket,⁸ mely jellemző és igen találó erre az ázsiai vadlóból, a takiból származó lóra. Nálunk a nehéztestű lovakat – leszámítva hadászati felhasználásukat – sohasem kedvelték úgy, mint nyugaton, bizonyítja az is, hogy a nehéz páncélatban vívott lovagi torna sohasem tett olyan jelentőségre szert, mint ott. A Zsigmond korában átutazó Brocquiére említi meg azt is, hogy a magyarok a lovagi tornához feltűnően apró lovakat, alacsony nyergeket és kurta, erős lándzsákat használnak.⁹ E lovakban, már Hankó Béla is feltételezi, hogy az ősi tarpán leszármazottait kell keresnünk.¹⁰ E lovak legszebb példányai ebben a korban már Erdélyből és a Székelyföldről kerülnek ki. Ebben nem kell feltétlenül csupán visszaszorulásukat látnunk. Esetleg feltételezhető a hasonló testalkatot és tulajdonságokat mutató moldvai lóval való kereszteződésük.¹¹ Országos hírüket mutatja, hogy a 15. század elején már a lótenyésztés tekintetében nagymúltú Alföldön is szívesen tartják ezeket a székely lovakat.¹² Országos közkezdveltségük egyben arra is rávilágít, hogy az ősi tarpán időközben erős keveredésen mehetett keresztül. Már az igen kisméretű Árpád-kori feszítőzablák is arra mutatnak, hogy az egy keskenyebb pofacsontú lóra illett. A mai arabs lovaknak, melyek ugyancsak tarpán ivadékok, hasonló a koponya alkatuk, de pofacsontjuk jóval keskenyebb. Az Anjouk uralomra jutása minden bizonnyal erős befolyással volt lóállományunk alakulására is. Az erős gazdasági kapcsolatok és gyakori hadjáratok során valószínűleg sok délvidéki arab ló is bekerült hozzánk. E lovak testformája nemes és a mai arabs lóra emlékeztető volt. Valószínű, hogy a Kolozsvári testvérek is ezt a tarpánnal keveredett nemes testformájú lovat mintázták meg a Szent György-szobor lóalakjában.¹³ A korabeli ábrázolások egyben arra is rávilágítanak, hogy az úri réteg nemcsak ismerte, hanem a nehéz fegyverzetű páncélos csatákban maga is használta Nyugat-Európa nagyobb testű, hidegebb vérű lovát. A lovagi kort híven megörökítő *Képes Krónika* miniátora is ezt a hatalmas testű

⁷ Megjegyzi e lovokról azt is, hogy rendkívül kevés igényűek, mert három nap egyfolytában fásztva egy kis kórótakarmánnyal is beérik. (Tamás esperes, A tatárjárás története. VIII. fejelet.)

⁸ Hankó B.: 1954. 81.

⁹ Szamota I: 1891. 96.

¹⁰ Hankó B.: 1954. 82.

¹¹ A Károlyiak 1354-es birtokosztályában „equatia eorum maiori exclusa equatia Olachaly in tres dividerunt partes coequales.” (Anjou O. VI. 158.)

¹² Bertrandon de la Brocquiére, 1434-ben hazánkban keresztül menő francia utazó csodálkozva beszél arról a nagy lóállományról, melyet Pest és Buda között látott. Megjegyzi, hogy e lovak jórészt Erdély hegyes vidékeiről valók. (Szamota I.: 1891. 94.)

¹³ Szent György-szobor képét l. *Dercsényi Dezső*: Nagy Lajos kora. XXIV. és XXV. t.

állatot ábrázolja az Árpád küldte fehér lóban,¹⁴ minden bizonnyal tudatosan, mert a kor felfogásának megfelelően egyedül ezt tartotta lovaghoz méltónak. S ez a nagy harci mén tűnik elénk Szent László kun vitézzel folytatott párviadalán is. A páncélos lovag hatalmas paripája mellett valósággal eltölpül a kun vitéz apró lova.¹⁵ E nagytetű lovak gyakran tűnnek elénk a 15. századi ábrázolásokon is. Például Zsigmond király egyik csontborítású dísznyergének gótikus fegyverzetű páncélos lovasa is ilyen erőteljes lovon ül.¹⁶

Igen kevés azonban az, amit a magyarság másik hasznos háziállatáról, a szarvasmarháról elmondhatunk. De feltehető, hogy a keleti pusztáknak ez a jellegzetes fajtája, a nagy testű, edzett és igénytelenségben utolérhetetlen marha, mely hatalmas nyájában legelészett a puszták kövér legelőin, meglehetősen keveset változott időközben. Leggyakoribb elnevezéséből, a „szőke” és az „ordas”-ból arra következtethetünk, hogy a magyar szarvasmarha színe e korban is fehér vagy világos szőke volt. Ordas elnevezése egyben arra is rávilágít, hogy bikánál valószínűleg gyakori lehetett a darvas szín is, itt a fej, a nyak és az elülső rész valamivel sötétebb árnyalású. A tehenek azonban általában fehér színűek lehettek e korban is csakúgy, mint később.¹⁷ Szarvuk oldalt és felfelé álló, a mainál jóval kisebb, búbos vagy gombos állású volt. Valószínűleg jól ismerte kora jellegzetes állatállományát a *Képes Krónika* miniatúr-festője, mert a magyarok bejövetelénél ezt a hasznos háziállatot is megörökítette. Az ábrázolásból az látszik, hogy a később oly jellegzetessé váló címeres szarv az alföldi éghajlat fokozott behatásának a következménye, amely az előreálló, villásszarvú honfoglaláskori marha szarvállását lassan teljesen átalakította.¹⁸ E fajta jótulajdonsága, hogy rendkívül munkabíró, igen nagyra megnő, ízletes húst ad és nagyon igénytelen. Számos jótulajdonságát, hogy a legelőn nagyra és kövérré meghízik, a nyugati, igényesebb szarvasmarhával szemben a korabeli külföldiek is igen dicsérik. Már a 14. században meginduló nyugati állatkivitelünk is azt mutatja, hogy e marhának milyen nagy volt a becse külföldön. Nemcsak igénytelensége és munkabírása miatt kedvelték, hanem azért is, mert a magyar szarvasmarha húsát tartották a legjobbnak. Ezt még később is számos külföldi levéltári adat bizonyítja.¹⁹ A magyar szarvasmarha igénytelenségének

¹⁴ Lásd 1. ábra.

¹⁵ Lásd 2. ábra.

¹⁶ Zsigmond elefántcsont borítású dísznyergének lovas alakját 1. Magyar Művelődéstörténet. II. 405. Szerk.: *Domanovszky Sándor*.

¹⁷ Lásd 1. ábra.

¹⁸ *Hankó Béla* kimutatja, hogy a magyar szarvasmarha elsősorban színében és szarva állásában különbözik őstől, az őstuloktól. Ez a világos szín klimatikus hatásokra keletkezett, de különbözik csonttanilag is. A délorosz sírokból előkerült, kissé degenerálódott szarvasmarha testarányának megnagyobbodása ugyancsak a magyar puszták hatására következett be. (*Hankó Béla: A magyar szarvasmarha eredete. Klny. a Tisia 1936. évi 1. számából. 59-60.*)

¹⁹ 1518. április 6-án Nürnberg városának tanácsa közli, hogy a nürnbergi hús azért olyan

és szívósságának a ridegtartás volt az oka. E fajta a ridegtartás hatására előnyösen fejlődik, bizonyosságot szerezhethünk abból is, hogy azokon a területeken, ahol már fokozottabb mértékben kell számolni az állat istálló tartásával – például a Felvidéken –, a szarvasmarha elpuhul, sőt testarányai is bizonyos átalakuláson mennek keresztül. Igen szembeeszköően mutatkozik ez meg például a Zólyom megyei Jakabfalva 15. századi oltárképén, amelyen egy szekérbe fogott szarvasmarhapár látható.²⁰ Az állat színéből arra következtethetünk, hogy itt esetleg már egy más fajta állunk szemben, amelyet egyelőre nehéz bizonyítanunk. De abból, hogy a szarvasmarhára vonatkozó színek között a 14. századtól kezdve sok rőt, barna és szürke is akad – amilyen a *cibere*, *csarna*, *fekete-csarna* és *tompabarna*²¹ megnevezés –, arra következtethetünk, hogy szarvasmarha-állományunk időközben főként a szomszédos szláv és esetleg a felvidéki németiség részéről újabb fajtákkal frissülhetett fel. Szlovákia, Kárpátukrajna és az Erdélyi Kárpátok területén élő szarvasmarha ugyanis nemcsak testalkatában, hanem színében is erősen elüt a magyar szarvasmarhától. Így a szlávtság hatása valószínűleg nemcsak erdélyi lóállományunk, hanem szarvasmarha-állományunk tekintetében is még sokkal inkább feltételezhető.

A kisállatok – amilyen a juh és a sertés – milyenségére, tulajdonságára vonatkozó utalások még ritkébbak. Így meglehetősen kevés az, amit írott források alapján fajtájukról elmondhatunk. Pedig számos hasznuk következtében, mint a tej, hús és gyapjú, a középkor leghasznosabb állatai közé tartoznak. Sőt, a táplálkozás igénytelenségében még felül is múlják az előbbieket. A juhok például hatalmas nyájokban járják az alföldi szikes és havasi legelőket. A sertések pedig a mocsarak és az erdők növényzetét túrják. A Felvidéknek és Erdélynek a legjellegzetesebb állatját, a juhot a középkor több táblaképfestője is megörökítette.²² A róluk készült ábrázolások azt mutatják, hogy e korban már két fajtájuk ismeretes: a sodrott-szarvú racka és az európai parlagi juh. A sertés földrajzi elterjedéséből arra következtethetünk, hogy szintén több fajtája honos: egy erdei életmódhoz szokott tájfajta, amely a dunántúli erdőségekben már korábban kialakult és a mocsarak növényzetével táplálkozó, keleti rétségi sertés; Hankó Béla kutatásai alapján azonban feltételezhető egy ősi, alföldi tájfajta is.²³ Mindkét előbbi fajta nagytű

drága, mert Magyarországon, amely Németországot jórészen marhával látja el, a múlt télen, takarmányhiány következtében a marha elhullott. (M. G. T. Sz. 1900. VII. 79.)

²⁰ Lásd a jakabfalvi szárnyasoltár e részletét (Magyar Művelődéstörténet. II. 354).

²¹ 1475-ből Kállay Lökös Lörincné végrendelete: „Vacca nomine *Chibere charna*, vacca *Langas*, vacca *Fekethe charna* et alia *Thompa Barna*” szerepel. (DI. 56.000.)

²² Lásd a németlipcsei szárnyasoltár 1450 körül készült táblaképét. (Radocsay Dénes: A középkori Magyarország táblaképei. Budapest, 1955. XLV. t.) és a radácsi szárnyasoltár egyik táblaképét (Magyar Művelődéstörténet II. 151.)

²³ Az ősi alföldi zsírsertés *Hankó Béla* szerint egyenes folytatása az avar kori sertésfajtának. Ez rövidlábú és hízásra igen hajlamos fajta lehetett. (*Hankó B.*: 1954. 110.)

és főként húsrá hízó állat. Középkori közkedveltségünkél elsősorban a húsfogyasztás játszik szerepet és csak másodsorban jön tekintetbe a zsírszükséglet, amelyet ekkor még nagymértékben pótolnak az olajos magvak. E fajtának igen jó tulajdonsága, hogy szinte alig igényel valamilyen mesterséges hizlalási eljárást, anélkül is kövérré hízik a rétségeken és erdőkben. A sertések malomporon való hizlalása meglehetősen ritka, még a későbbi nagybirtokon is. Igénytelenségüket Oláh Miklós is igen dicséri: „Nálunk a sertéseket – írja – a lápok, mocsarak és rétségek temérdek halával, madártojásával, férgével és zsenge növényzetével szokás eltartani.”²⁴ E fajta fennmaradásánál valószínűleg nem kis szerepet játszott, hogy az anyasertés gyakran pározott a teljesen vadon élő fajtestvérével is. E félvad állapottal magyarázható tehát, hogy a ridegkondában élő sertés sokszor nagy veszedelmet jelentett nemcsak az arra haladó utasoknak, hanem maguknak a pásztoroknak is.

Ezeket az állatokat részint tenyésztés és szaporítás, részint munkaerő és egyéb haszon, mint tej-, hús- és gyapjúszolgáltatás miatt tartották. A továbbtenyésztés céljából tartott állatállományt nem dolgoztatták, tejszolgáltatásra nem helyeztek súlyt, sőt gondozására, táplálására sem, hanem szilaj állapotban télen-nyáron a legelőn tartották. Minden valószínűség szerint így nevelték az ígás ökrök és hátsalovak nagy részét is. Azáltal, hogy hagyták az állatot a legelőn felnövekedni, kitéve az időjárás viszontagságainak, táplálékával szembeni igénytelenségét és munkabírást fokozták, de egyben ellenálló képességét is növelték. Az igaerejénél fogva igénybevett növendék szarvasmarha szilaj tartását nagymértékben megkövetelték az állat erejét igen megnyűzó, nehéz megmunkálású földek és kezdetlegesebb eszközök is, melyekkel a középkor e századaiban is számolnunk kell. De számtalan előnye volt a szilaj tartásnak a lótenyésztésben is. Az időjárás viszontagságaival szemben megedzett, táplálékával szemben igénytelen és a futásban kitartó ló nemcsak mint hátsaló vált be kiválóan,²⁵ hanem háborúban is méltó társává válhatott az embernek. „A magyarság – írja egy évszázaddal későbbben Mátyás király – saját nevelésű paripáin vívta meg sok diadalmas csatáját törökkel és keresztény ellenséggel.”²⁶

A földművelés nagyarányú térhódítása következtében a 14. században azonban már jelentősen növekszik a félszilaj és az istálló tartás. Főként az igaerejük miatt tartott állatoknál, mint a lónál és szarvasmarhánál gyakori ez a tartási mód. Erre az jellemző, hogy tavasztól őszig az állat a legelőn van, erejét azonban a gazdasági

²⁴ *HankóB.*: 1954. 109.

²⁵ Giovanni Matteo olasz krónikaíró I. Lajos nápolyi hadjáratával kapcsolatban a magyar lovak igénytelenségét dicséri: „Milyen volt a lovak tápláléka – kérdi – fű, széna, szalma azoknak a rendes ételmezése, gabona csak akkor, ha keletnek mennek és nagy pusztaságokon kelnek át. (*Miskulin A.*: 1905. 15.)

²⁶ Magyar Művelődéstörténet. II. 150.

munkák idején igavonásra igénybe veszik, olykor éjszakára,²⁷ sőt ünnepnapokon²⁸ is kihajtják. Télen pedig istállón tartják és rendszeresen takarmányozzák. A források az év minden szakaszában említést tesznek ezekről az állatokról a jobbágy háza tájékán, hol rendszeres takarmányozásukat mutatja – a jobbágy házi szénakészletén kívül –, hogy a takarmány értéke éppen korszakunkban növekszik meg, sőt az ország egyes lótenyésztő vidékein már a mesterségesen termesztett takarmány led-
nekkel is találkozunk.

E kétféle tartásmódot híven tükrözi a korabeli forrásoknak az állatok megkülönböztetésére vonatkozó megnevezése. A ménésbeli még soha igába nem fogott lovak pl. mint „*equus equatialis*”-ok²⁹ vagy „*equus indomitus*”-ok³⁰ szerepelnek okleveleinkben, szemben a már megszelídített „*equus domitus*”-okkal³¹ és közönséges „*equus*”-okkal.³² Szarvasmarhánál az igába már betört ökör ugyanilyen vonatkozásban „*bos domesticus*”³³ vagy „*iuga bovm*”³⁴ néven fordul elő, különvál-

²⁷ 1517: Forgach Miklós és Péter perelték Palásthy Jánost. Palásthy János éj idején többször hajtott be lovakat kúriájába. Többen vallották, hogy Zsófia ünnepe táján, lovaikat „*versus quendam vallem Kwthaswelgye vocatam in territorio dicte possessionis Czabay noctis tempore ad pascua exmississent et ibidem dormire voluissent tunc audivissent quendam strepitum equorum equatialis timentes equos suos arripientes armaque habuerunt in manibus surrexissent et subaudire cepissent quod esset de illo strepitu equorum tandem audivissent per ipsam vallem Kwthaswelgye equos equatiales et hinc fugisse ex una parte ipsius vallis audivissent quendam vocem Bohemicalem ex alia vero parte ipsius vallis quoddam signum vulgariter dicendo ywelthes fecisse*”. (Esztergomi káptalan orsz. lev. Fasc. 134. n. 22.)

²⁸ 1429: Tisolci András fia Miklós egy vasárnapi napon „*Petrum familiarem suum cum quibusdam equis suis ad proprium fenetum suum in Thisolch habitum causa pascendi destinasset*” ott Tisolci András és fiai megölték. (Dl. 72.637. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára. O. A.)

²⁹ 1329: (Heves m.) Lánynegyedet kötnek egy 30 lóból álló, „*equatia*”-ból és 15 „*domitus equus*”-ból. (Anjou O. II. 431.), 1333: A Cselénfiak Borsod megyei adományos birtokukat átadják az Edelényieknek. Ezek viszont 14 „*equas equatiales et septem equas annii tertii mixtim et praeteriti ad omnes puledros earundem annii presentis*” adnak. (Anjou O. III. 16.)

³⁰ 1334: (Vas megye) „*equi indomiti*” szerepelnek (Dl. Tzsa. 40.665.), 1340: Csornai Lőrinc fia János csornai ménéséből Marcaltói Bertalan fia István 14 „*equas magnas indomitas de equatia furtive exceptit*”. (Soproni O. I. 588.)

³¹ 1329: Lánynegyedet kötnek egy 30 lóból álló „*equatia*”-ból és 15 „*domitus equus*”-ból, melyek 30 márkát érnek. (Anjou O. II. 431.)

³² 1349: Károlyi Miklós felesége hozományáról végrendelkezik „*equatiam suam ... equos bonos*” feleségére hagyja. (Károlyi O. I. 184.)

³³ 1395: Vesszős fia Tamás feleségének hagyja egy Bars megyei birtokát, továbbá „*omnibus equis equatilibus, necnon pecudibus et pecuribus domesticis ...*” részét. (O. L. Esterházy cs. lt. Rep. 32 f. I. nr. 542.)

³⁴ 1349: „*juga boum ac cetera pecudes et pecora*” (Károlyi O. I. 84.).

va a „pecus pascuale”³⁵ és a „bos pascualis”-tól.³⁶ A mezőgazdasági munkák elvégzése után vagy közben mezőre szoruló igásökrök egyszerű „bos” elnevezésével szemben a „bos pascualis” (legelőben ökör) névösszetételével világosan utal az állandó legelőn való növekedésre. Sertéseknél – úgy látszik – szintén megvan ez a kettősség. Különösen úri birtokokon gyakori, bogy megemlékeznek bizonyos kocákról,³⁷ különben általánosságban csak kint növekvő nyáját említene. A szilaj tartással szemben az anyaállat számontartása azt mutatja, hogy már háznál nevelik őket, és tenyésztésükre is súlyt helyeznek. Ez a megkülönböztetés megmutatkozik abban is, hogy ha a hatalmaskodások során az egyes községek jobbágyait jószágállományukban veszteség éri, az igás ökröket és lovakat elválasztva sorolják fel és csak aztán emlékeznek meg a község kinn élő nyájáról. A hatalmaskodás szabályszerű leírása: 1394-ben a pécsi püspök emberei Töttös László laki birtokára törnek, elhajtják onnan a jobbágyok 72 ökrét, 8 lovát, s a község összes nyáját elviszik.³⁸ Az említett hatalmaskodás során a püspök emberei Lajmér községből ugyancsak elhajtják a jobbágyok összes nyáját: 150 barmot, 100 sertést, 100 kecskét és 20 ökröt visznek el.³⁹ Nyájon tehát az igásökrökkel és lovakkal szemben a község szilaj vagy félszilaj szarvasmarha-, sertés-, juh- és kecskeállományát értik.

Az állatok tervszerű tartásával kapcsolatos, hogy nem és kor szerint is nyilván tartják őket. Középkori szótáraink⁴⁰ például külön jelölik a kanca, illetve kabala és külön a mén, illetve paripa és megint külön a herélt lovakat.⁴¹ A szarvasmarhánál szintén megvan ez a megkülönböztetés. Ezt jelöli az ünő, bika és ökör névalak.⁴² A sertések közül az anyasertésnek eme, a hímállatnak kan, és a herélt sertésnek ár-

³⁵ 1336: A Somogy megyei jobbágyok 20 laneusonként adnak „unum pecus pastuale”-t. (Anjou O. II. 317.)

³⁶ 1240: „in duobus praediis Fyus ... habet tria aratra ... et pascuales boves” (Pannonhalmi Szent Benedek Rend Története I. 1904. 782.)

³⁷ 1398: Bogdáni Egyed végrendeletében szerepel egy pejlo és „60 pecorum boum scilicet et vaccarum, 75 ovium, 7 scropharum”. (Dl. 53030. Má. E.)

³⁸ „universas greges eiusdem possessionis depelli fecissent”. (Zichy O. IV. 511.)

³⁹ Zichy O. IV. 551.

⁴⁰ Ilyen a Schlägli szójegyzék a 15. század elejéről. (Kiadta Szamota István : A Schlägli magyar szójegyzék. Budapest, 1894.) (Rövidítése = S.) A Besztercei szószeret ugyancsak a 15. század elejéről. (Finály Henrik: A Besztercei szószeret. Latin-magyar nyelvemlék a 15. századból. Budapest, 1892.) (Rövidítése = B.) és a Murmelius-féle szójegyzék a 16. század elejéről. (Szamota István: A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. Budapest 1896.) (Rövidítése = B.)

⁴¹ B. M.: Equus = *lo*, *low*, equa = *cabala*. A Székelyföldön ma is kabala a kanca neve; S., B.: emissarius = *menlo*, *men*; uo. dextarius = *farib*; uo. spadosus = *hereth lo*, *herelt lou*.

⁴² S. B. M.: tauro = *bica*; vacca = *ine*, *yne*, *ewnoe*; bos = *wker*, *oker*, *oekoer*.

tány a neve.⁴³ Juhok és kecskék között a hímállatok kos és bak, a heréltek pedig ürü megjelöléssel szerepelnek.⁴⁴

Mindkét nyilvántartás az állat tenyésztése és munkában való felhasználása szempontjából fontos. Bár szilajtartás esetében az előbbi nem játszik olyan szerepet, itt a hím- és anyaállatok többnyire együtt legelnek. Sokkal fontosabb ellenben munkában való felhasználásuknál, de itt is vannak eltérések. Lovaknál például mindkét nem egyformán felhasználható, mint hátas és igásló, mindkettő beválik. Sőt hadászati célokra a lovagi módon küzdő középkor a ménlovat ismerte a legjobbnak,⁴⁵ valószínűleg nemcsak ereje, hanem nagyfokú tanulékonyága miatt is. A páncélos lovag harci „paripájá”-t a legkitűnőbb ménlovak közül választották ki és nagy gonddal tanították be. A ménlovak fokozottabb értékével magyarázható tehát, hogy hím- és anyaállat egy ménesen belül változatlan arányban is szerepelhet. A könnyű fegyverzetű és gyorsaságával ható lovasság azonban, mely e korban is fontos hadászati szerepet játszik, nem annyira a mén, mint inkább a herélt lovaknak látta hasznát,⁴⁶ minthogy ezek könnyebben kormányozhatók, és a váratlan fordulatokra sokkal kaphatóbbak voltak, mint amazok. A szarvasmarhaállományban ugyanígy a hímállatok többségét szintén nem hagyják természetes állapotában felnövekedni, minthogy mezőgazdasági munkára az ökör a legmegfelelőbb. Hadászati felhasználásukon kívül ezt a célt szolgálják azok a lovak is, amelyeket ugyancsak kiherélnek, hogy ezáltal kitaróbbá és szelídebbé váljanak.⁴⁷

Hasonló gazdagság tapasztalható az állatok kor szerinti megkülönböztetésénél. A legértékesebb állatnak, a lónak egyéves korig csikó,⁴⁸ azon túl *kétivi*, *háromívi* ló a neve.⁴⁹ Ugyanígy a szarvasmarhát egyéves korig borjú, azon túl pedig *másod-* és *harmadfü* tinónak nevezik.⁵⁰ A növendék anyaállat *űsző*, az ökörtinó pedig *tulok* néven bukkan fel a forrásokban.⁵¹ De *tulok* a nevük a hizlalásra szánt, heverő marháknak is. A kisállatok között leginkább a sertésnél van meg ez a megkülönböztetés. Itt külön tartják nyilván a *malacot* és külön a növendék állatot, a *süldőt*.⁵²

⁴³ S. B. M.: scropha = eme *dizno*, eme *yzno*; S.: nefrendus és M. verres = *kan*; M.; maialis = *herrelt dizno*; S.: nefrendus = *kan*, B.: nefrendus = *árhán*.

⁴⁴ S. B. M.: ovis = *jh*, *jeh*, *ju*; S. B. M.: aries = *cos*, *coz*, *kos*; S.: castro és vervex = *wrw*, M.: vervex = *herrelt kos*, B.: vervex = *boch vag vru*; S. B. M.: capra = *kechke*; S. B.: ircus = *bak*, M.: *monias keczke*; M.: caper = *herrelt keczke*.

⁴⁵ Tóth Z.: 1922. 82.

⁴⁶ Villani olasz krónikaíró I. Lajos nápolyi hadjárataival kapcsolatban megemlékezik arról, hogy a magyarok lovai között már sok herélt ló is akad. (*Miskulin* A.: i. m. 72.)

⁴⁷ *Miskulin* A.: 1905. 72.

⁴⁸ Lásd a Cselénfiak osztályát a 28-as jegyzetből.

⁴⁹ S.: Biennis = *kethüy*, triennis = *haromüy*.

⁵⁰ S. B.: Bidellus, vitullus = *boriw*, *boryw*; B.: triennis = *harmadfü*, biennis = *másodfü*,

⁵¹ S. B.: iuvenca = *ize*, *ysew*; S.: iuventus = *tulok*. S. B.: bidens = *tulok*, M.: vitulus = *tulok*.

⁵² S. B. M.: porcus = *dizno*; S. B.: porculus = *silde*, *zildew*, *disno*; suellus = *malach*.

Egyéb kisállatoknál, mint a juhnál és kecskénél, a kor szerinti megkülönböztetés – leszámítva az egészen kis állatokat, amelyeknek szintén megvan a külön nevük⁵³ – alig játszik szerepet, legalábbis forrásaink tanúsága szerint. Ez is azt mutatja, hogy a kor szerinti nyilvántartás nem annyira az állat szaporítása, mint inkább munkahaszna szempontjából szükséges. Szarvasmarhánál – úgy látszik – a hároméves⁵⁴ kor az első korhatár, mikor a „pecus pascuale”, vagyis csordabeli barom már igára is alkalmas haszonállattá kezd válni. A ménesbeli ló betörése – úgy látszik – hároméves korában még nem gyakori. Midőn 1395-ben Semjéni Lökös fia, Miklós kötelezi magát a Pilisikei László fiának okozott károk, valamint Márk nevű familiárisa egy lovának megtérítésére, kárpótlásul átad neki két lovat, egy hároméves ménesbeli lovat – ami úgy látszik ekkor még nem volt nyerges – és egy másikat minden háttas felszerelésével.⁵⁵

A jószággal bánó ember szín és egyéb tulajdonság (mint nagyság, mozgás) alapján különbözteti meg az állatokat egymástól, és eszerint is nevezi meg őket. A lovak között a leggyakoribb – és úgy tűnik – a legkedveltebb a barnás, pejszínű ló.⁵⁶ Van vöröspej⁵⁷ és sárgás pejsár.⁵⁸ Amint a szó és sár⁵⁹ név alakból is kitűnik, igen kedvelt lehetett a sárgás és piszkossárga színárnyalatú is. A sárga, a piros és a vörös⁶⁰ különböző árnyalata mellett gazdagon szerepel a fekete⁶¹ és a szürke is. Ezek roh⁶²

⁵³ S. B. M.: agnus = *baran*; agnellus = *kis baran*; M.: capella = *kys keczke*.

⁵⁴ 1330: a somogyi jobbágyok úri szolgáltatásai között különválasztva szerepel: „pecus pascuale és pecus trienne” (Anjou O. III. 314.).

⁵⁵ Dl. 52.874. Má. E.

⁵⁶ Egy pejló ára 4 márka (Anjou O. II. 114.), 1335: Lengyel János bizonyítja, hogy Zepul János 1 pejlovát 10 márka értékben elvitte. (Anjou O. III. 194.), 1349: Wisi János hatodmagával bizonyítja, hogy Szakálassi Feldriknek a ménesét nem úzte wisi birtokára és nem fogott abból ki 1 pejlovat. (Anjou O. VI. 211.)

⁵⁷ B.: *rubeus* = *pej*, S.: *rubeus* = *veres*.

⁵⁸ 15. század : „Nicolao waywode Transilvano” Kolozsvár város kérte, „ut equum maiorem et meliorem Jochannis Syculi nostri cohospitis *peyzaar* coloris pro vestra magnificentia comparare deberemus”. (Dl. 48.175. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára. K. L. B.)

⁵⁹ S.: = *zuv*; a Besztercei szószedet a tarkát tar, a szürkét szürnek nevezi. Amiből arra következtet *Tagányi*, hogy színeink túlnyomó része – pl. ilyen a sárga is – ka, ke kicsinyítő képzővel van alakítva, s a szó eredetileg valamilyen színes tárgyat jelentett. Jól látszik ez a szősz, szür, sár szavakból is. (*Tagányi Károly: A Besztercei szószedet kultúrtörténeti jelentősége. Századok 1893. 325.*) E lószín több középkori oklevelünkben is fennmaradt. 1299: „equi seu coloris.” (Hazai O. VIII. 390.), 1347: „equum suum *zeuzar* coloris.” (Károlyi O. I. 172.)

⁶⁰ S. B.: *rufus* = *veres*.

⁶¹ S. B.: *niger* = *fekete, feketew*.

⁶² S. B.: *subniger* = *roh*. Okleveles előfordulása: 1337: equum *roh* coloris. (Zalai O. I. 325.), 1400: „unum equum meum *roh* coloris.” (Hazai O. I. 330.)

holló,⁶³ *szög*⁶⁴ és *zordon*⁶⁵ változatokban ismeretesek. De gyakori és különösen díszes felvonulásokon igen kedvelt lehetett a fehér ló is.⁶⁶ A pej mellett különösen gyakorinak látszik a tarkaszínű *peg*,⁶⁷ mely *kékes vöröspég* változatban ismeretes. Ismernek még sokszínű üsti⁶⁸ és ún. *alma hími*⁶⁹ lovakat is. Színük mellett leginkább járásuk és legjellemzőbb felhasználásuk után szokták megkülönböztetni őket. Van gyorsan futó *dalm*⁷⁰ és lassan futó *poroszka*,⁷¹ valamint *ügető*⁷² és *lusta*⁷³, járású ló. A hadi mén neve *paripa*.⁷⁴ A hátszlovakon kívül van *vezeték*⁷⁵ és *szekeres*⁷⁶ ló.

A másik fontos állatot, a szarvasmarhát szintén leginkább színe után különbözteti meg gondozója. A leggyakoribbak a *szőke*, a *rőt* és az *ordas* színűek.⁷⁷ Színe és legszembevetőbb tulajdonsága mellett bilyogáról is felismerni az állatot.⁷⁸ A

⁶³ 1517: Szántói Pécsi Péter végrendeletében szerepel „*equus coloris hollo*” (Dl. 65.206. Becsly cs. lt. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára. O. A.)

⁶⁴ 1339: „*Ladislao filio Benedicti de Chetnik ab una, Petro vero dicto Langen vicecastellano de Zaarád parte ab altera coram nobis personaliter constitutis, idem Ladislaus proposituit ... quod causam quam Petrus memoratus super facto unius equi Zugh coloris movere habuisset contra ipsum.*” (Anjou O. III. 595.), 1484: Posar Domonkos végrendeletében szereplő lovak: „*zeg*”, „*roh*”, „*saar*” megnevezésűek. (Dl. 61.851. Kisfaludy cs. lt. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára. O. A.)

⁶⁵ S. B.: *Dromissius* = *zordon*. Okleveles előfordulása: 1270: „*Unum equum Zurdyn coloris.*” (Hazai O. I. 60.), 1344: „*equus Zordon coloris.*” (Anjou O. IV. 431.)

⁶⁶ S. B.: *albus* = *feyer*.

⁶⁷ B.: *subalbus* = *peg*, nem tévesztendő össze a pejjel, amint az a következőkből kitűnik: 1323: „*unum palefridum pey coloris, alium vero peeg coloris.*” (Anjou O. II. 63.) *Szamota* szerint a *peg* nem egyéb, mint a *tarka*, ószláv *pjeg*, orosz *pjegij* = *tarka*, lengyel *piega* szavak magyar etimológiája.

⁶⁸ S. B.: *varius* = *Hwsti*.

⁶⁹ S.: *scutullatus* = *alma híme*, B.: *scutullatus* = *almás scine peg*.

⁷⁰ S. B.: *simarius, drommodarius* = *dalm*, M.: *dromedarius* = *gyorsan futo allat*.

⁷¹ S. B.: *palifredus* = *poroska*, M.: *gradarius* = *porozka*. A megkülönböztetésre némi felvilágosítást ad a következő adat: „*duo equi indomiti, item duo emissarii, unus palefridus, quiquone equi vulgariter dalm dicti et sex equi curriferi.*” (Anjou O. III. 179.)

⁷² B.: *Trancator* = *yeigetew*, M.: *equus succussarius* = *igethetoe lo*.

⁷³ S.: *sonipes* = *lusta*, B.: *sonipes* = *lepew*.

⁷⁴ S. B.: *dextarius* = *farib* (*paripa*).

⁷⁵ M.: *antecessorius* = *vezetek lo*.

⁷⁶ S. B.: *curriferatus, veredus* = *zekeres lo*. A *veredus* M.-nél *gyorsan futo lo*.

⁷⁷ 1352: „*filium Ladislai de Esceu ad nostram citavit presentiam et Nicolaum dictum Nemuth et Nicolaum Sartorem suos servientes et duos boves suos unum reuth et alium ordas colores staturerent committendo*” (Zichy O. II. 414), 1508: A vizsgálat szerint „*nlis Ge. Nagh Geley dictus de Lewew unam bovem vulgo Zewke apellatum ad domum suam impulisset ac eundem iugo mancipatum et conduxisset in preiudicium nlis Ambrosii Zenyes de Watha.*” (D. L. 67.492 Szirmay cs. lt. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára, M. L.-né.)

⁷⁸ 1436: „*decem septem equos equatiales ipsius exponentis cum ipsorum cauteriis vulgo Bylegh consignassent potentia mediante.*” (Lelesz Akta 53/4.)

bilyogot a jószág legszembetűnőbb részére, a farára vagy a nyakára szokták rásüt-
ni.⁷⁹ Az állat megjelölésének, különösen azokban az esetekben volt jelentősége,
amikor valamilyen eltulajdonítást kellett bizonyítani.

Ezek az állatok jelentik a középkori gazdaság alapját.⁸⁰ Ha ebben a jobbágyot
veszteség éri, termelésében benuul meg teljesen, ezért – amennyire lehet – gondo-
san védi állatállományát. A legértékesebb háziállata a szarvasmarha. Ennek el-
sősorban igaerejét használja fel,⁸¹ másodsorban pedig szaporulatáért tartja. Csak
egészen elvétve találunk nála lovat is. Egy paraszt átlagosan 5-7 nagy jószággal
rendelkezik.⁸² Ebből 2 vagy 4 ökör,⁸³ 1 tehén és 2 növendékállat. Ritka az a job-
bágy, akinek magának van 6-8 ökre,⁸⁴ 10-20 heverő marhája.⁸⁵ A lóállományból
pedig alig számítható e korban egy jobbágygazdaságra 1-2 darabnál több. Megosz-
lási arányukat az magyarázza, hogy a legfőbb mezőgazdasági munkákra, mint
szántásra, terhek kis távon való hordására az ökör a legmegfelelőbb. Így mező-
gazdasági munkára csak egészen elszigetelten vesznek lovat is igénybe. A terhek
hazaszállítására általában szintén ökröt használnak. A ló nagyobb mennyiségben
jobbágy kezén egészen ritka, általában hegyesebb vidékeken fordul elő. A Dunán-
túl forgalmasabb vidékein találkozunk nagyobb arányú lótartással – például Sop-
ron, Pozsony, Győr megyékben –, ami itt a nagyobb piaci forgalommal magyaráz-

⁷⁹ 1336: Pál István országbíró bizonyítja, hogy egy baloldalán különleges jellel (ad modum falcastri luporum) megjelölt pejlovat, melyet a király Kreisbach vára alatt levő hadsereg-
ében néhai János nádor fiának, Miklósnak szállásán Széki Istvánnál találtak, Nagysemlényi László fia Péter magáénak mondja és visszaköveteli. (Kállay O. I. 115.)

⁸⁰ Különösen nagy az értékük az igásállatoknak. A korabeli nehéz ekéhez nincs meg min-
den jobbágnak a nyolc-tíz ökre, ezért szükséges, hogy a szántáshoz társuljon. Az eketár-
suláshoz beadott állatok mennyisége képezi a részesedési alapot a művelésben. [Belényesy
Márta: A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században. II. rész. (Ethn.
LXVI. (1955), 1-4. sz. 57—97.)]

⁸¹ 1379: A tordai kir. hospesektől a szomszédos birtokos elvette 2 ökrüket és szekerüket.
(Dl. 31.087. K. L. B.) 1381: (Szatmár) 2 jobbágytól 12 ökröt vesznek el és 2 „pabulo
onoratos” szekeret. (O. L. Dl. Kapy cs. lt. F. N. A.) 1394 : Semjei Leukes fia István mestert
nyugtatják „pro ablatione et receptione octo currorum cum bobus”. (O. L. Dl. 52775.)

⁸² 1380: (Bodrog) 2 jobbágy állatállománya 15 ló, 14 marha (Eszterházi cs. lt. Rep. 32. i. F.
E.), 1386: jobbágy titkon „cum septem pecoribus et quinque equis” Drugethez költözik.
(Dl. 7267, Má. E.)

⁸³ 1431: Karnacsi Sebestyén több társával „ad possessionem Sasdy vocatam irruendo et
tres boves ac unum equum Benedicti jobagionis ... depelli fecisset”. (Zalai O. II. 468-
469.), 1369: Balázs fia Miklós Nagy Páltól, nosztrei jobbágytól 4 ökröt, 4 méhcsaládot, 1
sertést és egy szekeret vitt el, később pedig egy másik jobbágytól 3 ökröt, 5 sertést vitt el.
(Veszprémi Regesták. 246.)

⁸⁴ 1379: fülöpi Jó Pál fia, Miklós Ubul mester János nevű jobbágyától 6 db 50 márkát érő
ökröt lopott el. (Kállay O. II. 190.), 1340: Domahidi György és László „sex boves Andree
Kadar jobagionis ... in Vada commorantis auferendo recepissent”. (Károlyi O. II. 30.)

⁸⁵ Lásd a 33-as jegyzetet.

ható. Ezt bizonyítja itt a zab nagyarányú termesztése is. A szarvasmarha mellett a paraszti gazdaság legnélkülözhetetlenebb háziállata a sertés. A tehén mellett ebből a legszegényebbnek is több,⁸⁶ a gazdagabbaknak pedig néha 10-20 darabja is van.⁸⁷

Végül alig van jobbágy, aki ne tartana néhány juhot is. Az állatállományt még számos baromfi egészíti ki. Ezek az állatok szolgáltatják a nélkülözhetetlen igaerő mellett a középkor legfőbb táplálékát, a húst és a tejet, valamint a köznép ruházódásánál nélkülözhetetlen gyapjút.

Az állatállomány fontos tartozéka az úri gazdaságnak is. Az állat itt is elsősorban mint igaerő, és a föld hozadékának megjavítója szükséges. Számptalan haszna mellett, melyet a gazdálkodásban, táplálkozásban és ruházódásban ad, fokozott az a becs is, amelyet mint értéktárgy jelent.⁸⁸ Az úri birtok saját kezelésű szántóföldjeinek terjedelme kezdetben alig haladja meg a jobbágygazdaságét, így a legtöbb kisgazdaság állatállománya ekkor még alig különbözik attól a jobbágyétól, aki egymaga képes egy egész igaerőhöz szükséges 8 ökröt kiállítani. A legtöbb gazdaság felszerelése ennek megfelelően 1-2 tehén, 6-8 ökör s pár darab juh és sertés.⁸⁹ A sajátkezelésű szántóföldek megnövekedése folytán egyre szükségesebbé válik, hogy állatállományát is bővítse.⁹⁰ A több községben is majorsági gazdálkodást folytató főurak közt a század vége felé már nem ritka az, akinek 5-6 ökörigája is van.⁹¹ A növekvő szállítás és kocsiforgalom folytán azonban igen nagy a becsük a már igába betört lovaknak is.⁹² Míg a szarvasmarhatartásnak nem kellett feltét-

⁸⁶ 1365: (Nógrád) András kálnoki jobbágynek állatállományát adó nem teljesítése miatt eltiltják. Az állatállomány 3 sertésből és 1 tehénből áll. (Várdai cs. lt. F, N. A.), 1370: Magyar János árvájának 1 tehene borjastól képezi teljes állatállományát. (Károlyi O. I. 314.)

⁸⁷ 1367: István somogyi jobbágytól 20 sertést visznek el. (DL 5543), 1381: A bácsi telepesek kétszer is rátörtek Kállai Ubul szalka nevű beregi birtokára, s ott Fodor Miklós nevű jobbágyát megverték és 11 disznóját összesen 22 Ft értékben elhajtották. (Kállay O. II. 211.)

⁸⁸ 1361: Badallói István tiltakozik az ellen, hogy több tarpai hospes az ő badallói birtokára tört és onnan 500 ökrét, valamint 1200 juhát elhajtották. (Kállay O. II. 93.)

⁸⁹ 1329: Sexe, comes özvegye végrendelete „24 jugeram sartorum 6 boves, 3 scropas”-ról (Anjou O. II. 428). 1385-ben Bachiáni Márton unokája végrendelezik. A jövedelem felsorolásából kitűnik, hogy a birtok bevétele még mindig a jobbágy szolgáltatásokon nyugodott, saját állatállománya 8 ökör, 1 tehén és 18 juh. (Zichy O. VII. 311.)

⁹⁰ 1327: Birtokfelosztáskor szerepel 4 ménesbeli ló, 4 barom, 19 ökör és 17 sertés, amely az egyiknek jut, a másik ugyanannyit kap. (Anjou O. II. 341.), Zeredaheli Raus János kiskorú fiára hagyja a Kezei-birtokban fekvő kúriáját a hozzátartozó szántóföldek felével, a Nyitra megyei Chalad birtok felével, ad neki 12 ökröt, 20 ménesbeli lovat, 8 tehenet és 200 juhot. (Zsigmondkori O. I. 2486.)

⁹¹ 1395: Prodavizi Mikcs mester után visszamaradt javak között több száz állat is szerepel. Babolcsa birtokon 70 ménesbeli ló, 250 sertés, 24 ökör, Prodaviz birtokon és környékén 370 sertés és 18 ökör. (Zsigmondkori O. I. 4179.)

⁹² 1394: A leleszi konvent felszólítja Monaki Mihály fiait, hogy adják vissza Monaki János lányának az apjától örökölt 150 ménesbeli lovat, továbbá testvérétől örökölt 10 lovat,

lenül az allodiumok igaerőszükségletét fedezni, hiszen ez jobbágygazdaságon belül is található pótlást, addig a fuvarhoz megkívánt, igás- és kocsi- meg hátszlősükséglet, amelyből a jobbágy egyáltalán, de forgalmas vidéken is alig rendelkezett valamivel, teljes egészében a nagybirtok tartásából fedeződött. Így a lótarás e korban különlegesen nemesi birtokokhoz kötött formává vált.⁹³ A lótarást a növekvő forgalom mellett a feudális úr saját és kísérete számára megkívánt közönséges hátszlősükséglet is magyarázza.⁹⁴ Ezeken vett részt a díszes lovagi tornákon és vadászatokon éppúgy, mint a fényes felvonulásokon, s ezek röpitették díszes hintáját is.

Az úri és paraszti birtok állatállománya tehát nemcsak mennyiségi, de minőségi szempontból is eltérő, amit az állat felhasználhatósága magyaráz meg. A középkor számos írott forrásán kívül a mindennapi életet annyi elevenséggel megtöltő kalendáriumok is felvilágosítanak arról, hogy pl. milyen hasznát látta állatállományának az akkori jobbágy. A *Nagyszombati kalendárium* elvezet bennünket egy falusi portára, ott látjuk a magyarság három fontos háziállatát : a szarvasmarhát, a juhot és a sertést. Ezek – mint láttuk – nem hiányoznak még a legszegényebbek házatájékáról sem. A tehenet éppen feji a gazdasszony, a juhok gyapját nyírják, a sertést meg éppen leölik.⁹⁵ Ezeknek az állatoknak azonban csak részben látta a jobbágy saját maga a hasznát, fogyaszthatta el családtagjaival, vagy használhatta fel igaerejét. Tekintélyes részük az úr gazdaságának megsegítésére volt, és annak asztalán fogyasztották el.

Az állatnak azonban nemcsak hasznát látta az ember, hanem törődnie is kellett vele. Gondoskodni kellett élelméről, a legelőn őrizni kellett, és egy fejlettebb fokon ólat kellett emelni számára. Betegségében gyógyítani kellett, ivadékait védeni, végül pedig munkára kellett nevelni. Mindezeket a jobbágy a családtagjain kívül hivatásos pásztorok segítségével végezte, az úribirtok pedig béresekre bízta.

A pásztor feladata volt, hogy a rábízott jószágra a legelőn vigyázzon. A legeltetés játszottá ugyanis mind a szilaj, mind a kezesállat tartásában a legnagyobb szerepet. Az állandóan munkában levő igásökröket és lovakat leszámítva, melyek

„quorum sex currus trachentes et quatuor ambulatores forent”. (Zsigmondkori O. I. 3598.)

⁹³ 1331: Bolcsi András bolcsi ménesei. (Anjou O. II, 550.), 1365: Zemplén ménés. (Éssterházy cs. lt. Rep 47. Sz. 10.), 1334: Semsey Tamás ménese Abaújban. (Dl. Semsey cs. 20.), 1364: Veszprém ménés. (Dl. Tzsa. 41.590.), 1332: Zemplén ménés. (Dl. 57.261.), 1361: ménés. (Berzeviczy cs. lt.), 1342: Bars ménés. (Motesiczky cs. lt. 18.), 1384: Zemplén ménés (Dl. 57.382.), 1364: Győr ménés. (Dl. 1346.), 1337: Szabolcs ménés. (Anjou O. IV 479.)

⁹⁴ A nagyobb birtokoshoz elszegődő ruházatot, lovat és fizetést kap, ellenben birtokát öt évre a gazdája veszi saját kezelésbe. (Veszprém, Vaszér Dl. 40.990, K. L. B.)

⁹⁵ 1579-ben nyomtatták Nagyszombaton. Hónapábrázolásai felvilágosítanak a kor legfőbb mezőgazdasági munkáiról és azok időpontjairól. Az április a szarvasmarha kihajtásának a hónapja, a június a juhnyírásé, a december pedig a disznóölésé. (Széchényi Könyvtár. RMK. 1/159.) Lásd a 4., 5., 7. ábrát.

élelmezéséről az istállóban külön takarmánnyal is gondoskodtak, az állat általában legelőn növekedett. A tenyésztésre szánt állatokat éppúgy legelőn nevelték, mint azokat, amelyeket húsup miatt tartottak. E tartásmódra következtethetünk abból is, hogy a földesúrnak fogyasztásra járó állatokat „bos pascualis” és „pecus pascuale” néven emelik ki a források,⁹⁶ de e néven szerepelnek az eladásra szánt állatok a piaci vámtarifákban is.⁹⁷

A legelő a falu határán levő füves, ritkábban pedig erdős terület, amelyben a nyájba vert jószág az év bizonyos szakában rendszeren tavasztól ősziig – de néha még tovább is, reggeltől estig, néha éjjel is – kint legelt. A legeltetési jog a szántóföldi földközösség megszűnése után is megilletett minden falubelit a közös legelőn, sőt egyes adatokból arra következtethetünk, hogy ekkor még megillette a határbeli legelőn átterelt idegen falubeliek nyáját is. A pásztor a tulajdonjoggal nem sokat törődött, és szívesen legeltetett a tilosban, a vetéseken is,⁹⁸ csak hogy a keze alatt levő jószág szükségét ne szenvedjen.

Írott forrásaink gyakran tesznek említést a nyájakkal kapcsolatban a pásztor személyéről és szállásáról is.⁹⁹ De a ránk maradt ábrázolások segítségével képet alkothatunk magukról a pásztorokról is. A pásztor a rábízott nyáját a kutya segítségével terelte, ehhez elengedhetetlen kelléke a bot volt. Ez, amint az ábrázolásokról is kitűnik, állatonként változott. A szarvasmarha és a juh tereléséhez rövid, felül vastagodó botot használt a pásztor,¹⁰⁰ míg a sertés őrzéséhez sokkal megfelelőbbnek

⁹⁶ Lásd a 35-ös jegyzetet.

⁹⁷ 1365: Esztergomi vámtarifája: „Item de quolibet bene pastuali bove quinarum marcarum emptor debet unum frisaticum.” (Fejér. IX/3 978.)

⁹⁸ 1337: Gömör megye: sertések kártételei a vetésben (Dl. 56.047, F. E.), 1364: (Szabolcs) A ménesek lelegelik a jobbágyok vetéseit (Vay cs. lt. 386. Má. E.), 1381: Szentszalvatori Simon fia, János Töttös László ellen hatalmaskodást követ el és lovaival „sarta jobbagionum depasci fecisset”. (Zichy O. IV. 195.), 1394: (Lak) „fruges per unum aratrum dicti magistri Ladislai in dicto possessione Laymer vocato pro se ipso seminat et jobbagiones suos in dicto possessione suo Kulked vocato commorantes annihilari per eorundemque jobbagionum animalia depasci et conculcari fecisset”. (Zichy O. IV. 550.)

⁹⁹ 1490 körül Szapolyai István özvegye több emberével Divékújfalusi Imre ellen követ el hatalmaskodást és „ad silvas ipsius exponentis intra veras metas et territorium predii eiusdem Nyko vocati in cottu Nitriensi adjacentis habitas easdem silvas prout voluntati eurom placuisset dissecari fecissent nec abinde idem volahiy et iobagiones dicte domine Heduigis discesissent sed ibidem in dictis scilicet silvis ... teguriis pro se ipsis erectis morarentur eisdemque silvis ad nutum ipsorum uterentur”. (Esztergomi Kápt. Orsz. Lev. Fasc. 140. n. 46.)

¹⁰⁰ A Radácsi szárnyasoltár kanyargós úttal szegélyezett hegyi legelőt ábrázol. A legelőn juhok legelnek. Mindegyik csoporthoz egy-egy pásztor tartozik. Fejüket csuklya borítja, lábukon nagy csizma látszik, kezükben furkós végű bot. (L. Magyar Művelődéstörténet. II. 151.)

látszott a hosszú, egyenes bot. Ennek a segítségével verte le a makkot is.¹⁰¹ A pásztor ruházata általában elütött a korabeli falusiak viseletétől.

A pásztor a rábízott nyájjal az év nagy részét a szabadban töltötte. Mihelyt a fű zsendült, a félszilaj jószágot kihajtotta, az kinn is maradt mindaddig, míg talált magának megfelelő táplálékot. A kihajtás a tavasz nagy eseményei közé tartozott. Ezért a középkor életét olyan színesen megelevenítő kalendáriumok is számontartják, mint az év egyik fontos dátumát. Amint egyik középkori kalendáriumunk is mutatja, a szarvasmarha kihajtása valószínűleg Szentgyörgy havában történt.¹⁰² Ekkor kerültek legelőre a juhok is.¹⁰³ Míg a hideg idő be nem állt, a marha a határban legelt. Az állat beszorulásának időpontjára nincsenek adataink, az újabb gyakorlatból azonban arra következtethetünk, hogy a félszilaj jószág október vagy november havában szorult a határból be. Forrásaink is erre engednek következtetni, mert éppen április és október közt tüntetik fel leggyakrabban a határban a legelő nyáját.¹⁰⁴ A szilaj állat azonban az egész őszt, sőt a telet is a legelőn töltötte. Ott telet ki a heverő marhagulya és a szilaj ménes is. De jól bírták a hideget a sertések és a juhok is. A sertést ősszel behajtották a makkos erdőbe, és azon hízott tavaszig.¹⁰⁵ A juhok a hegyes felvidéken a telet az

¹⁰¹ Egy 14. századi osztrák kalendárium novemberi illusztrációja igen élethűen eleveníti meg a sertés szokásos makkoltatását. A kép közepén makktermő fa, alatta egy hosszú bottal egy paraszt a makkot veri. A fa alatt sertések csoportja látszik. (Wien, Ambrasser Sammlung. N. 103. *Schultz, Alwin* : Deutsches Leben im 14. und 15. Jahrhundert. Leipzig, 1892.)

¹⁰² Lásd a Nagyszombati Kalendárium április-ábrázolását. (RMK. 1/159.) Lásd a 4. ábrát.

¹⁰³ 1476: Báthory András „circa festum beati Georgii martiris proxime preteritum (április 24.) certa ligna ... in silva possessionis Chanalos predictae habitam dissecari, ex ipsisque dissecatis et aliis lignis ... quoddam ovile edificari et in eodem quam plures oves suas locari, per quas terras arabiles et prata dicti exponentis ac fruges et alias segetes jobagionum ipsius exponentis inibi commorantium in territorio eiusdem possessionis Kaplany habitas et seminatias depasci et conculcari fecisset”. (Károlyi O. II. 415.)

¹⁰⁴ 1343: „Nicolaus et Laurentius filii Petri, filii Aba feria sexta proxime post octavas festi beati Georgii martiris (április) ad possessionem suam Babana vocatam potencialiter veniendo, gregem eiusdem abstulissent.” (Anjou O. IV. 326.), 1389: „feria quinta proxima post festum penthecostes – tunc – preteritum (május 21.) Paulus dictus Soldus unacum jobbagionibus ad dictam possessionem ... Laak vocatam irruendo universas greges eiusdem possessionis ... depelli fecisset.” (Zichy O. IV. 383-84.), 1330: „Domina relicta in festo beati Johannis baptiste proxime preterito in proprio prato suo duodecim boves et duos equos per suos famulos auferrí ... fecissent” majd „ferria tertia proxima post festum beati Johannis (június 24.) predictum viginti duos equos suos in prato ad castrum de Semptey ... fecissent auferrí”. (Anjou O. II. 499.), 1322: „feria quarta post festum assumptionis beate virginis proximo preterita (augusztus 15.) magister Stephanus dictus Bugar et Gunya ... ad villam Kosuk vocatam adduxissent et septuaginta pecora maiora, centum vero animalia minute e quinque equos recipi fecissent.” (Anjou O. II. 46.)

¹⁰⁵ 1340: „feria quarta proxima post festum beati Nicolai confessoris cuius iam proxime preterisset revolutio annualis (december) viginti quatuor porcos suos predicta posses-

erdőben töltötték.¹⁰⁶ A szarvasmarha és a ló szilaj tartása, a hideg éghajlat miatt az országostól eltérően, itt valószínűleg nem olyan szokásos. Az ország síkmenti részein ellenben több olyan adatunk is van, amiből januári és februári kint-tartózkodásáról szerzünk tudomást.¹⁰⁷ A határban telelő jószág maga kereste meg szegényes táplálékát; vagy a hó alól kapart magának füvet, vagy a fa lombját, vagy a nád hajtásait ette. Takarmányt csak olykor kapott a téli szálláson, vagy akkor, ha behajtották valamilyen emelkedettebb szigetes helyre, ahol a nyaranta lekaszált szénát etették fel. A szabadban telelő jószág ezáltal ki volt téve az időjárás viszontagságainak éppúgy, mint a legelő és a takarmány elégtelenségének. Ezek ínséges esztendőkből néha annyira szűkösen voltak, hogy sokszor távoli vidékekre kellett elhajtani, ha nem akarták, hogy takarmány híján mind elhulljon.¹⁰⁸

A legelő helyének a megválasztásánál leginkább az a szempont vezette a pász-tort, hogy az állat számára megfelelő és bőséges növényzetet találjon. Legelő térségül e korban a külön gondozás alatt álló és leginkább nagybirtokon előforduló mesterséges legelőket leszámítva, mezők, erdők,¹⁰⁹ rétségek¹¹⁰ szolgáltak. De éppen

sione Dobron vocata potencialiter abstulerit.” (Zichy O. I. 569.), 1414: Károlyi Menyhárd és András „certos porcos ... de silvis” vitt el Panyolai Lökös fia Zsigmond erdejéből. (Károlyi O. II. 3-4.)

¹⁰⁶ 1499: „circa f. S. Trinitatis” (november 26.) Warkocsi Kristóf késmárki várnagy elküldte embereit „ad locum seu quandam silvam vulgariter Polenka .... intra veras metas ... castri eiusdem exponentis Lypche vocati cottu Zolyensi. ... irruendo, abindeque septingentas et quinquaginta oves et capras providi Simonis Herchka jobbagionis dicti exponentis in possessione sua Schewnyczka vocata in cottu Zolyensi commorantis abigi et abduci, ac insuper quatuor mercenarios seu pastores ovium dicti Simonis ... cum eisdem gregius ovium et caprarum reperos captivari et deduci ... fecisset”. (Esztergomi káptalan orsz. Lev. Fasc. 140. n. 40.)

¹⁰⁷ 1358: „feria quinta proxima ante predictum festum epiphanie Domini (január 5.) duas equas equaciales ipsorum magistrorum Johannis et Emerici de equaciis ipsorum meliores” elvitt (Anjou O. VII. 8.); 1387: „in vigilia festi beati Mathei apostoli in eodem anno preteriti (február 21.) jobagiones dicti capituli de Kezeu, ex iussu et mandato ipsius capituli ad quandam possessionem ipsarum dominarum Sandor vocatam transeuntes pecudes et pecora jobagionum earundem in facie possessionum Kezeu et Sandor existentes ... depulissent.” (Zalai O. II. 212-13.)

¹⁰⁸ 1511: Brandenburi György őgrófnak a Temes megyei Morsina birtokban levő jobbágyai „ieme proxime preterito, boves et alias pecudes eorum ad circumvicinas villas et possessiones predictae possessioni adiacentes ... propter carentiam et penuriam feni, causa nutriendi ... pulissent”, ahonnan február 14-e körül hajtották vissza. (DI. 22.157 „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára. O. A.)

¹⁰⁹ 1378: A Szekcsőiek hatalmaskodása „3 boves Nicolai filii Zathmár jobbagiones magistri Ladislai filii Teuteus in Gara commorantes in propria silva magistri Ladislai ad possessionem Toty vocatam afferi fecisset”. (Zichy O. IV. 52.), 1386: Töttöstől Gyürgeveci Iván és Pál „44 porcos eius Pauli de Zryn in silva ipsius recipisset”. (Zichy O. IV. 314.)

¹¹⁰ 1356: (Somogy) kaszáló elpusztítása ménessel. (Eszterházy cs. lt. Rep. 47. u. 4. F. E.)

a földművelés nagyarányú térhódítása következtében egyre nagyobb szerephez jutott az ugar is.¹¹¹ Tavasszal és nyár elején a jószág a füves parlagot járta.¹¹² De ha korán tavaszodott, a kövér őszi búzának sem ártott, ha március végével, de legkésőbb április elejével ráhajtották.¹¹³ Csak, ha a mező már tikkadni kezdett, szorult az állat az erdők aljnövényzetére vagy a rétségre, de kedvező esős időjárás esetén elegendő táplálékot talált az ugaron is. Nyár derekán már a tarló is felszabadult. A széna betakarítása után pedig a kaszálót is szabadon járhatta.¹¹⁴ Ha esős idő volt és korán vethettek, szeptember közepére már a vetés is kizöldült és hamarosan annyira sűrű lett, hogy október és november¹¹⁵ közepe táján kívánatos volt, hogy a marhával vagy juhhal meglegeltessék, különben könnyen kipállott volna a vastag hórétég alatt. Ősszel a sertés a makkos erdőbe szorult,¹¹⁶ a szarvasmarha pedig a zombékos helyeket járta. A telet vagy az ilyen melegebb helyeken, vagy a szélvédett erdőkben töltötte. Ott teleltek a juhok is.

A növényzet mellett nem kevésbé fontos volt az alkalmas víz is. A pásztor – ahol csak tehetette – elsősorban nyílt vizekből itatott, a jószág is szívesebben itta a friss erek, patakok vizét.¹¹⁷ A juh, kecske, sertés – igénytelenebb állatok – könnyen

¹¹¹ Az ugar már ekkor előjön „*calcatus pecorum pecudum vulgo nomas*” név alatt. [Belényesy Márta: A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században. I. rész. Ethn. LXV (1954), 3-4. 410.]

¹¹² 1437: Bárcazi László és társai bepanaszolták Alsóbakszai Miklós fiait, hogy „*quosdam porcos seu scrophas ipsorum exponentium de libero campo prefate possessionis Barcha impelli faciendo*”, négyet közülük leöltek. (Dl. 83.699. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára O. A.), 1497: Ajkai Elek, János, Gáspár és Péter jelentette, hogy jobbágyaik „*pecudes et pecora tam eorundem exponentium, quam etiam jobagionum ipsorum in dicta possessione Ayka residentium in libero campo eiusdem possessionis Ayka pascere habuissent*”, s ekkor megtámadták őket. (Dl. 66.348. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára O. A.)

¹¹³ 1337: Tompa János jelenti, hogy „*feria quinta proxima ante festum resurrectionis Domini (április 7.) de Themusvar domum iente multos pecudes et pecora hospitem de Chorna in sua possessione Budwn vocata super fruges invenisset et cum ipsa pecora et pecudes de ipsis frugibus repellere fecisset*” megtámadták. (Anjou O. III. 347.)

¹¹⁴ 1507: Szirmai Mihály és Csabai Horváth Gergely „*quoddam predium ipsorum Jenke muncupatum*” (Borsod) heti egy miséért a miskolci Mindenszentek Egyházának adományozzák, és megengedik, hogy „*in pratis sive fenetis ad predictum predium Jenke pertinentibus post defalcationem fenorum pecora ipsorum pascere valeant*”. (Dl. 21.794. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára O. A.)

¹¹⁵ 1351: Szécsi Tamás, Mihály és László bejelenti, hogy „*feria quarta proxima post festum beati Michaelis archangeli*” (október 3.) „*ad predictam possessionem Lonya vocatam*” nem jött „*nec duos greges porcorum in eadem recipi fecissent nec ex eisdem meliores et pinguiiores pro se eligendo ad possessionem ipsorum Zechy pepulissent, nec etiam segetes ad dictam possessionem Lonya pertinentes per equatias ipsorum distrahi et annihilari fecissent*”. (Anjou O. V. 434.)

¹¹⁶ Lásd a 104-es jegyzetet.

¹¹⁷ 1332: „Kechkeser” (*Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940. 278.*)

megelégedtek a mocsarak poshadt vizével,¹¹⁸ de a nagyjóság – amilyen a ló és a szarvasmarha – a könnyen posványosodó álló vizek helyett inkább a folyóvizet szerette.¹¹⁹ Bár az állást lehetőleg úgy választották meg, hogy természetes víz mellé kerüljön, ahol ilyen itatási lehetőség nem volt, ott kutat ástak.¹²⁰ Kutakat a határjárásokban ekkor már meglehetősen sűrűn sorolnak fel. Fejlett formájukra mutat, hogy már a 13. században – a beomlás ellen jobban védő – gyűrűskút,¹²¹ e századból pedig a káváskút ismeretes.¹²² Mind a kutakban való itatás biztosítása, mind a nyílt folyóvizekhez való áthajtás engedélyezése valamilyen birtokon keresztül itatás céljából, a korabeli birtokjogban gyakran szereplő kérdések.¹²³ Az állatok legelőn való tartása elkülönítésükkel is együtt járt. A szilaj szarvasmarha és az esténként hazajáró csorda például külön járáson legelt. Aszerint, hogy a szarvasmarha mikor érte el azt a korhatárt, mikor az ökörtinó már igára alkalmas ökörré válik, külön járáson tartották a lovakat és külön helyen az ökröket. Különösen ott volt ennek jelentősége, ahol nagyobb számú állat tartásáról volt szó. A különtartás emléke helynevek alakjában (Lovastelek, Tinótelek, Ökrös, Csordajárás) maradt fenn.¹²⁴

A legeltetésnek már a korai időktől kezdve két fontos kérdése a legelők tervszerű feléltetése, ínséges időkben pedig a legelőn elhelyezett ideiglenes állásokban felhalmozott takarmány feléltetése. Két, már korábbi időkből is ismeretes szavunk a *telek* és *járás* jelentésvizsgálata erre a két mozzanatra mutat. Az előbbi „charada” járás összetételben már a 13. század végéről ismeretes.¹²⁵ Ahogyan a név összetétele mutatja, a határnak azt a részét jelzi, ahol a csordának, azaz a nem szilajon tartott kezesjóságnak a járása, illetve legelője volt. A legeltetés ennek megfelelően tehát elsősorban a nyájanként legelő jóságnak a legelő egyes darabjain való szétterüléséből, illetve a legelőn való járásából állott.¹²⁶ A *járás* legelő ér-

¹¹⁸ 1337: „Volitabrum porcorum vulgo Calysta.” (Kerényi cs. lt. 34; F. E.)

¹¹⁹ 1341: Kerekliget határában „Menus pataka rivulus”. (*Jakó Zs.*: 1940. 274.), 1344: Kalocsa határában „Ucrus fluvius”. (*Jakó Zs.*: 1940. 267.)

¹²⁰ 1320: (Zala) „Puteus Chibyncuta.” (Dl. 1990. Má. E.)

¹²¹ 1232: „Puteus Gyurskút.” (Hazai O. IV. 13.)

¹²² 1397 : „circa quendam locum Kawaskuth nominatum.” (M. O. Sz. 464.)

¹²³ 1367: Keresztúrból és Egervégből „animalia populorum” a Maroshoz és Aranyoshoz akadálytalanul hajthatók. (Dl. 28.354.)

¹²⁴ 1282: „ad locum quendam Charadajárás.” (*Wenzel, ÁUO.* XII. 371.), 1372: Tinótelek (Séptej, Szatmár m.), 1319: Lovastelek (Bihar m.) [*Belényesy Márta*: Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez (a telek és a magyar tanya középkori gyökerei) Bp. 1948. 50-55.], 1344: „Ucrus terra.” (Kalocsa, Bihar m.) (*Jakó Zs.*: 1940. 311.)

¹²⁵ L. a 123-as jegyzetet.

¹²⁶ A Kiskunságon még a múlt században is a legeltetés úgy történt, hogy a jóság számának megfelelő terjedelmű járásokra osztották fel úgy a belső, mint a külső legelőket. (*Tálas István*: A Kiskunság népi állattartása. Bp. 1936. 42.)

telemben ma is használatos a Kiskunságban.¹²⁷ A ma ugyancsak legelő értelemben használt *telek* ezzel ellentétben az állat egy helyben való állatásának folyamatát jelzi, s valószínűleg az állat karámja helyén felgyülemlett állati trágya szemléletéből vitték át a szót később az egész legelő megjelölésére.¹²⁸ Míg a *járás* az állatnak – ha korlátok között is – a legelőn való haladásából, járásából azonosult a legelővel, addig a *telek* minden ismeretes korai jelentése arra vall, hogy ez a kifejezés az állat hosszú ideig egy helyben való időzésének, illetve az ott nagymértékben felgyülemlett trágyájának fogalmi meghatározásából ment át az egész legelő megnevezésére. Megerősíti ezt, hogy a *telek* feltöltött, trágyázott, tehát művelésre alkalmas („terra fimata” és „terra culta”) jelentése mellett „sessio” vagyis egy helyben huzamosabb ideig való megülés jelentésében is fennmaradt már a 12. század elejéről. Erre mutat a nagyobb településből kiszakadó kisebb telep nevének – anyatelepülés és telek összetételben – határbeli sessióként való fennmaradása.¹²⁹ A szilaj és félszilaj állat huzamosabb ideig egy helyben való maradásának emlékét helynevek őrzik. Például ilyeneket sejthetünk telekösszetételű helyneveink egy részében is, olyanokban, mint *Tinótelek*, *Túzoktelek* vagy *Lovastelek*. Ezek a legelőnek minden bizonnyal arra a pontjára vonatkoznak, ahol a nyáj nyári, illetve téli szállása volt.¹³⁰ Az állat

¹²⁷ Ménesjárás, baromjárás, gulyajárás, ökörcsordajárás, birkatelek. (*Tálasi I.*: 1936. 42.)

¹²⁸ Legelő értelemben ma is használatos a Kiskunságban, pl. birkatelek [*Tálasi I.*: 1936. 46. és *Szabó Kálmán*: Kecskemét pásztorélete. Népr. Ért. XX14. (1942), 10.]

¹²⁹ „Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez” c. tanulmányomban vettem fel először a telek „terra culta”, „terra fimata” és „sessio” jelentésének vizsgálata során, hogy ezek lényegileg egyugyanazon fogalomkörbe tartoznak. E helynév korának és kialakulásának a vizsgálata közben arra a megfigyelésre jutottam, hogy e szavak mögött a honfoglaló magyarságnak olyan agrotechnikai eljárása kereshető, mellyel a legelőt elhagyott karámhelyeit veszik művelésbe. A legelőknél ezek a darabjai, ahol a téli és nyári állások voltak, az állatok és őrzőik ideiglenes megülése következtében, egyúttal sessiókká, azaz ülésekké is váltak. A telek „sessio” jelentése így lassan az egész téli szállás berendezésére is átragadt, annál inkább, mert ezek viselték magukon az állandó települések első nyomait. Ez a fogalmi átvitel a „sessio”-val egyértelmű telekprédiumok előfordulása szerint a 12. századra már teljesen megszilárdult. A telek „sessio” értelemben a 11. században és a 12. század elején még minden bizonnyal egy nagy család vagy faluközösség állatteleltetőjét jelentette, a 12. század végétől azonban a telekprédiumok egyre inkább olyan gazdasági telephelyekké válnak, amelyeken valamilyen úri birtokos magángazdálkodásának színhelyét rendezi be. A telek „sessio”-val való azonosulására mutat, hogy a 14. század elejére telek a neve minden olyan kisebb településnek, mely valamilyen nagyobb településből szakadt ki. Korábbi fogalomkörével magyarázható az is, hogy e századtól kezdve teleknek nevezik mindazon lakatlan helyeket is, melyek egykor valamilyen települést hordtak magukon.

¹³⁰ 1261-81: Lovastelek, Kétlovastelek, Ménesitató nevű terrák szerepelnek Heves megyében, 1319-ben pedig a bihari Pósa határában szerepel egy Lovastelek nevű terra, mindkettő nagyobb állóvíz közelében helyezkedik el. Ez is mutatja, hogy valószínűleg valamilyen telelő, illetve nyaraló helyet kereshetünk bennük. Valószínűleg ugyanilyen helyeket takar Meggyes (Szatmár m.) határában 1396-ban felbukkanó „Thozokos teleke”, 1372-

egy helyben való huzamosabb tartózkodásának azonban az az előfeltétele, hogy egy helyben való maradásáról gondoskodás történjék. Ezt szolgálják a legelőn emelt különféle enyhelyek. Ilyen az egyszerű kerítésből készült akol,¹³¹ ahol a lovak tanyáztak, és a sövényből fonott kosár, mely főként a juhok és sertések egyben-tartását szolgálta.¹³² Az állat karámban való tartása több célt szolgált, pl. itt pihent a delelő nyáj,¹³³ vagy itt éjszakázott a szilaj jószág. A karám segítségével könnyen elkerülhetővé vált a megriadt állatok szétszéledése, de így az esetleges etetések is könnyebben lebonyolíthatókká lettek. Valószínűnek látszik azonban, hogy az állat karámban való tartásánál a trágyának a földművelés céljából való minél tervszerűbb felhasználása is szerepet játszott már ebben a korban. A telkesítés ugyanis a legelők feltörésének egyik legcélszerűbb bevezető mozzanatát jelentette. A megjáratott földön bizonyos távolságra felállított karám a legelőnek sokkal nagyobb darabját tudta a benne felgyülemlett trágya szétterítése következtében egyenletesen telkesíteni, mint különben. Valószínűleg erre a hasznosítási folyamatra mutat közvetve a művelés alatt levő földnek leginkább *telek* néven szokásos megjelölése a 14. századot megelőző időkben. A 14. században még mindig *telek* a neve a szántás céljából újonnan feltört legelődarabnak. Így esetleg arra is gondolhatnánk, hogy a parlagrendszer szerint művelt föld „terra fimata”¹³⁴ neve mögött

ben pedig Séptely (Szatmár m.) határában található „Tynou teleke terra” is. (Belényesy M.: 1948. 48-56.)

¹³¹ 1517: „equos equatiales in quondam ortum seu stationem vulgari sermone akol vocatum.” (Károlyi O. III. 100.), 1317: „in loco ucol.” (Dl. 1892.), 1380: „in loco Acuallyya.” (Zalai O. II. 168.) Az első adat világosan utal az akol kerítettségére. A kert szó a magyar nyelvben ugyanis nemcsak kerítést, hanem körülkerített területet is jelent. Így előfordulhat állatok egybetartására szolgáló akolkert, vagy rakomány egybehordására szolgáló szérűkert, vagy szénás, füveskert, körülkerített rétdarabra vonatkozva is.

¹³² 1461: A Kállay-család orrosi jobbágycsalád a másik Kállay-család harangi „ovile”-jéből, melyet „kosar”-nak neveznek, a juhokat elhajtották. (Dl. 55.705. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára. F. N. A.), 1525: Báthory András a Perényi Gábor elleni perben „ratione adductionis certorum procorum decimatum de quadam circumvallatione vulgo kosar vocata in facie oppidi Meggyes constructa facte” tanúkihallgatást rendelnek el. (Dl. 71.197. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára P. J.)

¹³³ 1502: Sziládi Boldizsár birtokából egy részt „penes fluvium Tharcza in vulgari et materno sermone Dellew nuncupatur” Belsei Mihály saját földjéhez foglalta és a maga számára rétet csinált belőle, elűzvéen onnan „de suis stabulis seu reclusioniis” barmaikat. (Dl. 85.171. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára P. J.)

¹³⁴ „Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez” c. dolgozatomban sikerült megrajzolnom kora Árpád-kori földművelésünk főbb alaki sajátosságait, melyek a friss földek feltörési technikájában és bizonyos rendszer szerinti használatában mutatkoznak meg. Akkori megállapításaimnak hibája azonban, hogy nem kísérlem meg, hogy a „telek” nevű helyek egy részében az akkori földhasználati rendszerünk főbb vonásait is megkeressem, hanem látshasonlóság alapján a pár évszázaddal későbbi, alföldi mezei kertek sajátos hasznosításával vetem őket egybe. Csak későbbi dolgozatomban [A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században. I. rész. Ethn. LXV (1954), 3-4. sz. 387-415.] vetem fel,

ugyancsak ilyen karámozó eljárással történő állítási, illetve trágyázási folyamatot lássunk legalábbis a kezdeti időkben. A tarlón való „álltatás”, az ugarrendszer idején az Alföldön még a közelmúltban is szokásos volt, és ez az eljárás „kosarazás” néven a Tiszántúl is ismeretes.¹³⁵ A *telek* szó vizsgálata tehát arra is rámutat, hogy a „terra fimata vulgo telek” és a „terra culta vulgo telek” kettős jelentése mögött a 14. századot megelőző időben a mezősegi vidékek olyan földművelési rendszerét kell keresni, amely még erősen alá van vetve az állattenyésztésnek. Lényege ennek a rendszernek, hogy a művelés céljából időnként kiosztott részeket előzetesen az állattal jól megjárattják, és megálltatják. Innen ered, hogy az első szántóföldek is gyakran ilyen telkeken bukkannak fel.¹³⁶

A 14. század folyamán azonban éppen a földművelés rohamos térhódítása következtében ez a viszony megváltozik. Az Alföld füves mezősegein, ahol a parlagrendszernek még egy korábbi, kezdetlegesebb formája él, a határnak csak egy kis részét művelik, a többi legelő marad. Azokon a tájakon ellenben, ahol a földművelésnek egy sokkal intenzívebb formája, a szabályozott parlag- és az örökszántórendszer alakult ki, egyre nagyobb darabokat törnek fel a régi legelőkből; ami azt eredményezi, hogy az állattartás is veszít régi területeiből. A nyugati vidékeken, ahol részben a legelő állat, részben a szorgos erdőirtók bárdja az erdőtakarók egy részét a 14. századra már természetes mezőséghez hasonló, füves tájjá alakította át, az állat a megfogyatkozó erdőből a füves parlagra szorult, s a kettőt felváltva éli. Az Alföld keleti peremvidékén pedig, ahol a parlag egy részén már az örökszántórendszer alakult ki, az állat a korábbi parlagról is leszorul, s az év bizonyos részében az ugarra kerül.¹³⁷ A Veszprémben, Zalában sűrűn előforduló „telek” nevű szántók is világosan mutatják, hogy a földművelés erőteljessé válása milyen rohamosan szorította összebb a régi legelőket. De a parlag egy részén kialakuló nyomásos örökszántórendszer is azt mutatja, hogy a földművelés terjeszkedése mennyire a régi legelők rovására történik. A legelők természetes megfogyatkozása értékük növekedését vonta maga után. A legelők fogyása azonban ennek csak az egyik oka, a másik a nagybirtok szilaj állattartásának a megnövekedése volt. Ezzel is magyarázható, hogy a század vége felé az urak sok helyütt már a legelőket is felosztják egymás között a szántóföldekhez hasonlóan.¹³⁸ A legelők megfogyatkozása

hogy a középkori „telek”-összetételű határnevek nagy részében olyan agrotechnikai eljárás rejlik, mely a friss földek feltörésével, illetve állandó rendszer szerint való használatával kapcsolatos.

¹³⁵ Az itt levő állásban, mely telente a szilaj jószágoknak etetőül is szolgált, 5-6 napon maradt az állat, majd az utána maradt trágyát elterítették. (*Tálasai I.*: 1936. 43.)

¹³⁶ Belényesy M.: A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században. I. rész. [Ethn. LXV (1954), 3-4. sz. 387-415.]

¹³⁷ Belényesy M.: Angaben über die Verbreitung der Zwei- und Dreifeldwirtschaft in mittelalterlichen Ungarn. [AEthn. T. V. (1956), 1—2. sz. 185—186.]

¹³⁸ 1345: Magyar (Pozsony) birtok felosztásakor szerepel „simul cum pascuis sexcenta iugera terrarum mensurasset”. (Anjou O. IV. 521.)

sával szükségképpen együtt jár az állattartás jellegének megváltozása is. Az erdei és réti szilajtartás teljes egészében csak a mezőgazdasági munkára igénybe nem vett állatoknál maradt meg, amilyenek a ló, a heverő vagy húsa miatt tartott szarvasmarha és a sertés. Minthogy a jobbágyok állatállományának jelentős részét főként a mezőgazdasági munkánál, szántásnál, fuvarnál használták fel, igen fontos volt tehát, hogy tartásukról a legszorgosabb mezei munka idején éppúgy gondoskodjanak, mint télen, hogy az állat jó erőben legyen. Ennek megfelelően már e korban fokozott mértékben kell számolni az istállón való tartással is. Ami azt jelenti, hogy az állat kint jár kora tavasztól beszorulásig a mezőn, de mindennap hazahajtották. Ezt bizonyítja a ma is hasonló fogalmat jelentő csorda, mely „csordajárás” összetételben már a 13. század fordulóról ismeretes, a 14. századból pedig „csordaút” és „csordanyomó uta” összetételekben maradt fenn¹³⁹ s valószínűleg arra a faluból kivezető útra vonatkozott, amelyen a naponta kijáró jószágoknak is át kellett haladnia.

Az istállós tartás következtében az állat nagy mennyiségű takarmányt kívánt meg. A szilaj állat ideiglenes téli szálláson való tartásánál is felmerült már az a szükség, hogy ínséges idők alkalmával az állat takarmánnyal való ellátásáról valamilyen módon gondoskodjanak. Ahogyan az állatok téli legelőhelyének megválasztásánál is az az elv érvényesült, hogy az állat az avar alatt még télen is találjon magának fűvet – ezért volt igen kedvelt az erdei legelő –, úgy a szállások helyének kiválasztásánál sem volt mellékes szempont, hogy lehetőleg olyan helyen legyenek, ahol a téli takarmány, a széna egybehordása különösebb nehézségekkel nem járt. Ilyen helyeket kell látnunk azokban a „láz” nevű erdei tisztásokban is, melyek főként az északkeleti Felvidéken és elsősorban a Dunántúl (Zala, Veszprém megyékben) fordulnak elő. A szénatermő helyeknek egy másik, sokban hasonló csoportjára, melyekkel a keleti vízenyős mocsári erdőségek vidékén a legújabb időkig találkozunk, vizekkel körülvett, mintegy kiemelkedő helyzetük jellemző. Több Ung megyei község határjárása a *láz* nevű helyeket sorozatosan úgy említi, mint amelyeken patak folyik körül.¹⁴⁰ A szabolcsi Döge község határleírásában is említenek 1381-ben egy *Bothlaza* nevű szigetet.¹⁴¹ Vízmenti elhelyezkedésükre utalnak még az olyan összetételek is, mint a *Szunyogláza*¹⁴² és a *Láz* nevű patakok.¹⁴³ E *lázak* ér-

¹³⁹ 1370: A szerződő felek „quandam viam chordauth nominatam pro communem viam” hagyják meg. (Sándor-Metternich, Cs. Lt. B. F. 1. N. 9. Má. E.), 1373: Bánk, (Bihar m.) földrajzi nevei között szerepel „csordanyomó uta”. (*Jakó Zs.*: 1940. 260.)

¹⁴⁰ A *Láz* nevű szigetetet leszámítva, ahol kézenfekvő a *lázak* víz közli fekvése, más *láz* adatokból is megállapítható, hogy ezek leggyakrabban víz partján fekszenek. 1335: poss. Baruch (Ung m.) határjárásában a Zabugya patak partján találkozunk „quandam terram Laáz vocatam” földdel. (Sztáray O. I. 93.)

¹⁴¹ Zichy O. IV. 200.

¹⁴² 1330: „Vadit ad quendam locum Zwnyoghláza vocatum.” (Dl. 37.350.)

¹⁴³ Károlyi O. IV. 76.

tékét sokban megmagyarázza, hogy ezek az erdei tisztások és víz közti magaslati helyek nemcsak elsőrendű szénafüvet termettek, hanem az utóbbiak partos fekvése a szénanyerés műveletét is igen megkönnyítette. Ezeknél ugyanis nem kellett vízbe gázolva kaszálni, mint a rétségeknél. Az emelkedettebb fekvés következtében pedig a száradó vagy csomóba rakott széna is nagyobb biztonságban volt a víztől, mint különben. Érthető tehát, hogy ezeket az erdei tisztásokat és rétségi fennsíkakat választották ki már kezdetben a termelés színhelyéül, szemben a legeltetésre is legfeljebb helyenként és időnként kaszálásra alkalmas alacsony fekvésű rétekkel,¹⁴⁴ ahonnan a szénát mindig egy emelkedettebb helyre kellett elszállítani. Így lett *láz* a neve az északkeleti vidékeken minden olyan emelkedettebb rétnak, víz közti tisztásnak,¹⁴⁵ amelynek gazdasági hasznosítása kizárólag a széna termesztése és raktározása volt. E természetes rétképződmények valóban a szénaműveletekkel voltak már kezdetben kapcsolatosak, megmutatkozik abból is, hogy láznak neveznek már a 13. századtól kezdődőleg több századon keresztül minden szénatermesztés céljából erdőből vagy rétségből kiirtott nádas, sásos helyet.¹⁴⁶

Ezek a száraz erdei, de különösen víz közti tisztások azonban nemcsak arra voltak alkalmasak, hogy mint elsőrendű füvet termő helyeken füvet kaszáljanak rajtuk, hanem arra is, hogy a lekaszált szénát rajta összegyűjtve, az állatot – amennyiben az erdők lombján vagy a környező rétségben elegendő élelmet nem találna – kiteleltessék. A rétségi lázagnál a kinti feléletes egyenesen szükséges is volt, hiszen a határ vízenyőssége miatt elszállításuk igen körülményes lett volna. E lázak állattelleltető értelemben használt „szállás” elnevezése a 17-18. században Bereg és Ung felső vidékein igen gyakori: ugyanott, ahol – mint láttuk – már e században is előfordulnak. A téli takarmány kint történő feléletes még minden olyan esetben feltételezhető, amikor a nehezen megközelíthető vízjárta helyekről a szénát nem hordhatták haza, hanem a határnak többnyire egy emelkedettebb pontján csomóba rakták, és a fagy beállta után a jószágot ráhajtották. Erre a kinti tárolásra az ország síkmenti részein is van már ebben a korban példa.¹⁴⁷

¹⁴⁴ 1379: Szentvid (Nyitra m.) határában „pratum vulgariter Laaz nuncupatur” és „pratum Katharethe” szerepel. (Dl. 6617.)

¹⁴⁵ A Lázak víz közti helyzete még évszázadok múlva is jellemző. Zsukó és Kálnik Bereg megyei községek 1811-es határjárásában olvassuk: „E Lázról nyugatra egy laposon a Bozatina patak folyásának mélyebb árka mentén a Bányászláz szélén, ahol ezen Bozatina patak kétfelé való szakadásában egy kis szigetet formál.” (Beregszászi levéltár.)

¹⁴⁶ 1259: „Quidam locus apertus Nádosláz” (Dl. 337.), 1427-ből még mindig hasonló jelentésben jön elő a Láz. „Terrarum extirpatarum Berzey Laza vocatarum.” (Lelesz, Met Ung. 27.)

¹⁴⁷ 1395: Szeremlyén, (Bodrog m.) birtok határjárásakor vitás határrész : „Ad quendam locum,” mely egyik szerint „oreumuatha in vulgo vero Vathazereyn”, míg a másik szerint „lucus vulgo Domb dictus, in quem fenum falcatum eiusdem Ladislai domini sui agregari consuetum fuissent”. (Zsigmondkori O. I. 3809.)

A földművelés fejlődése következtében igen nagy mennyiségű az a takarmány is, amelyet az istállón tartott jószág fogyasztott el. Szálas takarmányul az elcsépeelt gabonaneműek szalmáján kívül elsősorban a széna jön számításba. De épp e korban kezdik a takarmány ledneket¹⁴⁸ is felhasználni. E takarmánynövények növekvő felhasználását legjobban az mutatja, hogy az előző időkhöz képest feltűnően megnövekednek a széna erőszakos eltulajdonítása miatti panaszok.¹⁴⁹ De ezt tükrözi vissza a kereskedelmi forgalom is, melynek ekkor már igen gyakori tárgya ez a fontos takarmány.¹⁵⁰ A szemes takarmányok közül a legnagyobb jelentőségre a zab tesz szert. Fogyasztása – úgy látszik – a lovaknál a legnagyobb mértékű. Megmutatkozik ez abban is, hogy az országnak azon a részén, ahol teherhordásra leginkább lovat használnak, feltűnően sok zabot termelnek. Jóval kisebb mértékű a szemesgabona felhasználása az állat hizlalásánál. E korban ez leginkább a sertésnél mutatható ki, melyet már kezdenek korpával hizlalni.¹⁵¹

A széna rendszeres gyűjtése országosan két eltérő földrajzi, illetve helyi adottsághoz kapcsolódik. Egyik a vizes földek, rétségek hasznosítása, a másik a síksági erdőségek, főként tölgyesek kitűnő aljnövényzetének megkaszálása. A kétféle kaszáló típus (a vizes réti¹⁵² és a száraz mezősegi és erdei¹⁵³) élesen elválik egymástól.

¹⁴⁸ 1370-ben Segvári Tamás fia népeivel hatalmaskodik és egy vámosi jobbágnak a kertjéből két holdon termelt és „ad capecias congregatas lentis” vitetett el. (Veszprémi regeszták 261.)

¹⁴⁹ 1348: (Bodrog m.) Herceg Péter emberei Töttös László egyik embere ellen hatalmaskodnak. Egyik jobbágnak egy ökrét, egy szekér szénáját elviszik. (Zichy O. II. 299.), 1365: Hosszúbács (Valkó m.) birtokon 100 kocsi szénát elvisznek. (Zay es. lt., F. N. A.), 1377: Szekcsői Péter Töttös jobbágyaitól 12 szekér szénát elvisz, (Zichy O. IV. 29.), 1380: Jobbágyok szénájának elvitele. (Dl. 6716.), 1382: Nemesek felgyűjtják váradi apácák és jobbágyaik szénáját. (Dl. 6945/46.), 1380: a jobbágyok a szénát elpusztítják egy hatalmaskodás során. (Fgy. Leleszi cs. lt. n. 22.)

¹⁵⁰ A pozsonyi polgárok 1374-ben I. Lajostól kapott kiváltság értelmében élelmet szállíthatnak, többek között szénát is. (Fejér IX/4, 571.) Az 1365-ös esztergomi vámtarifában szintén szerepel széna. (Fejér, IX./3, 478.)

¹⁵¹ 1394: (Vas m.) Két fél között egyezés jön létre malom ügyében. Sertést mindkét fél egyenlő számban tehet be a malomba hizlalásra. (Zsigmondkori O. I. 3305.)

¹⁵² 1383: Baranyai település képe: A határ 3 részből áll: 1. Vizes völgy melyben egy patak, rajta malomgát és kaszáló van, 2. település, 3. „terra arabilis usualis et campestris,” (Eszterházy cs. lt. Rep. 45. A. 9., F. E.)

¹⁵³ 1344: „terris fenilibus usu dolabri quod vulgo Bard nuncupatur.” (O. L. Veszprém 16.), 1348: A király megengedi Németmárkfa lakosságának, hogy a király Rába nevű erdejében a kaszálókat és szántókat szabadon használhassák. (Anjou O. V. 235.), 1336: Pál országbíró Simon fia, Tamásnak Zemplén megyei Kereplye nevű birtokán Bátor János és társa részére bírói szemlét rendel el. A szemle során a következő szénatermő helyek szerepelnek: „Aliqua prata seu fenilia in campis vel adhoc aptis locis ubi fena utilia produci possent nisi in silva quedam loco fenilia sub arboribus, que ligueth dicuntur.” (Zichy O. I. 502-503.)

Az utóbbi kivétel nélkül „fenile”, „fenetum”¹⁵⁴, azaz pusztán kaszálóként bukkan fel, míg az előbbi „pratium”,¹⁵⁵ azaz rét, néha *kaszásrét*¹⁵⁶ néven ismeretes. A *kaszásrét* fogalom is igen szemléletesen jelzi a leginkább legeltetésre és csak helyenként szénakaszálásra alkalmas rétek kétféle hasznosítását.¹⁵⁷ A rétek hasznosítását mutatja az is, hogy a hold számban megadott kaszálók mellett sokszor egy birtoktesten belül a közönséges rétekből járó tartozékok is kaszások számában kifejezve szerepelnek. A természetes erdei és rétképződmények mellett egyre nagyobb méretet ölt a gazdaságilag eddig az állatlegeltetésen kívül nagyrészt hasznosíthatatlan nádasok és erdők kiirtása, melyekre ugyancsak mint szénatermő helyekre van szükség.

A fejlett szénagazdálkodással kapcsolatos, hogy egyre nagyobb gondot fordítanak a kaszálókra. Gondosan védik, sokfelé be is kertelik őket.¹⁵⁸ Különösen a szabadfoglalású kaszálóknál van ennek gyakorlati jelentősége, melyeket erdőkben vagy legelőkön fognak fel. Ilyenek azok a kaszálólázak is, melyek főként a Felvidéken tűnnek fel. Kerítettségükre abból is következtethetünk, hogy területük pontosan egybeesik a szabadfoglalásos földhasználat területével, ahol az esetenként felfogott szántóföldeket is kerítik. Az e vidéken gyakori személyneves összetételű lázak is arra mutatnak, hogy az állandó használat itt korábban következik be, mint a nyilasosztásnak alávetett közönséges réteknél, illetve kaszálóknál.¹⁵⁹ Azokon a területeken, ahol a 14. század második felére már az állandó földhasználat rendszere is kialakult, gyakran találkozunk a határban olyan kaszálódarabokkal, melyek fekvését és birtokosát is megnevezik,¹⁶⁰ amiből tervszerűbb használatukra,

¹⁵⁴ 1329: (Zala m.) „Item in alio loco in Humuc consimili terras arabiles cum fenili.” (Zalai O. I. 242.), 1340: Felkeszi (Zala m.) „Fenetum octo hominibus per diem ad falcandum.” (Mérey cs. 56.), 1383: (Csanád m.) A falvakat felosztják, de közös marad az erdő, a szántó és a kaszáló. (Eszterházy cs. lt. Rep. 47. I. 9., F. E.)

¹⁵⁵ 1313: (Veszprém m.) Négy kaszásnyi rét. (Veszprémi kápt. magánlt. Markó 6. F. N. A.), 1366: (Kolozs m.) pétertelti birtokon szántó erdő, rét közös. (Dl. 26.754.), 1375: (Kolozs m.) jobbágyok réjtjének tönkretétele. (Dl. 26758.), 1375: (Sopron m.) Négy kaszálós rét egy kúria tartozékában. (Dl. 6405 Má. E.), 1382: (Hunyad m.) Szentkirályon egy telekhez három hold rét tartozik. (Dl. 29.438.)

¹⁵⁶ 1354: „Quoddam particulam térre impignoratic Kazasreeth nuncupate.” (Anjou O. VI. 161.)

¹⁵⁷ 1336: Szöllős (Zala m.) birtokon „Cum fenilis seu pratis”. (Zalai O. I. 321.)

¹⁵⁸ 1426: „Mathias de Ilvagh” és fiai panaszolják: „Michael dictus Fekethee de Zenthgywrygelgh officialis ... in possessione Salamónvár (Vas m.) ... sepes seu clausuras ... prati ipsorum ... destruentes ... pratium depasci fecissent.” (Dl. 11. 808.) „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára. K. L. B.)

¹⁵⁹ 1382: (Somogy m.) Szakácsi pálos kolostor birtoka: 12 hold szántó és 2 kaszás rét „Mixtim cum terris nobilium de Zakach”. (Dl. 6899. Má. E.), 1418: (Zemplén m.) Kiszrovágyi Tamás fia jobbágytelkét „cum 12 arabilibus usualis necnon sex mensuris nyl dictis sorté missis videlicet in pratis seu fenilibus”. (Sztáray O. I. 199.)

¹⁶⁰ 1377: (Sopron m.) Enyud átad unokatestvérének egy kúriát, tartozik hozzá kert, 4 kaszás

esetleg gondozásukra is következtethetünk. A rétgondozás gyakorlata konkrét adatokból nem állapítható meg. De abban, hogy a legelő és a kaszáló időszakosan váltja egymást, már bizonyos mértékű gondozást kell látnunk.¹⁶¹ A legelő nyáj trágyája ugyanis elsőrendűen javítja a következő év főtermését. Valószínűleg ilyen mesterséges rétvitást, esetleg égetést kell látnunk az olyan összetételű helyevekben, mint Nádastelek,¹⁶² ahol a nád kiégetésével, illetve a zizenyős rész kiszáritásával tették szénatermővé a rét egy részét.

A szénagazdálkodás fontosságára mutat, hogy az év jelentősebb mezőgazdasági munkálatait nyilvántartó kalendáriumok a szénabetakarítást is számon tartották az aratáshoz hasonlóan, s a helyi viszonyoknak megfelelően vagy júniust vagy júliust örökítették meg e munka ábrázolásával. Akárcsak az aratás, a szénamunka is hosszan elnyúlott népünknel. Ezt mutatja közvetve az is, hogy általában Szent György naptól Szent Mihályig tartották a kaszálót tilalmasban,¹⁶³ s csak azután volt szabad legeltetni. Munkálatai, mint parasztságunk egyéb termelői tevékenysége, a nyár más munkáihoz kellett hogy igazodjanak. Korai megkezdését valószínűleg az ugarszántások elhúzódása késleltette. Ezzel is magyarázható, hogy júniusnál előbb nemigen kezdtek a kaszáláshoz.¹⁶⁴ Viszont a küszöbön álló aratás miatt any-

rét. (Dl. 6405.), 1392: (Somogy m.) Karai Lökös fia Péter eladott földje „a parte occidentali fenile Demetrii filii Pauli et Pauli filii Michaelys” van. (Dl. 49.302.)

¹⁶¹ L. a 113-as jegyzetet.

¹⁶² 1400: Nádastelek. [Belényesy M.: A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században. I. rész. Ethn. (1954), 3-4. 398.]

¹⁶³ 1507: A zobi és a marosi polgárok közt viszály támad egy erdő ügyében. A király vizsgálatot rendel el. A zobiak előadták, hogy Mátyás király engedélye alapján a „Hekwth erdeye alio nomine lygeth” nevű királyi erdőben a marosiak módjára szénát kaszálhassanak és azt hazavigyék, és ebből a marosiak már 40 éve kizárják őket. Bemutatják Mátyás király két oklevelét. A marosiak viszont Zsigmond király 1436 és 39-ben kelt okleveleit mutatják be, melyek szerint a király megengedi nekik, hogy a nevezett erdőben, kivéve a réteket és kaszálókat, szabadon kaszálhassanak. Mivel ezek régebbi oklevelek voltak, a zobiak pedig ez ellen soha sem tiltakoztak, ezért elvesztették jogukat. De mivel ők is a király jobbágyai, az ő használatukra az Ignócz erdőben való kaszálást engedték meg, a rétek és kaszálók kivételével. A vizsgálatra kiküldött elrendelte, hogy ez a „Kehwth erdeye” és az Inócz erdő Szent Györgytől Szent Mihályig tiltva legyen, s egyik falu népe se mehessen a másik részébe barmokkal vagy kocsival. Szent Mihály nap után mindketten legeltethetnek az erdőben, ha valaki hagyott is ott szénát. (Esztergomi kápt. magánlt. Lad. 33. fasc. 1. N. 3.)

¹⁶⁴ 1438: Alsóbárczai Kelemen fia László „quoddam pratum suum spinosum” Tóth Péter kassai polgárnak 15 forintért elzálogosította, de úgy, hogy június 24. előtt nem veheti vissza „sed post cum fena falcata fuerint et introducta”. (Dl. 60.754.), 1462: „circum festum nativitatis beati Johannis Baptiste (június 24.) Mathias de Bere ac Andreas Ladislaus de Domanhyda nescitur quibus respectibus ad pratum dictorum exponencium intra veras metas possessionis eorundem Caplan vocate in comitatu Zathmariensi adiacentis ... irruendo, ibique nonullos iobagiones annotatorum exponencium fena falcata importare volentes”, elfogott és fogságban tartott. (Károlyi O. II. 350.)

nyira kellett sietni vele, hogy sokfelé már Péter – Pálra be is fejeződött. A többség azonban a gabonaneműek egy részének learatása után már csak júliusban látott a széna betakarításához.¹⁶⁵ Ezt mutatja közvetve az is, hogy a szénatermésben ért károsodások ebben a hónapban a leggyakoribbak. A *Nagyszombati Kalendárium* ábrázolásai között is a július jelenti a szénamunkák igazi hónapját.¹⁶⁶ Ha az aratás készen volt, és a fű jó sarjtermést ígért, augusztusban már másodszor kaszáltak. Ez többnyire egész szeptemberben is megtartott.¹⁶⁷ A munkát többszörösen is hátráltatta a gabona behordása, sőt többfelé a cséplés megkezdése is. De erősen akadályozta az is, hogy az ugart is ekkor kellett másodszor megszántani, és az őszi vetést is jobbára ekkor végezték.

Míg az írott forrásokból inkább a munkálatok időpontja állapítható meg, addig az ábrázolások segítségével képet nyerhetünk magáról a műveletről is. A fűvágás jellegzetes eszköze a kasza volt. A kaszálást a férfiak végezték, a forgatás és gyűjtés viszont az asszonyok dolga volt. Sajátos szerszámuk a hosszú-nyelű favilla és a sokfogú fagereblye. Minden bizonnyal a szénagazdálkodás eszközkészletét szemlélteti a *Bécsi Képes Krónikának* az a helye, mely a testvérharc öldöklését a kaszások pusztításával állítja párhuzamba és megállapítja, hogy tízezer villás sem képes összegyűjteni azt, amit ezer kaszás lekaszált.¹⁶⁸ Ha a rend vékony volt, egy nap alatt megszáradt, így az előző nap lekaszált fűvet már másnap gyűjthették is. A *Nagyszombati Kalendárium* ábrázolása is ezt a két műveletet vonja egybe. Elöl a kaszást láthatjuk, valamivel hátrább a gyűjtés folyik, a háttérben pedig szénacsomók látszanak.¹⁶⁹ A szé-

¹⁶⁵ 1376: Ártánházai Benedek jelenti, hogy július 20-án, mikor két fiával Istvánnal és Lászlóval éppen szénát kaszált a réten, Orosi Domonkos jobbágycsalád rájuk támadtak, s egyebekben kívül szekerét két lovával együtt elvették. (Kállay O. II. 173.), 1487: „circa festum divisionis apostolorum (július 15.) ... Ladislaus Lanch de Karul” börtvényi birtokra tört több jobbágycsaláddal, és „quaedam prata seu fenilia eiusdem actoris in territorio eiusdem possessionis adiacencia defalcari fecisset”. (Károlyi O. II. 526-527.)

¹⁶⁶ Lásd a Nagyszombati Kalendáriumot (RMK I/159.) Lásd a 6. ábrát.

¹⁶⁷ 1367: Töttös László fia augusztus 10-én a pécsi püspök Baranya megyei birtokára tört, és „fenum defalcari et ad predictam possessionem eorum Locha deferrí fecisset”. (Zichy O. III. 329.), 1476: „circa festum nativitatis beati Johannis Baptiste (augusztus 29.) ... idem Andreas de Bathor per Anthonium et Georgium Leuches ... porciones ipsius exponentis ipsum in prato Czakokaposthaja vocato intra metas predii Théglás et possessionis Embel vocatari (Szatmár) habito falcari et fena in eadem porcione falcataque maluisse, fecisset asportari ... Preterea circum nativitatis beati Mariae virginis (szeptember 8.) ... certa fena per jobagiones dicti exponentis in possessione Chomakoz vocata in prato Galambosparlaga in territorio predictae possessioni Embel adiacenti falcata ad possessionem Bathor predictam conduci fecisset.” (Károlyi O. II. 451.)

¹⁶⁸ „Tu laudas domino pugnare cum fratribus et dicis quia falcatores et furcantes coadunastet Vide quia mille falcantes quod incidunt decern milia furcatorum congregare non potuerunt et absque deo numerare non valebunt.” (Scriptores I. 388.)

¹⁶⁹ Lásd a Nagyszombati Kalendárium július ábrázolását. Lásd a 6. ábrát.

nacsomók elnevezésére e korban a kalangya¹⁷⁰ használatos, valószínűleg a mai boglyának felel meg, a nagyobb csomónak kazal, illetve asztag a neve.¹⁷¹

A kaszálón sokáig csomóba rakott széna erősen ki volt téve az időjárás viszonyosságainak éppúgy, mint annak, hogy az arra kóborló jószág is megdézsmálhassa. A nyár egyéb munkái miatt ugyanis a széna behordásának sem alakulhatott ki egységes időpontja. Lehetőség szerint mindenki arra törekedett, hogy mihelyt lekaszálta és felgyűjtötte szénáját, azonnal be is hordja. Ez, ha a korai kaszálás is engedte, július első felében már meg is történhetett.¹⁷² Különben a saját maga és igája erejét többszörösen is igénybe vevő jobbágy később, augusztusban vagy szeptemberben már csak nehezen gondolhatott szénája betakarítására. Így bizony nem volt ritka eset, hogy az a kaszálón érte az ősz, ahonnan többnyire már csak télen került az udvarra be.¹⁷³ A széna őszi behordását erősen hátráltatták az akkori rossz közlekedési viszonyok is. Nehezen megközelíthető vizenyős helyekről ugyanis nehéz lett volna már nyáron elszállítani, tehát mindaddig kint kellett hagyni, míg a jó utat adó fagy be nem állt.

Valószínűleg a rossz közlekedési viszonyokkal is összefüggött, hogy sokan a kaszálón raktak kazlat. Minden bizonnyal ilyen külső rakodó helyet szemléltet az az 1395-ből Bodrogbán felbukkanó adat is, amelyben egy határjárás során olyan vitás hely szerepel, amely az egyik fél szerint „orreumvatha in vulgo Vathazereyn”, a másik szerint pedig „locus vulgo domb”, ahol a szénát szokták összegyűjteni.¹⁷⁴ E rakodási mód a helyi földrajzi adottságokban leli magyarázatát. Olyan vizenyős helyről van ugyanis a határjárásban szó, ahonnan a szénát meglehetősen nehéz lett volna behordani, ezért a határnak egy emelkedettebb részén kazalba rakták és kint tárolták. E tárolási mód nemcsak a csapadékszegény Alföldre volt jellemző,

¹⁷⁰ 1355: „Nemus Kalanga vocatum.” (Zichy O. II. 581.), 1370 : „Quinque argenas feni, quod dicitur Kalangia auferri fecissent.” (M. O. Sz. 439), 1375: „Centum acervos feni sui vulgo Kalangya dictus.” (M. O. Sz. 439.)

¹⁷¹ 1431: „Pratum azthaghel vocatum.” (M. O. Sz. 37.), 1378: „Unum magnum acerbum feni vulgo kazal vocatum.” (M. O. Sz. 37.)

¹⁷² 1487: „Prefatus Ladislaus Lancz circa idem festum divisionis apostolorum magno” (július 15.) jobbágyaival Börvely birtokra tört „ad domum et curiam allodialem eiusdem actoris in dicta possessione Berwe habitam abindeque ... plusquam quinquaginta currum seu plaustorum fena abduci ... fecisset”. (Károlyi O. II. 527-28.)

¹⁷³ 1394: (Kolozs m.) Harmadéve nagyböjt idején Septeri András a múlt télen a káptalan Miklós fia, Jakab nevű jobbágyát, amidőn az széna behordása végett a mezőre ment, elfogta, tőle hat ökröt elvett és csak négyet adott vissza. (Zsigmondkori O. I. 3401.), 1469: „Circa f. nativitatis Domini proxime transacto Georgius et Johannes de Chey, Johannes et Andreas Gyepes de Kysheresthyen universa fena prefati Chwzy Michaelis ... in territorio cuiusdam predii ipsorum Hoba vocati in Cottu Komaromiensi tam in anno proxime transacto quam eciam in presenti per eorum pecudes et pecora depasci fecissent.” (Esztergomi Kápt. Orsz. Lt. fasc, 139. N. 20. „Anyagi kultúránk a 15. században” Adattára. Z. M.)

¹⁷⁴ Lásd a 146-os jegyzetet.

hanem valószínűleg megvolt a csapadékosabb Felvidéken is, mindazokon a nehezebben megközelíthető helyeken, ahonnan még a fagy beállta előtt nehéz lett volna a szénát elszállítani.

Ezzel a meglehetősen extenzív jellegű tárolási móddal kapcsolatban felmerül az a kérdés is, hogy vajon szabad ég alatt állt e rakomány, vagy valamilyen építmény védte az esős évszakban. A „horreum”, illetve a *szériű* fogalmának nem eléggé pontos körülhatárolhatósága következtében egyelőre nem állapítható meg, hogy a széna szabad ég alatt állt, vagy építmény alatt. A szálasgabona tárolási módjából is az látszik ugyanis, hogy a szabadban rakodó Alföld és a csűrben¹⁷⁵ gazdag Felvidék már e korban is élesen elválik tárolás tekintetében. Csupán egyetlen adatot ismerünk eddig az ország keleti peremterületéről, mely szerint magán a kaszálón emeltek színt, valószínűleg a széna tartására.¹⁷⁶ Az építmény megnevezéséből elsősorban valami fészerre gondolhatnánk. Ilyen a négy hosszú, földbe ásott árbocon fel és le is tolható fedéllel ellátott abora is. Ennek, az újkorban nálunk leginkább a Felvidéken szokásos, szénatárolási módnak szép emléke maradt fenn a középkorból a cseheknél, a gazdagon illusztrált 14. századi *Velislav Biblia* képei között.¹⁷⁷ De feltűnik tőlük nyugatabbra is, az angoloknak egy 15. századi ábrázolásán.¹⁷⁸

Mindkét kép gabona- és nem szénatárolással kapcsolatos eljárást őriz, ez is csak megerősíti, hogy ennek az építménynek valamikor sokkal általánosabb lehetett a használata. Az ábrázoláshoz hasonló, de nem mozgatható fedelű állásfelét szénatartásra az újkorból is tudunk az Alföld keleti peremterületén, ahonnan ez a középkori adat is való. Parasztságunk a 14. században egyre inkább az elé a probléma elé kerül, hogy termését gondosan őrizze, s az abban ért veszteséget a lehető legkisebbre csökkentse tárolása során. Ahogyan a Károly Róbert-féle portatörvény is mutatja, mely a kapu nagyságát a rajta áthaladó gabonával és szénával megrakott szekérhez méri,¹⁷⁹ parasztságunk körében már ekkor egészen általános lehe-

¹⁷⁵ A csűrök elszórtan Nyitra, Pozsony, Liptó, Sáros, Ung, Veszprém, Zala, Somogy, Bihar megyékből valók.

¹⁷⁶ 1436: Károlyi Lancel László érdekében Rezegei György és fiai ellen vizsgálatot tartanak. Utóbbi Vezend Szatmár megyei birtokon „in terra ipsorum exponencium quoddam hombram idem supra fecisset et fena defalcari fecisset”. (Károlyi O. II. 182.)

¹⁷⁷ A kép gabonarakást örökít meg. Rajta félig megrakott abora látszik, mellette kisebb asztagot raknak. (*Schutz, Alwin: Deutsches Leben im 14 und 15. Jahrhundert. Leipzig, 1892.*) Lásd a 14. ábrát.

¹⁷⁸ A kép egy domboldalon fekvő telket ábrázol. A telek lábánál megrakott abora látszik. Két férfi a fonott kerítés javításával foglalatoskodik. (*Hartley, Dorthy—H. Elliot, Margaret: Life and Work of the people of England in the fifteenth Century. London, 1928. 73.*) Lásd a 15. ábrát..

¹⁷⁹ 1336: „De singula porta, que exitum dat ad plateam, ubi homines morantur, per quam unus currus cum feno vel frugibus intrare poterit.” (*Juhász Lajos: A porta története 1426-1648-ig. Bpest, 1936. 4.*)

tett a széna házi tárolása.¹⁸⁰ Ezt a célt szolgálta a gazdasági udvaron kívül a hozzákapcsolódó belső rakodó kert, sőt a csűr egy része is. Az ország dombos hegyvidékén – amelyet a gabonaneműek tekintetében is inkább az épületben való tárolás jellemez – a csűr egyre inkább olyan összetett építménnyé válik, amely a szalagabona és takarmány mellett az istállón tartott jószágoknak is fedeleket nyújt.¹⁸¹ Legszébb korabeli példányát egy 15. századi *Crescentius* illusztráció örökítette meg.¹⁸² Amint e francia és még más korabeli német¹⁸³ ábrázoláson is jól látszik, az istálló többnyire a csűr egyik fiókját foglalja el. Itt állnak a jászol elé kötött állatok, az istálló fölötti padláson pedig a kévékbe kötött gabona és takarmányféle van felhalmozva.

Parasztságunk építményei között a csűr mellett az ól az egyike a legnélkülözhetetlenebb épületeknek egészen a legújabb időkig. Valószínűleg silányabb anyagból és kevesebb gonddal készülhetett már a középkorban is, mert a házakkal ellentétben a források meglehetősen ritkán emlékeznek meg ezekről az építményekről. Közöttük valószínűleg az istállónak¹⁸⁴ lehetett a legfejlettebb szerkezete, mellyel a lótarással kapcsolatban már századunkat megelőző időkben is sűrűn találkozhatunk.¹⁸⁵ Tekintettel a szarvasmarha gyakoriságára, nemigen valószínű, hogy csak

¹⁸⁰ 1381: Torney Ugrin fiának Miklósnak a fia augusztus 20-a táján néhány jobbágyával a püspök Lulya-i jobbágyának, Istvánnak a házába törve, onnan egy kocsirakomány szénát és 4 ökröt erőszakkal elvitt. (Veszprémi regeszták. 293.), 1382: Ábelli Antal Vesszős, és Tamás márai kúriájára tört, s onnan a szénát hazaviszi. (Zichy O. IV. 498.), 1367: Töttös László Külked és Nyárád nevű birtokát elfoglalta és a jobbágyokat elvitte úgy, hogy azok sem a szénát lekaszálni, sem az említett birtokra elvinni nem tudták. (Zichy O. III. 330.)

¹⁸¹ 1434: „Nicolaus filius Barla de Felserohman” panasolja, hogy „Nicolaus filius Sigismundi de Alsórohman” társaival „quendam ortum ipsius iuxta curiam suam” elpusztították, ... „locum sessionalem ... in Alsórohman occupasset” ... s rajta „stabulum seu oreum edificare fecisset”. (Dl. 44.006.), 1468: Pelsőczy István és Ónodi Czudar Jakab embereiket Semsei László özvegyének és fiának pazdychi birtokára és ottani házára küldték és „de ipsorum alodio boves, vaccas et cetera pecora et porcos abstulissent et duo stabula seu orrea in prefata Ladislai” felégették. (Dl. 14.049.)

¹⁸² P. de Crescentius *Le Livre des Prouffitz Champetres* 15. századi illusztrációi között találjuk a tágas csűrt, a benne folyó csépléssel. A képen jól látszik a csűr minden rakománya. Lásd a 19. ábrát.

¹⁸³ Hasonló típusú csűr fordul elő, egy Aesopus mese 15. századi illusztrációján. A kép egy istállórészletet ábrázol. A bejárattól balra, a fal mellett szarvasmarha fekszik, alatta alom. Felette, az istálló lepadlásolt részében helyezték el a kévébe kötött szalagabonát. A metszet az ulmi Johann Zamér műhelyében készült. (Bilderschmuck der Frühdrucke. V. T. 41. 275. á.) Lásd a 20. ábrát.

¹⁸⁴ 1330: (Nyitra m.) „Oreum et stabulum comitis Mathiae” famulusaival felgyújtja nemes ember. (Dl. 2586.), 1390: osztozás során az egyik fél átengedi a háza megett fekvő istállója fáját, amit az elvihet bárhová. (Zsigmondkori O. I. 5381.)

¹⁸⁵ 1240: A pannonthalmi apátság megszabja Hegymagos népeinek kötelességét: „De quibus in quolibet mense duo cum uno equo suo debent tenere et custodire equos abbatis ... in

lovak számára foglalták volna le. Legszebb példányait a Felvidék táblaképei örökítették meg,¹⁸⁶ s ezeken is éppen a szarvasmarha szerepel a leggyakrabban. Ezeknek az ólaknak a leglényegesebb tartozéka az állat takarmányozására szolgáló jászol. Többnyire fonással készültek, formájuk nagyjában egyezik a korabeli külföldieken kívül az újabbkori magyar példányokéval is.

Az istállón tartott állat gondozására írott adataink nincsenek. Így például nem dönthető el, hogy milyen mértékben alkalmaztak az állat alá almot. Bár ahol az istállótrágya felhasználása már e korból kimutatható – például, a terméketlen Felvidéken –, ott ez is feltételezhető. Így nincsenek adataink az állat tisztántartására sem. A ló tisztántartása azonban valószínűleg már e században is jelentős lehetett, mert a középkori Alföld falufeltárásai szép számban hoztak felszínre lóvakarókat is.

Az állattartás tehát nemcsak az állat fokozottabb gondozásában mutat fejlődést, hanem tartása állandó növekedésében is. Az állattartás 14. századi jelentősége azonban csak részben kapcsolatos a földművelés nagyarányú megindulásával. Az állat igaerejére és trágyahozamára az eddiginél is fokozottabban lesz szükség. Az állattartás jelentőségét még inkább emeli az, hogy sokféle éppen századunkban válik a lakosság egyik legjövődélmezőbb foglalkozásává. E szempontból főképp három eltérő táj típusunkkal kell e korban bővebben foglalkoznunk. Egyik az Alföld, a másik a Felvidék és Erdély.

Az Alföld nagyarányú állattartását több körülmény is alátámasztja. Mindenekelőtt az a tény, hogy az országosan birtokaik növelésére törekvő főurak éppen a földművelés szempontjából kevés hasznuk miatt e földekre nem támasztanak igényt, arra mutat, hogy itt még mindig az állattartás vezet. Ami birtokper adódik, az is főképp legelővel és kaszálóval kapcsolatos. Ez szintén arra vall, hogy a földművelés itt még mindig erősen alá van vetve az állattartásnak. A nagy területen mozgó kun szállások igen nagy területet élnek fel nyájaikkal. Miután egy szűkebb területet már kiéltek, egyszerűen odébb állítják fel karám-jaikát, s ily módon telkesítéssel teszik alkalmassá a földet az új feltörsésre. Megerősíti ezt a feltevést az is, hogy az Alföldön e korban még mindig a parlagot kedvelő köles vezet a természetett növények között. A legelő helyenkénti feltörsésre mutató *telek* szavunk az Alföldön ma is inkább csak legelő vagy trágya értelemben használatos.¹⁸⁷ Használata a köztudatban az úrbéri törvények meghozatala után sem ment át a

stabulo non in campo.” (Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend Története. I. 779.)

¹⁸⁶ Ezeknek az istállóknak az építőanyaga – mint a házaké is – többnyire fa. Fejlettebb formájuk már több osztatú. Szép példányt örökített meg egy 15. századi felvidéki oltárkép. A kép egy szalmával fedett istállót ábrázol. Az egyik fiókját nyitott fészker képezi, a másik minden oldalról bedeszkázott. A nyitott részben jól látszik a fonott jászol is. (Lásd a Magyar Művelődéstörténet II. 355.)

¹⁸⁷ Csanád megyében telekezni=trágyázni, Kiskunhalason telek-tanyán művelés alatt levő földet jelent. *Belényesy M.*: 1948. 30-53.)

belső telekre. Hatalmas méretű állattenyésztésre mutat az a körülmény is, hogy az állatból adódó felesleg a 14. század folyamán az Alföldet már más vidékek forgalmába is bekapcsolja. Az esztergomi vámtarifában már 1365-ben feltűnnek az ország belső részeiből szekerén és hajón szállított, vagy lábon hajtott állatok. Itt mutatkozik meg először a nyugat felé való állatkivitel első nyoma is.¹⁸⁸ Az Alföld nagyarányú állattartásáról több külföldi forrás is megemlékezik. Villani olasz krónikaíró dicsérettel emlékezik meg a magyar pusztákon kövérre hízó szarvasmarháról. A 15. század elején pedig egy francia utazó dicséri meg tekintélyes lóállományát.

Az Alföld állattenyésztésének méreteit nemcsak elérik, hanem helyenként meg is haladják Erdély és a Felvidék egyes részei. Az állattenyésztés túlsúlyára mutat, többek között, hogy a szolgáltatások között az állatok vagy az állati termékek vannak többségben: a székelyeknél például az ökörsütés, a románoknál az ötvened. Az állattartás nagymérvű kialakulásához e vidékeken elsősorban a környezet adott-ságai szolgáltatták a lehetőséget. Legelőtérségeik az év egyes szakaszaiban nemcsak kiadhatatlan táplálkozási lehetőséget nyújtottak, hanem az erdők és mocsarak egyben az időjárás viszontagságai ellen is elsőrendű védelmet jelentettek a télen-nyáron szabadban élő állatnak. A változatos növénytakaróból következik, hogy itt egy olyan állattartó gazdálkodási forma alakulhatott ki, melynek lényege, hogy az állattal az egyes évszakok vegetációjának megfelelően váltogatták a legelőterületet. Ezt a foglalkozást űzi e korban a románok és a kárpáti oroszok egy része is. Ezek a 14. században Trencséntől Mármarosig, Mármarostól Biharig és Szolnok-Dobokáig elszórtan mindenütt megtalálhatók, főként vlach néven.¹⁸⁹ E név felbukkanása mögött, miként ezt az újabb irodalom szinte egyöntetűen előadja, nem egységes nemzetiséget kell sejtünk, hanem inkább pásztor-vadász foglalkozást.¹⁹⁰ A vlachok kismértékben mint uradalmak nyájait őrző pásztorok kapcsolódtak az állattenyésztésbe, de elsősorban mint saját állatállománnyal – leginkább juhval, kecskével, sertéssel – rendelkező pásztorok éltek kenézeik fennhatósága alatt, sajátos vlachjoggal. Nyájaik legeltetése közben, már a 14. században messze lehatoltak a síkságra és gyakran az uradalmaktól pénzen vett engedéllyel síksági, lápi és mocsaras erdőségekben makkoltatták sertéseiket.¹⁹¹ Az állattartás

¹⁸⁸ 1365: „item si carinae de partibus inferioribus ascendat continentes cutes boum ... et de magni bous si pelluntur extra forum vei in curru ad confinium, de quolibet vollet, emptor dat” 2 ft-ot. (Fejér, IX/3 478.)

¹⁸⁹ Szabó István is a vlach megjelölés alatt nem nemzetiséget, hanem azonos pásztorjog alatt élő hegyipásztornépeket lát. (Szabó István: Ugocsa megye. Bp. 1937. 104.)

¹⁹⁰ Ezek a vlachok Lengyelország Magyarországgal határos részein is elszórva megtalálhatók, a főként földművelő oroszok között. Grekov megemlíti, hogy főfoglalkozásuk ezeknek nem a földművelés, hanem az állattenyésztés. Ennek megfelelően az adót az állattenyésztés és vadászat termékeiben fizetik. (Grekov, B. D.: A parasztság története Oroszországban a legrégebbi időkől a 17. századig. I. Bp. 1956. 299.)

¹⁹¹ Szatmár megye „multos olahos cum porcis ad suam possessionem conduxisset”. (Anjou

túlsúlyára és nagy méreteire mutat, hogy a letelepüléshez csak nehezen szokó, nyájakkal folyton vándorló pásztorok tolvajlásai a földesurak érdekeit erősen veszélyeztették.¹⁹² A táj adottságai azonban a magyar lakosság szilaj állattartását is nagymértékben előmozdították. A bihari, szatmári hegy és síkvidék találkozása ugyanis kitűnő alkalmat adott az e vidéken amúgy is jól tenyésző sertés és juh rideg tartására: a nedves szigetek pázsítja a legnagyobb melegben sem száradt ki, télen pedig a gőzölgő láp melegétől megolvadt a hó, és a jószág ekkor is bőségesen talált benne magának ennilalót. Ez a természetes adottság vezette tehát a lakosságot arra, hogy télen a hegyekből a síkságra járjon juhaival, a síkságról meg a hegyekbe menjen fel makkoltatni.¹⁹³ E vándorlás Bihar, Szatmár magyar községreire éppúgy jellemző e korban, mint a vlachjogon élő pásztorokra.

Az állattartás alföldi és hegyvidéki jellegének a korabeli országos viszonyoktól való eltérése tehát csak részben magyarázható az ott élő idegen lakosság eredeti foglalkozásával. Sokkal inkább összefügg ez a környezet természet adta lehetőségeinek kihasználásával. Az egyes állatfajták leggyakoribb előfordulása is azt mutatja, hogy tartásuk aszerint változik, amint a földművelés haszna szempontjából nagyrészt vagy teljesen kieső rétségek, mocsári tölgyesek, vagy erdővel borított hegységek és füves mezőségek más és más állatnak kedveznek. Eszerint az országnak több olyan elkülöníthető területét különböztethetjük meg, melyek földrajzi adottságaik mellett a tenyésztett állatok faja szempontjából is eltérnek. Egyik ilyen vidékünk a dunántúli erdők területe: Somogy, Baranya és kismértékben Veszprém megyéké. Itt már a 14. századot megelőző időkben is nagyarányú erdei sertés- és kecsketenyésztés virágzott.¹⁹⁴ Erre vall a jobbágyok sertés- és kecskenyájainak gyakori elhajtása.¹⁹⁵ A jobbágyok meglehetősen magas sertésállománya azt mutatja,¹⁹⁶ hogy a sertésenyésztés a makkerdők nagy kiterjedése miatt még a 14. században is jelentős. A másik nagy tenyésztési területünk a keleti vizes erdők, mocsarak zónája. Főként Bereg, Ugocsa, Szatmár, Ung és Bihar megyék tartoznak ide. A hegyvidéki tájakat kivéve ugyanis csak ott találunk nagyobb erdőségeket, ahol víz is van. Egészen gyakori e megyékben az olyan határjáró oklevél, amely erdőt, az erdőben

O. VI. 611.) Ugyancsak itt „porcos volachorum pertinentes ad Solumku ad faciem possessionis seu causa nutriendi pepelli fecisset”. (Anjou O. VI. 620.)

¹⁹² *Darkó Jenő*: Népeességmozgalmak Erdélyben és környékén a középkorban. Debrecen 1938. 52.

¹⁹³ *Jakó Zs.*: 1940. 13.

¹⁹⁴ 1233: A somogyi Zelicségben lakó kanászok azon panaszkodnak, hogy az apát – noha ők neki minden két telek után 1 disznót, 60 kecskebőrt, (héjjával együtt), 40 akó búzát adnak –, mégis őket hordókészítésre szorítja, s bárányaik, gödölyeik, méheik tizedét követeli meg. (Á. U. O. VI. 540.)

¹⁹⁵ 1394: 100 kecske és sertés elvitele Lajmér baranyai községből. (Zichy O. IV. 550, 551.), 1377: A jobbágyok sertéseinek elhajtása. (Dl. 6438; Má. E.)

¹⁹⁶ 1367: István somogyi jobbágytól 20 sertést elvisznek. (O. L. Dl. 5543. F. N. A.)

fűzfát, ereket és mocsarakat említ.¹⁹⁷ E vizes tölgyesek, mocsarak hasznosítására elsőrendűen kínálkozott a sertés. Az e vidéken lakó jobbágyok fejlett sertés-tenyésztését bizonyítja, hogy a hatalmaskodások is leginkább a sertésekben okoznak kárt e vidék lakóinak.¹⁹⁸ De igen nagy az egyes birtokosoknak az idegenek makkoltatása után szedett jövedelme is.¹⁹⁹ E keleti mocsári erdők zónájához kapcsolódik a keleti erdős hegyvidék: Szatmár, Bihar, Arad és Erdély Szolnok-Doboka, Torda hegyvidéke is, ahol a sertés mellett főleg a juh és a kecsketenyésztés virágzott.²⁰⁰ Az utóbbinak itteni előfordulása igénytelenségével magyarázható. Ez az állat ugyanis a fák hajtásain is megél, s az erdős hegyvidékek kopár legelőin is még jól tenyészik. A juh ugyancsak hegyi legelőt kedvelő állat, húsa és teje, valamint gyapja²⁰¹ és trágyahaszna miatt a legkedveltebb állatfajtája már ebben a korban e megyéknek. E fenti területek jellegétől élesen elüt a helyenként rétségekkel tarkázott alföldi mezőségek vidéke, mely leginkább a szarvasmarha és ló szilaj tartásának kedvezett. A Duna menti kitűnő legelőkkel lehet kapcsolatos, hogy a királyi

¹⁹⁷ 1389: (Peleske, Szatmár m.) „Silva Dolabrosa sive glandinosa.” (Maksai Ferenc: A középkori Szatmár megye. Bp. 1940. 6. o.), 1357: Petri (Bihar) határában „per silvas luctosas,” (Zichy O. III. 56.), 1391: Fancsika határában „Ladamér egre stagnum”. (Szabó I.: 1940. 326.)

¹⁹⁸ 1376: (Ung) jobbágytól fényes nappal ellopott 10 sertés a falu fogadójában. (Kende cs. F. E.), 1370: (Bihar) 100 sertés elhajtása. (Eszterházy cs. lt. Rep. 47. m. 7. F. E.), 1381: Csaaholy (Szatmár m.) 100 sertés. (Maksai F.: 1940. 7.), 1374: (Szatmár) 100 sertés elhajtása. (Dl. Tzsa. 41928.), 1370: Szinna (Zemplén) jobbágyok sertéseinek elhajtása. (Dl. fgý. Lelesz lt. 1370. nr. 75; K. L. B.), 1368 : Tarpa (Bereg) nemes ember malacait hajtják el. (Dl. Tzsa. 41.750 K. L. B.), 14. sz. eleje: (Bereg) egység 30 sertés elvitele ügyében. (Vay cs. lt. Má. E.)

¹⁹⁹ 1341/82 (Szatmár) Idegenek makkoltatása utáni jövedelem. (Perényi cs. lt. 380; F. E.), 1355: Péterháza (Bihar) határában makkoltatás. (O. L. Dl. 4538. F. N. A.), 1375: erdő miatti egyezség földesurak között: jobbágyok mint „temporibus patrium suorum” továbbra is használhatják, de „obventiones ex parte conprovincialium de silva glandinosa” egyiket illeti meg. (Vay cs. lt. 493 Lelesz kpt. Má. E.), 1379: (Gömör) „tributum silvae,” (Hamvai cs. lt. F. E.), 1326: (Pest) „tributum silve inter possessions Sukret”. (O. L. Dl. 285. F. N. A.)

²⁰⁰ 1393: (Szatmár) „Agnellos jobbagionum seu Olachorum”. (Maksai F.: 1940. 7.), 1356: Dés, Bonchid (Szolnok-Doboka) határából hatalmaskodás során jobbágyoktól 200 juh elvitele. (Dl. Tzsa. 41294, K. L. 8.), 1367: (Torda) Egyezség: 2200 juh fejéjén birtok átadva. (Dl. 28.351. Má. E.), 1363: (Kolozs) kecsketartás. (O. L. Dl. 2841.)

²⁰¹ 1331: „item eodem anno et die idem magister Adrianus de ipsis Kenezis Zondis nostris presentaverit nobis viginti birra, que vulgariter cherge dicuntur et quatuordecim caseos. De quibus dominus prepositus quo quinta parte sua per eundemmagistrum Andream procuratorem domini episcopi habuit quatuor birra et duos caseos. In residuis autem qui due portiones cedunt, facta est divisio ad viginti tres personas dominorum et quilibet pro sua portione habuit medium birrum.” (Fekete Nagy Antal és Makkai László: Documente Historiam valachorum in Hungaria illustrantia. Bp. 1941. 70-71.)

ménest is itt tartották már a legkorábbi időktől kezdve. De több nagyobb ménesről van tudomásunk Csanád és Csongrád vidékén is már a kora Árpád-korból.

Az állattartás 14. századi megnövekedésével kapcsolatos, hogy főuraink is egyre nagyobb súlyt helyeznek állatállományuk növelésére. Az állatok mennyiségében kifejezhető vagyon sokszor birtokaik számával is vetekszik. A több megyében is részbirtokokat szerző urak méneseiben nevelkedő lovak száma sokszor a százat is meghaladja.²⁰² De a jobbágygazdaság nagyságát alig meghaladó kismemesi gazdaságok, mint a földesúr várnagyai, familiárisai is rendelkeznek kisebb ménesekkel. A betanított jó hátaslovak értékére jellemző, hogy a pénz mellett gyakran szerepelnek csereeszközként.²⁰³ Nagy becslésre mutat, hogy az 1389-ben Töttös László méneséből ellopott 40 ló közül háromnak az értékét 300 forintra becsülték.²⁰⁴ A lovat legtöbbször teljes hátas felszereléssel adják.²⁰⁵ A nyergeslovakon kívül a jó kocsilovak értéke is igen nagy.

Ugyancsak több százra rúg egy-egy földesúr szilaj sertéseinek és szarvasmarháinak száma.²⁰⁶ Ezek sokszor nem is egy, hanem több nyájba osztva, különböző közösségekbe összpontosítva legeltek. Külön pásztorok őrizték őket. Erre az erősen kilterjes tartásra az jellemző, hogy a szilajon tartott állatot, leszámítva a csekély trágya és iga hasznát, inkább szaporulatáért tenyésztették, s így gondozására sem helyeztek súlyt. Egy-egy birtokos nyájaiban sokszor óriási kárt okoz, hogy az anyaállatok hajtásuk közben mind elvetélnék.²⁰⁷ De nagy károkat okoz az is, hogy egymás állatait halálra kergetik.²⁰⁸

A hatalmas arányú szilajtenyésztés méreteit jól mutatja, hogy egyes birtokosok némely birtokukat közös legelőnek hagyják.²⁰⁹ Birtokelhatárolásoknál gyakori az a kikötés is, hogy az egyik félnek jutott legelőn a másik félnek a nyája is szabadon járhat.²¹⁰ Egyes helyeken e célból mesterséges legelőket is létesítenek. A legelő nö-

²⁰² 1395: Prodavizi Ákus fia Mikcs mester után visszamaradt javak között Babolcson 170 ménesbeli ló szerepel. (Zsigmondkori O. I. 3909.)

²⁰³ 1391-ben Töttös László Milegál és Buzuldegh (Baranya m.) helységekért 200 forintot és 1 lovat ad. (Zichy O. IV. 448.)

²⁰⁴ Zichy O. IV. 289.

²⁰⁵ 1395: Semjéni Lökös fia kötelezi magát, hogy Pileskei László ellen elkövetett hatalmaskodás során elvett hátaslováért cserébe, kárpótlásul át fog adni egy hároméves ménesbeli lovat „simul cum gladio, faretra et arcu cum alio equo valoris 14 florenorum,” (Dl. 52877.)

²⁰⁶ 1395: pl. Prodavizi Ákus bán fiának Babolcson 250, Prodavizen 370 sertése van. (Zsigmondkori O. I. 3909.)

²⁰⁷ In procuracionem poledrorum abortivorum”. (Károlyi O. I. 81.,)

²⁰⁸ 1365: (Sopron) Nyéki Lőrinc fia, Benedek 1364 nyarán 50 „equos equatiales de campo” a Fertő tó mocsaraiba hajtott. (Dl. 49722. K. L. B.)

²⁰⁹ A Csanád nemzetségi birtokfelosztásakor Veresdob határát közös méneslegelőnek hagyják. (Borovszky S.: Csanád vármegye története 1710-ig. Bp. 1897. 87.)

²¹⁰ 1338: Sáros. (Dl. fg. gr. Andrassy cs. betleri ág lt. (No. 148.) Somos és Bacskó. (F. 53. No.) K. L. B.

vényzetének megjavítása mellett itt elsősorban kút, vagy az időjárás viszontagsága ellen az állatot védő enyhely építésére kell gondolnunk. A nyájbeli állat ugyanis sem télen, sem nyáron nem ismert más építményt, mint az aklot.²¹¹

A szilaj életmód a nyáj őrzőjének külsejére is rányomta bélyegét. A letelepült földműves és a nyájával télen-nyáron szabadban élő pásztor viselete közt már e korban is jól mutatkozik a különbség. A nyáron bőszárú ráncos gatyát, télen szűrposztó nadrágot hordó paraszt ruházatától élesen elválik a korabeli uradalmak szilaj ménesei mellett is szívesen alkalmazott román pásztorok viselete. Erre a *Bécsi Képes Krónika* ábrázolásaiban is találunk példát.²¹² A pásztorok ruházatában a bőrruha van túlsúlyban. Hosszú bőrnadrágot és térden alul érő bőrszabát, hosszú csúcsos bőrsüveget hordanak, lábukon bocskort. Hosszú ágakba fonott hajuk és bajuszuk szinte semmiben sem üt el attól a képtől, ahogyan az alföldi szilaj pásztor a vallomások még a múlt század végén is leírták.²¹³ A szilaj életmódot megszokott és jól elviselő pásztorelemeket, úgy látszik, a birtokosok is szívesen alkalmazták nyájuk őrzésére. 1354-ben a Bá-toriak birtokosztályában vlach ménesük szerepel.²¹⁴

A szilajtartás arányainak növekedése jól szemlélteti, hogy a nagybirtok egyfelől nyájai szaporításával és a vlach pásztorok őrzőkként való alkalmazásával növeli külterjes állattartását, másfelől a magánkezelésben tartott és egyébként csak nehezen hasznosítható erdőseibe pásztorok behívásával igyekszik a hasznot még inkább fokozni. Amilyen mértékben azonban ez hasznothajtó volt számukra, olyan mértékben látta kárát a szegény jobbágy. Nemcsak azért, mert legelője saját állatállománya számára fokról fokra összezsugorodott, hanem mert sokszor hatalmas károkat is szenvedett vetései legázolása, elpusztítása következtében. E tartásmód nagymértékben összefüggött a nagybirtokra e korban még mindig jellemző gazdaságpolitikával. Noha a gazdaságot, hatalmat már ekkor igyekeznek távoli részirtokok megszerzésével növelni, a rajtuk levőket nem tekintik közvetlen hasznot hajtó felszerelésnek, hanem az ékszerek, drágaságok gyűjtéséhez hasonlóan,²¹⁵

²¹¹ 1368: Dobos határában „Akol”. (Maksai F.: 1940. 130.), 1345: „Juahunokla.” (Maksai F.: 1940. 164.)

²¹² 1330-ban Károly Róbert nagy sereggel indult Szörényen keresztül a románok vajdájának, Bazarádnak földjére. Minthogy a havasok és az erdős hegyek között élelmet találni nem tudtak, visszafordultak. Ekkor azonban egy szűk völgyben fekvő útra csalták őket a vlahok, melyet minden oldalról eltorlaszoltak és a magas sziklákról dárdáikkal ársztották el a király seregét. A krónika rajzolója ezt a harci jelenetet örökíti meg. A cselekmény középpontjában a kövekkel dobáló és nyilakkal lövő hegyi lakók állnak. Testüket kívül szőrös ruha védi a hideg novemberi időszakban. A magyarokétól eltérő viseletükkel sehol nem találkozunk a *Képes Krónikában*. Lásd a 21. ábrát.

²¹³ *Tálas* I.: 1936. 28-36.

²¹⁴ „Ac equatia eorum maiori exclusa equatia Olachaly in tres dividerunt partes coequales.” (Anjou O. VI. 158.)

²¹⁵ Az ingó leltárak között e korban már feltűnően nagy számban jönnek elő arany, ezüst

nyájaikkal is elsősorban a gazdagság felhalmozására, a hatalom megszerzésére töreksenek. Az erőteljesen külterjes tartásmód következtében odapusztult és az évekig csépeletlenül álló gabonakészletek pazarló felhasználásához hasonlóan voltaképpen csak egészen kis hányaduk került közvetlen belső vagy külső hasznosításra.

Az állattartás jövedelmezőségével kapcsolatos, hogy parasztságunknak már a 14. században kialakult egy olyan polgárosodó felső rétege,²¹⁶ mely az állat és egyes állati termékek piaci értékesítésére törekszik. Országos méreteket ez e korban az Alföldön ölt. Valószínűleg a kedvező legeltetési viszonyokkal kapcsolatos, hogy e sík vidéken nagyarányú szilaj ló- és szarvasmarhatartás alakult ki, mely hamarosan külföldön is jelentős hírré tett szert. Villani olasz krónikaíró I. Lajos nápolyi hadjáratával kapcsolatban a magyar puszták nagyarányú ökör- és tehéntenyészetéről emlékezik meg. „Ezek – írja –, mivel bő a legelőjük, hamar megnőnek és meghízának. Ezeket megölik, s a bőrükből és a zsírukából nagy kereskedést űznek.”²¹⁷ A 15. században hazánkon keresztül utazó Brocquière szintén a jó legelőkkel magyarázza az Alföld hatalmas arányú szilaj ló tartását. Az ország déli határáról Pest felé haladva, útja igen szép síkságon vitt keresztül, ahol a lovak vadállatokhoz hasonlóan egész szabadon élnek, mégpedig egymást éri a sok ménes. Az átutazó idegennek feltűnik az a nagyarányú kereskedés is, melyet itt a lovakkal űznek. „A helybeli szilaj ló-tartás az oka – írja –, hogy a szegedi piacon annyit láthatni.” Mondták, hogy „ki három-négyezer lovat óhajtana, e városban találhat annyit is. A lovak oly olcsók, hogy bárki 10 magyar forintért igen szép csődört vehetne.” Szeged mellett Pest a másik helybeli lópiac. 15. század eleji forgalmáról ugyancsak a már említett francia utazótól szerzünk tudomást útinaplójából: „Pesten igen sok a lókereskedő – írja –, ha valaki 2000 jó lovat kívánna venni, itt bizonyára kaphatna. 10 lóból álló istállónként adják el őket, minden istálló ára 200 forint.” De látott olyan lovakat is, hogy közülük kettő-három megérné az említett árat. Maga is vett egy kitűnő futót.²¹⁸ Az alföldi pusztákon vadul növekvő ló és kövérre hízó szarvasmarha a távolabbi piacokon is feltűnik. Már a 14. században Esztergom vásárain találkoztunk velük. A hajón és szekeren szállított vagy lábón hajtott alföldi állat Eszter-

edények, drágakövek, ékszerek, fényűző külföldi anyagok. Ezeknek a drágaságoknak igen magas volt az értéke. „Az az erő – írja *Molnár Erik* –, mely a 14. század végi nagybirtok koncentrációját meggyorsította, a tőke volt, mely a nagybirtokosok kezén felhalmozódott.” (*Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bp. 1949. 267.*) Ebben valószínű, hogy nem kis szerepet játszott az állat sem.

²¹⁶ 1367: Garai Miklós nádor jelenti, hogy Kállai Ubul mester helyett János fia István pataki polgár ellenében megjelent Péter fia János és előadta, hogy János fia István egykor Ubul mester jobbjágya volt, s negyvennégy ökörrrel és 40 Ft értékű lóval adósa maradván Patak városába vonult. A királyné elrendeli, hogy a nádor János fiának ügyét Patak városához tegye át. (Kállay O. II. 195.)

²¹⁷ Miskulin A.: 1905. 74.

²¹⁸ Szamota I.: 1891. 92-94.

gomon keresztül a nyugati határnak tart. Pest élelmes kereskedői mellett valószínű, hogy már ekkor a jobbágyság egy része is érdekelt az állatkereskedelemben. A nyugati állatkivitelben valószínűleg nagy szerepük van Sopron város polgárainak is, akik szintén jelentős ló- és szarvasmarha-kereskedést űznek. A magyar ló és szarvasmarha kiváló hírnevét mutatja, hogy Bécsújhely városa már a 14. század elején vámmentes ló- és szarvasmarhavasárt engedélyez a magyaroknak.²¹⁹ Az itt kivételre kerülő állatok javarésze valószínűleg az ország belső részeiről való. A Sopron környéki polgárság és e korban már erősen polgárosodó jobbágyság valószínűleg csupán felvásárolja azokat, hogy feljavításuk után, jó áron külföldön értékesíthesse. Így az állatkereskedelem polgárosító hatásán kívül jótékony hatású a kulturális javak kicserélődésére is. Az állatból befolyt jövedelem a lakosság életigényének növekedéséhez teremt alapot, szükségletét most már nemcsak fokozni, de általa kielégíteni is tudja. Az általa befolyt pénzből képes pl. ruházkodásához már olyan luxuscikkeket is beszerezni, amelyekre azelőtt nem is gondolhatott volna. A fejlett állatkereskedelemmel magyarázható tehát, hogy az Alföld a 15. századra kulturálisan az ország legfejlettebb területei közé tartozik. A középkor végén elpusztult falvak tárgyi hagyatéka az Alföld lakosságának már ezt a magas életszínvonalát tükrözi vissza.

Irodalom

BELÉNYESY Márta

1948 *Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez (a telek és a magyar tanya középkori gyökerei)*. Budapest. Kelet-Európai Tudományos Intézet.

1954 A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században. I. rész. *Ethnographia* LXV. 387-415.

1955 A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században. II. rész. *Ethnographia* LXVI. 57-97.

1956 Angaben über die Verbreitung der Zwei- und Dreifeldwirtschaft in mittelalterlichen Ungarn. *Acta Ethnographica* 1-2. 183-193.

BOROVSKY Samu

1897 *Csanád vármegye története 1715-ig*. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia.

²¹⁹ 1425: A bécsújhelyi tanács kéri a soproni tanácsot, hogy a mellékelt hirdetési cédula szerint tegye közhírré a városban a Frigyes osztrák herceg által engedélyezett ló- és szarvasmarhavasárt. (*Házi J.*: Sopron szabadkirályi város története Oklevéltára. I/2. 270.), 1421: Fraknói Vilmos gróf értesíti a soproni Tanácsot, hogy a lókitelt a király tiltotta meg, és neki a parancs szerint kell eljárni. (*Házi J.* I/2. 205.)

- DARKÓ Jenő
1938 *Népességmozgalmak Erdélyben és környékén a középkorban*. Debrecen. Debreceni Székely Társaság. Városi Nyomda.
- DERCSÉNYI Dezső
1938 *Nagy Lajos kora*. Budapest. Egyetemi Nyomda.
- DOMANOVSKY Sándor (szerk.)
1939-1942 *Magyar Művelődéstörténet II*. Budapest. Magyar Történettudományi Társaság
- FEKETE NAGY Antal-MAKKAI László
1941 *Documentea Historiam Valahorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400*. Budapest. Christum.
- GREKOV, Borisz Dimitrievis
1956 *A parasztság története Oroszországban a legrégebb időktől a 17. századig*. I-II. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- HANKÓ Béla
A magyar szarvasmarha eredete. Tisia 1936/1. Debrecen.
1954 *A magyar háziállatok története az ősidőktől máig*. Budapest. Művelt Nép Kiadó.
- HARTLEY, Dorothy – H. ELLIOT, Margaret
1928 *Life and Work of the People of England in the Fifteenth Century*. London.
- JAKÓ Zsigmond
1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest.
- JUHÁSZ Lajos
1936 *A porta története 1526-1648-ig. Jobbágygazdálkodásunk egysége és az adóegység*. Budapest. k.n.
- MAKSAI Ferenc
1940 *A középkori Szatmár megye*. Budapest. Stephaneum Nyomda.
- MISKULIN Alajos
1905 *Művelődéstörténeti mozzanatok Giovanni és Mateo Villani krónikája alapján*. Budapest.
- MOLNÁR Erik
1949 *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig*. Budapest. Szikra.
Pannonhalmi Szent Benedek Rend története I.
1904 Erdélyi László szerk. Budapest. Atheneum.
- RADOCSAY Dénes
1954 *A középkori Magyarország táblaképei*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- SCHUTZ, Alwin
1892 *Deutsches Leben im 14. und 15. Jahrhundert*. Leipzig.
- SZABÓ István
1937 *Ugocsa megye*. Budapest. Klösz Nyomda.
- SZABÓ Kálmán
1942 *Kecskemét pásztorélete. Néprajzi Értesítő XXXIV. 1-62*.
- SZAMOTA István
Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054-1717. Budapest. Franklin.

1896 *A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból.* Budapest. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből. XVI/7.

TAGÁNYI Károly

1893 A besztercei szószedet kultúrtörténeti jelentősége. *Századok.* 27. 305-327.

TÁLASI István

1936 *A Kiskunság népi állattartása.* Budapest. Árpád Nyomda.

TÓTH Zoltán

1922 Legrégibb feszítőzabláinkról. *Archeológiai Értesítő* XXXIX. 71-83.

A ló becse a középkorban

(Egy 15. századi végrendelet tanulságai)¹

Az alábbi végrendelet igen értékes adatokat tartalmaz középkori lótarásunkhoz. Aki a végrendeletet írta, ugyanis gondosan bejegyezte a hagyatékban szereplő lovak nemét, korát s külön megkülönböztetésül néhány esetben a lovak színét, nevét és legszembetűnőbb külső tulajdonságát is feljegyezte.

1402-ben Geszti Péter végrendelezik László hevesi főesperes Fodor Mihály és István egri kanonokok, továbbá Kornis Pál, Farkas fia Benedek nemesek előtt.² „Mindenekelőtt Farkas Benedek anyjára, a nagyasszonyra hagyok 11 ménesbeli kancát, egy tavalyi lovat és 4 csikót, 1 serleget, 1 ezüstből való széles serleget és hosszú övet zöld pártán. A nagyasszonyra hagyok még 1 jó lovat a ménesből, hogy a lelkiüdvömré használja.³ Szirmai Domokos leányának a lánykájára ugyan-

¹ A ló becse a középkorban. Egy 15. századi végrendelet tanulságai című adatközléséből (Ethnographia 1957. 337-342) (Szerkesztő)

² A végrendelet eredeti szövegét közli Mályusz Elemér, Zsigmondkori oklevéltár II. (1400-1410). 1. rész. Budapest, 1956. 1724. sz. A végrendelet szövegében előforduló latin tárgyi megnevezéseket, amelyek főként a viselet körébe utalnak, igyekeztem a korabeli nyelvemlékek alapján az akkor szokásos magyar elnevezésekkel visszacímni.

³ A fejedelmeket és az előkelőket a középkorban a legnagyobb pompa mellett temették el. A holttestet a templomba vitték át, s a koporsót egy emelvényen helyezték el. A temetési menetben szokásos volt lovaikat is elővezetni, amelyeket aztán a ceremónia közben a meghalt lelkiüdvéért képletesen feláldozták, de a meghalt barátai nagy összegéért visszaváltották. 1349-ből tudósít Johann Latomus Günther von Schwartzburg király temetéséről: elől mentek az egyháziak, utána egy ló következett, ezen ült a megboldogult színeibe öltözve egy lovas. Aztán egy takaróval leborított ló következett. Majd egy paripa és egy másik hátszló. Mindkettőn sisak nélküli fegyveresek ültek. Majd egy ötödik ló következett. Ezen ült egy sisakos, címeres lovas, aki a megboldogult fordított pajzsát és kardját vitte. Azután fátylások következtek. A díszes takaróval leborított ravatalt húsz feketébe öltözött gróf vitte. A ceremónia megkezdésével a két fátylavívőt és az öt lovat – mindegyiket két-két lovas vezette – az oltárhoz vitték, és a meghalt lelkiüdvéért képletesen feláldozták. De a meghalt barátai 400 aranyért visszaváltották. Azonban már korán találkozunk olyan törekvésekkel, amelyek a temetésen kifejtett pompát szigorúan büntetik. 1356-ban a frankfurti statutum hoz rendszabályokat arra vonatkozóan: „Auch ensal nyman vor keyner lych keyn roz adir pherd lazsen füren mit eyne gewapetinan manne, wedir virdacht (d. h. mit Decken behängt) adir unverdacht, dan wil yman eyn roz adir ein pherd zu dem buwe (Baue) gebin fur sines fründes sele, der mag es tun, und

csak 11 ménesbeli kancát hagyok 4 csikóval és egy tavalyi csikót a ménesből. A kislányra hagyok még egy zöld köntöst,⁴ amelynek a bal ujsa ságra színű, 1 serleget és 1 másik széles serleget és 1 övemet piros pártán.⁵ Ugyancsak a lánykára hagyok 2 jó lovat, azzal, hogy a lelki üdvömrre fordítsa. Farkas Benedekre hagyok 11 kancát 4 csikóval és 1 tavalyi lovat. Megint a lánykára 1 csikót. Benedekre pedig 1 lovat hagyok, amelyet „*Vathayisti*”-nek neveznek és ugyancsak Benedekre 1 lovat, amelyet „*Forgózeg*”-nek neveznek. Benedekre hagyok még 1 jó köntösömet, mely nyesttel van szegélyezve és 1 korszovágy dolmányt,⁶ amelynek az ujsa selyem. Benedekre hagyok 1 teljes fegyverzetet, vagyis 1 páncélt, és pedig 1 páncélinget, 1 lábvértet mellvérttel, 1 sisakkal és más tartozékokkal. Azzal, hogy Benedeknél van 1 páncélmom, ha tetszik, megtarthatja, vagy választhat magának másikat a páncéljaim közül. Ugyancsak Benedekre hagyok 1 „*Isty*” nevű lovat, amelyet csak elébb törtek be, és amelynek egyik lába sérült. Koroni Gergely famulusomra ugyancsak 1 lovat hagyok, melynek neve „*Thybodpey*”, s melyet 60 forintért vettem, 2 jó ménesbeli lovat 1 csikóval és 1 hároméves lovat. Pósági Jakabra szintén 1 lovat hagyok, melynek neve „*Bothopey*” és 2 ménesbeli kancát – amelyből egyik négyéves, a másik ötéves – csikójával együtt. Vathai Barnabásra 2 hároméves lovat hagyok, egyikkel tartoztam neki. Ugyancsak ráhagyok 3 ménesbeli kancát csikaival. Barnabásra hagyok még 2 köntöst, 1 sötétet cafranggal⁷

das roz adir das pherd sal man auch dem buwe lazen, und der ensal es auch nicht widder kouffen adir losen, der es gegeben hette, adir nyman von seynen wegen, und wer das breche und nicht enhilde, der sulde der stad als vele geldes gebin, also he das roz adir das pferd widir gekoufft addir gelost hette.” (Schultz, *Alwin*, Deutsches Leben im 14. und 15. Jahrhundert. Prag – Wien – Leipzig, 1892. 438.)

⁴ A Schlägli szójegyzék szerint *stragula* = *kentes* = *köntös*. (Szamota István, a Schlägli magyar szójegyzék a 15. század első negyedéből. Budapest, 1894.) Az ugyancsak ebből a korból származó Besztercei szójegyzékből hiányzik (Finály Henrik, A Besztercei szószerdet. Latin – magyar nyelvmélek a 15. századból. Budapest, 1892.) A köntös gazdag mintázatú, nehezebb szöveteiből, többnyire térdén alul ér. Néha az ujsa más színű anyagból készült. Alja, ujsa, valamint felálló gallérja legtöbbször prémmel szegélyezett. Szabásában különösen az ujjaknál voltak eltérések, ugyanis hol szűkebb, hol bővebb ujjal viselték, s azt részben, vagy egészen felhasították. A más színű dolmány, vagy ing karja néha vállnál, néha könyöknél bújik ki a köntös alól.

⁵ A Schlägli szójegyzék szerint *Balteus* = *pártahw* = pártáöv. A korabeli öv bőr, paszománt, vagy selyem pártázatra erősített szögletes, kerek vagy ovális fém-, vagy csontlemezekből állt, melyeket vésett, vagy domborított mintázat díszít. A csat és a lelógó szíjvég különösen gazdag ornamentikájú. Férfiak, nők egyaránt viselik.

⁶ A Schlägli szójegyzék szerint *bambusium* = *doman korzouag* = dolmány korszovágy. A Besztercei szójegyzékben *bambusium* = *korszovágy*. Rövid, szűk felsőruha, amely a felsőtestet hangsúlyozza ki. A divatos gavallér korszovágya felül igen szűk, az öv alatti rész fodros. Ujjatlan, vagy felhasított ujjú, úgy hogy az ing a hasfétkből kilátszik. Máskor ujjai lobognak, s a kar a váll alatti nyílásból bújik ki.

⁷ A Schlägli szójegyzék szerint *caputium* = *chaprong*. A Besztercei szójegyzék szerint *capu-*

és nadrággal⁸ és 1 másikat korszovány dolmánnyal, nadrággal, cafranggal és cipővel.⁹ Vathai Mátyásra hagyok 1 hároméves lovat s 1 másik ugyancsak hároméves kancát. Minthogy tartozom neki 1 hároméves lóval, azért hagyom rá azt a másik hároméves lovat. Petres Miklósna szintén tartozom 1 hároméves lóval. Annak fejében hagyok rá 1 ugyancsak hároméves peyszínű lovat, melynek három lába fehér. Ugyancsak Miklósna hagyok még 1 ménesbeli kancát, mely három- vagy négyéves. Lőkös fia Lászlóra hagyok 1 jó lovat, múlt évit és 1 másik ugyancsak múlt évi lovat. Lőkös fia Lőrincra ugyancsak 1 múlt évi lovat hagyok és 1 tavalyi kancát. Petres fia Jánosra hagyok 1 hároméves lovat, mely „zeg” színű, s melynek egyik hátsó lába fehér a bal oldalán. Gelei famulusomra ugyancsak 1 hároméves nagy „zeg” színű lovat hagyok, melynek a hátsó lábai fehérek. Ugyancsak rá hagyok 1 tavalyi csikót és 1 négyéves kancát csikóstól. Vathai Dénesre hagyok 1 szép nagy tavalyi csikólovat és 1 „Zegedeiysti” nevű lovat. Hagyok rá 1 köntöst cafranggal, zöld színű posztóból és 1 másik félhosszút cseh posztóból¹⁰... Rufus Lászlóra hagyok 1 hároméves lovat. Dénes geszti jobbágy famulusomra pedig 1 tavalyi csikót hagyok. Pethő Istvánra szintén 1 jó tavalyi csikót hagyok. András fiára hagyok 1 jó tehenet. Zalanthai Lászlóra pedig 1 jó tavalyi csikót hagyok és 1 jó tavalyi kancát. Vathai Petres Péterre hagyok 1 ökröt. Kathai Mihályra hagyok 1 ökröt. Fekete Péter jobbágy colonus feleségére hagyok 1 ökröt, 2 hold gabonavetést és 2 hold búzavetést. Mezaljai Péter colonusra 1 tehenet hagyok. Sebestyén sertéspásztornak pedig vegyenek 10 róf szürke posztót, 1 róf cseh posztót és 1 „halasnach” harisnyát.¹¹ Miklós kovácsna hagyok 1 hároméves lovat,

tium = *chaprang*. Bó, a fej beborítására szolgáló, hosszú, lelógó köpenyszerű felsőruha. De a fejrész egyedül is állhat. A két említett típus között van egy harmadik fedőruhafajta, amely a fejet és a nyakat borítja és épp hogy a mellig ér le. Sokféle alkalomhoz használják, s majd minden társadalmi osztálynál el van terjedve.

⁸ A Schlägli szójegyzék szerint *caliga* = nadrag. A harisnya, vagy nadrag (a két szó eredetileg ugyanazt jelentette) már régtől fogva egész Európában azonos, a lábszár beborítására szolgáló szűk harisnyaszár. Szárait körülbelül a 15. század végéig nem varrták össze. A harisnyát a rövid alsónadrágra, az ún. berhére keskeny szíjjal erősítették fel.

⁹ A Schlägli szójegyzék szerint *sotular* = *cipeles* = *cipő*. Könnyű cipő, készülhet bőrből, vagy selyemből.

¹⁰ Itt a szövegből néhány szó hiányzik, de a következőképp próbáltuk kiegészíteni: *unam stragulam* (a *stragula* szó hiányzik) *cum caputio de panno viridi ac aliam dimidium panni Bohemicalis.* Itt a *dimidia* a *stragula* szóval látszik egyezni, s valószínűleg fél, azaz félhosszú köntösfélére vonatkozhatik.

¹¹ A *halasnach* korai előfordulása a lábszár beburkolására szolgáló nadrágnak, illetve harisnyának. A szó rokon alakja az ukrán *chološnji* (régibb *chološnj*) vastag posztónadrág. A keleti ukrán *colosznije* fehér posztónadrág. (*Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. Bp. 1955. I/1. 495.) A harisnya ebben a jelentésben több 15. századi oklevélben is előfordul. Hasonlót jelent a Murmelius-féle szójegyzékben szereplő *calceolus laneus* = harisnya. (*Szamota István, A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból*. Budapest, 1896.) Amint már a korábbi adatok is mutatják, főként az egyszerűbb néposz-

100 dénárt és 1 tavalyi kancát. Benedek vargára hagyok 1 hároméves lovat. Urzula asszonyra, aki kuriai szolgáló, hagyok 6 rőf cseh posztót, 16 rőf vásznat, 2 rőf gyolcsot, 1 sarut¹² és 1 női övet, amelyet a kalmárnál árultak és 20 garast. A vathai kápolnára, amelyet Vathai Tamás építtetett újjá, hagyok 1 tavalyi kancát, amelyet Tamásnak szánok. Benedek geszti vargára ugyancsak egy tavalyi kancát hagyok. Szent Miklós váradi klostromra hagyok 1 hároméves lovat. Az egri Boldogságos Szűz klostromra pedig 1 tavalyi kancát. A győri heremitásokra pedig 1 ezévi kancát hagyok. Gelei Tamásnak pedig, ha év végével szolgálata kitelik, adjanak szolgálataiért 1 tavalyi ökröt neki. Katrai Balázs feleségére, a dajkámra hagyok 2 hold búza- és 1 hold rozsvetést. Baxai Péter feleségére, Ilonára pedig 2 hold vetést és pedig 1 hold búza- és 1 hold rozsvetést hagyok. A Szentpéterről való Meith Baláznál van 1 ezüst anforám, illetve kézmosóm és 1 kupám 111 forintért zálogban. Csöre Jánosnál szintén van 1 ezüst kupám 9 forintért zálogban. Ábrányi Mihálynál pedig 1 női övem van zálogban 53 forintért. Az oszlári Szent György egyházra hagyok 2 négyéves ménesbéli kancát. A geszti Szent Mihály egyházra pedig 3 ménesbéli kancát hagyok, 1 tehenet borjastól, amelyet az egyházfi kell, hogy őrizzen. Kiss István famulusomra 1 „zeg” színű hároméves lovat hagyok, amelyet mostanában Jó János nevel. Minden egyéb javimat, öröklött, vásárolt és zálogolt birtokaimat és más ingó és ingatlanaimat az én lánytestvéremre, Margitra hagyom. A hagyaték végrehajtójául és nővérem gyámjául Ábrányi Pétert és Mihályt, Nyéki Dávidot, Kornis Pált, Farkas Benedeket jelölöm ki azzal, hogy a nővéremet mondott javaiban támogassák, védjék és őrizzék, és végrendeletem végrehajtásáról gondoskodjanak, és osszák ki a megírt módon. Ha az én lánytestvérem Isten akaratából még idő előtt eltávoznék erről a világról, akkor nővérem minden javáról, amelyet ráhagytam, a fent nevezett nemes gyámok és végrehajtók rendelkezzenek, őseim lelkiüdvéért és az enyémerért legjobb tudásuk szerint bölcsen intézkedjenek. Balázs famulusomra hagyok egy tavalyi lovat.”

A végrendelet alapján táblázatot készítettünk. Ebből a következő fontos megállapításokat tehetjük középkori lótarásunkról. Koruk szerint megkülönbözteteli a végrendelet a csikókat és a csikólovakat, azaz a tavalyi csikókat. Előbbieket fél-éves, utóbbiakat pedig valószínűleg egyéves korukig nevezik így. Majd különbséget tesz a lovak kora között is. Különösen sok a hároméves növendék ló, de gyakori a négy-ötéves is. Végül tenyésztés szempontjából különbséget tesz a növendék apa- és anyaállatok között, amelyek mind tavalyi kancák és tavalyi ménlovak kerültek be a végrendelet felsorolásai közé. A lószínek közül a szürkés szög, a világos *pej* és a tarka *üstü*¹³ fordul elő a végrendeletben, amelyek az oklevelek tanúsága szerint

tály, a parasztek és a pásztorok viselték.

¹² A Schlägli szójegyzék szerint *calceus* = saru. Puha szárú, bokán felül érő bőrcipő, amelyet gazdagok, szegények egyaránt viselhetek.

¹³ A Schlägli szójegyzék szerint *subalbus* = *pey*. A Besztercei szójegyzék szerint *rubeus* = *pej*; a Schlägli és Besztercei szójegyzékek szerint *varius* = *hwsti* = tarka.

egyébként is gyakran szerepelnek a korabeli lószínek között. Testük színe mellett mint külön is szembetűnő ismertetőjelük, lábuk színe is gyakran szerepel a megjelölések között. Külső tulajdonságaik közül leginkább színük az, amely névadásuknál is szerepet játszik. Így nevezi Geszti Péter is kedvenc lovait *Istinek*, *Vataistinek*, *Zegedistinek*, *Forgószegnek*, *Tiboldpejnek* és *Botopejnek*. A végrendeletben szereplő 109 ló közül 59 kanca, legtöbbször csikaja is van. Ennek több mint a fele, összesen 37 db ménesből származik, ami arra mutat, hogy tenyészállatait többnyire szilajon neveli az úri birtok. Úgy növekednek fel a hátaslónak szánt csikók is. A végrendeletben szerepelt még 25 ménlő. Minthogy közülük egy sincs a ménesbeli lovak között feltüntetve, így elsősorban bennük kell látni azokat a valószínűleg kezesen tartott, vagy a ménesből már betört hátas- és kocsilovakat, melyeknek e korban már igen nagy szükségét látta az úri birtok. Minthogy éppen a ménlovak között fordul elő a legtöbb hároméves ló, arra gondolhatunk, hogy ezek nagy többségét valószínűleg éppen a ménesekben nevelkedett csikók közül választották ki és abból a célból, hogy közülük neveljék ki leendő hátaslovaikat. Ezek közé sorolhatók még azok a kancalovak is, amelyek szintén nem szerepelnek a ménesbeli lovak között. Valószínűleg közülük kerültek ki a hátaslovak mellett az igáslovak is. Míg a legértékesebb ménlovak között kell keresnünk azokat a már jól betanított hátaslovakat, amelyeknek háborúban éppúgy, mint lovagi tornákon egyaránt nagy hasznát látta úri lovasa. Erre következtethetünk a végrendeletben szereplő lónevekből is, melyekkel minden bizonnyal éppen a személyi használatában álló, legkedvesebb hátaslovát, vagy harci paripáját látta el gazdája. De ezt támogatja az a tény is, hogy a sok hároméves növendék ló mellett ezek korát sem mondja meg a végrendelező. Amiből viszont arra következtethetünk, hogy e nevéükön is megnevezett lovak az előbbieknél sokkal idősebbek lehettek, minthogy minden bizonnyal már régóta használja őket úri gazdájuk. De nagy szüksége volt a jó hátaslóra e korban egy-egy főúr nagyszámú lovaskíséretének is, úgy mint a familiárisok és famulusok hadának. Közülük több szerepel a fenti végrendeletben is. Sőt épp e tekintetben hasznos szociológiai megfigyelések tehetők a végrendelet alapján. A feudalizmus dolgozó osztályának, a telkén lakó jobbágnak, vagy a falusi szegénységnek azok a tagjai, akik már ekkor az úr kenyerén élnek – ilyenek a kúriai cselédek és pásztorok – inkább a szarvasmarhának veszik hasznát, sokféle felhasználhatósága: munkaereje, húsa, teje stb. miatt. Ez tűnik ki a végrendeletből is minden olyan esetben, ahol nem ló, hanem szarvasmarha hagyományozásáról történik említés. Azok ellenben, akik a végrendeletben az úrtól lovat kapnak, vagy a végrendelezőhöz közel álló, többnyire nemes személyek, akik vagy tanúként szerepelnek a végrendeletben, vagy a főúr szolgálatába szegődő nemes vagy nem nemes famulusok, a középkori társadalomnak kivétel nélkül ahhoz a réteghez tartoznak, amely a lónak igen nagy hasznát látja háborúban éppúgy, mint békeidőben. Hiszen a ló nemcsak a háborúban hűséges társunk, hanem elkíséri őket életük minden megnyilvánulásán egészen a sírig. Például egészen gyakori a középkorban, ha meghal az úr, a te-

metésén kedvenc lovát is vezetni szokták,¹⁴ amelyet utána többnyire az egyház kap meg a meghalt lelkiüdvéért, vagy hozzátartozói s barátai váltják meg bizonyos összegben.¹⁵ Ló és lovas tehát még inkább össze voltak e korban nőve, mint később. Hiszen háborúban nem egyszer lova ügyességén múltott¹⁶ a lovas élete is. De sok dicsőséget aratott jó lovával a lovas az ünnepi tornákon,¹⁷ látványos felvonulásokon is.¹⁸ Így érthető az a nagy ár, amelyet néha egy-egy jó loért a középkorban fi-

¹⁴ 1428-ban Pásztói Jakab végrendelezik. A végrendeletében meghagyja, hogy „2 equi debent duci – a temetésén: palefridus *verespegh* et equus magnus *zegrh* dicti... Palefridus reliquatur abbati, – qui si non potest aliter, adminus ligneo cancello sepulcrum meum premunire teneatur; et etiam Boltam supra altare Sancti Petri de pretio eiusdem reformare teneatur.” (Dl. 43.771) A szokás az össznémet kultúrterületen megtalálható e korban. (Veit, *Ludwig Andreas*, Volkfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter. Freiburg i. Br., 1936. 194.)

¹⁵ Osgyáni Bakos Mátyás végrendelezik: „Item dominas Barbaram et Elisabetham testamentaliter committo iuribus paraffernalibus meis 200 fl. Et quartalicium puellarum unacum portione Oswaldo Bakos, fratri meo. Item dominam Barbaram testamentaliter committo in domo nostra nobilitari. Item de supradictis pecuniis ad claustrum s. Anne prope Hangon solvant 6 fl. Item arma fratris mei et omnia domesticalia mea, vid. Cistam, canteros et alia vendantur pro regrigerio anime nostre. Item equum bystzy ante me ducant, et domina Barbara redimat III. fl. Media pars plebani sacerdoti mittatur. Item equum Hysthy et equum Sekel Barbara vendat pro regrigerio anime nostre.” (Dl. 64517 Kapy Cs. Lt.)

¹⁶ A jól idomított lovaknak sokféle hasznát lehetett venni harc közben is. Nemcsak azért, mert a jó ló könnyen magával repíti lovasát, hanem azért is, mert a betanított ló maga is részt vett az ütközetben. Mátyás királynak apósához, a nápolyi királyhoz írott egyik levele fontos adatot szolgáltat e kérdéshez. „Nos equis hic domitis Getas devicimus, Serviam nos profligamus et omnes, qui in circuitu nostri positi sunt devicimus, omniaque cum equis hic domitis fecimus cum honore, gynectos vero qui hispano more conglobatis pedibus saltare norunt, nec unquam habere desideravimus nec volumus unquam; illi enim nonmodo ad res serias, que apud nos fiunt, sed ne ad ludicras vellemus uti. Nobis enim tales equi necessarij sunt, qui non conglobatis pedibus saltitent, sed potius cum opus est pedibus in diversam sepositis fortiter innitantur.” (Tóth *Zoltán*, Legrégibb fészítőzablánkról. Arch. Ért. XXXVIII-XXXIX (1919), 82.)

¹⁷ Bertrandon de la Brocquière, a 15. században hazánkban járó francia utazó csodálattal emlékezik meg az itt látott lovagi tornákról, melyeket az ország szokása szerint kis lovakal és alacsony nyergekkel tartottak meg. A lovakok gazdag díszruhát viseltek és igen rövid lándzsákkal küzdöttek. Ha a küzdők összezsáptak, vagy egyiküknek, vagy mindkettőjüknek le kellett a nyeregből hullani. Igen kedves, gyönyörködtető látványnak nevezte a tornákat. (Szamota *István*, Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Budapest 1891. 96.)

¹⁸ Kitűnő hátsólovakkal és fényes fogatokkal, akárcsak külföldön, Magyarországon is, nagy fényűzést fejtenek ki a 15. században. Egyéb drágaságokhoz hasonlóan hihetetlen értéket képviselnek a lószerszámok is. Egy-egy felvonulásra a legtündöklőbb lószerszámokat szedték elő. Hasonló fényt űztek a kocsikkal is. Felvonulásokon legjobban kedvelték a hatos fogatokat, e célra nagy gonddal válogatták össze az egyszínű lovakat. Legkedvel-

zetnek. A gazda lova iránti megbecsülése érződik ki abból a gondosságból is, amellyel a végrendelkező Geszti Péter lovait számon tartja. Ismeri korukat, emlékezik színükre, sőt a legkedvesebbeknek még nevét is feljegyzi. De megbecsülésének adja tanújelét azzal is, hogy halála esetén szétosztja őket hűséges emberei között, juttatva jó szolgálataikért.

A Geszti Péter végrendeletében szereplő lovakról készült kimutatás¹⁹

	tavalyi kanca	kanca	tavalyi mén	mén	ménésbeli kanca	ménésbeli mén	csikó	tavalyi csikó	ökör	tehén
Farkas Benedek anyja			1		11 1		4			
Szirmai Domokos lánya		2			11		4 1	1		
Farkas Benedek		11	1	1 1 1			4			
Korodi Gergely famulus				1 1 ³			1			
Pósági Jakab				1	1 ⁴ 1 ⁵		1			
Watai Barnabás				1 ³ 1 ³	3		1 1 1			
Watai Mátyás		1 ³		1 ³ 1 ³						
Petres Miklós				1 ³	1 ³					
Lökös László			1 1							
Lökös Lőrinc	1		1							
Petres János				1 ³						
Gelei famulus				1			1	1	1	
Watai Dénes				1				1		
Rufus László				1 ³						
Geszti Dénes, jobbágy famulus								1		
Pető István								1		

tebbek voltak a pej, a tiszta fehér, és bogárfekete egyszínű lovak. Egy-egy udvari felvonulás vagy külföldi követjárás alkalmával csodálattal emlékeznek meg, mind a külföldi, mind a hazai szemtanúk a pompás látványról. Zsigmond és Mátyás udvara különös pompát fejtett ki e téren. (Lásd erre vonatkozóan Mátyás udvarát: *Csánki Dezső*, I. Mátyás udvara. Századok 1883, 515-581., 617-667., 750-785.)

¹⁹ Egy helyen a végrendelet szövege kikopott, így a lovak számát nem sikerült teljes pontossággal megállapítani. Az egyes rubrikákba bejegyzett szám a lovak számára vonatkozik. A felső kis szám a ló korát jelzi.

Anrás fia									1	
Zalanthai László	1						1			
Watai Petres Péter									1	
Kathai Mihály								1		
Fekete Péter, geszti colonus felesége								1		
Péter mezaljai colonus									1	
Sebestyén sertéspásztor										
Miklós kovács	1			1 ³						
Benedek varga	1			1 ³						
Ursula asszony, kúriai szolgáló										
Wathai kápolna	1									
Szt. Miklós váradi klastrom				1 ³						
Egri Szt. Szűz klastrom	1									
Ládi heremitások	1									
Győri heremitások		1								
Kathrai Balázs felesége, dajka										
Baxai Péter felesége, Ilona					1 ⁴ 1 ⁴					
Oszlári Szent György egyház					1 ⁴ 1 ⁴				1 borjas- tól	
Geszti Szent Mihály egyház					1 ⁴					
Kiss István famulus				1 ⁴						
Balázs famulus			1							
<i>Lovak száma összesen: 109 Szarvasmarha száma összesen: 7</i>	7	16	6	19	36		19	6	3	4

Irodalom

CSÁNKI Dezső

1883 I. Mátyás király udvara. *Századok*. 17. 515-581; 617-667; 750-785.

FINÁLY Henrik

1892 *A Besztercei szószedet. Latin–magyar nyelvmemlék a 15. századból*. Budapest

KNIEZSA István

1955 *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I*. Budapest

MÁLYUSZ Elemér

1956 *Zsigmond kori oklevéltár II. (1400-1410.)* Budapest

SCHULTZ, Alwin

1892 *Deutsches Leben im 14. und 15. Jahrhundert*. Praga–Wien–Leipzig

SZAMOTA István

1891 *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten*. Budapest

1894 *Schlägler szójegyzék a 15. század első negyedéből*. Budapest

1896 *A Murbelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból*.

TÓTH Zoltán

1920/22 *Legrégibb feszítőzabláinkról. Archeológiai Értesítő XXXIX. 71-83.* VEIT, Ludwig Andreas

1936 *Volkfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter*. Freiburg

Az állattartás és pásztorkodás a 14-15. században Magyarországon¹

A mezőgazdaság különböző ágai közül az állattartás a 14. században még mindig jelentős szerepet visz valamennyi táj életében. A középkor embere gazdálkodásában és a mindennapi életében² a mainál fokozottabban látta hasznát állatállományának. A lábasjóságnak elsősorban erejét használta ki, de földje megművelésénél sem nélkülözhetette trágya-hasznát. A jobbágy szegényes inventáriumában éppen ezért az állat jelenti a legnagyobb értéket s az abban ért károsodás a legérzékenyebb veszteséget. De olyan viszonyok között is, mint a középkor, mikor a pénznek még viszonylag sokkal kisebb a jelentősége, a lábasjóságot vagyonnak tekintik s az állatok számában a gazdagság fokmérőjét látják.

Az állatokat hasznuk szerint különböztetik meg egymástól. Így külön beszélnek a nagy és kis állatokról. Az előbbi csoportba a szarvasmarhákat (heverő és igásállatokat), a ménesbéli és közönséges lovat sorolják. A kisállatok közé tartoznak a munkaerő szempontjából fel nem használható sertések, juhok és kecskék. Az állat megjelölésére a barom mellett a lábasjóság kifejezés szolgál, szemben az ingatlan jószággal, amilyen a föld is.

Középkori háziállat-kutatásunknak egyik legfontosabb problémája azok fajtabeli megállapítása. Az erre vonatkozó anyag hiányos volta s az anyag feldolgozásához használandó módszer kialakulatlansága következtében azonban mindmáig feleletet várunk egy csomó fontos kérdésre. Itt elsősorban a régészeti zoológia lehet nagy

¹ *Az állattartás és pásztorkodás a 14-15. században Magyarországon* című tanulmány itt jelenik meg először magyar nyelven. Eredetileg *Viehucht und Hirtenwesen in Ungarn im 14. und 15. Jahrhundert* címen látott napvilágot a *Viehucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa* címet viselő nemzetközi tanulmánykötetben, melyet Földes László szerkesztett, Belényesi Márta és Gunda Béla közreműködésével (Budapest, 1961. 13-82.). (Szerkesztő)

² A magyar állattartás 14. századi fejlődését egy előző dolgozatomban rajzoltam meg. (Belényesi, 1956.) A dolgozat megírásához, illetve kibővítéséhez saját anyagomon kívül felhasználtam még egy 14. századi munkaközösség gyűjtését is: Fekete Nagy Antal (F. N. .A.), Fügedi Erik (F. E.), Kumorovitz L. Bernát (K. L. B.), Mályusz Elemér (Má. E.), valamint Anyagi kultúránk a 15. században c. lexikális forráskiadvány feldolgozás alatt álló kéziratos adattárát (Belényesi, Adattár). Ennek anyaggyűjtő munkájában részt vett: Fekete Nagy Antal (F. N. .A.), Kumorovitz L. Bernát (K. L. B.), Muzsnai Lászlóné (M. Lné), Oszwald Arisztid (O. A.), Patáki János (P. J.) és Zákonyi Mihály (Z. M.). Munkájukért ezúton is köszönetet mondok.

szolgálatunkra az egykori csontmaradványokon végzett vizsgálataival; segíthet az egyes állatok fajtabeli meghatározásánál – az, ami ugyancsak fontos – időközben testalkatukon végbemenő változások megállapításánál. Az egyes állatok fajtajának meghatározását ugyanis igen megnehezíti, hogy például írott forrásainkban igen gyérek azok az utalások, melyek közvetlenül fajtabeli vonatkozásúak volnának s azok kialakulására és keveredésére utalnának. Elvértve találunk ugyan adatokat, melyek nagyságukra, színükre s legalapvetőbb testi és lelki tulajdonságukra vonatkoznak. Ami pedig a korabeli ábrázolásokat illeti, azok nem mindig természetűek, mert vagy felületes megfigyelésen alapulnak, vagy gyakran külföldi eredeti után készülnek. Mindez arra int, hogy önmagában egyik sem elegendő, összehasonlító vizsgálat mellett azonban mindegyiknek lehet fontos mondanivalója.

Nézzük, mit mondanak a különböző források legfontosabb háziállataink 14. századi alakulásáról?

Legkedveltebb állatjában, a lóban valószínűleg még mindig nagy számban őrzi a magyarság az egykori keleti tarpán leszármazottját, a viszonylag kis testű, rendkívül kitaró és gyors lábú lovat, melyet még honfoglaló ősei hoztak magukkal.³ Bár a 12. századtól kezdve a nyugati, lovagi harcmóddal együtt kénytelen átvenni az ahhoz sokkal inkább megfelelő, nagyobb testű és kevésbé gyors lovakat is. Az egykori feljegyzések azonban arról tanúskodnak, hogy a magyarok páncélos lovagi seregét még a 14. században is igen nagy számban egészíti ki az olyan könnyebb fegyverzetű, nem lovagi módon küzdő katonaság, mely rajtaütésszerű támadásainál és meg-megfutamodásainál jól tudja használni azt az igen gyors lábú és apró testű lovat, mellyel a hasonló taktikát folytató ősei is rettegésben tartották az akkori nyugati világot. Azt hogy ez a keleti lófajta mennyire hosszú ideig élt népünk körében, megállapíthatjuk azokból a kis méretű, Árpád-kori zablákból is, melyek feszítőzabla néven ismeretesek s melyek a kizárólag lovagi harcmódot folytató nyugati népeknél e korból sehol sem maradtak fenn.⁴ Ezeknek a lovaknak a kis testalkata a más lóhoz szokott nyugatiak szemében még a későbbi századokban is feltűnő volt. Például ezt az apró testű és igen igénytelen lovat dicséri az I. Lajos nápolyi hadjáratát megörökítő

³ Hankó Béla számos honfoglaláskori sírból származó koponyát megvizsgált és kiderítette, hogy e lómaradványok csontozata megfelel a tarpán csontméretének (Hankó, 1954, 80.). Bökönyi Sándor, ugyancsak néhány honfoglaláskori lókoponyát megvizsgálva szintén megállapította, hogy a keleti fajtacsoportba tartoznak és homlokszélességük alapján elkülönítette őket a nyugati lovaktól. (Bökönyi, 1961.)

⁴ Tóth Zoltán a románkori feszítőzablákról írott értékes tanulmányában abból a tényből kiindulva, hogy a lovagi harcmódnak hódoló nyugati területek egyetlen feszítőzablát sem őriztek meg a 15. századnál előbből, azt állapítja meg, hogy a zablatípus az egész középkoron keresztül továbbélő könnyűlovasságunk velejárója volt. A nehézfegyverzetű lovaknak ugyanis nem volt szüksége lóva olyan mértékű kormányzására, mint amelyet a feszítőzabla használata biztosított a mozgékony lovon harcoló könnyű fegyverzetű íjásznak. Azt is megállapítja, hogy a zabla orrdíszé után ítélve az a ló, mely ezt a szájában viselte, igen kis állat lehetett. (Tóth, 1920. 22 76.)

Villani olasz krónikaíró és a magyarságra igen jellemzőnek mondja.⁵ A honfoglaló magyarság leginkább patkány- és egérszőrű tarpánja a keveredés ellenére is menyire átütő lehetett egész lóállományunkban, bizonyítják középkori lószíneinek is, melyek között a barnás pejek mellett még a 15. században is leggyakoribbak a szürke és szürkés színárnyalatú lovak. A keleti pusztáknak ez az igénytelen képviselője ugyanis időközben valószínűleg újabb felfrissítést nyerhetett a tatár⁶ és kun, a 15. századtól kezdve, pedig a török lovaktól. A 15. század elején, hazánkban keresztül utazó Bertrandon de la Brocquière, akárcsak az egy évszázaddal korábban élő Villani olasz krónikaíró, őszinte csodálattal emlékezik meg az itt látott magyar lovakról. „Jó futók – írja – egyébként majd mind jó hátasló. Hibájuk azonban, hogy kissé makrancosak. Különben pedig nehezen patkolhatók.”⁷ Az általa megfigyelt jellemvonások teljesen megfelelnek annak a leírásnak, melyet az itt látott török lovakról is ad: „Lovaik kitűnőek – írja egy más helyen – táplálékjuk kevésbe kerül és jól, valamint sokáig futnak.”⁸ Mindkét leírás sokban egyezik azzal a jellemzéssel, melyet másfél évszázaddal korábban Tamás érsek a tatár lovakról ad. E lovakat erőseknek, éhséget és fáradságot bírónak ismeri, melyeket paraszt módra lovagolnak, sziklákon és köveken patkó nélkül úgy nyargalásznak, mintha vadkecskéek volnának.⁹ E lófajta számos jó tulajdonsága a kortársak figyelmét később is felkeltette. A 16. század elején élt Oláh Miklós a kunok lováról adott leírásában szilaj és nagyfejű állatoknak mondja őket,¹⁰ mely jellemző és igen találó erre az ázsiai vadlóból, a takiból származó lóra. Nálunk a neheztetű lovakat – leszámítva hadászati felhasználásukat – sohasem kedvelték úgy, mint nyugaton, bizonyítja az is, hogy a nehéz páncélzatban vívott lovagi torna sohasem tett olyan jelentőségre szert, mint ott. A Zsigmond korában átutazó Brocquière említi meg azt is, hogy a magyarok a lovagi tornákhoz feltűnően apró lovakat, alacsony nyergeket és kurta, erős lándzsákat használnak.¹¹ E lovakban a régebbi kutatásokhoz hasonlóan, az újabb kutatások is az ősi tarpán leszármazottját keresik¹² E lovak legszebb példányai ebben a korban

⁵ Miskulin, 1905. 70.

⁶ Rogerius is megemlíti, hogy a híres tatárlovak közül sok került a magyarok birtokába (Rogerii Carmen Miserabile. Scriptores. II. 581) 1293-ban László bíró Csud nevű jobbagynak 4 ökröt és 1 tatárlovat ítélt oda (Zichy, O. I. 28.).

⁷ Szamota, 1891. 94.

⁸ Szamota, 1891. 83.

⁹ Megjegyzi e lovakról azt is, hogy kevés igényűek, mert három nap egyfolytában fásasztva egy kis kór takarmánnyal is beérik. (Tamás esperes, A tatárjárás története, 8. fejezet). Brocquière hasonlólt állapít meg a török lovakról, melyekről megjegyzi, hogy csak éjjel engedik őket enni, akkor is csak öt-hat marék árpát, és kétszer annyi szecskát adnak nekik. (Szamota, 1891. 83.)

¹⁰ Hankó, 1954, 81.

¹¹ Szamota, 1891, 96.

¹² Lásd Bökönyi Sándor legújabb eredményeit.

már Erdélyből¹³ és a székelyföldről kerülnek ki, ami az ottani kedvező tenyésztési viszonyokban leli magyarátát. Az hogy ez a kitűnő keleti tájfajta éppen a lóval katonáskodó székelyek között maradt fent a legtovább, azzal is összefüggött, hogy még tovább kereszteződhetett a hasonló testalkatot és tulajdonságokat mutató moldvai lóval.¹⁴ Országos hírüket mutatja, hogy a 15. század elején a lótenyésztés tekintetében ugyancsak nagy múltú Alföldön is szívesen tartják ezeket a székely lovakat.¹⁵ Országos közkedveltségük egyben arra is rávilágít, hogy az ősi tarpán időközben erős keveredésen mehetett keresztül. Feltehetőleg a nyugatról bekerült lóanyag volt nagy befolyással alakulására. E keveredés elsősorban a lovak testformáját alakította. A középkori telephelyekről előkerült csontmaradványok alapján Bökönyi Sándor, a hazai zoológia kitűnő ismerője, azt mutatja ki, hogy a magyarság középkori házi lovai a honfoglaláskoriakhoz képest már a 11-13. században csaknem 10 centimétert nőttek, a későbbi középkor folyamán lényeges mértékben nem nagyobbodtak tovább.¹⁶

A középkori csontleletek azonban arra is rávilágítanak, hogy a kisebb testű ló mellett a hidegvérű lovak is képviselve vannak a magyarság középkori lóállományában. Kezdetben minden bizonnyal hadászati célokra importálják őket. A házi lovak közé való lassú bekeveredésüket mutatja, hogy egy Árpád-kori telephelyükön már ebből származó csontmaradványok is előkerültek a telep hulladékai között.¹⁷ Az ősi tarpán azonban nyomtalanul nem tűnik el, hanem a jól futó magyar hátslovak jellegét a továbbiakban is erősen meghatározza, bár időközben némi keveredésen megy keresztül.

Már az igen kis méretű Árpád-kori feszítőzablák is azt mutatják, hogy egy keskenyebb pofacsontú lóra illenek. A mai arabs lovaknak, melyek ugyancsak tarpán ivadékok, hasonló a koponyaalkatuk, de pofacsontjuk jóval keskenyebb. Az Anjouk 14. századi uralomra jutása minden valószínűség szerint nem kis befolyással volt lóállományunk összetételére is. Az erős gazdasági kapcsolatok és a gyakori hadjáratok során valószínűleg sok délvidéki arabs ló is bekerült hozzánk. E lovak testformája nemes és a mai arabs lóra emlékeztető volt. Valószínű a Kolozsvári testvérek is ezt a tarpánnal keveredett nemes testformájú lovat mintázták meg a

¹³ 1431 Vencel királynéi alkancellár Csetneki Lászlónak, a budafelhévi keresztesek gubernátorának és királynéi főkancellárnak írja: „De equo nostro Erdel doleo non minus, quam de meo proprio damno, ... interim dirigo dominationi vestre loco vestri Erdel fortem, pulchrum, bene proportionatum competenter gradientem leviter et suaviter portantem.” (Dl. 12.404)

¹⁴ A Károlyiak 1351-es birtokosztályában „equatia eorum maiori exclusa equatia Olachaly in tres dividerunt partes coequales” (Anjou O, VI. 158).

¹⁵ Bertrandon de le Brocquière 1434-ben hazánkban keresztül menő francia utazó csodálkozva beszél arról a nagy lóállományról, melyet Pest és Buda között látott. Megjegyzi, hogy e lovak jórészt Erdély hegyes vidékeiről valók. (Szamota, 1891, 94.).

¹⁶ Bökönyi, 1961, 106.

¹⁷ Bökönyi, 1961, 106.

14. századi Szent György szobor lóalakjában.¹⁸ A 14. és 15. századi ábrázolások azonban arra is rávilágítanak, hogy az úri réteg nemcsak ismerte, hanem a nehéz fegyverzetű páncélos csatákban maga is használta Nyugat-Európa nagyobb testű, hidegebb vérű lovát. A lovagi kort híven megörökítő 14. századi Képes Krónika miniátora is ezt a hatalmas testű állatot ábrázolja a honfoglalást megörökítő jelenetében az Árpád küldte fehér lóban minden bizonytalanságot tudatosan, mert a kor felfogásának megfelelően egyedül ezt tartotta lovaghoz méltónak. S ez a nagy harci mén tűnik elénk a magyar Szent Lászlónak a kun vitézzel folytatott párviadalánál is.¹⁹ A páncélos lovag hatalmas paripája mellett valósággal eltörpül a kun vitéz apró lova. E nagy testű lovak gyakran tűnnek elénk a 15. századi ábrázolásokon is. Például Zsigmond király egyik csontborítású dísznyergének gótikus fegyverzetű páncélos lovasa is ilyen erőteljes lovon ül.²⁰ Ez a nagy testű lófajta nyert hadászati alkalmazást Mátyás király nehézpáncélszerű zsoldos seregében is.²¹ Mikor azután a 15. századdal a török betörések megkezdődnek és a török 150 évig megüli hazánk területét, a magyar lóanyag ismét gyökeres változáson megy keresztül. Nagy tömegekben ekkor kerülnek ugyanis hazánkba a nemes vérű perzsa, arabs és szíriai lovak. Ebben az időben alakul ki a könnyű fegyverzetű magyar huszárság is, melynek előfeltétele a kitartó, jól futó, gyors lóanyag. Kezdetben a török lovak kitartóbbak voltak, de az idők folyamán a megszerzett török lovak hatására a magyar lóanyag is úgy megjavult, hogy előbbivel bátran felvehetette a versenyt. Annyira, hogy a 16. század elején élt Oláh Miklós az erdélyi, illetve a székely lovakat a török lovaknál is jobbnak mondja.²² Megszerzésükért nemes versengés indul meg ekkor a magyar főurak között,²³ de nagy keresletnek örvend a megnemesedett magyar ló külföldön is.

Igen kevés azonban az, amit az írott források alapján a magyarság másik hasznos háziállatjáról, a szarvasmarháról e korban elmondhatunk. A legújabb kutatások a régészeti csontleletek alapján megállapították, hogy a magyarországi középkori szarvasmarhák az európai fejlődéshez hasonlóan a 14. századig lényegében egységesnek tekinthetők. Ennek az időszaknak a szarvasmarhája kistestű, vékonycsontú, primitív fajtába tartozott rövid, vékony, enyhén hajlott szarvakkal. A 14. századtól kezdve azonban a magyarországi anyagban is jól kimutatható előbbi mellett egy nagyobb testű fajta. A magyar szarvasmarha testnagysága mennyire megváltozott a középkor folyamán, kitűnik abból, hogy az állat magassága 16 cm-rel

¹⁸ Szent György szobor képét lásd Dercsényi é.n. XXIV és XXV T.

¹⁹ Lásd 1. ábra.

²⁰ Lásd 2. ábra.

²¹ Zsigmond elefántcsont borítású dísznyergének lovasalakját lásd Domanovszky, II. 205.

²² Lovas seregek összecsapása Mátyás király 1490-ben készült bibliájából. (Bibliotheca Laurenziana, Firenze) Képét lásd Domanovszky, II. 226.

²³ Hankó, 1954, 83.

növekedett meg.²⁴ Leggyakoribb elnevezéséből, a „szóke” és „ordas”-ból arra következtethetünk, hogy a magyar „szarvasmarha” színe e korban is fehér, vagy világos szóke volt. „Ordas” elnevezése egyben arra is rávilágít, hogy a bikáknál valószínűleg gyakori lehetett a darvas szín is, melynél a fej, a nyak és az elülső rész valamivel sötétebb árnyalatú. A tehenek azonban általában fehér színűek lehettek e korban is, csak úgy, mint később. Szarvuk oldalt és felfelé álló, a mainál jóval kisebb, búbos, vagy gombos állású volt, amint ezt a korabeli ábrázolások elég egyöntetűen bizonyítják. Valószínűleg jól ismerte kora jellegzetes szarvasmarha-állományát a 14. századi Képes Krónika miniatúrfestője, mert a magyarok bejöveteleénél ezt a hasznos háziállatot is megörökítette.²⁵ Az ábrázolásból az látszik, hogy a később oly jellegzetessé váló nagy szarv az alföldi éghajlat fokozott behatásának lett a következménye, mely az előreálló, villásszarvú középkori marha szarvállását lassan teljesen átalakította. Testarányának megnövekedése is azt bizonyítja, hogy nem annyira vérkeveredés eredményeként alakult ki a 14-15. századra a nagyobb testű és így jóval több húshozamú marha, hanem fokozott tenyészkiválasztás révén nevelődött ki a korábbi egyedekből a magyar puszták dűsfüvű legelőin. E kitenyésztett fajta csak a 14-15. században lett igazán elterjedt hazánkban, amikor a húsfogyasztás országosan igen nagy növekedést mutat, megerősíti a fenti feltevést. Ekkor kezd igazán fellendülni szarvasmarha-kivitelünk is, és foglal el ízletes húsa miatt Európa táplálkozásában egyre nagyobb szerepet.²⁶ E fajta jó tulajdonsága, hogy rendkívül munkabíró, igen nagyra menő, ízletes húst ad és nagyon igénytelen. Számos jó tulajdonságát, hogy a legelőn nagyra és kövérré meghízik, a nyugati igényesebb szarvasmarhával szemben, a korabeli külföldiek is igen dicsérik. Már a 14. században meginduló és a 15. századtól kezdve egyre fokozódó nyugati állatkivitelünk is azt mutatja, hogy a magyar marhának milyen nagy volt a becse külföldön. Nemcsak igénytelensége és munkabírása miatt kedvelték, hanem azért is, mert a lengyel mellett a magyar szarvasmarha húsát tartották a legjobbnak. Ezt még később is számos külföldi levéltári adat bizonyítja. A magyar szarvasmarha igénytelenségének és szívósságának a ridegtartás volt az oka. E fajta a ridegtartás hatására előnyösen fejlődik 14-15. századi megnövekedése mellett, bizonyoságot szerezhethetünk abból is, hogy azokon a területeken, ahol már fokozottabb mértékben kell számolni az állat istállón való tartásával – például a Felvidéken – a szarvasmarha elpuhul, sőt testarányai is elsatnyulnak. Igen szembeszökően mutatko-

²⁴ 1476, Fejéregyházi Sebestyén Missilis levelében egy lovat kér Selyemi Orros Balázstól: „Si tamen potestis, extunc equum Turcorum mittatis, sin autem, extunc sit Ungaricalis” (Dl. 85.971, Belényesy: Adattár, O. A.).

²⁵ Bökönyi Sándor, a középkori magyar telephelyekről előkerült szarvasmarhacsontok vizsgálata alapján nem osztja a korábbi kutatóknak azt a véleményét, hogy a koponyaalkati hasonlóságok alapján a középkori magyar szürke marha és a honfoglalás előtti dél-oroszországi szarvasmarha között valamilyen hasonlóság volna (Bökönyi, 1961, 90.).

²⁶ Lásd 1. ábra.

zik meg ez pl. a Zólyom megyei Jakabfalva 15. századi oltárképén²⁷ melyen egy szekerbe fogott szarvasmarhapár látható. Az állat színéből szintén arra következtethetünk, hogy itt esetleg már egy más fajtaival állunk szemben, amelyet egyelőre nehéz bizonyítani; de abból, hogy a szarvasmarhára vonatkozó színek között a 14. századtól kezdve sok rőt, barna és szürke is akad – amilyen a „cibere”, „csarna”, „fekete-csarna” és „tompa-barna”²⁸ megnevezés – arra következtethetünk, hogy szarvasmarha-állományunk időközben főként a szomszédos szláv és felvidéki németiség részéről újabb fajtákkal frissülhetett fel. Erre érdekes bizonyóságot szerezhettünk a 15. század végéről származó szepesi Harmincadkönyv segítségével, melynek egyes tételei között többször is szerepel, valószínűleg a szomszédos lengyel területek felől szarvasmarha- és ökrbehozatal.²⁹ Ezek bekeveredése valószínűleg újabb fajták létrehozását segítette elő szarvasmarha-állományukban. Szlovákia, Kárpát-Ukrajna és az erdélyi Kárpátok területén élő szarvasmarha ugyanis nemcsak testalkatában, hanem színében is erősen elüt a magyar szarvasmarhától. Így a környező népek hatása valószínűleg nemcsak erdélyi lóállományunk, hanem szarvasmarha-állományunk tekintetében is feltételezhető e korban.

A kisállatok, amilyenek a juh és a sertés, milyenségére, tulajdonságára vonatkozó utalások még ritkábbak. Így meglehetősen kevés, amit írott források alapján fajtájukról elmondhatunk. Pedig számos hasznuk, mint a tej, hús és gyapjú, következtében a középkor leginkább hasznóhajtó állatai közé tartoznak. Sőt a táplálkozás igénytelenségében még felül is múlják előbbieket. A juhok például hatalmas nyájakban járnak az alföldi szikes és a havasi legelőket. A sertések pedig a mocsarak és erdők értéktelenebb aljnövényzetét túrják.

A Felvidéknek és Erdélynek a legjellegzetesebb állatját, a juhot a középkor több magyar táblaképfestője is megörökítette.³⁰ A róluk készült ábrázolások azt mutatják, hogy e korban nálunk is a parlagi fajtája honos, amint ez Európában ekkortájt még másfelé is elterjedt. Az ásatásokból előkerült csontleletek szintén emellett az ősi európai típus mellett tanúskodnak.³¹ Így bizonyosan nem tudható, hogy a később oly jellegzetessé váló magyar tájfajta, a keleti pusztákon kialakult rackajuh, mily mértékben volt hazánkban már ekkor is ismeretes és elterjedt. A középkori régészeti leletek alapján a legújabb kutatás ugyanis megállapít egy jellegzetes ma-

²⁷ 1518 április 6-án Nürnberg városának tanácsa közli, hogy a nürnbergi hús azért olyan drága, mert Magyarországon, mely Németországot jórészen marhával látja el, a múlt télen takarmányhiány következtében a marha elhullott. (M. G .S. 1900, 79.)

²⁸ Lásd 3. ábra.

²⁹ 1475-ből Kállay Lökös Lőrincné végrendeletében szerepel: „Vacca nomine Chibere charna, vacca Langas, vacca Fekethe charna et alia Thompa Barna.” (DI. 5000)

³⁰ 1487. évben többször szerepel a tételek között: „Item intropepulit boves IX, ... incrassatos boves ... Egidius Carnifex induxit VIII boves... Jan Clugofszky impulsit boves XIII” (O.L.31.F.6.e.5.3 fasc.)

³¹ Lásd a német-lipcei szárnyas oltár 1450 körül készült táblaképét. (Radocsay, 1955, XLV.t.) és a radácsi szárnyas oltár egyik táblaképét, lásd 8. ábra.

gyar tájfajtát, mely az európai parlagi juhtól sokban különbözik. A rackával azonban semmi esetre sem lehet azonos, szarva ugyanis eltér annak sodrott szarvától.³² De éppen szarvalakulása különbözik a parlagi juhétól is. Így felmerül a kérdés, vajon a parlagi juhnek egy sajátos fajtája-e ez, mely a hazai tartásmód mellett alakult ki, vagy nem sokkal inkább a kettő kereszteződésével állunk-e itt szemben?

Hasonlóan problematikus a középkori magyar sertésfajták kérdése is. A vidékenként eltérő tartási és takarmányozási viszonyok következtében, a későbbi időkhez hasonlóan, valószínűleg már a középkorban is számos tájfajtája alakult ki: egy erdei életmódhoz szokott tájfajta, mely a dunántúli erdőségekben már korán tenyésztett és a mocsarak növényzetével táplálkozó keleti rétségi sertés. Esetleg feltételezhető egy ősi, alföldi tájfajta is.³³ Mindkét előbbi nagytestű és főként húsrá hízó állat. Középkori közkedveltségüknél elsősorban a húsfogyasztás játszik szerepet és csak másodsorban jön tekintetbe a zsírszükséglet, melyet ekkor még nagymértékben pótolnak az olajos magvak. E fajtának igen jó tulajdonsága, hogy szinte alig igényel valamilyen mesterséges hizlalási eljárást, anélkül is kőverre hízik a rétségekben és erdőkben. A sertések malomporon való hizlalása meglehetősen ritka még a későbbi nagybirtokon is. Nálunk a 14. századtól kezdve a malomipar tökéletesedésével vannak az első nyomai. Ez a vadon nevelkedő sertések háziasítására is valószínűleg nem kis hatással lehetett. A télen-nyáron szabadban, vadon élő sertések igénytelenségét még a 16. század elején is igen dicsérik: „Nálunk a sertéseket – írja Oláh Miklós – a lápok, mocsarak és rétségek temérdek halával, madártojásával, férgével és zsenge növényzetével szokás eltartani”.³⁴ E fajta fennmaradásánál valószínűleg nem kis szerepet játszott, hogy az anyasertés gyakran párzott vadon élő fajtestvérével is. E félvad állapottal magyarázható tehát, hogy a ridegkondában élő sertés sokszor nagy veszedelmet jelentett nemcsak az arra haladó utasoknak, hanem maguknak a pásztoroknak is.

³² Bökönyi Sándor a középkori csontleletek alapján rámutat arra, hogy a magyarországi lelőhelyeken szintén megtalálható a kis testű és ma már kihaltfélben lévő európai parlagi juh. A hímek vaszkos, kifelé hajló és csavarodó szarvval rendelkeznek, a nőstények szarvcsapja rövid, lapos kecskeszarvszerű, de előfordulnak szarvatlan egyedek is; amint ez a középkori magyar ábrázolásokon is azonnal feltűnik (Bökönyi, 1961, 93.). Hankó Béla a rackát ősi magyar juhnek tartja, melyet honfoglaló ősaink keletről hoztak magukkal (Hankó 1954, 20.) Bökönyi Sándor viszont egyetlen középkori lelőhelyről sem tudja kimutatni, holott jellemző szarvcsapjai alapján ez könnyen lehetséges lett volna. (Bökönyi, 1961, 93.) Erre a problematikus kérdésre az előkerült csontleletek alapján várunk feleletet.

³³ Hankó a honfoglalás kori Duna-medencében legalább nyolc házisertés-fajtát tételez fel. Csonttani elkülönítésükről ugyan nem ír, de Bökönyi Sándor is kétségtelennek tarja, hogy a sertésfajták mindegyike messze nyúló történelmi gyökerekkel rendelkezik. Csonttani alapon a magyarországi lelőhelyeken csak két fajtát tud elkülöníteni: egyik egy nagyobb testű, vaddisznóra emlékeztető, másik egy ennél finomabbá vált fajta. (Bökönyi, 1961, 99.)

³⁴ Hankó, 1954, 109.

Ezeket az állatokat részint tenyésztés és szaporítás, részint munkaerő és egyéb haszon, mint tej-, húshaszon és gyapjúszolgáltatás miatt tartották. A továbbtenyésztés céljából tartott állatállományt nem dolgoztatták, a tej szolgáltatására nem helyeztek súlyt, sőt gondozására, táplálására sem, hanem szilaj állapotban télenyáron a legelőn tartották. Minden valószínűség szerint így nevelték az igás ökrök és hátaslovak nagy részét is. Ez a tartási mód a máshoz szokott külföldieknek méltán vívta ki csodálatát. Nem egy külföldi hadjárat kapcsán elismeréssel jegyezték fel a magyar lovas és ló szállással és táplálékkal szembeni igénytelenségét.³⁵ Ezt, mint különlegességet említik meg a hazánkban járó külföldiek is. Az európai istálló tartással szemben a karámhoz szokott magyar ló még a 16. század elején is mint szokatlan tűnik fel szemükben.³⁶ A szilajtartásnak ugyanis számos előnye volt a középkori állattartásban. Azáltal, hogy hagyták az állatot a szabad ég alatt a legelőn felnövekedni, kiteve az időjárás viszontagságainak, igénytelenségét táplálékával szemben és munkabírását fokozták, egyben ellenálló képességét is növelték. Az iga erejénél fogva igénybe vett növendék szarvasmarha szilaj tartását nagymértékben megkövetelték az állat erejét jelentős mértékben próbára tevő nehezen megmunkálható földek és a kezdetlegesebb eszközök is, melyekkel még a középkor e századaiban is számolnunk kell. Számptalan előnye volt a szilajtartásnak a lótenyésztésben is, mert a ló sok jó tulajdonságát fejlesztette ki. A ménesekben felnövekvő lovak ugyan szilajak, vadak voltak, a hátrányuk, hogy nem könnyen idomíthatók s nehezen szoknak a patkoláshoz.³⁷ Viszont hallatlan előnye ennek a tartási módnak, hogy az időjárás viszontagságaival szemben megedzett, táplálékával szemben igénytelen és futásban kitartó ló nemcsak mint hátasló vált be kiválóan a középkorban, hanem háborúban is méltó társa lehetett az embernek. „A magyarság – írja a 15. században Mátyás király – saját nevelésű paripáin vívta meg sok-sok diadalmas csatáját törökkel és keresztény ellenséggel.”³⁸

³⁵ Giovanni Matteo olasz krónikaíró, I. Lajos nápolyi hadjáratával kapcsolatban a magyar lovak igénytelenségét dicséri: „Milyen volt a lovak tápláléka – kérde – fű, széna, szalma azoknak a rendes élelmezése, gabona csak akkor, ha keletnek mennek és nagy pusztákon kelnek át. Később így ír: „A pusztákon a lovas és lova sátor nélkül szabad ég alatt meghál s ha szép az idő, megoldják a nyereg szíját s az így megoldott nyeret használják vánkoss gyanánt.” (Miskulin, 1905. 15, 70-71.)

³⁶ Egy gazdag cseh főúr 1520. augusztus 29-ére hivatalos küldetésben Csehországból nagy kísérettel Pozsonyba készült menni. E végből Budán lakó sógorát felkérte, tudakolja meg, Pozsonyban hol adnak neki szállást, mert szeretné, ha lovai számára sátrai volnának „cseh szokás szerint”, mert „magyar szokás szerint” karámokat jelölnének ki valahol istálló helyett. (M. G. Sz. 1900, 282.)

³⁷ A 15. században hazánkban keresztül utazó Brocquiérenek feltűnik, hogy a lovak vadállatokhoz hasonlóan egész szabadon élnek. Megjegyzi azt is, hogy ezeket nagyon jól tudják megfékezni és szelfdíteni, mely a francia szemében egészen sajtáságos látványt nyújt. (Szamota, 1891, 92.)

³⁸ Domanovszky, II. 150.

A földművelés nagyarányú térhódítása következtében a 14. században azonban már jelentősen növekszik a félszilaj és az istálló tartás. Főként az igaerejük miatt tartott állatoknál, mint a lónál és a szarvasmarhánál gyakori ez a tartási mód. Amire az jellemző, hogy tavasztól őszig az állat a legelőn van, erejét azonban gazdasági munkák idején igavonásra igénybe veszik, olykor éjszakára,³⁹ sőt ünnepnapokon⁴⁰ is kihajtják. Télen pedig istálló tartják és rendszeresen takarmányozzák. A források az év minden szakában említést tesznek ezekről az állatokról, a jobbágy háza tájékán,⁴¹ hol rendszeres takarmányozásukat mutatja – a jobbágy házi szénakészletén kívül –, hogy a takarmány értéke éppen e korszakban növekszik meg, sőt az ország egyes lótenyésztő vidékein már a mesterségesen termesztett takarmány lednekkel⁴² is találkozunk.

E kétféle tartásmódot híven tükrözi a korabeli forrásoknak az állatok megkülönböztetésére vonatkozó megnevezése. A ménesbeli, még soha igába nem fogott lovak, például mint „*equus equatialis*”-ok⁴³ vagy „*equus indomitus*”-ok⁴⁴ szerepel-

³⁹ 1517. Forgách Miklós és Péter perelték Palásthy Jánost. Palásthy János éj idején többször hajtott be lovakat kúriájába. Többen vallották, hogy Zsófia ünnepe táján lovaikat „*versus quendam vallem Kwthaswelgye vocatam in territorio dicte possessionis Czabay noctis tempore ad pas cua exmississent et ibidem dormire voluissent tunc audivissent quendam strepitum equorum equatialis timentes equos suos arripientes armaque habuerunt in manibus surrexissent et subaudire cepissent quod esset de illo strepitu equorum tandem audivissent per ipsam vallem Kwthaswelgye equos equatiales et hinc fugisse ex una parte ipsius vallis audivissent quendam vocem Bohemicalem ex alia vero parte ipsius vallis quoddam signum vulgariter dicendo ywelthes fecisse*” (Észtergomi káptalan orsz. lev. Fasc. 134. n.22. Belényesy, 1956, 29.)

⁴⁰ 1429. Tisolci András fia Miklós egy vasárnapon „*Petrum familiarem suum cum quibusdam equis suis ad proprium fenetum suum in Thisolch habitum causa pascendi destinasset*” ott Tisolci András és fiai megölték (Dl. 72. 637. Belényesy, 1956. 29.)

⁴¹ 1507: Chery Antal fia Zsigmond panasolja, hogy Chery András, Mihály és János „*quoddam stabulum pecudum et pecorum eiusdem exponentis in portione sua possessionaria in possessione Dolyan vocata, in com. Neugradiensi habita adiacens*”, erőszakkal elfoglalták tőle. (Adattár, O.A. Dl. 21.737.)

⁴² 1370. június 29-én a veszprémi püspök két vámosi jobbágyának kertjéből két holdon termett s már kepékbe gyűjtött lednekét vitték el. (Veszprémi Regeszták, 672./1479. Eszenyi Csapi Albert és Zempsei János egyezsége lépnek, ennek során előbbi megengedi, hogy „*certos fruges et blada, que Lednek nuncupantur, ac fena tempore prenotati redemptionis in facie eiusdem portionis possessionarie habuerit, locatos et reposita ... infra festum pasce domini proxime venturum ... ad ipso Johanne de Zempse tritulari facere et per se percipere permisissent*” (Dl. 85094, Semsey, Belényesy, Adattár, P. J.)

⁴³ 1329: (Heves m.) Lánynegyedet kötnek egy 30 lóból álló „*equatia*”-ból és 15 „*domitus equus*”-ból (Anjou O. II. 431.) 1333: A Cselénfiak Borsod megyei adományos birtokukat átadják az Edelényieknek. Ezek viszont 14 „*equas equatiales et septem equas annii tertii mixtim et praeteriti ac omnes poledros earumdem anni presentis*” adnak. (Anjou, O. III.16.)

⁴⁴ 1334: /Vas megye/ „*equi indomiti*” szerepelnek (Dl. 40.665). 1340: Csornai Lőrinc fia

nek okleveleinkben, szemben a már megszelídített „*equus domitus*”-okkal,⁴⁵ és közösleges „*equus-okkal*.”⁴⁶ Szarvasmarhánál az igába már betört ökör ugyanilyen vonatkozásban „*bos domesticus*”⁴⁷ vagy „*iuga bovum*”⁴⁸ néven fordul elő, különváltva a „*pecus pascuale*”⁴⁹ és a „*bos pascualis*”⁵⁰-tól. A mezőgazdasági munkák elvégzése után, vagy közben mezőre szoruló igás ökrök egyszerű „*bos*” elnevezésével szemben a „*bos pascualis*” (legelőbeli ökör) névösszetétel világosan utal az állandó legelőn való növekedésre. Sertéseknél – úgy látszik – szintén megvan ez a kettősség. Különösen úri birtokokon gyakori, hogy megemlékeznek bizonyos kocákról,⁵¹ különben általánosságban csak kinn növekvő nyájakat említene. A szilajtartással szemben az anyaállat számontartása azt mutatja, hogy már háznál nevelik őket, és tenyésztésükre is súlyt helyeznek. Ez a megkülönböztetés megmutatkozik abban is, hogy ha a hatalmaskodások során az egyes községek jobbágyságait jószágállományukban veszteség éri, az igás ökröket és lovakat elválasztva sorolják fel, és csak aztán emlékeznek meg a község kint élő nyájáról. A hatalmaskodás szabályszerű leírása: 1394-ben a pécsi püspök emberei Töttös László laki birtokára törnek, elhajtják onnan a jobbágyságok 72 ökrét, 8 lovát, s a község összes nyáját elviszik.⁵² Az említett hatalmaskodás során a püspök emberei Lajmér községből ugyancsak elhajtják a jobbágyságok összes nyáját: 150 barmot, 100 sertést, 100 kecskét és 20 ökröt visznek el.⁵³ Nyájon tehát az igás ökrökkel és lovakkal szemben a község szilaj vagy félszilaj szarvasmarha-, sertés-, juh- és kecskeállományát értik.

Az állatok tervszerű tartásával kapcsolatos, hogy nem és kor szerint is nyilván tartják őket. Középkori szótáraink⁵⁴ például külön jelölik a kanca, illetve „kabila”

János csornai ménéséből Marcalfői Bertalan fia István 14 „*equas magnas indomitas de equatia furtive excepit*” (Soproni O.L. 588.)

⁴⁵ 1329: Leánynegyedet kötnek egy 30 lóból álló „*equatia*”-ból és 15 „*domitus equus*”-ból, melyek 30 márkát érnek. (Anjou, O. II. 431.)

⁴⁶ 1349: Károlyi Miklós felesége hozományáról végrendelezik „*equatiam suam ... equos bonos*” feleségére hagyja (Károlyi O. I. 184.)

⁴⁷ 1395: Vesszős fia Tamás feleségének hagyja egy Bars megyei birtokát, továbbá „*omnibus equis equatilibus, necnon pecudibus et pecoribus domesticis ...*” részét (O. L. Esterházy, cs.lit. Rep.32. f. I. nr. 542.)

⁴⁸ 1349. „*Iuga boum ac cetera pecudes et pecora*” (Károlyi O. I. 84.)

⁴⁹ 1336: A Somogy megyei jobbágyságok 20 laneusonként adnak „*unum pecus pascuale*”-t (Anjou O. II. 317., Belényesy 1956, 29.)

⁵⁰ 1340: „*in duobus praediis Fyus ... habet tria aratra ... et pascuales boves* (Pannonhalmi Szent Benedek Rend Története I. 782.)

⁵¹ 1398: Bogdáni Egyed végrendeletében szerepel egy pejlo és „*60 pecorum boum scilicet et vaccarum, 75 ovium, 7 scropharum*” (Dl. 53030. Má. E.)

⁵² „*universas greges eiusdem possessionis depelli fecissent*” (Zichy O. IV. 511.)

⁵³ Zichy O. V. 551. 30.

⁵⁴ Ilyen a Schlägli Szójegyzék a 15. század elejéről, (rövidítése: S. Sz.); a Besztercei Szószerdet ugyancsak a 15. század elejéről, (B. Sz.) és a Murnelius-féle Szójegyzék a 15. század elejéről (M. Sz.)

és külön a mén, illetve „paripa” és megint külön a herélt lovakat.⁵⁵ A szarvasmarhánál szintén megvan ez a megkülönböztetés. Ezt jelöli az „ünő”, „tehén”, „bika” és „ökör” névalak.⁵⁶ A sertések közül az anyasertésnek „eme”, a hím állatnak „kan” és herélt sertésnek „ártány” a neve.⁵⁷ Juhok és kecskék között a hím állatok „kos” és „bak”, a herélték pedig „ürü” megjelöléssel szerepelnek.⁵⁸

Mindkét nyilvántartás az állat tenyésztése és munkában való felhasználása szempontjából fontos. Bár szilajtartás esetében az előbbi nem játszik olyan szerepet, itt a hím és anyaállatok többnyire együtt legelnek. Sokkal fontosabb ellenben munkában való felhasználásuknál. De itt is vannak eltérések. Lovaknál például mindkét nem egyformán felhasználható, mint hátas és igásló, mindkettő beválik. Sőt hadászati célokra a lovagi módon küzdő középkor a ménlovat ismerte a legjobbnak,⁵⁹ valószínűleg nemcsak ereje, hanem nagyfokú tanulékonyága miatt is. A páncélos lovag harci „paripájá”-t a legkitűnőbb ménlovak közül választották ki, és nagy gonddal tanították be. A ménlovak fokozottabb értékével magyarázható tehát, hogy hím és anyaállat egy ménesen belül változatlan arányban is szerepelhet. A könnyű fegyverzetű és gyorsaságával operáló lovasság azonban, mely e korban is fontos hadászati szerepet játszik, nem annyira a ménnek, mint inkább a herélt lovaknak látta hasznát,⁶⁰ minthogy ezek könnyebben kormányozhatók és a váratlan fordulatokra sokkal kaphatóbbak voltak, mint amazok.⁶¹ A szarvasmarha-állományban ugyanígy a hím állatok többségét szintén nem hagyják természetes állapotban felnövekedni, minthogy mezőgazdasági munkára az ökör a legmegfelelőbb. Hadászati felhasználásukon kívül ezt a célt szolgálják a mezőgazdasági munkára befogott lovak is, amelyeket ugyancsak kiherélnék, hogy ezáltal kitarthatóbbá és szelídebbé váljanak.⁶²

⁵⁵ B. Sz.; M. Sz.: Equus=ló, low, equa=cabala. A Székelyföldön ma is kabala a kanca neve; S. Sz.; B. Sz.: emissarius=menlo, men; u.o. dextarius-farib; u.o. spadus=hereth lo, herelt lou.

⁵⁶ S. Sz.; B. Sz.; M. Sz.: tauro=bica; vacca=inem yne, ewnoe; bos=wker, oker, oekoer.

⁵⁷ S. Sz.; B. Sz.; M. Sz.: scropha=eme, dizno, eme yzno; S. Sz.: nefrendus és M. Sz.: verres=kan; M. Sz.: maialis=herrelt disno; S. Sz.: nefrendus=kan. B. Sz.: nefrendus=árhán.

⁵⁸ S. Sz.; B. Sz.: M. Sz.: ovis=jh, jeh, ju; S. Sz.; B. Sz.; M. Sz.: ariescos, coz, kos; S. Sz.: castro és vervex=wrw, M. Sz.: vervex=herrelt kos, B. Sz.: vervex boch vag vru; S. Sz.; B. Sz.; M. Sz.: capra=kachke;

⁵⁹ Tóth Zoltán, 1920. 82.

⁶⁰ Villani olasz krónikaíró I. Lajos nápolyi hadjárataival kapcsolatban megemlékezik arról, hogy a magyarok lovai között már sok herélt ló is akad (Miskulin, 1905, 72.); Hasonlót állapít meg a török lovakról a hazánkban a 15. században keresztülutazó Brocquière: „minden lovuk paripa – írja – csak csekély számú csődört tartanak”. (Szamota, 1891, 83.)

⁶¹ A herélt lovak hazánkban való széles körű alkalmazását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy e korban külföldön „cheval hongrois” néven ismeretesek. (Tóth Zoltán, 1920, 83.)

⁶² I. Lajos nápolyi hadjárata során Villani krónikaíró is kiemeli ezt a magyar lovakról. (Miskulin, 1905, 72.)

Hasonló gazdagság tapasztalható az állatok kor szerinti megkülönböztetésénél. A legértékesebb állatnak, a lónak, egyéves korig „csikó”⁶³ azontúl „kétivi”, „háromivi” ló a neve.⁶⁴ Ugyanígy a szarvasmarhát „egyéves korig borjú”, azontúl pedig „másod” – és „harmadfű” tinónak nevezik.⁶⁵ A növendék anyaállat „üsző”, az ökörtinó pedig „tulok” néven bukkan fel a forrásokban.⁶⁶ De tulok a nevük a hizlalásra szánt, heverő marháknak is. A kis állatok között leginkább a sertésnél van meg ez a megkülönböztetés. Itt külön tartják nyilván a „malacot” és külön a növendék állatot, a „süldő”-t.⁶⁷ Egyéb kis állatoknál, mint a juhnál és kecskénél a kor szerinti megkülönböztetés – leszámítva az egészen kis állatokat, melyeknek szintén megvan a külön nevük⁶⁸ – alig játszik szerepet, legalábbis forrásaink tanúsága szerint. Ez is azt mutatja, hogy a kor szerinti nyilvántartás nem annyira az állat szaporítása, mint inkább munkahaszna szempontjából szükséges. Szarvasmarhánál – úgy látszik – a hároméves kor⁶⁹ az első korhatár, mikor a „pecus pascuale”, vagyis csordabeli barom már igára is alkalmas haszonállattá kezd válni. A ménesbeli ló betörése – úgy látszik – hároméves korában még nem gyakori. Midőn 1395-ben Semjéni Lökös fia Miklós kötelezi magát a Piliskei László fiának okozott károk, valamint Márk nevű familiárisa egy lovának megtérítésére, kárpótlásul átad neki két lovat, egy hároméves ménesbeli lovat, – ami úgy látszik ekkor még nem volt nyerges – és egy másikat, minden háttas felszerelésével.⁷⁰

A jószággal bánó ember szín és egyéb tulajdonság (mint nagyság, mozgás) alapján különbözteti meg az állatokat egymástól, és e szerint is nevezi meg őket. A lovak között a leggyakoribb – és úgy tűnik – a legkedveltebb a barnás, „pejszínű” ló.⁷¹ Van „vöröspej”⁷² és „pejsár sárgás”⁷³. Amint a „sző” és „sár” névalakból is

⁶³ Lásd a Cselénfiak osztályát a 42-es jegyzetből.

⁶⁴ S. Sz.; Biennis=kethiuy, triennis=haromiuy.

⁶⁵ S. Sz.; B. Sz.: Bidellus, vitullus=boriw, boryw; B. Sz.: triennis=harmadfű, biennis=masodfű.

⁶⁶ S. Sz.; B. Sz.; iuvenca=ize, ysew; S. Sz.: iuventus=tulok. S. Sz.; B. Sz.: bidens=tulok; M. Sz.: vitulus=tulok.

⁶⁷ S. Sz.; B. Sz.; porcus=disznó; S. Sz.; B. Sz.: porciculus=silde, zildew disno; suellus=malach.

⁶⁸ S. Sz.; B. Sz.; M. Sz.: agnus=baran; agnellus=kis baran; M. Sz.: capella=kys keczke.

⁶⁹ 1330: „a somogyi jobbágyok úri szolgáltatásai között különválasztva szerepel: „pecus pascuale” és „pecus trienne” (Anjou O. III. 314.)

⁷⁰ Dl. 52.874. Má. E.

⁷¹ Egy pejló ára 4 márka (Anjou O. II. 114.); 1335: Lengyel János bizonyítja, hogy Zepul János egy pejlovát 10 márka értékben elvitte. (Anjou O. III. 194.); 1349: Wysi János hatodmagával bizonyítja, hogy Szakálsi Feldriknek a ménesét nem üzte wisi birtokára és nem fogott abból ki 1 pejlovat. (Anjou O. VI. 211.)

⁷² B. Sz.: rubeus=pej; S. Sz.: rubeus=veres.

⁷³ 15. század: „Nicolao waywode Transilvano” Kolozsvár város kérte: „ut equum maiorem et meliorem Jochannis Syculi nostri cohospitis peyzaar coloris pro vestra magnificentia comparare deberemus”. (Dl. 48.175. K. L. B.)

kitűnik,⁷⁴ igen kedvelt lehetett a sárgás és piszkos sárga színárnyalatú is. A sárga, a piros és a vörös⁷⁵ különböző árnyalata mellett gazdagon szerepel a fekete⁷⁶ és a szürke is. Ezek „roh”⁷⁷ „holló”⁷⁸ „szög”⁷⁹ és „zordon”⁸⁰ változatokban ismeretesek. De gyakori és különösen díszes felvonulásokon igen kedvelt lehetett a fehér ló is.⁸¹ A pej mellett különösen gyakorinak látszik a tarka színű „peg”,⁸² mely kék- és vöröspég változatban ismeretes. Ismernek még sokszínű „üsti”⁸³ és úgynevezett „alma hímű”⁸⁴ lovakat is. Testük színe mellett, mint külön is szembe tűnő ismertető jelük lábuk színe is gyakran szerepel a megjelölések között.⁸⁵ Színükön kívül leginkább járásuk és legjellemzőbb felhasználásuk után szokták megkülönböztetni őket. Van gyorsan futó „dalm”⁸⁶ és lassabban futó „poroszka”,⁸⁷ valamint „ügető”⁸⁸

⁷⁴ S. Sz.: = zw; a Besztercei Szószedet a tarkát „tar”, a szürkét „szür”-nek nevezi. Amiből arra következtet Tagányi, hogy színeink túlnyomó része, például ilyen a sárga is, -ka, -ke kicsinyítő képzővel van alakítva, s a szó eredetileg valamilyen színes tárgyat jelentett. Jól látszik ez a „szösz”, „szür”, „sár” szavakból is. (Tagányi, 1893, 325.) E lószín több középkori oklevelünkben is fennmaradt. 1299: „equi seu coloris” (Hazai O. VIII. 390.) 1347: equum sum zeuzar coloris” (Károlyi O. I. 172.)

⁷⁵ S. Sz.; B. Sz.: rufus=veres.

⁷⁶ S. Sz.; B. Sz.: niger=fekete, feketew.

⁷⁷ S. Sz.; B. Sz.: subniger=roh. Okleveles előfordulása: 1337: „equum roh coloris” (Hazai O. I. 330.)

⁷⁸ 1517: Szántói Pécsi Péter végrendeletében szerepel: „equus coloris hollo” (Dl. 65.206. Becsky cs. lt. „Anyagi kultúránk a 15. században, Adattára, O. A.)

⁷⁹ 1339: Ladislao filio Benedecti de Chetnik ab una, Petro vero dicto Langen vicecastellano de Zaarád parte ab altera coram nobis personaliter constitutis, idem Ladislaus proposuit ... quod causam quam Petrus memoratus super facto unius equi Zugh coloris movere habuisset contra ipsum” (Anjou O. III. 595.); 1484: Posar Domonkos végrendeletében szereplő lovak. „zeg”, „roh”, „saar” megnevezésűek. (Dl. 61.851. Kisfaludy cs.)

⁸⁰ S. Sz.; B. Sz.: Dromissius=zordon. Okleveles előfordulása: 1270: „Unum equum Zurdyn coloris” (Hazai O. I. 60.); 1344: „equus Zordon coloris”. (Anjou O. IV. 431.)

⁸¹ S. Sz.; B. Sz.: albus=fehér.

⁸² S. Sz.; B. Sz.: subalbus=peg. Nem tévesztendő össze a pejjel, amint a következőkből egészen világosan kitűnik: 1323: „unum palefridum pey coloris, alium vero peeg coloris” (Anjou O. II. 63.) Szamota szerint a peg nem egyéb, mint a tarka ósláv pjeg, orosz pjegij=tarka, lengyel piega szavak magyar etimológiája.

⁸³ S. Sz.; B. Sz.: varius=Hwsti.

⁸⁴ S. Sz.; B. Sz.: scutullatus=alma hime B. Sz.: scutullatus=almas scine peg.

⁸⁵ 1402-ben Geszti Péter végrendelezik több lováról. Petres Miklósrá hagyja pej színű lovat, melynek hátsó lába sérült. Petres fia Jánosra egy zeg-színű hároméves lovat hagy, melynek hátsó lába fehér, a bal oldalán. Gelei famulusra ugyancsak egy hároméves zeg színű lovat hagy, melynek hátsó lábai fehérek. (Belényesy, 1957. 338.)

⁸⁶ S. Sz.; B. Sz.: simarius, drommodarius=dalm, M. Sz.: dromedarius =gyorsan futó állat.

⁸⁷ S. Sz.; B. Sz.: palifredus=poroska, M. Sz.: gradarius=porozka. A megkülönböztetésre némi felvilágosítást ad a következő adat „duo qui indomiti item duo emissarii, unus palefridus quinque equi vulgariter dalm dicti et sex equi curiferi”. (Anjou O. III. 179.)

⁸⁸ B. Sz.: Trancator=yeigetew; M. Sz.: equus succussarius=igetetheto lo.

és „lusta”⁸⁹ járású ló. A hadi mén neve „paripa”.⁹⁰ A hátslovakon kívül van „vezetek”⁹¹ és „szekeres” ló.⁹²

A másik fontos állatját, a szarvasmarhát szintén leginkább színe után különbözteti meg gondozója. A leggyakoribbak a „szóke”, a „rőt” és az „ordas” színűek.⁹³

Színe és legszembetűnőbb tulajdonsága mellett a bilyogáról is felismerni az állatot.⁹⁴ A bilyogot a jószág legszembetűnőbb részére, a farára, vagy a nyakára szokták rásűtni.⁹⁵ Az állat megjelölésének különösen azokban az esetekben volt jelentősége, amikor valamilyen eltulajdonítását kellett bizonyítani.

Ezek az állatok jelentik a középkori gazdaság alapját.⁹⁶ Ha ebben a jobbágyot veszteség éri, termelésében bénul meg teljesen, ezért – amennyire lehet – gondosan védi állatállományát. A legértékesebb háziállata a szarvasmarha. Ennek elsősorban igaerejét használja fel.⁹⁷ Másodsorban pedig szaporulatáért tartja. Csak egészen elvértve találunk nála lovat is. Egy paraszt a 14. században átlagosan 5-7 nagyjószággal rendelkezik:⁹⁸ ebből 2 vagy 4 ökör,⁹⁹ 1 tehén és 2 növendék állat. Ritka az a

⁸⁹ S. Sz.: sonipes=lusta, B. Sz.: sonipes=lepew.

⁹⁰ S. Sz.; B. Sz.: dextarius=farib (paripa).

⁹¹ M. Sz.: antecessorius=vezetek lo.

⁹² S. Sz.: B. Sz.: curriферatus, veredus=zekeres lo. A veredus M. Sz-nál gyorsan futó lo.

⁹³ 1352: „filium Ladislai de Esceu ad nostram citavit presentiam et Nicolaum dictum Nemuth et Nicolaum Sartorem suos servientes et duos boves suos unum reuth et alium ordas colores staturerent commitendo” (Zichy O. II. 414.); 1508: A vizsgálat szerint, nobilis Ge. Nagh Geley dictus de Lewew unam bovem vulgo Zewke appellatum ad domum suam impulisset ac eundem iugo mancipatum et conduxisset in preiudicium nobilis Ambrosii Zenyes de Watha „ (Dl. 67.492 Szirmay; Belényesy, Adattár. M. Lné.)

⁹⁴ 1436: „decem septem equos equatiales ipsius exponentis cum ipsorum cauteriis vulgo Bylegh consignassent potentia mediante”. (Lelesz Akta 53/4.)

⁹⁵ Pál István országbíró bizonyítja, hogy egy, bal oldalán különleges jellel (ad modum falcastris luporum) megjelölt pejlovat, melyet a király Kreisbach vára alatt lévő hadseregében néhai János nádor fiának Miklósnak szállásán Széki Istvánnál találtak, Nagyszemlyéni László fia Péter magáénak mondja és visszaköveteli. (Kállay O. I. 115.)

⁹⁶ Különösen nagy az értékük az ígás állatoknak. A korabeli nehéz ekéhez nincs meg minden jobbágnak a hat, nyolc, tíz ökre, ezért szükséges, hogy a szántáshoz társuljon. Az eketársuláshoz beadott állatok mennyisége képezi a részesedési alapot a művelésben. (Belényesy, 1955, 57-97.)

⁹⁷ 1379: A tordai kir. hospesektől a szomszédos birtokos elvette 2 ökrüket és 4 szekerüket. (Dl. 31087. K. L. B.); 1381: (Szatmár) 2 jobbágytól 12 ökröt vesznek el és 2 „pabulo oneratos” szekeret (Dl. Kapy, F. N. L.); 1394; Semjei Leukes fia István mestert nyugtatják „pro ablatione et receptione octo currorum cum bobus” (Dl. 52775.)

⁹⁸ 1380. (Bodrog) 2 jobbágy állatállománya 15 ló, 14 marha (Eszterházi, Rep. 32 i.F. E.), 1386: jobbágy titkon „cum septem pecoribus et quinque equis” Drugethez költözik (Dl. 7267, Má. E.)

⁹⁹ 1379: fülöpi Jó Pál fia, Miklós, Ubul mester János nevű jobbágyától 6 darab 50 márkát érő ökröt lopott el. (Kállay O. II. 190.); 1340: Domahidi György és László „sex boves Andree Kadar jobagionis ... in Vada commorantis auferendo recepissent”. (Károlyi O.

jobbágy, akinek magának van 6-8 ökre,¹⁰⁰ 10-20 heverő marhája.¹⁰¹ A lóállományból pedig alig számítható e korban egy jobbágygazdaságra 1-2 darabnál több. Megoszlási arányukat az magyarázza, hogy a legfőbb mezőgazdasági munkákra, mint szántásra, terhek kis távon való hordására az ökör a legmegfelelőbb. Így mezőgazdasági munkára csak egészen elszigetelten vesznek lovat is igénybe. A terhek beszállítására általában szintén ökröt használnak. A ló nagyobb mennyiségben jobbágy kezén – leszámítva az Alföldet – egészen ritka. A 14. században a Dunántúl forgalmasabb vidékein találkozunk nagyobb arányú lótarással – például Sopron, Pozsony, Győr megyékben –, ami itt a nagyobb piaci forgalommal magyarázható, s a 15. században az Alföld gabonatermő keleti peremén, ami itt ugyancsak a növekvő áruforgalommal kapcsolatos, s a hegyesebb vidékeken fordul elő.

A szarvasmarha mellett a paraszti gazdaság legnélkülözhetetlenebb háziállata a sertés. A tehén mellett ebből a legszegényebbnek is több,¹⁰² a gazdagabbnak pedig néha 10-20 darabja is van,¹⁰³ s ahol a legelő erre jól kínálkozik, alig van jobbágy, aki ne tartana néhány juhot is. Az állatállományt még számos baromfi egészíti ki. Ezek az állatok szolgáltatják a nélkülözhetetlen igaerő mellett a középkor legfőbb táplálékát, a húst és a tejet, valamint a köznép ruházkodásához nélkülözhetetlen gyapjút.

Az állatállomány fontos tartozéka az úri gazdaságnak is. Az állat itt is elsősorban, mint igaerő, és a föld hozadékának megjavítója szükséges. Számítalan haszna mellett, melyet a gazdálkodásban, táplálkozásban és ruházkodásban ad, fokozott az a becs is, amelyet mint értéktárgy jelent.¹⁰⁴ Az úri birtok saját kezelésű szántóföldjeinek terjedelme kezdetben alig haladja meg a jobbágygazdaságét, így a

II. 30.)

¹⁰⁰ 1431: Karnacsi Sebestyén több társával: „ad possessionem Sasdy vocatam irruendo et tres boves ac unum equum Benedicti jobbagonis ... depelli fecisset” (Zala O. II. 468-469); 1369: Balázs fia Miklós Nagy Páltól, nosztrei jobbágytól 4 ökröt, 4 méhcsaládot, 1 sertést és 1 szekeret vitt el, később pedig egy másik jobbágytól 3 ökröt, 5 sertést vitt el. (Veszprémi Regeszták, 246.)

¹⁰¹ 1495: Egervári László jobbágysai rátörtek Zenchei Ferencnek Welykylazy birtokán Herlich Máté jobbágy házára, ahonnan „sex boves”, quatuor equos, sex vaccas, cum preteriti et presentis annorum” (borjaival) elhajtottak (Dl. 20350, Belényesy, Adattár, O. A.)

¹⁰² 1365: (Nógrád) András kálnoki jobbágyának állatállományát adó nem teljesítése miatt eltiltják. Az állatállomány 3 sertésből és 1 tehénből áll (Várdai F. N. A.); 1370: Magyar János árvájának 1 tehene borjastól képezi teljes állományát. (Károlyi O. I. 314.)

¹⁰³ 1367: István somogyi jobbágytól 20 sertést visznek el. (Dl. 5543); 1381: A bácsi telepések kétszer is rátörnek Kállai Ubul Szalka nevű beregi birtokára s ott Fodor Miklós nevű jobbágyát megverték és 11 disznóját összesen 22 forint értékben elhajtották. (Kállay O. II. 211.); 1443: Egy jobbágy özvegyétől 21 disznót, 3 ökröt és 100 ..... sőt vesznek el. (Dl. 55.265, Kállay.)

¹⁰⁴ 1361. Badallói István tiltakozik az ellen, hogy több tarpai hospes az ő badallói birtokára tört és onnan 500 ökröt, valamint 1200 juhát elhajtották. (Kállay O. II. 93.)

legtöbb kisgazdaság állatállománya ekkor még alig különbözik attól a jobbágyétól, aki egymaga képes egy egész igaerőhöz szükséges 6-8 ökröt kiállítani. A legtöbb gazdaság felszerelése ennek megfelelően 1-2 tehén, 6-8 ökör s pár darab juh és sertés.¹⁰⁵ A saját kezelésű szántóföldek megnövekedése folytán egyre szükségesebbé válik, hogy állatállományát is bővítse.¹⁰⁶ A több közösségben is majorsági gazdálkodást folytató főurak közt a 14. század vége felé már nem ritka az, akinek 5-6 ökörigája is van.¹⁰⁷ A növekvő szállítás és kocsiforgalom folytán azonban igen nagy a becsük a már igába betört lovaknak is.¹⁰⁸ Míg a szarvasmarhatartásnak nem kellett feltétlenül az allódiások növekvő igaerő szükségletét fedezni, hiszen ez a jobbágygazdaságon belül is található pótlást, addig a fuvarhoz megkívánt iga- és kocsis- meg hátszló, amelyből a jobbágy egyáltalán, de forgalmas vidéken is alig rendelkezett valamivel, teljes egészében a nagybirtok tartásából fedeződött. Így a ló tartás – leszámítva az Alföldet – e korban különlegesen nemesi birtokhoz kötött formává vált.¹⁰⁹ A ló tartását a növekvő forgalom mellett a feudális úr saját és kísérete számára megkívánt közönséges hátszló-szükséglet is magyarázza.¹¹⁰

¹⁰⁵ 1329: Sex comes özvegye végrendelete „24 jugeram sartorum, 6 boves, 3 scropae”-ról (Anjou O. II. 428); 1385-ben Bachiáni Márton unokája végrendelezik. A jövedelem felsorolásából kitűnik, hogy a birtok bevétele még mindig a jobbágy-szolgáltatásokon nyugodott, saját állatállománya 8 ökör, 1 tehén és 18 juh, (Zichy O. VII., 311.); 1466: Horhy Miklós saját és rokonai nevében bejelenti, hogy Darázs Miklós és Tamás „ad domum et curiam prefatorum exponentium in possessionum eorum Horhy (in com. Hont.) irruentes abinde unum equum ... ac quinquaginta porcos ... protunc domo et curia in eisdem repertos ... abstulissent” (Esztergomi Káptalan. Országos Levéltár. Garamszentbenedek, fasc. 82. no. 18; Belényesi, Adattár, Z. M.)

¹⁰⁶ 1327: Birtokfelosztáskor szerepel 4 ménesbeli ló, 4 barom, 19 ökör, és 17 sertés, amely az egyiknek jut, a másik ugyanannyit kap (Anjou O. II. 341.); Zeredahel-i Raus János kiskorú fiára hagyja a Kezeu birtokban fekvő kúriáját a hozzátartozó szántóföldek felével s a Nyitra megyei Chalad birtok felével, ad neki 12 ökröt, 20 ménesbeli lovat, 8 tehenet és 200 juhot. (Zsigmond-kori O. I. 2486.)

¹⁰⁷ 1395: A prodavizi Mikcs mester után visszamaradt javak között több száz állat is szerepel, Babolcsa birtokon 70 ménesbeli ló, 250 sertés, 24 ökör. Prodaviz birtokon és környékén 370 sertés és 18 ökör. (Zsigmond-kori O. I. 4179.)

¹⁰⁸ 1394: A leleszi konvent felszólítja Monaki Mihály fiait, hogy adják vissza Monaki János leányának az apjától örökölt 150 ménesbeli lovat, továbbá testvérétől örökölt 10 lovat „quorum sex currus trachentes et quatuor ambulatores forent”. (Zsigmond-kori O. I. 3598)

¹⁰⁹ 1331: Bolcsi András bolcsi ménesei (Anjou O. II. 550.); 1365. Zemplén: ménes (Eszterházy, Rep. 47. Sz. 10.); 1364. Veszprém: ménes (Dl. 41590.); 1332: Zemplén: ménes (Dl. 57.261.); 1361: ménes (Berzeviczy); 1342: Bars: ménes (Motesiczky, 18.); 1384. Zemplén: ménes (Dl. 57382.); 1364: Győr: ménes (Dl. 1346); 1337: Szabolcs: ménes. (Anjou O. IV. 479.)

¹¹⁰ A nagyobb birtokoshoz elszegődő ruházatot, lovat és fizetést kap, ellenben birtokát öt évre a gazdája veszi saját kezelésbe. (Veszprém, Vaszer, Dl. 40990, K.L.B.)

Ezeket vett részt a díszes lovagi tornákon és vadászatokon épp úgy, mint a fényes felvonulásokon s ezek röpitették díszes hintáját is.

Az úri és paraszti birtok állatállománya tehát nemcsak mennyiségi, de minőségi szempontból is eltérő, amit az állat különböző felhasználása magyaráz meg. Igen szembetűnően mutatkozik ez meg egy 1402-ben készült végrendelet alapján.¹¹¹ A végrendeletben 109 lórol, és 7 szarvasmarháról rendelkezik gazdájuk. A felsorolásból az tűnik ki, hogy azok, akik az úrtól lovat kapnak vagy a végrendelezőhöz közel álló, többnyire nemes személyek, akik vagy tanúként szerepelnek a végrendeletben, vagy a főúr szolgálatába szegődő nemes és nem nemes famulusok, a középkori társadalomnak kivétel nélkül ahhoz a rétegéhez tartoznak, akiknek az úr kíséretében van szükségük jó hátszlóra. Akik ellenben az úrtól ökröt vagy tehenet kapnak, a feudalizmus dolgozó osztályának, a telken lakó jobbágnak vagy a falusi szegénységnek képviselik azon tagjait, akik már ekkor az úr kenyerén élnek, ilyenek a kúriai cselédek és pásztorok. Ezek inkább a szarvasmarhának veszik mindenkor nagy hasznát, sokféle felhasználhatósága, munkaereje, húsa, teje stb. miatt.

A középkor számos írott forrásán kívül a mindennapi életet annyi elevenséggel megtöltő kalendáriumok is felvilágosítanak arról, hogy például milyen hasznát látta állatállományának az akkori jobbágy. A nagyszombati kalendárium elvezet bennünket egy falusi portára, ott látjuk a magyarság három fontos háziállatát: a szarvasmarhát, a juhot és a sertést. Ezek – mint láttuk – nem hiányoznak még a legszegényebbek házatájáról sem. A tehenet éppen feji a gazdasszony, a juhok gyapját nyírják, a sertést meg éppen leölik.¹¹² Ezeknek az állatoknak azonban csak részben látta a jobbágy saját maga a hasznát, fogyaszthatta el családtagjaival, vagy használhatta fel igaerejét. Tekintélyes részük az úr gazdaságának megsegítésére volt, és annak asztalán fogyasztották el.

Az állatnak azonban nemcsak hasznát látta az ember, hanem törődnie is kellett vele. Gondoskodni kellett élelméről, a legelőn őrizni kellett és egy fejlettebb fokon ólat kellett emelni számára. Betegségében gyógyítani kellett, ivadékait védeni, végül, pedig munkára kellett nevelni. Mindezeket a 14. századtól kezdve a jobbágy a családtagjain kívül hivatásos pásztorok¹¹³ segítségével végezte, az úri birtok pedig béresekre bízta.

¹¹¹ Belényesy, 1957, 337-341.

¹¹² A kalendáriumot 1579-ben nyomtatták Nagyszombaton. Hónap-ábrázolásai felvilágosítanak a kor legfőbb mezőgazdasági munkáiról és azok időpontjairól. Az április a szarvasmarha kihajtásának a hónapja, a június a juhnyírásé, a december pedig a disznóölésé. (RMK I. 159.)

¹¹³ 1368: Egy hatalmaskodás során a vámosi jobbágyok pásztorát a mezőn elfogták, ruhájától megfosztották (Veszprémi Regesták, 672.): 1370-ben a veszprémi püspök egy vámosi jobbágytól, mikor állatait a legelőn legeltette, szintén elvették ruháját. (u.o.)

A pásztor feladata volt, hogy a rábízott jószágra a legelőn vigyázzon. A legeltetés játszottja ugyanis mind a szilaj, mind a kezes állat tartásában a legnagyobb szerepet. Az állandóan munkában lévő igás ökröket és lovakat leszámítva, melyek élelmezéséről az istállóban külön takarmánnyal is gondoskodtak, az állat általában legelőn növekedett. A tenyésztésre szánt állatokat épp úgy legelőn nevelték, mint azokat, amelyeket húsup miatt tartottak. E tartásmódra következtethetünk abból is, hogy a földesúrnak fogyasztásra járó állatokat „bos pascualis” és „pecus pascuale” néven emelik ki a források már a 13. századtól kezdve,¹¹⁴ de e néven szerepelnek az eladásra szánt állatok a 14. századi piaci vámtarifákban is.¹¹⁵ A legelő milyen fontos szerepet játszik az egész középkoron keresztül az állat hizlalásában, azt a 15. század elején keletkezett Virginia-kódex egyik hasonlata is tanúsítja, mely arról az ökrörről szól, amelyik már nem akarja az igát vonni, ezért kihajtják a legelőre, hogy feljavítsák, majd ha már némileg meghízott, leöljék.¹¹⁶

A legelő a falu határán lévő füves, ritkábban pedig erdős terület, amelyen a faluközösség csordába vert jószág¹¹⁷ az év bizonyos szakában – rendszeren tavasztól őszig, de néha még tovább is – reggeltől estig – néha éjjel is – kint legel, s a faluközösség fogadott pásztorja őrzi. A legeltetési jog a szántóföldi földközösség megszűnése után is megilletett minden falubelit a közös legelőn, sőt egyes adatokból arra következtethetünk, hogy ekkor még megillette a határbeli legelőn átterelt idegen falubeliek nyáját is és az utasok lovát is.¹¹⁸ A pásztor a tulajdonjoggal nem sokat törődött, és szívesen legeltetett a tilosban, a vetéseken is,¹¹⁹ csakhogy a keze alatt lévő jószág szükségét ne szenvedjen.

¹¹⁴ Lásd a 48-as és 49-es jegyzetet.

¹¹⁵ 1365: Esztergomi vámtarifája: „Item de quodlibet bene pastuali bove quinarum marcarum emptor debet unum frisaticum”. (Fejér, IX/3, 978.)

¹¹⁶ Ny. III. 313.

¹¹⁷ 1497: Baracskaai Jakab bevádolja Görödi Pétert, hogy „ad territorium dicte possessionis Barachka (in com. Bars) consequenterque pascua eiusdem possessionis irruendo, ibique sex boves dicti exponentis ex grege populorum in eade possessione Barachka commorancium” kiválasztott és nemesi kúriájába elhajtattott (Esztergomi Káptalan, Országos Levéltár, Garamszentbenedek, fasc. 85. No. 28; Belényesy, Adattár, Z. M.). Lásd még a 134-es jegyzetet!

¹¹⁸ 1497: „feria quinta post festum Egidii (szeptember 2.) Thomas de Palasth castellanus castri Lythwa per quosdam Petrum Bechyg et Gregorium Hestes pedites de dicto castro Lythwa quosdam Georgium et Stanislaum dicatorum exponencium in possessione eorum Therpen vocata (in com. Hont) habita commorantes in quodam rivulo Therpenpathaka ipsorum exponencium proprio ..... pascentes repertos et inventos” elfogta és megsebesítette és összes ruhájától megfosztva Litva várába záratta (Esztergomi Káptalan, Országos Levéltár, Garamszentbenedek, fasc. 139. no. 41.; Belényesy, Adattár, Z.M.). Lásd még 135-ös jegyzetet!

¹¹⁹ 1337: Gömör megye, sertések kártételei a vetésben (Dl. 56047 F. E.); 1363: (Szabolcs). A ménések lelegetik a jobbágyok vetéseit (Vay 386. Má. E.); 1381: Szentszalvatori Simon fia János Töttös László ellen hatalmaskodást követ el és lovaival „sarta jobbagonum

Írott forrásaink gyakran tesznek említést a nyájakkal kapcsolatban a pásztor személyéről és szállásáról.¹²⁰ A ránk maradt ábrázolások segítségével képet alkotunk magunknak a pásztorokról is. A pásztor a rábízott nyájat a kutya segítségével terelte, ehhez elengedhetetlen kelléke a bot volt;¹²¹ ez, amint az ábrázolásokból is kitűnik, állatonként változott. A szarvasmarha és a juh tereléséhez rövid, felül vastagodó botot használt a pásztor, míg a sertés őrzéséhez sokkal megfelelőbbnek látszott a hosszú, egyenes bot. Ennek segítségével verte le a makkot is.¹²² A pásztor ruházata sokban elütött a korabeli falusiak viseletétől. Alsó testüket durva, sűrű posztóból készült „harisnya” védte. Erre jött a hosszú vászoning. A felső testet védte a hideg ellen a comb közepéig érő, kabátszerű ujjas, az úgynevezett „szoknya”, mely ugyancsak gyapjúból készült.¹²³ A fejet és vállat a szél ellen

depasci fecisset” (Zichy O. IV: 195); 1394: (Lak) „fruges per unum aratrum dicti magistri Ladislai in dicto possessione Laymer vocato pro se ipso seminatas et jobbagationes suos in dicto possessione suo Kulked vocato commorantes annihilari per eorundemque jobbagationum animalis depasci et conculcari fecisset”. (Zichy O. IV. 550.)

¹²⁰ 1400 körül Szapolyai István özvegye több emberével Divékujfalusi Imre ellen követ el hatalmaskodást és „ad silvas ipsius exponentis intra veras metas et territorium predii eiusdem Nyko vocati in cottu Nitriensi adiacentis habitas easdem silvas prout voluntati eorum placuisset dissecari fecissent nec abinde iidem volahiy et iobagationes dicte domine Heduigis discesissent sed ibidem in dictis scilicet silvis ... teguriis pro se ipsi erectis morarentur eisdemque silvis ad nutum ipsorum uterentur (Esztergomi Káptalan, Országos Levéltár, fasc. 140. no. 46. Belényesy, Adattár Z. M.); 1516: Pasztóki György és Pasztóki Domokos özvegye panasztolták, hogy három évvel ezelőtt november 1. körül Kezi Gergely Gutí Ország Ferencnek Tar birtokon (Heves m.) alkalmazott gazdatisztje embereivel „ad silvam glandinosam exponentium, intra veras metas possessionis Haznos adiacentem irruissent noctis in silencio, ibique ad tugurium pastorele de nimine confectum, irruentes, Albertum Nagh et Ambrosium Kakwkh pastores porcorum ... exponentium” félholtra verték és a pásztorok nélkül maradt kondából sok elveszett. (Fényképmásolat a Vay család berkeszi levéltárából 1560., Belényesy Adattár O. A.)

¹²¹ A radácsi szárnyas oltár kanyargós úttal szegélyezett képe hegyi legelőt ábrázol. A legelőn juhok legelnek. Mindegyik csoporthoz egy-egy pásztor tartozik. Fejüket csukja borítja, lábukon nagy csizma, kezükben furkós végű bot. (Lásd 8. ábra.)

¹²² Egy 14. századi osztrák kalendárium novemberi illusztrációja igen élethűen eleveníti meg a sertés szokásos makkoltatását. A kép közepén tölgyfa, alatta egy hosszú bottal egy paraszt a makkot veri. A fa alatt sertések csoportja látszik. (Wien, Ambraser Sammlung No.103., Lásd a képet: Alwin, Schultz, 1892.)

¹²³ 1402-ben Geszti Péter úgy rendelkezik, hogy „Item Sebastiano pastori porcorum emant decem ulnas panní grisei et unam ulnam panní Bohemicalis et unam caligam halasnach”. (Zsigmond-kori O. II. 1724.) – A pásztorok ruházatára jól következtethetünk egy 1453-ban feljegyzett konvencióból is. Eszerint az úrtól jár bér fejében „Petro pastore pro uno fl. auri, una scrofa, una tunica, una harisnya, duo camisia. – Item Johanne pastore pro fl. auri 1 ½, una tunica, una harisnya, duo camisia, solvi totis (?). Item cum...vigilatore conveni pro uno fl. auri, VIII ulnas Swr, una hanyzna(?), unum pellicium, una ocrea, due camisie.” (Zichy O. 221.) A korabeli szójegyzékek segítségével közelebről is meghatározhatók az itt említett darabok. A Schlágli szójegyzékben a

„csuklya” védte. Lábukon magas szárú „sarut,” vagy majdnem térdig felérő puha szárú „szekernyét” hordtak.¹²⁴

A pásztor a rábizott nyájjal az év nagy részét a szabadban töltötte. Mihelyt a fű zsendült, a félszilaj jószágot kihajtotta, és az kinn maradt mindaddig, míg talált magának megfelelő táplálékot. A kihajtás a tavasz nagy eseményei közé tartozott. Ezért a középkor életét olyan színesen megelevenítő kalendáriumok is számon tartják, mint az év egyik fontos dátumát. Amint egyik középkori kalendáriumunk is mutatja, a szarvasmarha kihajtása valószínűleg Szent György havában történt.¹²⁵ Ekkor kerültek legelőre a juhok is.¹²⁶ Míg a hideg idő be nem állt, a marha a határban legelt. Az állat beszorulásának időpontjára nincsenek adataink, az újabb kori gyakorlatból azonban arra következtethetünk, hogy a félszilaj jószág október vagy november havában szorult a határból be. Forrásaink is erre engednek következtetni, mert éppen április és október közt tüntetik fel a leggyakrabban a határban legelő nyáját.¹²⁷ A szilaj állat azonban az egész őszt, sőt a telet is a legelőn töl-

tunica úgy szerepel, mint zokni=szoknya, azaz gyapjából készült hosszú kabátszerű ruhadarab, amelyet ebben a korban még férfiak és nők egyaránt viseltek (S. Sz. 57). A későbbi Murnelius szójegyzékben a divat változásának megfelelően már „köntös” a neve, melynek rövid, derékig érő változata a tunica pectoralis azaz „korszovágy” (M. Sz. 29.). Az alsó ruha neve a Schlägli szójegyzékben „camisia,” magyarul „imeg” (S. Sz. 57.), a Murnelius szójegyzékben szintén előjön a „camisia,” azaz „indusium,” „ewmeg” néven (M. Sz. 30.). Az alsó test beborítására szolgáló „caliga” neve a Schlägli szójegyzékben nadrág (S. Sz. 55.), de nem a mai értelemben, hanem inkább a későbbi harisnyának felelt meg és csupán a lábszárra húzták. Valószínűleg a 15. században kezd nálunk is kialakulni a férfiak viseletében az úgynevezett „nadrág” és válik el a csupán lábszárra húzott „harisnyától.” Ezt sejteti a 15. század végén, 16. század elején keletkezett Murnelius szójegyzék, melyben már külön fogalom takarja a nadrágot, neve tibialia és a harisnyát, melynek neve „calceolus laneus” (M. Sz. 30.). Az alsóbb néposztály, így a pásztorok is, minden bizonnyal még a nadrág régebbi formáját őrzik. Ennek a durva posztóból készült archaikus ruhadarabnak, mint a fent említett 15. századi adatok is mutatják, neve parasztságunk körében még hosszú évszázadokig „harisnya” volt. (Lásd a 8., 9. ábrát.)

¹²⁴ A lábbelinek legrégebbi formája a latin calceus, azaz a magyar „saru” volt, ennek hosszabb szárú változata a latin ocrea, azaz szekernye. (S. Sz. 55. és M. Sz. 30.)

¹²⁵ Lásd a nagyszombati kalendárium áprilisi ábrázolását! (Lásd 4 ábrát!)

¹²⁶ 1476: Báthory András „circa festum beati Georgii martiris proxime preteritum (április 24.) certa ligna ... in silva possessionis Chanalos predictae habitae dissecari, ex ipsisque dissecatis et aliis lignis ... quoddam ovile edificari et in eodem quam plures oves suas locari, per quas terras arabiles et prata dicti exponentis ac fruges et alias segetes jobagionum ipsius exponentis inibi commorantium in territorio eiusdem possessionis Kaplany habitas et seminatias depasci et conculcari fecisset.” (Károlyi O. II. 415.)

¹²⁷ 1343: „Nicolaus et Laurentius filii Petri, filii Aba feria sexta proxime post octavas festi beati Georgii martiris (április 24.) ad possessionem suam Babanam vocatam potencialiter veniendo gregem eiusdem abstulissent.” (Anjou O. IV., 326.) 1389: „feria quinta proxima post festum penthecostes-tunc-preteritum (május 21.) Paulus dictus Soldus unacum jobbagionibus ad dictam possessionem ... Laak vocatam irruendo universas

tötte. Ott telelt ki a heverő marhagulya és a szilaj ménes is, de jól bírták a hideget a sertések és a juhok is. A sertést ősszel behajtották a makkos erdőbe, és azon hí-zott tavaszig.¹²⁸ A juhok a hegyes Felvidéken a telet az erdőben töltötték.¹²⁹ A szarvasmarha és a ló szilajtartása a hideg éghajlat miatt az országostól eltérően itt valószínűleg nem olyan szokásos. Az ország sík részein ellenben több olyan ad-atunk is van, amiből januári és februári kinttartózkodásáról szerzünk tudomást.¹³⁰ A határban telelő jószág maga kereste meg szegényes táplálékát, vagy a hó alól ka-part magának fűvet, vagy a fa lombját, vagy a nád hajtásait ette. Takarmányt csak olykor kapott a téli szálláson, vagy akkor, ha behajtották valamilyen emelkedet-tebb szigetes helyre, ahol a nyaranta lekaszált szénát etették fel. A szabadban telelő jószág ezáltal ki volt téve az időjárás viszontagságainak, épp úgy, mint a legelő és a takarmány elégtelenségének. Ezek ínséges esztendőekben néha annyira szűkösen voltak, hogy sokszor távoli vidékekre kellett elhajtani, ha nem akarták, hogy ta-karmány híján mind elhulljon.¹³¹

greges eiusdem possessionis ... depelli fecisset". (Zichy O. IV. 383-84.); 1330: „Domina relicta in festo beati Johannis baptiste proxime preterito in proprio prato, suo duodecim boves et duos equos per suos famulos auferri ... „fecissent” , majd „ferria” tertia proxima post festum beati Johannis (június 24) praedictum viginti duos equos suos in prato ad castrum de Semptey ... fecissent auferri” (Anjou O. II. 499); 1322: „feria quarta post festum assumptionis beate virginis proximo preterita ad villam Kosuk vocatam adduxissent et septuaginta pecora maiora, centum vero animalia minuta et quinque equos recipi fecissent.” (Anjou O. II. 46.)

¹²⁸ 1340: „feria quarta proxima post festum beati Nicolai confessoris cuius iam proxime preterisset revolutio annualis (december) viginti quatuor porcos suos in predicta possessione Dobron vocata potencialiter abstulerit”. (Zichy O. I. 569.), 1414: Károlyi Menyhárd és András „certos porcos ... de silvis” vitt el Panyolai Lőkös fia Zsigmond erdelyéből (Károlyi O. II. 3-4.).

¹²⁹ 1499: „circa f. S. Trinitatis” (november 26.) Warkocsi Kristóf késmárki várnagy elküldte embereit „ad locum seu quandam silvam vulgariter Polenka ... intra veras metas ... castrum eiusdem exponentis Lypche vocati cottu Zolyensi ... irruendo, abindeque septingentas et quinquaginta oves et capras providi Simonis Herchka jobbagionis dicti exponentis in possessione sua Schewnyczka vocata in cottu Zolyensi commorantis abigi et abduci, ac insuper, quatuor mercenarios seu pastores ovium dicti Simonis ... cum eiusdem gregis ovium et caprarum repertos captivari et deduci ... fecisset”. (Esztergomi Káptalan, O. Fasc. 140. n. 40.)

¹³⁰ 1358: „feria quinta proxima ante predictum festum Epiphanie Domini (január 5.) duas equas equaciales ipsorum magistrorum Johannis et Emerici de equaciis ipsorum meliores,” elvitt (Anjou O. VII. 8.); 1387: „in vigilia festi beati Mathei apostoli in eodem anno preteriti (február 21.) jobbagiones dicti capituli de Kezeu, ex iussu et mandato ipsius capituli ad quandam possessionem ipsarum dominarum Sandor vocatam transeuntes pecudes et pecora iobagionum earundem in facie possessionum Kezeu et Sandor existentes ... depulissent”. (Zalai O. II. 212-13.)

¹³¹ 1511: Brandenburgi György őrgrófnak a Temes megyei Morsina birtokában levő jobba-gyai „ieme proxime preterito, boves et alias pecudes eorum ad circum vicinas villas et

A legelő helyének a megválasztásánál leginkább az a szempont vezette a pász-tort, hogy az állat számára megfelelő és bőséges növényzetet találjon. Legelőtértségül e korban a külön gondozás alatt álló és leginkább nagybirtokon előforduló mester-séges legelőket leszámítva, mezők, erdők,¹³² rétségek¹³³ és úgynevezett havasok szolgáltak. De éppen a földművelés nagyarányú térhódítása következtében egyre nagyobb szerephez jutott az ugar és a tarló is.¹³⁴ Tavasszal és nyár elején a jószág a füves parlagot járta.¹³⁵ Ha korán tavaszodott, a kövér őszi búzának sem ártott, ha március végével, de legkésőbb április elejével ráhajtották.¹³⁶ Csak, ha a mező már tikkadni kezdett, szorul az állat az erdők aljnövényzetére, a dús fűvű havasi legelőre, ahol erre alkalom volt,¹³⁷ vagy a rétségre, de kedvező esős időjárás esetén

possessiones predictae possessioni adiacentes ... propter carentiam et penuriam feni, causa nutriendi ... pulissent" ahonnan február 14-e körül hajtották vissza. (Dl. 22157, Belényesy, Adattár O. A.)

¹³² 1378: A Szekcsőiek hatalmaskodása „3 boves Nicolai filii Zathmár iobbagiones magistri Ladislai filii Teuteus in Gara commorantes in propria silva magistri Ladislai ad possessionem Toty vocatam afferi fecisset” (Zichy O. IV. 52.); 1386: Töttöstől Gyürgeveci Iván és Pál „44 porcos eiusdem Pauli de Zryn in silva ipsius recipisset”. (Zichy O. IV. 314.) 1356: (Somogy) kaszáló elpusztítása ménessel. (Eszterházy, Rep. 47. u. 4. F. E.)

¹³³ 1356: (Somogy) kaszáló elpusztítása ménessel. (Eszterházy, Rep. 47.u.4.F.E.)

¹³⁴ A két- és háromnyomásos rendszerben az egyes forduló neve „calcatúra,” magyarul „nyomás”. Első felbukkanása a 14. században „calcatus pecorum pecodum vulgo nomas” azaz „baromnyomás” értelemben történik (Kende, 1367, Ung megye). Ez gyaníthatólag arra mutat, hogy az egyes fordulók calcatura neve nem annyira a rotációt, mint inkább azt a művelési folyamatot takarja, amelyet a legelő állat járása okoz. A calcaturának hasonló értelmezése még később is annyira él a köztudatban, hogy a calcaturát, illetve nyomást, amelynek csupán mellékes rendeltetése a legeltetés, hasonló névvel, magával a legelővel azonosítják. A fogalmi átvételnél minden bizonnyal nem kis szerepet játszik az is, hogy a lakosság növekedése és az állandó úri kisajátítások következtében a legelők terjedelme oly fokozatosan csökken, hogy a faluközösség jószágállománya a korábbi legelőkről és parlagról egyre inkább a nyomásföldekre szorul és a felszabadult tarlót és ugart felváltva legeli. (Az erre vonatkozó adatokat lásd: Belényesy, 1960, 99.)

¹³⁵ 1431: Bárczai László és társai bepanaszolták Alsóbakszai Miklós fiait, hogy „quosdam porcos seu scrophas ipsorum exponentium de libero campo prefate possessionis Barcha impelli faciendo”, négyet közülük leöltek. (Dl. 83.699, Belényesy, Adattár, O. A.), 1497: Ajkai Elek, János, Gáspár és Péter jelentette, hogy jobbágyaik „pecudes et pecora tam eorundem exponentium, quam etiam jobagionum ipsorum in dicta possessione Ayka pascere habuissent” s ekkor megtámadták őket. (Dl. 66.348. Belényesy, Adattár O. A.)

¹³⁶ 1337: Tompa János jelenti, hogy „feria quinta proxima ante festum Resurrectionis Domini (április 7.) de Themusvar domum iente multos pecudes et pecora hospitem de Chorna in sua possessione Budwn vocata super fruges invenisset et cum ipsa pecora et pecudes de ipsis frugibus repellere fecisset”. (Anjou O. III. 347.)

¹³⁷ 1517. Neczpáli Jwsth Balthasar és Zablati György bepanaszolja Majthényi Bertalant és Koromházai Korom Bálint özvegyét, hogy azok július 2-án elküldték jobbágyaikat „ad quos alpes Kewkapw vocates in territorio possessionis prefati Georgii de Zablati exponentis possessionarie in possessione Neczpal (in com Turóc)... irruendo exindeque

elegendő táplálékot talált a közös ugaron is. Nyár derekán pedig már a tarló is fel-
szabadult.¹³⁸ A széna betakarítása után pedig a kaszálót is szabadon járhatta.¹³⁹ Ha
esős idő volt és korán vethettek, szeptember közepére már a vetés is kizöldült, és
hamarosan annyira sűrű lett, hogy október és november közepe táján¹⁴⁰ kívánatos
lett, hogy a marhával vagy juhhal meglegeltessék, különben könnyen kipállott
volna a vastag hórétteg alatt. Ősszel a sertés a makkos erdőbe szorult,¹⁴¹ a szarvas-
marha pedig a zombékos helyeket járta. A telet vagy az ilyen melegebb helyeken,
vagy a szélvédett erdőkben töltötte. Ott teleltek a juhok is.

A növényzet mellett nem kevésbé fontos volt az alkalmas víz is. A pásztor –
ahol csak tehetett – elsősorban nyílt vizekből itatott, de a jószág is szívesen itta a
friss erek, patakok vizét.¹⁴² A juh, kecske, sertés – igénytelenebb állatok lévén –
megelégedtek a mocsarak poshadt vizével,¹⁴³ de a nagy jószág – amilyen a ló és a
szarvasmarha – a könnyen posványosodó állóvizek helyett inkább a folyóvizet sze-
rette.¹⁴⁴ Ezért gyakran messzire elhajtották őket, csakhogy alkalmas vizet találjanak.¹⁴⁵

quadraginta duos equos equaliales providi Johannis Zolar dicti iobagionis eiusdem
Georgii exponentis in possessione sua Sabokrek vocata commorantis et unum prenotati
Balthasar Jwsth exponentis” elhajtottak és egyet megsebesítettek, a többi pedig megse-
besítve elhajtották. (Esztergomi Káptalan, O. L. Garamszentbenedeki, Fasc., 101. No. 6.
Belényesy Adattár, Z. M.)

¹³⁸ 1509: „Petrus Parvus ac Michael Ghenyel de Zalontha de libere calcatura campi
possessionis Zalaontha quasdam oves providi Mathei Olah iobagionis Ambrosii Zennyes
de Watha in portione sua in Zalontha commorantis impellissent et ex eisdem unam
ovem permactassent”. (Dl. Nr. 67,498, Belényesy, 1957. 186.)

¹³⁹ 1507. Szirmai Mihály és Csabai Horvát Gergely „quoddam predium ipsorum Jenke
nuncupatum” (Borsod) heti egy miséért a miskolci Mindenszentek Egyházának adomá-
nyozzák, és megengedik, hogy „in pratis sive fenetis ad predictum predium Jenke per-
tinentibus post defalcationem fenorum pecore ipsorum pascere valeant”. (D. 21.794;
Belényesy Adattár O. A.)

¹⁴⁰ 1351: Szécsi Tamás, Mihály és László bejelenti, hogy „feria quarta proxima post festum
beati Michaelis archangeli” (október 3.) ad predictam possessionem Lonya vocatam”
nem jött „nec duos greges porcorum in eadem recipi fecissent nec ex eisdem meliores et
pinguiore pro se eligendo ad possessionem ipsorum Zechy pepulissent, nec etiam se-
getes ad dictam possessionem Lonya pertinentes per equatias ipsorum distrahi et
annihilari fecissent”. (Anjou O. V. 434.)

¹⁴¹ Lásd a 127-es jegyzetet.

¹⁴² 1332: „Kechkeser” (Jakó, 1940, 278.)

¹⁴³ 1337: „Volitabrum porcorum vulgo Calysta”. (Perényi, 34; F. E.)

¹⁴⁴ 1341: Kerekliget határában „Menus pataka rivulus” (Jakó, 1940, 274.); 1344: Kalocsa
határában „Ucrus fluvius”. (u.o. 267.)

¹⁴⁵ 1434: Forgách Miklós fia János bepanaszolja Forgách Péter fiát, hogy az, amikor familiá-
risai „equos suos proprios ad adaquandum” vitték és azok a lovakkal a víztől hazatérőben
voltak, a lovakat elvette. (Dl. 59.172, Forgách, Belényesy Adattár, F. N. A.)

Bár az állást lehetőleg úgy választották meg, hogy természetes víz mellé kerüljön, ahol ilyen itatási lehetőség nem volt, ott kutat ástak.¹⁴⁶ Kutakat a határjárásokban ekkor már meglehetősen sűrűn sorolnak fel. Fejlett formájukra mutat, hogy már a 13. században – a beomlás ellen jobban védő – „gyűrűskút”,¹⁴⁷ a 14. századtól kezdve pedig a „kávaskút” ismeretes.¹⁴⁸ Mind a kutakban való itatás biztosítása, mind a nyílt folyóvizekhez való áthajtás engedélyezése valamilyen birtokon keresztül itatás céljából, a korabeli birtokjogban gyakran szereplő kérdések.¹⁴⁹

Az állatok legelőn való tartása elkülönítésükkel is együtt járt. A szilaj ló és szarvasmarha és az esténként hazajáró „csorda” például külön-külön járason és nyájban legelt. A szerint, hogy a szarvasmarha mikor érte el azt a korhatárt, mikor az ökörűnő már igára alkalmas ökörré válik, külön járason tartották a lovakat, és külön helyen az ökröket. Különösen ott volt ennek jelentősége, ahol nagyobb számú állat tartásáról volt szó. A különtartás emléke helynevek alakjában (lovastelek, tinótelek, ökrös,¹⁵⁰ csordajárás¹⁵¹) maradt fenn.

A legeltetésnek már a korai időktől kezdve két fontos kérdése a legelők tervszerű felétetése, ínséges időkben pedig a legelőn elhelyezett ideiglenes állásokban felhalmozott takarmány felétetése. Két, már korábbi időkből is ismeretes szavunk a „telek” és „járás” jelentés vizsgálata erre a két mozzanatra mutat. Az előbbi „charada” járás összetételben már a 13. század végéről ismeretes.¹⁵² Ahogyan a név összetétele mutatja, a határnak azt a részét jelzi, ahol a „csordá”-nak, azaz a nem szilajon tartott kezes jószágoknak a „járása”, illetve legelője volt. A legeltetés tehát ennek megfelelően elsősorban a nyájanként legelő jószágoknak a legelő egyes darabjain való szétterüléséből, illetve a legelőn való járásából állott.¹⁵³ A „járás” legelő értelemben ma is használatos a Kiskunságban.¹⁵⁴ A ma ugyancsak legelő értelemben használt „telek” ezzel ellentétben az állat egyhelyben való állatásának folyamatát jelzi a valószínűleg az állat karámja helyén felgyülemllett állati trágya szemléletéből vitték át a szót később az egész legelő megjelölésére.¹⁵⁵ Míg a „járás”

¹⁴⁶ 1320: (Zala) „Puteus Chibyncuta”. (DI. 1990. Má. E.)

¹⁴⁷ 1232: „Puteus Gyruskut” (Hazai O. IV. 13.)

¹⁴⁸ 1397: „circa quendam locum Kawaskuth nominatum”. (M. O. Sz.464.)

¹⁴⁹ 1367: Keresztútból és Egervégből „animalia populorum” a Maroshoz és Aranyoshoz akadálytalanul hajthatók. (DI. 28.354.)

¹⁵⁰ 1372: Tinótelek (Séptej, Szatmár m.); 1319: Lovastelek (Bihar m.) (Belényesy, 1948. 50-55.); 1344: „ucrus terra” Kalocsa, (Bihar m.) (Jakó, 1938, 311.).

¹⁵¹ 1232. „ad locum quendam Charadajárás” (ÁUO XII. 371.).

¹⁵² Lásd az előző jegyzetet.

¹⁵³ A Kiskunságon még a múlt században is a legeltetés úgy történt, hogy a jószág számának megfelelő terjedelmű járásokra osztották fel úgy a belső, mint a külső legelőket. (Tálas, 1936. 42.)

¹⁵⁴ Ménesjárás, baromjárás, gulyajárás, ökörcsordajárás, birkatelek. (Tálas, 1936. 42.)

¹⁵⁵ Legelő értelemben ma is használatos a Kiskunságon pl. birkatelek. (Tálas, 1936. 46. és Szabó, 1942. 10.)

az állatnak – ha korlátok között is – a legelőn való haladásából, járásából azonosult a legelővel, addig a „telek” minden ismeretes korai jelentése arra vall, hogy ez a kifejezés az állat hosszú ideig egyhelyben való időzésének, illetve az ott nagymértékben felgyülemlett trágyájának fogalmi meghatározásából ment át az egész legelő megnevezésére. Megerősíti ezt, hogy a „telek” feltöltött, trágyázott, tehát művelésre alkalmas („terra fimata” és „terra culta”) jelentése mellett „sessio” vagyis egyhelyben huzamosabb ideig való megülés jelentésében is fennmaradt már a 12. század elejéről. Erre mutat a nagyobb településből kiszakadó kisebb telep nevének – anyatelepülés+ telek összetételekben – határbeli sessióként való fennmaradása.¹⁵⁶ A szilaj és félszilaj állat huzamosabb ideig egyhelyben való maradásának emlékéit helynevek őrzik, például ilyeneket sejtethünk telek összetételű helyneveink egy részében is, olyanokban mint „Tinótelek” vagy „Lovastelek”.¹⁵⁷ Ezek a legelőnek minden bizonnyal arra a pontjára vonatkoznak, ahol a nyáj nyári, illetve téli szállása volt.¹⁵⁸

Az állat egyhelyben való huzamosabb tartózkodásának azonban az az előfeltétele, hogy egyhelyben való maradásáról gondoskodás történjék. Ezt szolgálják a legelőn emelt különféle enyhelyek. Ilyen a rudakból, szálfákból rakott, egyszerű

¹⁵⁶ „Adatok a tanya kialakulása kérdéséhez” c. munkámban vettem fel először a telek „terra culta”, „terra dimata” és „sessio” jelentéseinek vizsgálata során, hogy ezek lényegileg egy ugyanazon fogalomkörbe tartoznak. E helynevek korának és kialakulásának vizsgálata közben arra a megfigyelésre jutottam, hogy e szavak mögött a honfoglaló magyarságnak olyan agrotechnikai eljárása keresendő, mellyel a legelők elhagyott karámhelyeit veszik művelésbe. A legelőknek ezek a darabjai, ahol a téli és nyári állások voltak az állatok és őrzőik ideiglenes megülése következtében egyúttal sessiókká, azaz ülésekké váltak. A telek sessio jelentése így lassan az egész téli szállás berendezésére is átragadt, annál inkább, mert ezek viselték magukon az állandó települések első nyomait. Ez a fogalmi átvitel a sessioval egyértelmű telek-prediumok előfordulása szerint a 12. századra már teljesen megszilárdult. A telek sessio értelemben a 12. században és a 12. század elején még minden bizonnyal egy nagycsalád vagy faluközösség állatteleltetőjét jelentette, a 12. század végétől azonban a telek-prediumok egyre inkább olyan gazdasági telekhelyekké válnak, amelyen valamilyen úri birtokos magángazdálkodását rendez be. A telek sessioval való azonosulására mutat, hogy a 14. század elejére telek a neve minden olyan kisebb településnek, mely valamilyen nagyobb településből szakadt ki. Korábbi fogalomkörével magyarázható az is, hogy e századtól kezdve teleknek nevezik mindazon lakatlan helyeket is, melyek egykor valamilyen települést hordtak magukon. (Belényesy, 1948.)

¹⁵⁷ 1261-81: „Lovastelek”, Kétlovastelek” „Ménésitató” nevű terrák szerepelnek Heves megyében, 1319-ben pedig a bihari Posa határában szerepel egy „Lovastelek” nevű terra, mindkettő nagyobb álló víz közelében helyezkedik el. Ez is mutatja, hogy valószínűleg valamilyen teelőd, illetve nyaraló helyet kereshetünk bennük. Valószínűleg ugyanilyen helyet takar 1372-ben Séptely (Szatmár m.) határában található „Tynou teleke terra” is.

¹⁵⁸ Belényesy, 1948, 48-56.

kerítésből készült „akol”,¹⁵⁹ ahol a lovak tanyáztak és a sövényből fonott „kosár”,¹⁶⁰ mely főként a juhok és sertések egybentartását szolgálta.

Az állat kerített helyen, úgynevezett karámban való tartása több célt szolgált, például itt pihent a delelő nyáj,¹⁶¹ vagy itt éjszakázott a szilaj jószág. A karám segítségével elkerülhetővé vált a megriadt állatok szétszéledése, így az esetleges etetések is könnyebben lebonyolíthatóbbá lettek. Valószínűnek látszik azonban, hogy az állatnak karámban való tartásánál, a trágyának a földművelés céljából való minél tervszerűbb felhasználása is szerepet játszott már ebben a korban. A telkesítés ugyanis a legelők feltörésének egyik legcélszerűbb bevezető mozzanatát jelentette. A megjáratott földön bizonyos távolságra felállított karám a legelőnek sokkal nagyobb darabját tudta a benne felgyülemlett trágya szétterítése következtében egyenletesen telkesíteni, mint különben. Valószínűleg erre a hasznosítási folyamatra mutat közvetve a művelés alatt lévő földnek leginkább „telek” néven szokásos megjelölése a 14. századot megelőző időből. A 14. században még mindig „telek” a neve a szántás céljából újonnan feltört legelődarabnak. Így esetleg arra is gondolhatnánk, hogy a parlagrendszer szerint művelt föld „terra fimata”¹⁶² neve

¹⁵⁹ 1517: „equos equatiales in quendam ortum seu stationem vulgari sermone akol vocatum”. (Károlyi O. III. 100); 1317: „in loco ucol” (Dl. 1892); 1380: in loco Aculallya” (Zala O. II. 168.) 1515: Possessio Szigeth-nél „terrae quas habet infra stabulum vulgo Akooly” (Dl. 84.083.); 1523: Németböső (Pozsony m.) „Akolhel pratum” (Dl. 48.669. Amadé). Az első adat világosan utal az akol kerítettségére. (Lásd 11. ábrát.) A kert szó a magyar nyelvben ugyanis nemcsak kerítést, hanem körülkerített területet is jelent. Így előfordulhat állatok egybentartására szolgáló „akolkert”, vagy rakomány egybehordására szolgáló „szérüskert”, vagy „szénás-”, „füveskert,” körülkerített rétdarabra vonatkozva is, amint ezt az 1523 „Akolhel pratum” nevű adat is mutatja. Az 1515-ből származó „tabulum vulgo akol” jelentése azt mutatja, hogy az akolnak ekkor már egy fejlettebb formája is ismeretes volt.

¹⁶⁰ 1461: A Kállay család orrosi jobbágysai a másik Kállay család harangi „ovile”-jéből, melyet „kosár”-nak neveznek, a juhokat elhajtották (Dl. 55.705. Belényesy, Adattár, F. N. A.); 1525: Báthori András a Perényi Gábor elleni perben „ratione adductionis certorum porcorum decimalium de quadam circumvallatione vulgo kosar vocata in facie oppidi Meggyes constructa facte” tanúkihallgatást rendelnek el (Dl. 71.197. Belényesy Adattár. P. J.). (Lásd a 10. ábrát.)

¹⁶¹ 1502. Sziládi Boldizsár birtokából egy részt „penes fluvium Tharcza in vulgari et materno sermone Dellew nuncupatur” Belsei Mihály saját földjéhez foglalta és a maga számára rétet csinált belőle, elűzvéen onnan „de suis stabulis seu reclusoriis” barmaikat. (Dl. 85.171, Belényesy, Adattár, P. J.)

¹⁶² „Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez” c. dolgozatomban sikerült megrajzolnom kora Árpád-kori földművelésünk főbb alaki sajátosságait, melyek a friss földek feltörési technikájában és bizonyos rendszer szerinti használatában mutatkoznak meg. Akkori megállapításomnak azonban hibája volt, hogy nem kíséreltem meg, hogy a „telek” nevű helyek egy részében az akkori földhasználati rendszerünk főbb vonásait is megkeressem, hanem látszathasonlóság alapján a pár évszázaddal későbbi alföldi mezeti kertek sajátos hasznosításával vettem őket egybe. Csak későbbi dolgozatomban: A földművelés fejlődésének

mögött ugyancsak ilyen karámozó eljárással történő állítási, illetve trágyázási folyamatot lássunk legalább is a kezdeti időkben. A tarlón való „álltatás” az ugarrendszer idején az Alföldön még a közelmúltban is szokásos volt, és ez az eljárás „kosarazás” néven a Tiszántúl is ismeretes.¹⁶³ A „telek” szó vizsgálata tehát arra is rámutat, hogy a „terra fimata vulgo telek” és a „terra culta vulgo telek” kettős jelentése mögött a 14. századot megelőző időben a mezőségi vidékek olyan földművelési rendszerét kell keresni, amely még erősen alá van vetve az állattenyésztésnek. Lényege ennek, hogy a művelés céljából kiosztott részeket előzetesen az állattal jól megjárattják, és megálltatják. Innen ered, hogy az első szántóföldek is gyakran ilyen telkeken bukkannak fel.¹⁶⁴

A 14. század folyamán azonban éppen a földművelés rohamos térhódítása következtében ez a viszony megváltozik. Az Alföld füves mezőségein, ahol a parlagrendszernek még egy korábbi kezdetlegesebb formája él, a határnak csak kis részét művelik, a többi legelő marad. Azokon a tájakon ellenben, ahol a földművelésnek egy sokkal intenzívebb formája a szabályozott parlag és az örökszántó rendszer alakult ki, egyre nagyobb darabokat törnek fel a régi legelőkből, ami azt eredményezi, hogy az állattartás is veszít régi területeiből. A nyugati vidékeken, ahol részben a legelő állat, részben a szorgos erdőirtók bárdja az erdőtakarók egy részét a 14. századra már természetes mezőséghez hasonló, füves tájjá alakította át, az állat a megfogyatkozó erdőből a füves parlagra szorul, s a kettőt felváltva éli. Az Alföld keleti peremvidékén és a Felvidéken pedig, ahol a parlag egy részén már az örökszántó rendszer alakult ki, az állat a korábbi parlagról is leszorul s az év bizonyos részében az ugarra kerül.¹⁶⁵ A Veszprémben, Zalában sűrűn előforduló „telek” nevű szántók is világosan mutatják, hogy a földművelés erőteljessé válása milyen rohamosan szorította összebb a régi legelőket. De a parlag egy részén alakuló nyomásos örökszántó rendszer is azt mutatja, hogy a földművelés terjeszkedése mennyire a régi legelők rovására történik. A legelők természetes megfogyatkozása a legelők értékének növekedését vonja maga után. A legelők fogyása azonban csak egyik oka volt értékük emelkedésének. A másik a nagybirtok szilaj állattartásának a megnövekedése volt. Ezzel is magyarázható, hogy a század vége felé az urak sok helyütt már a legelőket is felosztják egymás között a szántóföldekhez hasonlóan.¹⁶⁶

alapvető, kérdései a 14. században vetetem fel, hogy a középkori „telek” összetételű határnevek nagy részében olyan agrotechnikai eljárás rejlik, mely a friss földek feltörésével, illetve állandó rendszer szerint való használatával kapcsolatos. (Belényesy, 1954. 387-415.).

¹⁶³ Az itt lévő állásban, mely telente a szilajószágnak etetőül is szolgált, 5-6 napig maradt az állat, majd az utána maradt trágyát elterítették. (Tálasi, 1936, 43.)

¹⁶⁴ Belényesy, 1954, 394-396.

¹⁶⁵ Belényesy, 1960, 99.

¹⁶⁶ 1345: Magyar (Pozsony) birtok felosztásakor szerepel: „simul cum pascuis sexcenta iugera terrarum mensurasset” (Anjou O. IV. 521.)

A legelők megfogyatkozásával szükségképpen együtt járt az állattartás jellegének megváltozása is. Az erdei és réti szilajtartás teljes egészében csak a mezőgazdasági munkára igénybe nem vett állattállománynál maradt meg, amilyenek a ló, a heverő vagy húsa miatt tartott szarvasmarha és a sertés. Minthogy a jobbágyok állattállományának jelentős részét főként a mezőgazdasági munkánál, szántásnál, fuvárnál használták fel, igen fontos volt tehát, hogy tartásukról a legszorosabb mezei munka idején épp úgy gondoskodjanak, mint télen, hogy az állat jó erőben legyen. Ennek megfelelően már e korban fokozott mértékben kell számolni az istállón való tartással is. Ami azt jelenti, hogy az állat kint járt kora tavasztól beszorulásig a mezőn, de mindennap hazahajtották. Ezt bizonyítja a ma is hasonló fogalmat jelentő „csorda”, mely „csordajárás”¹⁶⁷ összetételben már a 13. század fordulójáról ismeretes, a 14. századból pedig „csordaut” és „csordanyomó uta” összetételeken maradt fenn s valószínűleg arra a faluból kivezető útra vonatkozott, amelyen a naponta kijáró jószágoknak is át kellett haladnia.

Az istállós tartás következtében az állat nagymennyiségű takarmányt kívánt meg. A szilaj állat ideiglenes téli szálláson való tartásánál is felmerült már az a szükség, hogy ínséges idők alkalmával az állat takarmánnyal való ellátásáról valamilyen módon gondoskodjanak. Ahogyan az állatok téli legelőhelyének megválasztásánál is az az elv érvényesült, hogy az állat az avar alatt még télen is találjon magának fűvet – ezért volt igen kedvelt az erdei legelő – úgy a szállások helyének kiválasztásánál sem volt mellékes szempont, hogy lehetőleg olyan helyen legyenek, ahol a téli takarmány, a széna egybehordása különösebb nehézségekkel nem járt. Ilyen helyeket kell látnunk azokban a „Láz” nevű erdei tisztásokban is, melyek főként az északkeleti Felvidéken s elsősorban a Dunántúl (Zala, Veszprém megyékben) fordulnak elő. A szénatermő helyeknek egy másik, sokban hasonló csoportjára, melyekkel a keleti vizenyős mocsári erdőségek vidékén a legújabb időkig találkozunk, vizekkel körülvett, mintegy kiemelkedő helyzetük jellemző. Több Ung megyei község határjárása a „láz” nevű helyeket sorozatosan úgy említi, mint amelyeken patak folyik körül.¹⁶⁸ A szabolcsi Döge község határleírásában is említenek 1381-ben ez „Bothlaza” nevű szigetet.¹⁶⁹ Víz menti elhelyezkedésükre utalnak még

¹⁶⁷ 1370: A szerződő felek „quandam viam chordauth nominatam pro comunem viam” hagyják meg. (Sándor-Metternich, B. F. 1. No. 9. Má. E.); 1373: Bánk (Bihar m.) földrajzi nevei között szerepel „csordanyomó uta” (Jakó, 1940, 260.) 1500: Az esztergomi káptalan előadta, hogy kiskori Várdai László gyámja és gazdatisztje megbízásából vezekeni népei az esztergomi káptalan Damas nevű birtokának határjelét „prope viam Chordawtha” lerontották és egy darab földet elszántottak (Esztergomi Káptalan magánlevéltár, Lad. 32. fasc. 1. No. 8.)

¹⁶⁸ A „Láz” nevű szigeteket leszámítva, ahol kézenfekvő a lázak vízközi fekvése, más láz adatokból is megállapítható, hogy ezek leggyakrabban víz partján fekszenek. 1330: poss. Baruch (Ung m.) határjárásában a Zabugya patak partján találkozunk „quandam terram Laáz vocatam” földdel. (Sztáray, O. I. 93.)

¹⁶⁹ Zichy O. IV. 200.

az olyan összetételek is, mint a „Szunyogláza”¹⁷⁰ és a „Láz” nevű patakok.¹⁷¹ E „láz”-ak értékét sokban megmagyarázza, hogy ezek az erdei tisztások és vízközi magaslati helyek nemcsak elsőrendű szénafüvet termettek, hanem az utóbbiak partos fekvése a szénanyerés művelését is igen megkönnyítette. Ezeknél ugyanis nem kellett vízbe gázolva kaszálni, mint a rétségeknél. A magasabb fekvés következtében pedig a száradó, vagy csomóba rakott széna is nagyobb biztonságban volt a víztől, mint különben. Érthető tehát, hogy ezeket az erdei tisztásokat és rétségi fennsíkakat választották ki már kezdetben a termelés színhelyéül, szemben a legeltetésre és legfeljebb helyenként és időnként kaszálásra alkalmas alacsonyfekvésű rétekekkel,¹⁷² honnan a szénát mindig egy magasabban fekvő helyre kellett elszállítani. Így lett „láz” a neve az északkeleti vidékeken minden olyan rétnek, vízközi tisztásnak,¹⁷³ amelynek gazdasági hasznosítása kizárólag a széna termesztése és raktározása volt. E természetes rétképződmények a szénaműveletekkel voltak már kezdetben kapcsolatosak, megmutatkozik abból is, hogy „láz”-nak neveznek már a 13. századtól kezdődőleg a középkor több századán keresztül, sőt később is, minden szénatermesztés céljából erdőből, vagy rétségből kiirtott, nádas, sásas helyett.¹⁷⁴

Ezek a száraz erdei, de különösen vízközi tisztítások azonban nemcsak arra voltak alkalmasak, hogy mint elsőrendű füvet termő helyeken füvet kaszáljanak rajtuk, hanem arra is, hogy a lekaszált szénát rajta összegyűjtve, az állatot – amennyiben az erdők lombján, vagy a környező rétségen elegendő élelmet nem találnak – kiteleltessék. A rétségi lázagnál a kinti feléletes egyenesen szükséges is volt, hiszen a határ vízenyőssége miatt elszállításuk igen körülményes lett volna. E lázak állatteleltető értelemben használt „szállás” elnevezése a 17-18. században Bereg és Ung felső vidékein igen gyakori: ugyanott, ahol – mint láttuk – már e században is előfordulnak. A téli takarmány kint történő feléletes még minden olyan esetben feltételezhető, amikor nehezen megközelíthető vízjárta helyekről a szénát nem hordhatták haza, hanem a határnak többnyire egy emelkedettebb pontján csomóba rakták. Erre a kinti tárolásra az ország síkmenti részein is van már ebben a korban példa.¹⁷⁵

¹⁷⁰ 1330: „Vadit ad quendam locum Zwnyoghláza vocatum” (Dl. 37.350.)

¹⁷¹ Károlyi O. IV. 76.

¹⁷² 1379: Szentvid (Nyitra m.) határában „pratium vulgariter Laaz nuncupatur” és „pratium Katharethe” szerepel (Dl. 66.17.).

¹⁷³ A lázak vízközi helyzete még évszázadok múlva is jellemző. Zsukó és Kálnik Bereg megyei községek 1811-es határjárásában olvassuk: „E Lázról nyugatra egy laponon a Bozatina patak folyásának mélyebb árka mentén, a Bányászláz szélén, ahol ezen Bozatina patak kétfelé való szakadásában egy kis szigetet formál” (Beregszászi Levéltár).

¹⁷⁴ 1259: „Quidam locus apertus Nádosláz” (Dl. 337.), 1427-ből még mindig hasonló jelentsben jön elő a Láz. „Terrarum extirpatarum Berzey Laza vocatarum” (Lelesz, Met. Ung. 27.)

¹⁷⁵ 1395: Szeremlyén (Bodrog m.) birtok határjárásakor vitás határrész: mely egyik szerint „oreumatha in vulgo vero Vathazereyn”, míg a másik szerint „locus vulgo Domb dictus,

A földművelés fejlődése következtében igen nagy mennyiségű az a takarmány is, amelyet az istállón tartott jóság fogyaszt el. Szálas takarmányul az elcsépeelt gabonaneműek szalmáján kívül elsősorban a széna jön számításba. De épp e korban kezdik a takarmány ledneket¹⁷⁶ is felhasználni. E takarmánynövények növekvő felhasználását legjobban az mutatja, hogy az előző időkhöz képest feltűnően meg-növekednek a széna erőszakos eltulajdonítása miatti panaszok.¹⁷⁷ Ezt tükrözi vissza a kereskedelmi forgalom is, melynek ekkor már igen gyakori tárgya ez a fontos takarmány.¹⁷⁸ A szemestakarmányok közül a legnagyobb jelentőségre a zab tesz szert. Fogyasztása – úgy látszik – a lovaknál a legnagyobb mértékű. Mutatkozik ez abban is, hogy az országnak a részén, ahol teherhordásra leginkább lovat használnak, feltűnően sok zabot termelnek.¹⁷⁹ Jóval kisebb mértékű a szemesgabona felhasználása az állat hizlalásánál. E korban ez leginkább a sertésnél mutatható ki, melyet már kezdenek korpával hizlalni.¹⁸⁰

A széna rendszeres gyűjtése országosan két eltérő földrajzi, illetve helyi adottsághoz kapcsolódik. Egyik a vizes földek, rétségek hasznosítása, a másik a síksági erdőségek, főként tölgyesek kitűnő aljnövényzetének lekaszálása. A kétféle kaszáló típus (a vizes réti¹⁸¹ és a száraz mezősi és erdei)¹⁸² élesen elválik egymástól. Az

in quem fenum falcatum eiusdem Ladislai domini sui agregari consuetum fuissent”. (Zsigmond-kori O. I. 3809.)

¹⁷⁶ 1379-ben Segvári Tamás fia népeivel hatalmaskodik és egy vámosi jobbágnak a kertjéből két holdon termelt és „ad capecias congregatas lentes” vitetett el. (Veszprémi Regeszták, 261.)

¹⁷⁷ 1348: (Bodrog m.) Herceg Péter emberei Töttös László egyik embere ellen hatalmaskodnak. Egyik jobbágnak egy ökrét, egy szekér szénáját elviszik (Zichy O. II. 299.); 1365: Hosszabács (Valkó m.) birtokon 100 kocsi szénát elvisznek (Zay lt., F. N. A.) 1377: Szekcsői Péter Töttös jobbágyaitól 12 szekér szénát elvisz (Zichy O. IV. 29.) , 1380: Jobbágyok szénájának elvitele (Dl.6716.), 1382: Nemcsak felgyűjtják a váradi apácák és jobbágyaik szénáját (Dl. 6945/46); 1380: a jobbágyok a szénát elpusztítják egy hatalmaskodás során. (Fgy. Lelesz, No.12.)

¹⁷⁸ A pozsonyi polgárok 1374-ben I. Lajostól kapott kiváltság értelmében élelmet szállíthatnak, többek között szénát is. (Fejér, IX/4, 571.). Az 1365-ös esztergomi vámtarifában szintén szerepel széna. (Fejér, IX/3, 478.)

¹⁷⁹ Lásd erre vonatkozóakat Belényesy, 1958. 308-309.

¹⁸⁰ 1394: (Vas m.) Két fél között egyezés jön létre malom ügyében. Sertést mindkét fél egyenlő számban tehet be a malomba hizlalásra (Zsigmond-kori O. I. 3305.).

¹⁸¹ 1336: Pál országbíró Simon fia Tamásnak Zemplén megyei Kerepelye nevű birtokán Bátor János és társa részére bírói szemlét rendel el. A szemle során a következő szénatermő helyek szerepelnek: „Aliqua prata seu fenilia in campis vel adhoc aptis locis ubi fena utilia produci possent nisi in silva quodam loco fenilia sub arboribus, que ligueth dicuntur” (Zichy O. I. 502-503.).

¹⁸² 1344: „terris fenilibus usu dolabri quod vulgo Bard nuncupatur” (O. L. Veszprém 16); 1348: A király megengedi Németmákfa lakosságának, hogy a király Rába nevű erdejében a kaszálókat és szántókat szabadon használhassák (Anjou O. V. 235.).

utóbbi kivétel nélkül „fenile”, „fenetum”¹⁸³ azaz pusztán kaszálóként bukkan fel, míg az előbbi „pratum” azaz rét,¹⁸⁴ néha „kaszásrét”¹⁸⁵

néven ismeretes. A „kaszásrét” fogalom is igen szemléletesen jelzi a leginkább legeltetésre¹⁸⁶ és csak helyenként szénakaszálásra alkalmas rétek kétféle hasznosítását.¹⁸⁷ A rétek hasznosítását mutatja az is, hogy a hold számban megadott kaszálók mellett sokszor egy birtoktesten belül a közönséges rétekből járó tartozékok is kaszások számában kifejezve szerepelnek. A természetes erdei és rétképződmények mellett egyre nagyobb méretet ölt a gazdaságilag eddig az állatlegeltetésen kívül nagyrészt hasznosíthatatlan nádasok és erdők kiírtása,¹⁸⁸ melyekre ugyancsak mint szénatermő helyekre van szükség.

A fejlett szénagazdálkodással kapcsolatos, hogy egyre nagyobb gondot fordítanak a kaszálókra. Gondosan védik, sokfelé be is kertelik őket,¹⁸⁹ különösen a szabadfoglalású kaszálóknál van ennek gyakorlati jelentősége, melyeket erdőkben vagy legelőkön fognak fel. Ilyenek azok a kaszálólázak is, melyek főként a Felvidéken tűnnek fel. Kerítettségükre abból is következtethetünk, hogy területük pontosan egybeesik a szabadfoglalásos földhasználat területével, ahol az esetenként felfogott szántóföldeket is kerítik. Az e vidéken gyakori személyneves összetételű lázak is arra mutatnak, hogy az állandó használat itt korábban következik be, mint a nyilas osztásnak alávetett közönséges réteknél, illetve kaszálóknál.¹⁹⁰ Azo-

¹⁸³ 1329: (Zala m.) „Item in alio loco in Humuc consimili terras arabiles cum fenili” (Zalai O. I. 242.); 1340: Felkeszi (Zala m.) „Fenetum octo hominibus per diem ad falcandum” (Mérey cs. 55.); 1383: Csanád m. A fálvakat felosztják, de közös marad az erdő, a szántó és a kaszáló. (Eszterházy, rep. 47. I. 9. F. E.).

¹⁸⁴ 1313: (Veszprém) Négy kaszásnyi rét (Veszprémi Kápt. magán lt. Markó, 6. F. N. A.); 1366: (Kolozs m.) Pétertelki birtokon szántó, erdő, rét közös (Dl. 36.754); 1375: (Kolozs m.) jobbágyok réjtének tönkretétele (Dl. 26.758); 1357: (Sopron m.) Négy kaszálás rét egy kúria tartozékában (Dl. 6405. Má. E.); 1382: (Hunyad m.) Szentkirályon egy telekhez három hold rét tartozik (Dl. 29438.).

¹⁸⁵ 1354: „Quoddam particulam terre impignoraticie Kazasreeth nuncupate” (Anjou O. VI. 161.)

¹⁸⁶ 1447: Az oklevélben szó van „prata pascuis pecudum et pecorum ipsorum destinata”-ról (Dl. 14.089. Belényesy Adattár, O. A.).

¹⁸⁷ 1336: Szöllős (Zala m.) birtokon „Cum fenilis seu pratis”. (Zalai O. I. 321.)

¹⁸⁸ 15. század. A nádor parancsára meghatárolják, hogy Zobi Mihály Wecze birtokát, a határjelek a következők: „primo incepissent a plaga septemtrionali alias in magno nemore, nunc vero per extirpationem in feneto ubi contingitur Homokreth cum rivulo nigro nominato” (Garamszentbenedei konvent, O. L. prot. A.Fol. 109-110.).

¹⁸⁹ 1426: „Mathias de Ilvagh” és fiai panaszojlik: „Michael dictus Fekethee de Zenthgywrgyhvelgh officialis ... in possessione Salamonvár (Vas m.) ... sepes seu clausuras ... prati, ipsorum ... destruentes ... pratum depasci fecissent” (Dl. 11808. Belényesy: Adattár, K. L. B.).

¹⁹⁰ 1382: (Somogy m.) Szakácsi pálos kolostor birtoka: 12 hold szántó és 2 kaszás rét „mixtim cum terris nobilium de Zakach” (Dl. 6899, Má. E.); 1418: (Zemplén m.)

kon a területeken, ahol a 14. század második felére már az állandó földhasználat rendszere kialakult, gyakran találkozunk a határban olyan kaszálódarabokkal, melyek nagyságát,¹⁹¹ fekvését és birtokosát is megnevezik, amiből tervszerűbb használatukra, esetleg gondozásukra is következtethetünk. Ilyenek azok a réti irtások is, melyek a Dunántúl, főként Zala és Veszprém megyékben gyakoriak.¹⁹² Az állandó használatot jelzi, hogy legtöbbször valamilyen személy után megnevezve tartja őket nyilván a köztudat. Területi elhelyezkedésük azt mutatja, hogy a 15. századra az irtás előrehaladtával már leginkább a távolabbi határ irtásra szoruló részein, az erdőszéleken, a rét kevésbé vizenyős helyein vagy a szőlőhegy alatt, többnyire egymás szomszédságában, egy csoportban feküdtek. Számuk e megyékben azt mutatja, hogy a kaszálók jelentős hányada ilyen irtásrészekből áll. A 15. században nevük gyakran *predium*. Így nevezik azokat a kaszálórétkeket is, melyek Zalában mint a jobbágytelek rendes tartozékai tűnnek elénk. A kerítés ezeknél a kaszálókerteknél az állandó birtoklás kifejezője. A birtoklás külső kifejezésén kívül a kert egyben fokozott védelmüket is jelenti. Néhol a falu és a belső szántóföld-övezet tartós anyagból készült kerítésével szemben ezek a külső határbeli gyepek többnyire holt sövényből készültek. A külső határban fekvő kaszálók fenti típusával szemben számolnunk kell egy olyan másik típusal is, amely olyan elszórt telkekből álló települések mellett jöhetett létre, amilyenek a dunántúli és felvidéki irtásra települt szórványközségek. Itt rétyét szántóföldjéhez hasonlóan mindenki saját lakóhelye mellett, azzal egyvögben irtja és mint teljesen egyéni birtokát azzal egy helyen használja.¹⁹³

A rétgondozás gyakorlata konkrét adatokból nem állapítható meg. De abban, hogy a legelő és a kaszáló időszakosan váltja egymást,¹⁹⁴ már bizonyos mértékű gondozást kell látnunk. A legelőnyáj trágyája ugyanis elsőrendűen javítja a következő év fűtermését. Valószínűleg ilyen mesterséges rétyajavítást, esetleg égetést kell lát-

Kisrosvágyi Tamás fia jobbágytelkét „cum 12 arabilibus usualis necnon sex mensuris nyl dictis sorte missis videlicet in pratis seu fenilibus” (Sztáray, O. I. 199).

¹⁹¹ 1377: (Sopron m.) Enyud átad unokatestvérének egy kúriát, tartozik hozzá kert, 4 kaszásrét (Dl. 6405); 1392: (Somogy) Karai Lökös fia Péter eladott földje „a parte occidentali fenile Demetrii filii Pauli et Pauli filii Michaelys.” (Dl. 49302.)

¹⁹² 1460: Homokkomár (Zala m.) határában „Prata extirpata, videlicet Blasii Konthyany, Gregorii Warga et Thoma Dorga ... prata autem scilicet extirpata Petri Magni, Michaelis Sydo et Johannis Komary ... prata vero similiter extirpata Johannis et Mathie Komary ac Nicolai filii Simonis”. (Dl. 94.244., Belényesy, 1958, 121.)

¹⁹³ Ezek Zalában, Veszprémben és Vasban gyakoriak a középkorban. 1506. Gáspári János eladja a Vas megyei Molnáriban lévő két üres nemesi kúriáját, „unacum terris arabilibus earundem fenetisque et nemore in uno diverticulo ab eisdem curiis usque ad fluvium Raba adiacentis ad latitudinem duorum iugerum se extendentis nec non alias terras arabiles ad easdem curias pertinentes”. (Dl. 941, 305, Belényesy, 1960, 89.)

¹⁹⁴ Lásd a 138-as jegyzetet.

nunk az olyan összetételű helynevekben, mint Nádastelek, ahol a nád kiégetésével, illetve a vizenyős rész kiszáritásával tették szénatermővé a rétet egy részét.¹⁹⁵

A szénagazdálkodás fontosságára mutat, hogy az év jelentősebb mezőgazdasági munkálatait nyilvántartó kalendáriumok a szénabetakarítást is számon tartották az aratáshoz hasonlóan, s a helyi viszonyoknak megfelelően vagy a júniust vagy a júliust örökítették meg e munka ábrázolásával. Akárcsak az aratás, a szénamunka is hosszasan elnyúlt a népünknel. Ezt mutatja közvetve az is, hogy általában Szent György naptól Szent Mihályig tartották a kaszálót tilalmasban,¹⁹⁶ s csak azután volt szabad legeltetni. Munkálatai, mint parasztságunk egyéb termelő tevékenysége a nyár más munkáihoz kellett, hogy igazodjanak. Korai megkezdését valószínűleg az ugarszántások elhúzódnása késleltette. Ezzel is magyarázható, hogy júniusnál előbb nemigen kezdtek a kaszáláshoz,¹⁹⁷ viszont a küszöbönálló aratás miatt annyira kellett sietni vele, hogy sokfelé már Péter – Pálra be is fejeződött. A többség azonban a gabonaneműek egy részének learatása után, csak júliusban látott a széna betakarításához.¹⁹⁸ A szénamunkákra közvetlenül utaló adatokon kívül ezt mutatja köz-

¹⁹⁵ 1400: Nádastelek. (Belényesy, 1954, 398.)

¹⁹⁶ 1507: a zobi és a marosi polgárok között viszály támad egy erdő ügyében. A király vizsgálatot rendelt el. A zobiak előadták, hogy Mátyás király engedélye alapján a „Hekwth erdeye alio nomine lygeth” nevű királyi erdőben a marosiak módjára szénát kaszálhasanak és azt hazavigyék és ebből a marosiak már 40 éve kizárják őket. Bemutatják Mátyás király két oklevelét. A marosiak viszont Zsigmond király 1436-ban és 1439-ben kelt okleveleit mutatják be, melyek szerint a király megengedi nekik, hogy a nevezett erdőben, kivéve a réteket és kaszálókat, szabadon kaszálhasanak. Mivel ezek régebbi oklevelek voltak, a zobiak pedig ez ellen soha nem tiltakoztak, ezért elvesztették jogukat. De mivel ők is a király jobbágjai, az ő használatukra az Ignóc erdőben való kaszálást engedték meg, a rétek és a kaszálók kivételével. A vizsgálatra kiküldött elrendelte, hogy ez a „Kehwth erdeye és az „Ignócz erdő” Szent Györgytől Szent Mihályig tiltva legyen s egyik falu népe se mehessen a másik részébe barmokkal vagy kocsival. Szent Mihály nap után mindketten legeltethetnek az erdőben, ha valaki hagyott is ott szénát. (Esztergomi Káptalan, magánlt. Lad. 33., fasc. 1. No. 3. Belényesy, Adattár, Z. M.)

¹⁹⁷ 1438: Alsóbárczai Kelemen fia László „quoddam pratum suum spinosum” Tóth Péter kassai polgárnak 15 forintért elzálogosította, de úgy, hogy június 24 előtt nem veheti vissza „sed post cum fena falcata fuerint et introducta” (Dl. 60754): 1462: „circa festum nativitatis beati Johannis Baptiste (június 24.) Mathias de Bere ac Andreas Ladislaus de Dománhyda nescitur quibus respectibus ad pratum dictorum exponencium intra veras metas possessionis eorundem Caplan vocate in comitatu Zathmariensi adiacentis ... irruendo, ibique nonnullis iobagiones annotatorum exponencium fena falcata importare volentes” elfogott és fogságban tartott. (Károlyi O. II. 350.)

¹⁹⁸ 1376: Ártánházi Benedek jelenti, hogy július 20-án, két fiával Istvánnal és Lászlóval, mikor éppen szénát kaszált a réten, Orosi Domonkos jobbágjai rájuk támadtak, s egyebeken kívül szekerét két lovával együtt elvették (Kállay O. II. 173.); 1487: „circa festum divisionis apostolorum (július 15.) Ladislaus Lanch de Karul” börvelyi birtokra tört több jobbággyával és „quaedam prata seu fenilia eiusdem actoris in territorio eiusdem possessionis adiacencia defalcari fecisset”. (Károlyi O. II. 526-527.)

vetve az is, hogy a szénatermésben ért károsodások ebben a hónapban a leggyakoribbak.¹⁹⁹ A Nagyszombati Kalendárium ábrázolásai között is a július jelenti a szénamunkák igazi hónapját.²⁰⁰ Ha az aratás készen volt és a fű jó sarjútermést ígért, augusztusban már másodszor kaszáltak. Ez többnyire még egész szeptemberben is megtartott.²⁰¹ A munkát többszörösen is hátráltatta a gabona behordása, sőt többfelé a cséplés megkezdése is. Erősen akadályozta az is, hogy az ugart is ekkor kellett másodszor megszántani és az őszi vetést is jobbára ekkor végezték.

Míg az írott forrásokból inkább a munkálatok időpontja állapítható meg, addig az ábrázolások segítségével képet nyerhetünk magáról a műveletről is. A fűvágás jellegzetes eszköze a kasza volt. A kaszálást férfiak végezték, a forgatás és gyűjtés viszont asszonyok dolga volt. Sajátos szerszámuk a hosszú nyelvű favilla és a sokfogú fagereblye. Minden bizonnyal a szénagazdálkodás eszközkészletét szemlélteti a 14. századból a Bécsi Képes Krónikának az a helye, mely a testvérharc öldöklését a kaszások pusztításával állítja párhuzamba és megállapítja, hogy tízezer villás sem képes összegyűjteni azt, amit ezer kaszás lekaszált.²⁰² Ha a rend vékony volt, egy nap

¹⁹⁹ A várdai Ferenc erdélyi püspök 1513-24 évi számadásaiból összeállítottuk a szénatakarás időpontjait: június 11. július 1., 3., 5., 6., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 16., 17., 29. napokra esett (Zichy XII. 365-422); 1435: „Quomodo circa festum nativitati b. Johannis Bapt. (június 24.) Andreas Mathias Lasthian Walko ac Maroh cum filiis ipsorum et Petrus iobagiones Georgii Gywla de Kaza in possessione Kereschinen vocato commorantes... fenetum eorundem exponencium ad dictam possessionem Simony spectans defalcando fena ibidem defalcata ad pefatam possessionem Kereschienen asportassent” megtámadták (Esztergomi Kápt. magánlt. Garamszentbenedeki rész, fasc. 139. No. 9. Belényesy Adattár, Z. M.) 1482: „Quomodo circa festum b. Jacobi apostoli (július 25.) Albertus Zilwa de Baroth ac Gregorius et Benedictus de Kysthapolchan missis ... familiaribus ... in Zenthe, in Naghondro commorantibus, iobagionibus, ipsum ad pratum ipsius exponentis Zomolya vocatum intra veras metas possessionis Fedimes in com. Nitriensi ... ibique dictum pratum defalcari et fena defalcata apostari fecissent per hoc ipsum pratum a manibus ipsius exponentis minus iuste occupassent... (Esztergomi Kápt. O. L. Garamszentbenedeki rész, fasc. 124. No. 24. Belényesy Adattár, Z. M.)

²⁰⁰ Lásd a Nagyszombati Kalendáriumot (RMK. 1.) 159. Lásd 6. ábra július ábrázolását.

²⁰¹ 1367: Töttös László fia augusztus 10-én a pécsi püspök Baranya megyei birtokára tört, és „fenum defalcari et ad predictam possessionem eorum Locha deferri fecisset.” (Zichy O. III. 329.) 1476: „circa festum nativitatis beati Johannis Baptiste (augusztus 29.) ... idem Andreas de Bathor per Anthonium et Georgium Leuches ... porciones ipsius exponentis ipsum in prato Czakokaposthaja vocato intra metas predii Théglás et possessionis Embel vocatarum (Szatmár) habito falcari et fena in eadem porcione falcataque maluisset, fecisset asportari. Preterea circum navitatis beati Mariae Virginis (szeptember 8.) ... certa fena per iobagiones dicti exponentis in possessione Chomakoz vocata in prato Galambosparlaga in territorio predictae possessioni Embel adiacenti falcata ad possessionem Bathor predictam conduci fecisset”. (Károlyi O. II. 451.)

²⁰² „Tu laudas domino pugnare cum fratribus et dicis quia falcatores et furcantes coadunastet Vide quia mille falcantes quod incidunt decem millia furcatorum congregare non potuerunt et absque deo numerare non valebunt”. (Scriptores, I. 388.) Lásd a Nagy-

alatt megszáradt, így az előző nap lekaszált fűvet már rövidesen gyűjthették is.²⁰³ A 16. századi Nagyszombati Kalendárium ábrázolása is ezt a két műveletet vonja egybe. Elöl a kaszást láthatjuk, valamivel hátrább a gyűjtés folyik, a háttérben pedig a szénacsomók látszanak. A szénacsomók elnevezésére e korban a kalangya használatos,²⁰⁴ valószínűleg a mai boglyának felel meg, a nagyobb csomónak kazal, illetve asztag a neve.²⁰⁵

A kaszálón sokáig csomóba rakott széna erősen ki volt téve az időjárás viszonyosságainak, épp úgy, mint annak, hogy az arra kóborló jószág is megdézsmálhasssa. A nyár egyéb munkája miatt ugyanis a széna behordásának sem alakulhatott ki egységes időpontja. Lehetőség szerint mindenki arra törekedett, hogy mihelyt lekaszálta és felgyűjtötte szénáját, azonnal be is hordja. Ez, ha a korai kaszálás is engedte, július első felében már meg is történhetett.²⁰⁶ Különben a saját maga és igája erejét többszörösen is igénybe vevő jobbágy később, augusztusban vagy szeptemberben már csak nehezen gondolhatott szénája betakarítására. Így bizony nem volt ritka eset, hogy az a kaszálón érte az őszt, ahonnan többnyire már csak télen került az udvarra be.²⁰⁷ A széna őszi behordását erősen hátráltatták az akkor rossz

szombati Kalendárium július ábrázolását, 6. ábra.

²⁰³ 1477: Dicitur ... Petri Horwath de Lythwa quomodo circa festum b. Bartholomei apostoli, (augusztus 24.) tempore scilicet falcacionis anni presentis Symon de Kalanda ... assumptis ... iobagionibus ipsorum in possessione eorum Cal vocata commorantibus ... ad territorium predii dicti exponentis Chabrad vocati ad castrum suum Lythwa antedictum in comm. Hontensi existentis pertinentis veniendo ibique in quosdam Marthinum, Anthonium Georgium, Walahum, Mathiam Drenay, ac alios quam plures iobagiones dicti exponentis in possessione eiusdem Gormoso vocata commorantes in pratis eiusdem exponentis territorio in predicto habitis fena congregantes hostiliter irruentes". Többet közülök megsebesítettek. (Esztergomi Káptalan, O. L. Garamszentbenedeki rész, Fasc. 100. No. 35, Belényesy: Adattár, Z. M.)

²⁰⁴ 1355: „Nemus Kalanga vocatum” (Zichy O. II. 581.) 1370: „Quinque argenas feni, quod dicitur Kalangia auferri fecissent” (M. O. Sz. 439.); 1375: „Centum acervos feni sui vulgo Kalangya dictus”. (M. O. Sz. 439.)

²⁰⁵ 1431: „Pratum azthagal vocatum” (M. O. Sz. 37.); 1378: „Unum magnum acerbum feni vulgo kazal vocatum”. (M. O. Sz. 37.)

²⁰⁶ 1487: „Prefatus Ladislaus Lancz circa idem festum divisionis apostolorum magno” (július 15.) jobbágyaival Börvely birtokra tört „ad domum et curiam allodialem eiusdem actoris in dicta possessione Berwe habitam abindeque ... plusquam quinquaginta currum seu plaustrorum fena abduci ... fecisset”. (Károlyi O. II. 527-28.)

²⁰⁷ 1394: (Kolozs m.) Harmadéve nagybőjt idején Septeri András a múlt télen a káptalan Miklós fia, Jakab nevű jobbágyát, amidőn az széna behordása végett a mezőre ment, elfogta, tőle hat ökröt elvett és csak négyet adott vissza. (Zsigmond-kori O. I. 3401.); 1469: „Circa f. nativitatis Domini proxime transacto Georgius et Johannes de Chey, Johannes et Andreas Gyepes de Kysheresthyen universa fena prefati Chwzy Michaelis... in territorio cuiusdam predii ipsorum Hoba vocati in Cottu Komaromiensi tam in anno proxime transacta quam eciam in presenti per eorum pecudes et pecora depasci fecissent” (Esztergomi Kápt. Orsz. Lt. Fasc. 139. no. 20, Belényesy, Adattár, Z. M.)

közlekedési viszonyok is. Nehezen megközelíthető vizenyős helyről ugyanis nehéz lett volna már nyáron elszállítani, tehát mindaddig kint kellett tárolni, míg a jó utat adó fagy be nem állt.

Valószínűleg a rossz közlekedési viszonyokkal is összefüggött, hogy az alföldi sík helyeken sokan a kaszálón raktak kazlat. Minden bizonnyal ilyen külső rakodóhelyet szemléltet az az 1395-ből, Bodrog megyéből felbukkanó adat is, amelyben egy határjárás során olyan vitás hely szerepel, amely az egyik fél szerint: „locus vulgo domb”, a másik szerint pedig: „orreumvatha in vulgo Vethazereyn”, ahol a szénát szokták összegyűjteni.²⁰⁸ E rakodási mód a helyi földrajzi adottságokban leli magyarázatát. Olyan vizenyős helyről van ugyanis a határjárásban szó, ahonnan a szénát meglehetősen nehéz lett volna behordani, ezért a határnak egy emelkedettebb részén kazalba rakták és kint tárolták. Ilyen kinti tárolásra következtethetünk abból az 1448-ban Fejér megyében elkövetett hatalmaskodásból is, amikor több lakos mezőn lévő szénáját március 12-e táján felgyújtották.²⁰⁹ E tárolási mód valószínűleg nem csak a csapadékszegény Alföldre volt jellemző, hanem valószínűleg megvolt a csapadékosabb Felvidéken is, mind azokon a nehezen megközelíthető helyeken, ahonnan a fagy beállta előtt nehéz lett volna a szénát elszállítani.

Ezzel a meglehetősen extenzív tárolási móddal kapcsolatban felmerül az a kérdés is, hogy vajon a szabad ég alatt állt-e a rakomány, vagy valamilyen építmény védte az esős évszakban. A rakodóhelyre vonatkozó „horreum”, illetve „szérű” fogalmának nem eléggé pontos körülhatárolhatósága következtében a fenti 1395-ös adatról egyelőre nem állapítható meg, hogy a széna szabad ég alatt állt-e vagy építmény alatt. A szálásgabona tárolási módjából is az látszik ugyanis, hogy a szabadban rakódó Alföld és a csűrben gazdag Felvidék, már e korban is élesen elválik tárolás tekintetében.²¹⁰ Csupán egyetlen adatot ismerünk, az ország keleti peremterületéről, mely szerint magán a kaszálón emeltek színt,²¹¹ valószínűleg a széna tartására. Az építmény megnevezéséből elsősorban valamilyen földbe ássott oszlopokon álló kezdetleges fedeles építményre gondolhatnánk. Ennek egyik változata a napjainkig fennmaradt szín.²¹² Ez a kezdetleges fedeles építményeknek egy

²⁰⁸ Lásd a 173-as jegyzetet.

²⁰⁹ 1448: Chathkai pálosok birtokán (Bárándon, Fejér m.) van egy „domus allodialis”-uk, ahonnan Thewrewk István nevű familiáriusuk felgyújtotta Kaythorszállása-i Lőrincznek, Andrásnak és Jánosnak „fena ipsorum ... quam in campo tunc (március 12.) habita” (Dl. 14.173, Belényesy, Adattár O. A.)

²¹⁰ A csűrök elszórtan Nyitra, Pozsony, Liptó, Sáros, Ung, Veszprém, Zala, Somogy, Bihar megyékből valók. Belényesy, 1958. 291, 300, 301.)

²¹¹ 1436: Károlyi Lanch László érdekében Rezegei György és fiai ellen vizsgálatot tartanak. Utóbbi Vezend Szatmár megyei birokon „in terra ipsorum exponencium quoddam hombram idem supra fecisset et fena defalcari fecisset” (Károlyi O. II. 182.)

²¹² A középkori rakodóhelyek vizsgálata során az újabb kutatók közül Hoffmann Tamás is érintette ennek a kezdetleges gazdasági építménynek a kérdését, és benne vélte a szénatartás jellegzetes középkori építményének többségét elhelyezni. Kétségtelen, hogy egy

fontos csoportját képezi, amelyet különböző termelvények rakodására használtak fel a középkorban.²¹³ Formáját több hazai és külföldi ábrázolás is megőrizte számunkra. Másik ilyen kezdetleges építmény a négy hosszú, földbe ásott árbocon fel- és letolható fedéllel ellátott abora. Ennek az újkorban nálunk leginkább a Felvidéken szokásos szénatárolási módnak mutatkoznak okleveles nyomai²¹⁴ és szép emléke maradt fenn a középkorból a cseheknél, a gazdagon illusztrált 14. századi Velisláv Biblia képei között,²¹⁵ de feltűnik tőlük nyugatabbra is az angoloknak egy 15. századi ábrázolásán²¹⁶ Az egyik kép gabonátárolással és nem szénatárolással

kezdetleges fedeles építmény, amilyen a szín, ismert és a csűr és istálló mellett széles körben elterjedt volt a középkorban. Ennek azonban több alapváltozata él. Egyik fajtája a fent említett, ágasokon nyugvó tetős szerkezetű állás, mely maga is önálló építmény és ol gyanánt vagy különböző rakodásra szolgál (Lásd a 12. ábrát.), a másik nem önálló szerkezetként valamilyen építményhez eres- ill. fészerszerűen csatlakozik. (Lásd a 13. ábrát.) A szín mindkét változatára találunk adatot. Az előbbihez lásd a fenti jegyzetet, utóbbihoz pedig a következő adatot. Ez utóbbi típus főként lakóházak és ólak mellett jött létre. Pontosan megőrizte ezt a változatot több középkori ábrázolás is. Tehát nem egy ikonográfiai módosulásról, ill. torzításról van ez esetben szó, mint ahogy Hoffmann feltételezi, hanem a valóság hű rögzítéséről. (Hoffmann, 1959, 201.) Ezt a jelentését egyébként a szín az újabb századokig megőrizte. Nyitott eresze vagy színe (Udvarhely, moldvai csángók), székelyesen árnyéka, a régi erdélyi házaknak is volt.

²¹³ 1465: Albert veszprémi püspök tizedegyezsége a Zala megyeiekkel. „Ipse decime solvi debeant cum frugibus bladi ... A tizedfizetésre kötelezettek „pro frugibus et bladis decimalibus locandis et reponendis decimatoribus hospitium cum ortis competentibus dare non denegent. Et quod rustici et villani quod voluerint pro competenti pretio secum dum contractum cum decimatoribus facientis huiusmodi fruges et blada decimalia ad ortum in villis ad hoc deputandis conducant et ad cervos component; et quod huiusmodi conductio frugum et bladorum per aliquos occulte vel manifeste non impediatur; ... decimes vini nullibi nisi in villis seu sub gazis sive foleatis, vulgariter Zen appellatis ... per decimatores prope villas, aut illic, ubi competentius visum fuerit faciendis recipere debeant; homines autem illi, qui in vineis ipsorum pro reponendis ibidem vinis cellaria haberent, teneantur vina decimalia a parte ipsorum provenientia in propriis curribus seu vectibus eorum deferre ad locum illum, ubi decime recipiuntur et ibi decimatoribus assignare ... pro decimis per aliquos non dentur vina detiora, sed talia qualia ipsa vinea procreaverit”. (Dl. 45.172, Belényesy, Adattár, K. L. B.) 1495: Bátori András világosvári várnagyi és jobbágiai „ad umbraculam vulgo Zen in campo possessionis Radva vocata, ubi idem Franciscus nonas vinorum recipi faciebat” jöve ezer forint értékű bort elvittek. (Dl. 59.850, Belényesy, Adattár, F. N. A.)

²¹⁴ 1555: Szklabinya és Likova várak közt vitás havas és erdő határainak meghatározása során „Ladislaus de Rosenberg fassus est, quod attinet ad Lubohnam, quod semper vetuerint usque ad summitatem originis ipsius fontis, ex quod de Likova acceperint Justho apud horrea vel cumulos foeni, quadringentas oves”. (Tagányi 1896. 58.)

²¹⁵ A kép gabonarakást örökít meg. Rajta félig megrakott abora látszik, mellette kisebb asztagot raknak. (Lásd a 14. ábrát.)

²¹⁶ A kép egy domboldalban fekvő telket ábrázol. A telek lábánál megrakott abora látszik. Két férfi fonott kerítés javításával foglalkozik. (Lásd a 15. ábrát.)

kapcsolatos eljárást őriz. Ez is csak megerősíti, hogy ennek az építménynek valamikor sokkal általánosabb lehetett a használata. Az ábrázoláshoz hasonló, de nem mozgatható fedelű állás-félét szénatartásra az újkorban is tudunk az Alföld keleti peremterületén, ahonnan ez a középkori adat is való. Ezeknek a kezdetleges tároló építményeknek a pontos meghatározását és szétválasztását megnehezíti az a körülmény, hogy a szén és csűr mellett mint jellegzetes kinti tároló építmény a pajta neve is felbukkan már a 14. században.²¹⁷

Mindez azt mutatja, hogy a takarmánykészlet gondos megőrzése a középkori gazdaságnak ekkor már fontos problémái közé tartozik. Ha ugyanis takarmányában veszteség éri a jobbágyot, bizony nélkülözhetetlen munkaállatjától is meg kell válnia,²¹⁸ így érthető az a gondoskodás, amivel takarmánykészletét óvni igyekezett, és az abban ért veszteséget a lehető legkisebbre törekedett csökkenteni tárolása során. Ahogyan a Róbert Károly-féle portatörvény is mutatja, mely a kapu nagyságát a rajta áthaladó gabonával és szénával megrakott szekérhez méri,²¹⁹ parasztságunk körében a 14. században már egészen általános lehetett a széna házi tárolása.²²⁰ Ezt a célt szolgálta a gazdasági udvaron kívül a hozzá kapcsolódó rakodókert, sőt a csűr egy része is.²²¹

Parasztságunk építményei között a csűr mellett az állat számára emelt ól egyike a legnélkülözhetlenebb építményeknek egészen a legújabb időkig. Valószínűleg silányabb anyagból és kevesebb gondal épülhetett már a középkorban is, mert a házakkal ellentétben a források meglehetősen ritkán emlékeznek meg ezekről az építményekről. Amint némelyik adatból sejthető, egy részük fedetlen karámféle volt,²²² itt éjszakázott nyaranta a ló és a szarvasmarha, és az volt a rendeltetésük,

²¹⁷ 1363: „Usque locum Payatasfeye (M. O. Sz.) 15. század” via publica Paythautha (M. O. Sz. 739.)

²¹⁸ 1368: szeptember 13-án terményszállítás közben elvették Tamás vámosi jobbágy két ökrét és csak november 11-én adták vissza. Egyik rövidesen elhullott, úgyhogy nem vehetett, takarmányhiány miatt a másikat pedig el kellett adnia. (Veszprémi Regeszták, 672.)

²¹⁹ 1336: „De singula porta, que exitum dat ad plateam, ubi homines morantur, per quam unus currus cum feno vel frugibus intrare potuerit”. (Juhász, 1936, 4.)

²²⁰ 1381: Torney Ugrin fiának Miklósnak a fia augusztus 20-a táján néhány jobbágyával a püspök Lulya-i jobbágyának, Istvánnak a házába törve, onnan egy kocsirakomány szénát és 4 ökröt erőszakkal elvitt. (Veszprémi Regeszták, 293.); 1382: Ábelli Antal Vesszős, és Tamás márai kúriájára tört s onnan a szénát haza viszi. (Zichy O. IV. 498.); 1367: Töttös László Külked és Nyárád nevű birtokát elfoglalta és a jobbágyokat elvitte, úgy, hogy azok sem a szénát lekaszálni, sem az említett birtokra elvinni nem tudták. (Zichy O. III. 330.)

²²¹ Belényesy, 1958, 298-299, 315-317.

²²² 1431 körül: Zegedi Syketh dictus Balázs „quosdam equos equatiales Mathie de Chech ac nobilis dominae, relictæ Petri de eadem, de campis suis sibi damna facientes ad equistarium seu curiam impulisset” ezáltal nagy kárt okozva, de azok jobbágyaik és familiárisaik segítségével a lovakat a karámból elhajtották. (Dl. 66.783 Melcer, Belényesy, Adattár. O. A.)

hogy az állatot az udvarban egy helyben tartsák. Azért hogy a szél és hideg ellen mégis némi oltalmat nyújtsanak, egyik végükben valószínűleg ágasokon álló fészert építettek. Az újkorból is sokféle él ennek a kezdetleges tartási módnak az emléke hazai állattartásunk körében, hogy a középkorban még általánosabb lehetett, az a korabeli igénytelenebb állatfajták mellett cseppet sem kétséges.²²³ Az időjárás viszontagságaival szemben már jóval több védelmet jelentett a földbe ásott tetős föld ól, melynek emléke, mint juhól maradt fenn egy 15. századi adatban.²²⁴ Kezdetleges, az eső és szél ellen ugyancsak jól védő, többnyire lapos tetejű fedeles alkotmány lehetett az úgynevezett „állás”, mely juhállás összetételben maradt fenn egyik 15. század végéről származó szótártörödéünkben.²²⁵ Minden valószínűség szerint ilyen kezdetleges állattartó építmény lehetett az ugyancsak fedeles „szín” mely oszlopokon álló, nyitott, néha fonott falú, de már fejlettebb konstrukciójú nyeregvetős építmény volt. Formáját több hazai és külföldi ábrázolás is megőrizte számunka. A korabeli ábrázolásokon sűrűn szereplő szín néhány középkori kódexünkben is felbukkan minden kétséget kizáróan ól értelemben.²²⁶ Az adatból minden kétségen kívül az állapítható meg, hogy a középkori színnek népünk körében is több változata él. Egyik fajtája a fent említett, ágasokon nyugvó, tetős szerkezetű állás, mely maga is önálló építmény és különböző rakodásra vagy ól gyanánt szolgál, a másik nem önálló szerkezetként valamilyen építményhez fészerszerűen csatlakozik. Ennek egyik változata úgy jött létre, hogy egyik oldalon az építmény tetejét megnyújtották és az így keletkezett nyitott térséget oszlopokkal támasztották meg, hogy szilárdabb szerkezetet nyerjenek. A színnek ez a változata főként istállóknál nyert igen széles körű alkalmazást. Ezzel a típussal találkozunk több középkori ábrázolásunkon is.²²⁷

Az említett építmények szerkezeti szétválasztása sok nehézségbe ütközik. Bonyolulttá teszi a kérdést, hogy a latin nyelvű források minden közelebbi meghatározás nélkül említik őket. Valamivel több támpontot nyújtanak a korabeli nyelvemléktörödékek, melyekben legtöbbször magyar nevüket is feljegyezték. Ezek az újabb kori nyelvi analógiák segítségével szerkezeti meghatározásukat is lehetővé teszik. A magyar nyelv két szóval jelöli az állattartó építményeket: az óllal és a

²²³ Lásd a 35. jegyzetet!

²²⁴ 1522: „egr. Joh. Cheh de Jablonycz” panasza szerint az elmúlt évben „plusquam 300 oves suas in stabulo seu ovili providi Blasii Palo iobagionis Francisci de Apon in portione possessione possessionaria eiusdem in Weche (Nyitra m.) commorantis conservare fovere et nutrire facere habuisset”. Ekkor betörve az udvarba és juhólba, a 300 juhot elhajtották. (Dl. 64.002, Beniczky, Belényesy, Adattár. M. Lné)

²²⁵ ouile = juhállás (M. Sz. 25.) Lásd a 12. ábrát!

²²⁶ 1516: Jordánszky Kódex. „Zylee hw el o egyetlen eggyeet es helyezettette hwtet a yazolba, mert nem vala egyeb helye hynekya a zeenben” (Ny. V. 522); 1524: Érdy Kódex: nem leen myt tennyek, hanem tereenek ez rozza heeyazatw zeemben”. (Ny. IV.72.)

²²⁷ Lásd a 17.,18. ábrát!

későbbi átvételű istállóval.²²⁸ Ennek kapcsán még azt a jellemző megállapítást tehetjük, hogy az egyik 14. századi szójegyzékünkben a minden bizonnyal kezdetlegesebb „ól” elsősorban juhval és szarvasmarhával kapcsolatos építményként szerepel.²²⁹ Egy későbbi szótárunk viszont mint „disznó ól” és „juh ól” is őrzi emlékét ennek az istállónál kezdetlegesebb építménynek,²³⁰ a latin „stabulum” korábbi „ól” értelmezését pedig az istálló váltja fel kettős jelentésben: ökör- és lóistálló formájában.²³¹ Mindez azt bizonyítja, hogy parasztságunk a 14. és 15. században ismert az „ól”-nál egy jóval fejlettebb szerkezetű állattartó építményt is, mely az „istálló” volt. Térhódítását jól magyarázza, hogy már a 14. századot megelőző időkben is felbukkan a forrásokban a latin „stabulum”, de ekkor még inkább, mint a kezes ló-tartás jellegzetes építménye a valószínűleg kezdetlegesebb lóól mellett.²³² A következő századokban használata egyre általánosabbá válik, amit bizonyít az is, hogy a korábbi ól mellett az újabb istálló neve is lassan átmegy a köztudatba. Egy 16. század elején keletkezett szótár tehát már inkább ezt a jelentést ismeri. 14-15. századi szerkezetükre némi támpontot nyújt, hogy a források többször tesznek említést felgyújtásukról,²³³ építőanyaguk elhurcolásáról²³⁴ és ajtajuk feltöréséről.²³⁵

²²⁸ Az „ól” szó bolgár-török eredetű. Először egy 1297-ből származó oklevélben fordul elő, „lóistálló” értelemben. (M.O.Sz.591); Az „istálló” német eredetű, első előfordulási helye egy 1291-es oklevél: „stallo” (M.O.Sz.416). Az „ól” szó régiességét alátámasztja, hogy az istálló neve a keleti palócoknál, a Nagykunságban és az ormánságban még ma is „ól”. Feltételezhetően eredetileg csak a lóistállót nevezték „ól”-nak.

²²⁹ ouile= jh ol = juhól; stabulum=wkur ol=ököről (S. Sz.65.)

²³⁰ Ouile= Ju allas; hara= Disno ol (M. Sz. 25.)

²³¹ stabulum=wkur ol = ököről (S. Sz. 65.) stabulum= stalo, quile= 10 stalo; bouile=ököristálló (M. Sz.25.)

²³² 1240: A pannonhalmi apátság megszabja Hagymagos népeinek kötelességét. „De quibus in quolibet mense duo cum uno equo suo debent tenere et custodire equos abbatibus ... in stabulo non in campo” (Pannonhalmi Szent Benedek Rend Története I. 779.)

²³³ 1330: (Nyitra m.) „Oreum et stabulum comitis Mathiae” famulusaival felgyújtja nemes ember (Dl. 2586): 1510 után Perényi Gábor pálii jobbágysai Várasdabasi Pál Várasdabas (Szabolcs m.) birtokára törve „curiam nobilitarem ... cum stabulo pecorum” felgyújtotta. (Dl. 71.204, Belényesy, Adattár. P. J.)

²³⁴ 1507: Chery Antal fia Zsigmond panasolja, hogy Csery Antal többi fiai András, Mihály, János a Nógrád megyei Dolyán birtokra törve „quoddam stabulum eiusdem exponentis in eadem adiacens ... ibique hostium eiusdem stabuli penitus dissecari ac equos eorum in ipsum stabulum includi fecissent” (Dl. 21735) Belényesy, Adattár. O. A.); 1524: Medveczky János panasolja, hogy familiárisai Forgách Ferenc, Miklós és Zsigmond jobbágysai nyolc lovát egy hold lencse vetéséből kiűzték és Baragyáni kuriáján lévő istállójába zárták. Ekkor Forgách jobbágysai a panaszos kuriájába törtek és „ibique dissecatis ianuis eiusdem curie nobilitaris et stabuli prescriptos octo equos ratione previa modo antelato impulsos et inclusos violenter excepissent” (Esztergomi Kápt. Országos Levéltár, Garamszentbenedeki rész, fasc. 55. no. 24.)

²³⁵ 1398: egy birtokosztálynál az egyik fél átengedi a háza megett fekvő istállóját a másik félnek, melyet az szabadon elvihet bárhová (Zsigmond-kori I.1381.)

Amiből arra következtethetünk, hogy az istállók fejlett deszka- vagy boronafalú építmények lehettek s a csűrhez hasonlóan többnyire a ház mögött a telek végében helyezkedtek el.²³⁶ A 15. századból való legszebb példányaikat a Felvidék táblaképei örökítették meg. Az írott forrásokhoz hasonlóan az ábrázolások is arról tanúskodnak, hogy építőanyaguk többnyire fa, fejlettebb formájuk leginkább többszátatú, mert a nagyszámú állatállomány mellett ekkor már többnyire a takarmány befogadására is szolgál. Ezeknek az istállóknak egy igen szép példányát örökítette meg egy 15. századi oltárkép.²³⁷ A kép egy szalmával fedett, ágasokon álló nyeregtetős épületet mutat. A tetőt tartó ágas az építményt hosszanti irányban két részre osztja. Az így keletkezett egyik fiókot bedeszkázták és lepadlásolták, az ezáltal keletkezett térség ajtaja a hosszanti fal mentén a nyitott fészerbe nyílik. A nyitott részen jól látszanak a fonott jászol²³⁸ körvonalai is. Formája nagyjából egyezik a korabeli külföldieken kívül az újabb kori magyar példányokéval.

Középkori istállóinknak ez a fent említett fejlett formája minden valószínűség szerint a hidegebb éghajlatú Felvidéken alakult ki. A mindennapi életet annyi elevenséggel megörökítő táblafestők tehát valóban mint igen jellegzeteset örökítették meg a Felvidékkal kapcsolatban. E feltevést alátámasztja, hogy az istállós tartás a kedvezőbb éghajlatú síkmenti részekkel ellentétben itt sokkal korábban kialakulhatott.²³⁹ Az istálló fejlődésével kapcsolatban rá kell azonban mutatnunk arra az igen fontos körülményre is, hogy a 14. századi források igen sokszor azonosítják az istállót magával a csűrrel,²⁴⁰ olyannyira, hogy szétválasztásuk a legtöbbször nehézségekbe ütközik. Már ilyen értelemben fordul elő a csűr a 14. század végéről származó Besztercei szójegyzékben is,²⁴¹ amit a hidegebb éghajlatú területeken a kettő azonos fejlődése magyaráz. Az ország domb- és hegyvidékén – amelyet a gabonaművek tekintetében is inkább az épületen való tárolás jellemez –, a csűr tehát egyre inkább olyan összetett építménnyé válik, amely a szálasgabona és takarmány mellett az istállón tartott kezes jószágoknak is fedelet nyújt. Legszebb korabeli

²³⁶Lásd a 234. jegyzetet!

²³⁷Lásd a 16. ábrát!

²³⁸1493: „Asseres pro Jazol magnos”. (M. O. Sz. 427.)

²³⁹Közvetett bizonyítéka ennek, hogy a Felvidéken a földhasználatnak egy permanens, azaz megszakítás nélküli formája alakult ki már a korai időkben, az istállótrágya alkalmazására mutató legkorábbi nyomok is épp e rendszer területéről valók. (Belényesy, 1960, 90.)

²⁴⁰1434: „Nicolaus, filius Barla de Felserohman” panasolja, hogy „Nicolaus filius Sigismundi de „Alsóroham” társaival „quendam ortum ipsius iuxta curiam suam” elpusztították ... „locum sessionalem ... in Alsoroham occupasset”... s rajta „stabulum seu oreum edificare fecisset”. (Dl. 44.006); 1468: Pelsőczy István és Ónodi Czudar Jakab embereiket Semsei László özvegyének és fiának Pazdychi birtokára és ottani házára küldték és „de ipsorum allodio boves, vaccas et cetera pecora et porcos abstulissent et duo stabula seu orrea in prefata Ladislai” felégettek” (Dl. 14.049); 1493: „unum magnum stabulum wlgó chyrr pro conservandis frugibus”. (M. O. Sz. 144.)

²⁴¹oreum= stalow (B. Sz. 30.)

példányát egy 15. századi francia illusztráció örökítette meg,²⁴² amint e francia és még más korabeli ábrázoláson is jól látszik,²⁴³ az istálló többnyire a csűr egyik fiókját foglalja el, itt állnak a jászol elé kötött állatok, az istálló feletti padláson pedig a kérékbe kötött gabona és a takarmányféle van felhalmozva. Hogy istálló és csűr a domb- és hegyvidéki részeken a középkorban nálunk is mennyire azonos rendeltetésű lehetett, a korabeli okleveles anyagon kívül az is bizonyítja, hogy legszébb újabkori példányai is épp e területeken maradtak fenn.

Az istállón tartott állat gondozására írott adataink nincsenek. Így például nem dönthető el, hogy milyen mértékben alkalmazott a parasztság az állat alá almot. Bár, ahol az istállótrágya felhasználása már e korból is kimutatható, például a terméketlen Felvidéken, ott minden bizonnyal ez is feltételezhető. Nincsenek adataink az állat tisztántartására sem. A ló tisztántartása azonban valószínűleg már e században is jelentős lehetett, mert a középkori Alföld falufeltárásai szép számban hoztak felszínre lóvakarókat is.

Az állattartás tehát nemcsak az állat fokozottabb gondozásában mutat fejlődést, hanem tartása állandó növekedésében is. Az állattartás 14. századi fejlődése azonban csak részben kapcsolatos a földművelés nagyarányú megindulásával. Az állat igaerejére és trágyahozamára az eddiginél fokozottabban lesz szükség. Az állattartás jelentőségét még inkább emeli az, hogy sokfelé éppen a 14–15. században válik a lakosság egyik legjövedelmezőbb foglalkozásává. E szempontból főként három eltérő jellegű tájtypusunkkal kell e korban bővebben foglalkozni. Egyik az Alföld, a másik a Felvidék és Erdély.

Az Alföld nagyarányú állattartását több körülmény is alátámasztja. Mindenekelőtt az, hogy a tatárjárás után a Duna–Tisza közén a régebbi lakosság közé beékelődött kunok fő foglalkozása sokáig a nomád állattartás marad. A tatárjárás borzalmaival a 13. században elbeszélő Rogerius a kunok végtelen baromcsordáiról így beszél: „barangoltak nemes sátraikkal, barmaikkal, nyájaikkal Magyarország puszta földjein”.²⁴⁴ A nomád állattartás fennmaradását az is nagymértékben elősegítette, hogy a kunoknak juttatott föld legnagyobb része, a Duna–Tisza közi homok nem volt alkalmas terület a földművelésre. Kétségtelen, hogy tarkították e területet kötött talajú földek is, melyen kialakulhatott volna némi földművelés. A

²⁴² P. de Crescentius *Le Livre des Prouffitz Champetres* 15. századi illusztrációi között találjuk a tágas csűr, a benne folyó csépléssel. A képen jól látszik a csűr minden rakománya. (Lásd a 19. ábrát!)

²⁴³ Hasonló típusú csűr fordul elő egy Aesopus mese 15. századi illusztrációján. A kép egy istállórészetet ábrázol. A bejárattól balra a fal mellett egy szarvasmarha fekszik, alatta alom. Felette az istálló lepadlásolt részében helyezték el a kérékbe kötött szálagabonát. A metszet az ulmi Johann Zamér műhelyében készült. (*Bilderschmuck der Frühdrücke*, V. T. 41. 275á.) (Lásd a 17. ábrát.)

²⁴⁴ Rogerius: „Iumentorum habebant infinita ... cum suis tentoriis fultreis, iumentis pecoribus terram vacuum Hungarie peragraban”. (*Scriptores II.* 554.)

legeltető életmód, az állandó helyváltoztatás azonban még sokáig nem kedvezett annak, hogy a szántásra alkalmas földeket hosszabb ideig megüljék. A 14. század közepén a kunok zöme még nem települt meg állandóan, mikor szállásaikat említik, úgy beszélnek róluk, mint akik bizonyos hely környékén tartózkodnak.²⁴⁵ Az a körülmény, hogy az 1389-ben és 1395-ben felsorolt nagykunsági falvak többségének még csak a neve sem maradt ránk, világosan mutatja, hogy telepeik csak ideiglenes téli szállások voltak. Jellemző, bár nem tekinthető az egész kunságra nézve érvényesnek, hogy a pápa még 1399-ben is azt írja róluk, hogy városaik nincsenek, sátraikkal és barmaikkal vándorolnak.²⁴⁶

Állattenyésztésükre viszonylag kevés adattal rendelkezünk e korból. Azt, hogy a lónak milyen nagy becse volt nálunk még a 14. században is, bizonyítja, hogy több kun lótolvajjal találkozunk. 1393-ban például Becsei Töttös csikósa Oltuk Miklós kunnál akadt rá ura egyik lovára.²⁴⁷ A szarvasmarháik és juhaik számára emelt karám emlékét őrzi a Bugac határában 1451-ben felbukkanó Besotár kun helynév is, melynek jelentése „Ötkarám”.²⁴⁸ Télire a jószágot bevették a Cegléd, Kecskemét és Kőrös határában húzódó nagy tölgyerdőbe, amit a város kérelmére Erzsébet királyné már 1383-ban tilalmazott. Állattartásuk túlsúlyára mutat, hogy az országosan birtokaik növelésére törekvő főurak éppen a földművelés szempontjából kevés hasznuk miatt a Duna–Tisza közti földekre nem támasztanak igényt. Ami birtokper adódik, az is főképp legelővel és kaszálóval kapcsolatos; ami szintén arra vall, hogy a földművelés itt még mindig erősen alá van vetve az állattartásnak. Az óriási területen mozgó kun szállások a környező lakosság nagy kárára²⁴⁹ igen nagy területet élnek fel nyájaikkal, miután egy szűkebb területet már kiéltek, egyszerűen odább állítják fel karámjaikat, s ily módon telkesítéssel, azaz trágyázással teszik alkalmassá a földet az új feltörésre. Megerősíti ezt a feltevést az is, hogy az Alföldön e korban még mindig a parlagot kedvelő köles vezet a természetmennyek között. A legelő helyenkénti feltörésére mutató telek szavunk az Alföldön ma is inkább csak legelő vagy trágya értelemben használatos, s használata az úrbéri törvények behozatala után sem ment át a belső telekre a köztudatba.²⁵⁰ Állattartásuk mellett bizonyít egész adózási rendszerük is. A jászok és kunok, mint nomád állattartók ugyanis már kezdettől fogva fejenként egy ökörrrel adóztak a királynak, ko-

²⁴⁵ 1341: „Omnes Cumanos in circuitu earundem (possessionum Borsod etc.); 1349. Comanis in circuitu villarum Abad et Thomay munustura vocatarum residentibus”. (Györffy, 1953, 263.)

²⁴⁶ Gyárfás, 1873, III. 532.

²⁴⁷ Zichy, IV. 529.

²⁴⁸ Györffy, 1953, 264.

²⁴⁹ Rogerius így jellemzi: „Quia iumentorum habebant armenta infinita, in pascuis, Segetibus, ortis virgultis, vineis et aliis Hungaros graviter offendebant”. (Scriptores II. 554.)

²⁵⁰ Csanád megyében telekezni=trágyázni; Kiskunhalason telek-tanyán művelés alatt levő földet jelent. (Belényesi, 1958, 30-35.)

ronázása, házassága és első fia születése alkalmával, a székelyek ökörsütéséhez hasonlóan. A 15. században még nem hagytak fel teljesen állattenyésztő főfoglalkozásukkal, mutatja az is, hogy a jászok még mindig lóháton, íjjal, nyíllal kötelesek katonáskodni. A földművelés előtérbe nyomulására és az állattenyésztés megváltozására mutat, hogy a 15. században katonai szolgálatuk megváltása fejében a jászok és kunok már tegzes pénzt fizetnek.²⁵¹ A földművelés térhódítása ellenére is az állattartás marad a lakosság fő foglalkozása. Hatalmas méretű állattenyésztésükre mutat, hogy az állatból adódó felesleg a 14. század folyamán az Alföldet már más vidékek forgalmába is bekapcsolja. Az esztergomi vámtarifában már 1365-ben feltűnnek az ország belső részeiből, azaz az Alföld felől szekéren és hajón szállított, vagy lábon hajtott állatok.²⁵² Az Alföld nagyarányú állattartásáról több külföldi forrás is megemlékezik. Például Villani olasz krónikaíró már a 14. században dicsérettel említi a magyar pusztákon kővérre hízó szarvasmarhát,²⁵³ a 15. század elején pedig egy francia utazó emeli ki tekintélyes lóállományát.²⁵⁴ De igazi jelentőségre csak a 15. század második felében jutott állattartása, mikor a nagy nyugati fogyasztópiacokba bekapcsolódó magyar állatkereskedelem hatalmas tömeggyenyésztést virágoztatott fel az Alföldön.

Az Alföld állattenyésztésének méreteit nemcsak elérik, hanem helyenként meg is haladják Erdély és a Felvidék hegyes részei. A magasabb hegyvidék hidegebb éghajlata a termés beérését kedvezőtlenül befolyásolja, épp ezért a földművelést ezeken a helyeken a külterjes állattartás pótolja.

Erdély és a Felvidék hegyes részein az állattartás nagymértékű kialakulásához elsősorban a környezet adottságai szolgáltatták a lehetőséget. Legelőterésgeik az év egyes szakaszaiban nemcsak kiapaszthatatlan táplálkozási lehetőséget nyújtottak, hanem az erdők és mocsarak egyben az időjárás viszonytagságai ellen is elsőrendű védelmet jelentettek a télen-nyáron szabadban élő állatnak. A változatos növénytakaróból következik, hogy itt egy olyan állattartó gazdálkodási forma alakulhatott ki, melynek lényege, hogy az állattal az egyes évszakok vegetációjának megfelelően váltogatták a legelőterületet. Ezt a foglalkozást űzi e korban az erdélyi románok és kárpáti oroszok egy része is, s a 14-15. században Trencséntől Máramarosig, Biharig és Szolnok–Dobokáig elszórtan mindenütt megtalálhatók, főként vlach néven. E név felbukkanása mögött, miként azt az újabb irodalom szinte egyöntetűen előadja, nem egységes nemzetiséget kell sejtenuünk, hanem inkább pásztor, vadász foglalkozást.

²⁵¹ Györffy, 1953, 265-266.

²⁵² 1365: „item si carinae de partibus inferioribus ascendat continentes cutes boum ... de magni boum si pelluntur extra forum, vel in curru ad confinium, de quolibet vollet, emptor dat 2 ft^o-ot. (Fejér, IX/3, 478.)

²⁵³ Miskulin, 1905, 74.

²⁵⁴ Szamota, 1891, 92-94.

Az országot nagy ívben övező Kárpátok gerincein megjelenő hegyi pásztorok sokáig nem alkottak állandó telepet, hanem nyájaikkal ide-oda vándorolva éltek nomád életüket. Kismértékben, mint uradalmak nyájait őrző pásztorok kapcsolódtak az állattenyésztésbe, de elsősorban mint saját állatállománnyal, leginkább juhhal, kecskével, sertéssel rendelkező pásztorok éltek kenézeik fennhatóságai alatt sajátos vlach jogon. Állattartásukra mutat, hogy sem tizedet, sem kilencedet nem fizettek termékeikből, hanem foglalkozásuknak megfelelően bárányból és annak termékeiből adóztak.²⁵⁵ Egyik jelentős csoportjuk az északnyugati Felvidéken, Szepes, Liptó, Árva és Gömör hegyes részeit szállta meg, és annak magasan fekvő hegyi legelőin legeltette nyájait. Nagyobb arányú bevándorlásuk a szomszédos lengyel és orosz területek felől a 15. század elején indul meg, s folyton növekszik a letelepült és földművelést folytató magyar és német lakosság tiltakozása ellenére is.²⁵⁶ Az erdőkben már ekkor okozott károk nagyságából megállapítható, hogy főként kecske- és juhtenyésztést²⁵⁷ űznek, s ez is marad gazdasági alapjuk egész a 17. század közepéig, amikor is elvesztik régi önállóságukat. Míg az északi hegyvi-

²⁵⁵ A vlach jog a vlach pásztorok legrégebb tradíciói közé tartozik. Alapja a vigesima, azaz huszad nevezetű adó, melyet minden száz juh után adtak. A valóságban azonban csak az ötvenedik részt jelentette, ezért sokkal találébb volt az adó erdélyi formája, melyet ötvenednek neveztek.

²⁵⁶ Az első okleveles adat 1426-ból való, a szepesi káptalannak tartalmazza egy jelentését abban a panasz tárgyában, amelyet Csetneki László, Miklós és János emelt Bebek Miklós és István ellen, akik nagyszámú vlach pásztort telepítettek be a külső országból. A rendelet kimondja: „ut nullus nobilis et homo possessionatus dicti regni nostri Hungariae, signanter vero nobiles in confinibus partium nostrarum Scepusiensium existentes, volachos de partibus extraneis pro nutriendis animalibus eorum confluentes, cum dictis eorum animalibus et pecudibus, et terra et silva sua tenere et conservare audeat et debeat unacum praelatis et baronibus dicti regni nostri non sine causa rationabili stabilitam ac plurima litteralia nostra mandata ipsius dumtaxat huius rei causa allata non advertentes, huiusmodi volachos cum eorum animalibus et iumentis in silva eorundem exponentium, cum dictis filiis Johannis Magni communi, intra metas possessionis Irmes existente, conservassent et nunc quosdam Hodor et Thauzko ac plures alios volachos in eadem silva, ipsis nobilibus de Chithnik ex formidine dicti nostri decreti nullum valachum pro parte ipsorum in praescripta silva tenere audentibus, conservarent.” (Ila, 1957. 117.)

²⁵⁷ 1502: In festo B. Georgii (április 24.) Podmaniczky János elküldi embereit Lazen és Walcha nevű falvakba (Turóc m.) „et primum de territorio dicte possessionis Lazen quorundam Luce et Wylhelmi tunc in eadem possessione Lazen commorantium deinde vero de territorio annotate possessionis Walcha providi Nicolai Hws in eadem possessione Walcha residentis iobagionum scilicet wolachorum ipsius exponentis totum gregem ovium in eisdem territoriis repercium auferri et recipi ac ad territorium prefate possessionis sue Faczko depelli et abigi fecisset”. (Esztergomi Káptalan, O. L. Garamszentbenedeki rész, fasc 141. No. 10. Belényesy, Adattár. Z. M.)

dék keleti megyéiben már korábban megtelepült vlachok²⁵⁸ a juh mellett sertés- és kecske-, kisebb mértékben szarvasmarha-tenyésztéssel is foglalkoznak.²⁵⁹

A vlach pásztorok nyájaik legeltetése közben már a 14. században messze lehadtak a síkságra, és gyakran az uradalmaktól pénzen vett engedéllyel síksági, lápi és mocsaras erdőségekben makkoltatták sertéseiket²⁶⁰ vagy legeltették a havasokban juhaikat²⁶¹ és kisebb mértékben szarvasmarháikat. Az állattartás nagy méreteire mutat, hogy az általuk az erdőkben okozott kár már a 15. században sok panasznak lett forrása s így a 16. század közepére a bányászat nagy kárára az erdők hatalmas megfogyatkozására vezetett. Az állattenyésztés túlsúlyára mutat az is, hogy a településhez csak nehezen szokott nyájaikkal folyton vándorló pásztorok tolvajlásai nemcsak a falvak jobbágyainak, hanem a földesurak értékeit is erősen veszélyeztették s így hatalmas küzdelem indult meg Erdélyben már a 14. században, a Felvidéken eddig a 15. században, mely a vlachok állandó letelepedését célozta. Világosan mutatkozik ez a folyamat az erdélyi románok esetében, akiknek a 14. században már csak egy része, a Balkánról frissen betelepült része volt nomád havasi pásztor,²⁶² a völgyben lakók már fejlettebb állattartással rendelkeznek. A juh mellett egy részük sertést is tart. 1357-ben a Szatmár megyei Kissemjén birtokot például sertéstartó román telepesek foglalták el.²⁶³ 1392-ben pedig a román bojárok fogarasi juh-, sertés- és méhtenyésztés mellett szőlőikről esik szó.²⁶⁴ A korábbi nomád állattartás lassú átalakulását tükrözik szolgáltatásaik is. A románok

²⁵⁸ A mai Kárpát-Ukrajna területén részben vlach jogon élő rutének korábbi megtelepülésükre mutat, hogy feudalizálódások a 14. század második felére már befejeződnek. (Székely 1953, 247.)

²⁵⁹ Ezek a juh-, kecske és sertésből épp úgy vizezimat fizettek, mint a Gömör, Árva Liptó megyei vlachok, a szarvasmarha után pedig úgynevezett tretinát (trittel). (Ila, 1957, 141.)

²⁶⁰ Szatmár megye „multos olahos cum porcis ad suam possessionem conduxisset” (Anjou O. VI. 611.) Ugyancsak itt „porcos volachorum pertinentes ad Solumku ad faciem possessionis pascendi seu causa nutriendi pepelli fecisset”. (Anjou O. VI. 620.)

²⁶¹ 1502: Maythe Rafael várnagy elküldi familiárisait „ad alpes dicti Andree Jwsth exponentis in territorio possessionis eiusdem exponentis Nezpál vocate ... cottu de Thwroc ... ibique quinquaginta duas oves ipsius exponentis proprias necnon sedecim oves wolachorum quibus cilicet wolachis ipse Andreas exponens in dictis alpebus suis ad pascendum et nutriendum oves ipsorum et condescensum per certa tempora dedisset minusjuste ... aufferri et ad castrum Sklabonya impelli et abduci fecisset”. (Esztergomi Káptalan magánlevéltára O. L. Garamszentbenedeki rész, fasc. 83, No. 18.)

²⁶² A pápa 1373-ban skizmatikusok megtérítéséről beszél, azokról, akik a Krassó Szörény megyei Sebesvár környékén sátrakban a legelőkön laknak, nagyszámú állataikat legeltetve. (Makkai, 1943, 359); A sátorban lakó hegyipásztorokat az oklevél a Balkán-félszigetről említi, a magyarországi románokkal kapcsolatban ellenben már falvokról beszél (Székely, 1953. 244.)

²⁶³ Anjou O. VI. 398.

²⁶⁴ Doc. Val. 390.

országzerte általános terhe az ötvened, ami 50 juh után 1 juhnak és 1 báránynak a beszolgáltatásából állott.²⁶⁵ Az ötvened mint román teher már 1331-ben szerepel a nyírmezei Kenézségben.²⁶⁶ A 14. században e teher mellett már bőröket, szőtteket, tejtermékeket, sőt helyenként lovakat is adnak.²⁶⁷

A települések folytonos szaporodása és a határoknak a 15. században történő meghatárolása a felvidéki vlachok életmódjában is változást hoz létre. Először ideiglenes, majd pedig állandó telepek alakulnak. Amikor egy-egy a Kárpátok lejtőjét is határai közé számító uradalomnak, mint a makovicainak, sztrechnóinak, vagy a déli fekvésű Muránynak a falvai, az erdőhasználatot illetőleg zárt határok közé jutnak, melyen túl a terjeszkedés már határsértést jelent, a vlachok folytonos vándorlása is mind több akadályba ütközik. Egyrészt a falvak lakossága tiltakozik a vlachok legelőhasználatára ellen, másrészt pedig a földesurak nem hajlandók eltérni saját és uradalmaikhoz tartozó falvaik jogainak csorbítását. A vlachok tehát, amikor vándorlásuk útját a határok elzárják, egy-egy földesúr pártfogása alá helyezkednek, s kiterjedt uradalmának határain belül folytatják régi életmódjukat. Amikor az uradalmon belül fekvő községekkel nem sikerül közös erdőhasználatot létesíteni, vándorlási körzetük mind kisebb lesz. A részükre átengedett hegyi legelők valamelyik alkalmas pontján, lehetőleg valamelyik állandó telep közelében felépítik tugurumaikat, azaz kunyhóikat, melyek később állandó telepekké fejlődnek. Letelepedésük bizonyos mértékben átformálja őket, pásztorkodásuk is átalakul s az eddigi kizárólagos állattartásukat új foglalkozási ágakkal bővítik. Így a 15. századra erősebbé válik a tejtermékek és állatok értékesítése, sőt a völgyi falvak földművelő lakossága közé letelepedett pásztorok már bizonyos kenyérgabonát is természetnek saját szükségletükre. Új foglalkozási ágakkal való bővülésüket mutatja, hogy a 16. század eleji szolgáltatások között az erdélyi vlachokhoz hasonlóan már bizonyos bőr és textil termékek is szerepelnek.²⁶⁸ A hazai magyar lakosság állattartásába való bekapcsolódásukat mutatja, hogy a 15. században már több uradalom fogadja fel őket nyájaik őrzőjeként, nemcsak a hegyvidéken,²⁶⁹ hanem a

²⁶⁵ Makkai, 1943, 357.

²⁶⁶ Barabás, 1911, 9.

²⁶⁷ A gyulafehérvári káptalan kenézei csergét, sajtot adnak (Barabás, 1911. 10.); a váradi káptalan birtokán lakó kenézek pokrócot, nyeregtöltő szűrt, sajtot és lovat (Bunyitay, 45.).

²⁶⁸ 1257: Murány környéki falvak ruthénjei, azaz vlachjai „censum solvunt nullum cum pecunia, ex centum ovibus dant per agnos duos, caseos duos, subducturas duas, cingulos duos”. (Ila, 1957, 123.)

²⁶⁹ 1499: Az elmúlt év Szent Tamás apostol ünnepe körül Pelsőci Bwbek János elküldte embereit „ad montem Pelsőc-hegye vocatum... abindeque greges ovium ipsius Stephani, in numero 550 Pelsőc várába hajtattak, két hétig ott tartotta, 32-t levágott belőle et ad eisdem pastoribus et Valachys ipsas oves pascentibus universas res et bona sed et arma, necnon unum cuneolum, quo ligna scinduntur, in partes, wlgo Spal, alio nomine Wasek „elvitték” (Dl. 20.859, Belényesy, Adattár. O. A.)

síkabb déli területeken is. Egy részük saját állatállománnyal is rendelkezik, melyet az uráival közösen legeltet.²⁷⁰ A vlach pásztoroknak a juhászatban való különös jártasságát mutatja, hogy a 15. századtól kezdve vlachoknak,²⁷¹ azaz oláhoknak²⁷² nevezik a juhászokat nemzetiségre való tekintet nélkül.

Életformájuk a 15. és 16. század eleji források tanúsága szerint a külterjes állattartásra épül. Az év nagy részét nyájaikkal a szabadban töltik, ezért maguk részére kezdetleges kunyhót, állataik számára pedig valamilyen enyhelyet építenek,²⁷³ mely többnyire fonott falú kosár, esetleg fedeles állás. Ebből áll ideiglenes szállásuk, melyet az erdő vagy havasi legelő valamelyik kedvező pontján úgy választanak ki, hogy az időjárás ellen védett legyen, s víz és állandó letelepülés mellé kerüljön. Ennek az ideiglenes nyári tanyának a 16. századtól kezdve magyar néven „szállás” a neve.²⁷⁴ Az itt tanyázó jószág az egész napot a legelőn tölti, éjszakára fonott kosárba, vagy akolba zárják. A kunyhóban lakik a pásztor, itt őrzi kezdetleges házieszközzeit és ételmyszerét.²⁷⁵ A források arról tanúskodnak, hogy a legeltetés és tejfeldolgozás mellett fejlett háziipart is űz legalábbis a lakosság egy része. A

²⁷⁰ 1483: Sywl-i Etele Kerekegyházi Gergely ellen panaszt tett, hogy az ő Sywl Pest megyei birtokukon „Johannem Gyenge Wolachum seu pastorem ovium” megverte (Dl. 18.776, Belényesy, Adattár. F. N. A.)

²⁷¹ 1501: Koromházi Korom Bálint előadja, hogy október 21-ike táján Naghlwce László, Ferenc és Tamás elküldték embereiket „ad territorium prefati exponentis Bela in cottu de Thurocz abindeque oves prefati exponentis centum et quinquaginta proprios simulcum octingentis ovibus quorundam Stephani et Stanislai Gromko Valahorum et iobagionum eiusdem exponentis in eadem Bela commorancia abegissent, et ad castrum Lypche impellissent” (Esztergomi Káptalan magánlevéltára Garamszentbenedeki rész, fasc. 141, nr. 4. Belényesy, Adattár. Z. M.)

²⁷² Lásd a 267. és 268. jegyzetet!

²⁷³ Az oláh szó a magyarban sokkal inkább vándorpásztor juhászt jelent, mint nemzetiséget. A szó etimológiáját lásd: Kniezsa, 1955, 359.)

²⁷⁴ 1555: Szklabinya és Likava várak közt vitás havas és erdő határainak meghatározása során: „Balthasar Folkasovszky fassus est, quod eo tempore cum ipse servivisset apud Andream Just, prefatum Just accepisse censum a colle vel alpe Plozka, tamen postea cum idem Andreas servivisset in arce Sklabina et una dimidia par te post Fekethekew alias Czernikamen, altera vero dimidia parte dominis de Likawa, propter caulam autem illam vulgo zallas ad Fekethekew abegerant domini de Sklabina cum grege quendam ruinam propterea quia aedificassent caulam sub Fekethekew, pavissetque sub alpibus Plozka et Borysow” (Tagányi, 1896. 53.)

²⁷⁵ Miksa császár erdőrendtartása a bányavárosok részére a Garam folyam jobb oldalán lévő erdők állapotáról: „Ea silva tres valles in se continet, quarum una quelibet suam declivitatem ac rui num in Granam fluvium decurrentem habet. In hac silva quidam walachus duo ovilia habet, unum fere in medio saltus, alterum ad radices alpium quas holas nominant, extructum, que cum caprarum gregibus ac oviculis suis incolit” A Lipsche várhoz tartozó erdőben 24 ovilia van, 8-at ez évben széthánytak. (Tagányi, 1896, 98.) 1610-ben egy forrás így definiálja a szállást: „statio aestiva cum tugurio pro pecoribus” (Wiener Hofkammer Archiv, Fotokópia, O. L. W. 1956. 189. Titel 29.)

faeszközkészítés mellett főként a gyapjúfeldolgozásban válnak ki. A durva szűrposztóból különböző takarókat, pokrócokat és nyeregtakarókat készítenek. Erre a kifejelett háziiparra mutat, hogy Erdélyben már a 14. században feltűnnek a bőr- és textiltermékek a különböző adóterhek között, a felvidéki vlachok az állandó telephelyek későbbi kialakulása következtében, úgy látszik, csak a 15. században térnek rá a háziiparra.

Az Alföldet övező hegy- és dombvidék azonban nemcsak az idegen lakosság, hanem a magyarság állattartására is igen kedvező volt. A táj adottságai nagy szerepet játszottak, hogy itt egy szilaj állattartás alakuljon ki. A bihari, szatmári hegy- és síkvidék találkozása kitűnő alkalmat adott az e vidéken amúgy is jól tenyésztett és juh ridegtartására: a nedves szigetek pázsitja a legnagyobb melegben sem száradt ki, télen pedig a gőzölgő láp melegétől megolvadt a hó, és a jószág ekkor is bőségesen talált benne magának ennivalót. Ez a természetes adottság vezette tehát a lakosságot már a középkorban is arra, hogy télen a hegyekből a síkságra járjon juhaival, nyáron pedig a havasok dús fűvű legelőit keresse fel, a síkságról pedig a hegyekbe menjen fel sertéseivel, makkoltatni.²⁷⁶ E vándorlás Bihar, Szatmár és Bereg magyar községeire épp úgy jellemző e korban,²⁷⁷ mint a vlach jogon élő román, kárpátorosz és szlovák pásztorokra.

Az állattartás alföldi és hegyvidéki jellegének a korabeli országos viszonyoktól való eltérése tehát csak részben magyarázható az ott élő idegen lakosság eredeti foglalkozásával. Sokkal inkább összefügg ez a környezet természet adta lehetőségeink kihasználásával. Az egyes állatfajták leggyakoribb előfordulása ugyanis azt mutatja, hogy tartásuk aszerint változik, amint a földművelés haszna szempontjából nagyrészt, vagy teljesen kieső rétségek, mocsári tölgyesek, vagy erdővel borított hegységek és füves mezőségek más és más állatnak kedveznek. E szerint az országnak több olyan elkülöníthető területét különböztethetjük meg, melyek földrajzi adottságaik mellett a tenyésztett állatok faja szempontjából is eltérnek. Egyik ilyen vidékünk a dunántúli erdők területe: Somogy, Baranya, kis mértékben Veszprém megyéé. Itt már a 14. századot megelőző időkből is nagyarányú erdei sertés- és kecsketenyésztés virágzott.²⁷⁸ Erre vall a jobbágyok sertés- és kecskenyá-

²⁷⁶ 1499-ben egy juhásztól, aki a felső Sajó völgy vidékén legeltette nyáját, elrabolták „universas res et bona, scilicet et arma, necnon unum claviculum, quo ligna scinduntur in paries” (Dl. 20859.); 1508: egy vlach pásztortól „securim et cathenas” raboltak el. (Dl. 21.883.)

²⁷⁷ Jakó, 1938, 13.

²⁷⁸ 1463: Erzsébet, a király anyja panasolja, „quod inhabitatores castri et oppidi in Munkatz vocatorum (Bereg megye) silvas glandinosas a dicto castro usque ad metas Russie et Sugopatak semper et antiquo pacifice et absque contradictione possedissent,” mégis most újabban Ilosvai Karacson László „universos porcos populorum et iobagionum genitricis nostrae in oppidis Lamperthaza, Berek, War... wyfalw, Deda Janossy commorantium, quos predicti populi et iobagones pro impinguatione ipsorum porcorum ad silvas glandinosas in portionibus prescripti castri Munkacz pepulissent”. Ilosvai Ka-

jainak gyakori elhajtása.²⁷⁹ A jobbágyok meglehetősen magas sertésállománya²⁸⁰ azt mutatja, hogy a sertésenyésztés a makkerdők nagy kiterjedése miatt még a 14. században is jelentős.²⁸¹ A másik nagy tenyésztési területük a keleti vizes erdők mocsaras zónája. Főként Bereg, Ugocsa, Szatmár, Ung és Bihar megyék tartoznak ide. A hegyvidéki tájakat kivéve ugyanis csak ott találunk nagyobb erdőségeket, ahol víz is van. Egészen gyakori e megyékben az olyan határjáró oklevél, amely erdőt, az erdőben fűzfát, ereket és mocsarakat említ.²⁸² E vizes tölgyesek, mocsarak hasznosítására elsősorúen kínálkozott a sertés. Az e vidéken lakó jobbágyok fejlett sertésenyésztését bizonyítja, hogy a hatalmaskodások is leginkább a sertésekben okoznak kárt e vidék lakóinak.²⁸³ De igen nagy az egyes birtokosoknak az idegentől makkoltatás után szedett jövedelme is.²⁸⁴ E keleti mocsári erdők zónájához kapcsolódik a keleti erdős hegyvidék: Szatmár, Bihar, Arad és Erdély Szolnok-Doboka, Torda hegyvidéke is, ahol a sertés mellett főleg a juh- és a kecsketenyésztés virágzott.²⁸⁵ Az utóbbinak itteni előfordulása az igénytelenségével magyarázható. Ez az állat ugyanis a fák hajtásain is megél, s az erdős hegyvidékek kopár

rácsonyi László embereivel rájuk tört és a pásztorokat sertéseikkel Ilosvára hurcolta és a sertések után tizedet vett, sőt ezt tette mások ott hizlalt disznáival is. (Dl. 15795, Belényesy, Adattár. O. A.)

²⁷⁹ 1233: A somogyi Zelicségben lakó kanászok azon panaszkodnak, hogy az apát – noha ők neki minden két telek után 1 disznót, 60 kecskebőrt (héjjával együtt), 40 akó búzát adnak – mégis őket hordókészítésre szorítja, a bárányaik, gödölyéik, méheik tizedét követeli meg. (Á. U. O. VI. 540.)

²⁸⁰ 1394: 100 kecske és sertés elvitele Lajmér baranyai községből (Zichy O., IV. 550. 551.); 1377: A jobbágyok sertéseinek elhajtása. (Dl. 6438. Má. E.)

²⁸¹ 1367: István somogyi jobbágytól 20 sertést elvisznek. (O. L. D. 5543. F. N. A.)

²⁸² 1389: (Peleske, Szatmár m.) „Silva Dolabrosa sive glandinosa” Maksai, 1940. 6.); 1357: Petri (Bihar m.) határában „per silvas luctosas (Sichy O. III. 56.); 1391: Fancsika határában „Ladamér egre stagnum” (Szabó, 1937. 326.)

²⁸³ 1376. (Ung) jobbágytól fényes nappal ellopott 10 sertét a falu fogadóházában (Kende, F. E.); 1370: (Bihar) 100 sertés elhajtása (Eszterházy, Rep. 47. m. 7. F. E.); 1381: Csaholy (Szatmár m.) 100 sertés (Maksai, 1940, 7); 1374: (Szatmár) 100 sertés elhajtása (Dl. Tzsa 41.928); 1370: Szinna (Zemplén) jobbágyok sertéseinek elhajtása (Dl. fgy. Lelesz lt. 1370. nr. 75; K. K. B.) 1368: Tarpa (Bereg) nemesember malacait hajtják el (Dl. Tzsa 41.750 K. L. B.); 14. sz. eleje (Bereg) egyezség 30 sertés elvitele ügyében (Vay, Má. E.).

²⁸⁴ 1341/82 (Szatmár) Idegenek makkoltatása utáni jövedelem (Perényi 380; F. E.); 1355: Péterháza (Bihar) határában makkoltatás. (Dl. 4538. F. N. A.); 1375: erdő miatt egyezség földesurak között: jobbágyok mint „temporibus patrium suorum” továbbra is használhatják, de „obventiones ex parte conprovincialium de silva glandinosa” egyiket illeti meg. (Vay, 493 Lelesz kpt. Má. E.); 1379: (Gömör) „tributum silvae (Hamvai lt. F. E.); 1326: (Pest) „tributum silva inter possessiones Sukreth (Dl. 285. F. N. A.).

²⁸⁵ 1393: (Szatmár) „Agnellos iobagienum seu Olachoroum” (Maksai, 1940. 7.): 1356: Dés, Bonchid (Szolnok-Doboka) határából hatalmaskodás során jobbágyoktól 200 juh elvitele (Dl. 41.294 K. L. 8.) 1367: (Torda) Egyezség: 2200 juh fejében birtok átadva (Dl. 28.351: Má. E.); 1363: (Kolozs) kecsketartás (Dl. 2841.).

legelőin is még jól tenyészik. A juh ugyancsak hegyi legelőt kedvelő állat, húsa és teje, valamint gyapja és trágyahaszna miatt a legkedveltebb állatfajtája már ebben a korban e megyéknek.²⁸⁶

A fenti területektől élesen elütnek azok a jófűvű havasi és síkmenti legelők, amelyek elsőrendű ételmet nyújtottak a sokkal igényesebb szarvasmarha és ló tartásához. Ilyen a székelység által lakott Keleti-Kárpátok területe. Itt az állattenyésztés súlyára mutat, hogy az egész középkoron keresztül a szolgáltatások között az állatok vagy az állati termékek vannak többségben: a székelyeknél például az ökörsütés és a lóval való adózás.²⁸⁷ Az állattenyésztés nagy jelentőségére vet fényt, az, hogy már az előző században egyik királyunk megerősíti az esztergomi érseket a székelyektől és románoktól a király részére barmokban és aprójószágokban járó jövedelem tizedrészének élvezetében.²⁸⁸ Ezzel összhangban áll, hogy a székelység az egész középkoron keresztül ökörsütéssel adózik. Ami azt jelentette, hogy a király koronázása és első fia születése alkalmával minden telek, később minden 4-6 telek után egy-egy ökröt ad az uralkodónak.²⁸⁹ A székelyek nagyarányú lótartását szemlélteti Kun Lászlónak 1284. évi oklevele, amelyben a király elmondja, hogy nagy szükségében az aranyosi székelyektől 80 lovat kapott.²⁹⁰ Lótartásuk jelentősége nagymértékben összefügg azzal, hogy a székelyek a jászokkal és kunokkal együtt egész a 14. századig stratégiaiul rendkívül fontos könnyűlovasságunk derékhadát képezték. Lótartásuk 14-15. századi virágzására vet fényt, hogy az ország lóállományának legfejlettebb példányai ebben a korban éppen a Székelyföldről kerülnek ki. E tájfajta szívós fennmaradása valószínűleg az itteni kedvező tartási viszonyokban leli magyarázatát.

Az erdélyi havasokat jelentőségben nemcsak eléri, de egyre inkább túlszárnyalja az Alföld állattartása. E fenti területek jellegétől élesen elüt a helyenként rétségekkel tarkázott alföldi mezőségek vidéke, mely szintén leginkább a szarvasmarha és ló szilaj tartásának kedvezett.²⁹¹ A Duna menti kitűnő legelőkkel lehet

²⁸⁶ 1331: „item eodem anno et die idem magister Adrianus de ipsis Kenezis Zondis nostris presentaverit nobis viginti birra, que vulgariter cherge dicuntur et quatuordecim caseos. De quibus dominus prepositus quo quinta parte sua per eundem magistrum Andream procuratorem domini episcopi habuit quatuor cedunt facta, est divisio ad viginti tres personas dominorum et quilibet pro sua portione habuit medium birrum”. (Doc. val. 70-71.)

²⁸⁷ Györffy, 1953, 104-105.

²⁸⁸ Györffy, 1953, 105.

²⁸⁹ Györffy, 1953, 104-105.

²⁹⁰ Székely O., I. 23.

²⁹¹ 1510: Enyingi Török Imre, jobbágyai lévai János fia Zsigmond Bodrog megyei Wanna birtokára törtek „abindeque in magna nivium habundantia et in yennis densitate universos equos equatiales providi Egidii Zabo et unacum eis certos etiam equos Andree Badar et Stephani Zepe iobagionum eiusdem exponentis tunc (télen!) in eorum pascuis existentes” elhajtották. (Dl. 21.996, Belényesy, Adattár. O. A.)

kapcsolatos, hogy a királyi ménest is itt tartották már a legkorábbi időktől kezdve. Több nagyobb ménesről van tudomásunk Csanád és Csongrád vidékén is már a kora Árpád-korból. Szilaj ménesei a 14. században már mind bel-, mind külföldön fogalomszámba mennek. Igazi jelentőségre lótenyésztésünkben az Alföld országosan csak a 15. században tesz szert, mikor már vagyonosodó polgársága is bekapcsolódik az árutermelésbe. A 15. század végén az Alföldön már nem egy jobbágy akad, akinek tekintélyes itteni méneséről szerzünk tudomást.²⁹²

Az Alföld szilaj állattartásának méreteit mutatja, hogy minden valószínűség szerint a 15. században alakul ki a legelőn emelt külső szállásoknak az a rendszere, mely a későbbi századokban annyira karakterisztikussá válik az Alföldön. E szállások a szilajon tenyésztett szarvasmarha, ló és juh teletető telepei voltak. Formailag valószínűleg karámok, kosarak, fedetlen vagy fészeres aklok lehettek, s mellettük a pásztor hajlékja állott. Ide húzódott a jószág és a pásztor, ha keményre fordult az idő, mikor már legeltetni nem lehetett, és itt takarmányozták a jószágot száraztakarmánnyal. Tömeges elterjedtségükről tanúskodik Ulászlónak az a nevezetes rendelkezése 1514-ből, mely megtiltja, hogy akárki is marhák vagy barmok őrzése céljából mezei házakat vagy tuguriumokat, melyeket köznyelven „szállás”-nak hívnak, mások, akár parasztok, akár szabad vagy királyi városok földjén emeljen és fönntartson.²⁹³ Az állatteleltető alföldi szállások török kor előtti létezését megerősíti az augsburgi marhakereskedőknek egy jelentése is, mely szerint a magyarok nagy tél idején a marhát a szállások nádfödelével és sásával tartják.²⁹⁴ Ami azt mutatja, hogy formailag valószínűleg ágasokra rakott lapos tetejű állások voltak ezek, melynek fedelére takarmányt hánytak. Mindkét adatból kitűnik, jellegzetes pusztai építmények voltak ezek a legelőn emelt külső szállások, melyek igazi jelentőségre azonban csak a későbbi századokban tettek szert.

Az állattartás 14-15. századi országos növekedésére mutat, hogy főuraink is egyre nagyobb súlyt helyeznek állatállományuk növelésére. Az állatok mennyiségében kifejezhető vagyon sokszor birtokaik számával is vetekszik. A több megyében is részbirtokokat szerző urak méneseiben nevelkedő lovak száma sokszor a százat is meghaladja.²⁹⁵ De a jobbágygazdaság nagyságát alig meghaladó kismemesi gazdaságok, mint a földesúr várnagyai, familiárisai is rendelkeznek kisebb ménesekkel. E

²⁹² 1513: A fehérvári káptalan bizonyítja, hogy Mihály szekszárdi apát Baranya megyei Laskó birtokáról Zantho Demeter és Chwter Sebestyén jobbágynak 15 ménesbeli lovát elhajtották. (DL. 71.125 Perényi, Belényesy, Adattár. P. J.)

²⁹³ 1514. „Item statutum est quod pro pecudum aut pecorum conservacione in terris aliorum Vemo rusticorum eciam liberarum vel aliarum civitatum regiarum domos seu casas de cetero campestrales sive tuguria communi vocabulo Zallaas nuncupata tenere aut conservare possit, ut per hoc malicia Haydonum cesset et deperat”. (ol. lad. M.)

²⁹⁴ Márkus, 1943, 13.

²⁹⁵ 1395: Prodavizi Ákus fia Mykcs mester után visszamaradt javak között Babolcson 170 ménesbeli ló szerepel. (Zsigmond-kori I. 3909.)

méneseekben nevelkedő lovak képezték a földesúr lóállományának alapját. Egy 1402-ben készült végrendelet alapján megkíséreljük, hogy képet rajzoljunk egy korabeli nagybirtok lótartásáról.²⁹⁶ A végrendelező főúr ugyanis pontosan bejegyezte a hagyatékban szereplő lovak nemét, korát, s külön megkülönböztetésül néhány esetben a lovak színét, nemét és legszembetűnőbb külső tulajdonságát is feljegyezte. Különbséget tesz a csikók, lovak, és a csikólovak, azaz a tavalyi csikók között. Előbbieket féléves, utóbbiakat pedig valószínűleg egyéves korukig nevezi így. Majd különbséget tesz a lovak kora között is, különösen sok a 3 éves növendék ló, de gyakori a 4 és 5 éves is. A végrendeletben felsorolt 109 ló közül 59 kanca, legtöbbször csikaja is van. Ennek több mint a fele, összesen 37 darab ménesből származik. Ez arra mutat, hogy tenyészállatait a 15. században még mindig szilajon neveli az úri birtok. Így növekednek fel a hátsónak szánt csikók is. A végrendeletben szerepel még 25 ménló. Minthogy közülük egy sincs a ménesbeli lovak között feltüntetve, így elsősorban bennük kell látni azokat a valószínűleg kezesen tartott, vagy a ménesből már betört, hátas- és kocsilovakat, melyeknek e korban már igen nagy szükségét látja az úri birtok. Minthogy éppen a ménlovak között fordul elő a legtöbb 3 éves ló, arra gondolhatunk, hogy ezek nagy többségét valószínűleg éppen a méneseekben nevelkedett csikók közül választották ki, abból a célból, hogy közülük neveljék ki leendő hátsolvaikat. Ezek közé sorolhatók azok a kancalovak is, melyek szintén nem szerepelnek a ménesben tartott lovak között. Valószínűleg közülük kerül ki a hátsolvak mellett az igáslovak nagy része is. A legértékesebb ménlovak között kell keresnünk azokat a már jól betanított hátsolvakat is, melyeknek háborúban épp úgy, mint lovagi tornákon egyaránt nagy hasznát látta úri lovasa. Erre következtethetünk a végrendeletben szereplő lónevekből is, melyekkel minden bizonnyal éppen a személyi használatban álló legkedvesebb hátsolvát vagy harci paripáját látta el gazdája. Ezt támogatja az is, hogy a sok 3 éves növendék ló mellett ezek korát nem mondja meg a végrendelező, tehát az előbbieknél sokkal idősebbek lehettek. Beidomításuk is időt igényel, s amellet jó hátsolvától nem egykönnyen válik meg gazdája. E korban ugyanis a hátsolvaknak volt a legnagyobb értéke. Szükségét látta az úr nemcsak saját használatára, hanem nagyszámú lovas kíséretének is szüksége volt rá, úgy mint a familiárisok és famulusok kiterjedt hadának. Közülük több szerepel említett végrendeletben is, sőt éppen e tekintetben hasznos megfigyelések tehetők. Azok ugyanis, akik a végrendeletben az úrtól lovat, és nem szarvasmarhát kapnak, vagy a végrendelezőhöz közel álló nemes-személyek, akik vagy tanúkul szerepelnek a végrendeletben, vagy az úrhoz szegődő nemes vagy nem nemes famulusok a középkori társadalomnak kivétel nélkül ahhoz a rétegéhez tartoznak, amely a lónak igen nagy hasznát látja háborúban épp úgy, mint békeidőben. Hiszen a ló nemcsak a háborúban hűséges társuk, hanem elkíséri őket életük minden megnyilvánulásán, korabeli szokás szerint egészen a sírig. Ló és lovas e korban

²⁹⁶ Belényesy, 1957, 337-341.

tehát még egészen össze volt nőve. Háborúban nem egyszer a lova ügyességén múltott a lovag életes is, de sok dicsőséget aratott jó lovával a lovag az ünnepi tornákon, látványos felvonulásokon. Így érthető az a nagy becs is, amelyben a végrendelező főúr is részesítette lovait.

A betanított jó hátslovak értékére jellemző, hogy a pénz mellett gyakran szerepelnek csereszkozként.²⁹⁷ Nagy becsükre mutat, hogy 1389-be Töttös László méneséből ellopott 40 ló közül háromnak az értékét 300 forintra becsülték.²⁹⁸ A lovat legtöbbször teljes hátsfelszereléssel együtt adják,²⁹⁹ a nyerges lovakon kívül a jó kocsilovak értéke is igen nagy.

A lótenyésztés felvirágoztatására a 15. században már nemes versengés indul meg a magyar főurak között. Különösen a jó csődöröknek volt nagy becsük. Amit bizonyít az is, hogy ménesükbe szívesen fogadnak be jóhírű ménesekből származó tenyészcsődöröket, s ezek használata fejében évenként csikóval fizetnek.³⁰⁰ A magyar lóanyag felrészítését a 15. századtól kezdve igen előnyösen szolgálják a török lovak. Becsüket mi sem bizonyítja jobba, mint az a nagy ár, amelyet megadnak értük. A modennai Hyppolit kódex szerint a török lovak 42-300 dukátért, tatár lovak 170 dukátért keltek el, míg a közönséges paraszt lónak csupán 1 dukát volt az ára.³⁰¹

A többnyire ménesekben szilajon nevelkedő hátslovak megszelídítése nagy gondot igényel. A nagybirtokon ezt valamelyik ügyes famulus vagy familiáris végezte, a nagyobb urak pedig arra hivatott mesterekkel, úgynevezett lótanítókkal végeztették.³⁰²

Ha jelentőségében nem is haladja túl, de méreteiben megközelíti a nagybirtok lótenyésztését a szilaj sertés- és szarvasmarha-tartása. Számuk sokszor több százra rúg egy-egy nagybirtokon belül.³⁰³ Ezek sokszor nem is egy, hanem több nyájba osztva, különböző községekbe összpontosítva legeltek.

²⁹⁷ 1391-ben Töttös László Milegál és Buzuldegh (Baranya m.) helységekért 200 forintot és 1 lovat ad. (Zichy O. IV: 448.)

²⁹⁸ Zichy O. IV. 289.

²⁹⁹ 1395: Semjéni Lökös fia kötelezi magát, hogy a Pilisikei László ellen elkövetett hatalmaskodás során elvett hátslovakért cserébe kárpótlásul át fog adni egy hároméves ménesbeli lovat, „simul cum gladio, faretra et arcu cum alio equo valoris 14 florenorum”. (Dl. 52877.)

³⁰⁰ 1431: Zsigmond vizsgálatot rendel el Gersei Pethew fia János fia László panaszára, hogy Niczki János még atyja méneséből kért és kapott „unum bonum equum emissarium” azzal a feltétellel, hogy évenként fizet érte egy-egy hároméves csikóval, mindaddig, „donec predictus equus emissarius inter equos equatiales suos viveret”. Ám az utóbbi nyolc évben nem adott semmit. (Festetich, 1531. Castrifer, 178 d.)

³⁰¹ Hankó, 1954, 83.

³⁰² 1476: „Laurentius Lothaneyto,” 1477: „Georgius Lothanytho” 1480: „Benedictus Lothanytho”. (O. M. Sz. 591.)

³⁰³ 1395: pl Prodavizi Ákus bán fiának Babolcson 250, Prodavizen 370 sertése van. (Zsigmond-kori O. 3909.)

Külön pásztorok őrizték őket. Erre az erősen külterjes tartásra az jellemző, hogy a szilajon tartott állatot, leszámítva a csekély trágya- és igahasznát, inkább szaporulatáért tenyésztették s így gondozására sem helyeztek súlyt. Egy-egy birtokos nyájaiban sokszor óriási kárt okoz, hogy az anyaállatok hajtásuk közben mind elvetélnék.³⁰⁴ Nagy károkat okoz az is, hogy egymás állatait halálra kergetik.³⁰⁵

A hatalmas arányú szilajtenyésztés méreteit jól mutatja, hogy egyes birtokosok némely birtokukat közös legelőnek hagyják.³⁰⁶ Birtokelhatárolásoknál gyakori az a kikötés is, hogy az egyik félnek jutott legelőn a másik félnek nyája is szabadon járhat.³⁰⁷ Egyes helyeken e célból mesterséges legelőket is létesítenek. A legelő növényzetének megjavítása mellett itt elsősorban kút, vagy az időjárás viszontagsága ellen az állatot védő enyhely építésére kell gondolnunk. A nyájbeli állat ugyanis sem télen, sem nyáron nem ismert más építményt, mint az aklot³⁰⁸ vagy a kosarat.

A szilaj életmód a nyáj őrzőjének külsejére is rányomta bélyegét. A letelepült földműves és a nyájával télen-nyáron szabadban élő pásztor viselete közt már e korban is jól mutatkozik a különbség. A nyáron vászon gatyát, télen szűrposztó nadrágot hordó paraszt ruházata élesen elválík a korabeli uradalmak szilaj ménesei mellett is szívesen alkalmazott vlach pásztorok viseletétől. Erre a Bécsi Képes Krónika ábrázolásaiban találunk jó példát³⁰⁹ az erdélyi havasi románok bemutatásánál. A pásztorok ruházatában a bőrből készült ruha van túlsúlyban. Hosszú bőrnadrágot és térdén alul érő bőrszubát, hosszú csúcsos bőrsüveget hordanak, lábukon bocskort. Hosszú ágakba fonott hajuk és bajuszuk szinte semmiben sem üt el attól a képtől, ahogyan az alföldi szilajpásztort a vallomások még a múlt század végén is leírták. A szilaj életmódot megszokott, és jól elviselő pásztorelemeket, úgy látszik, a birtokosok is szívesen alkalmazták nemcsak juh- hanem lónyájaik őrzésére is. 1354-ben a Bátorjak birtokosztályában vlach ménesük is szerepel.³¹⁰

³⁰⁴ „In procuracionem poledrorum abortivorum”. (Károlyi O. I. 81.)

³⁰⁵ 1365: (Soporon) Nyéki Lőrinc fia Benedek 1364 nyarán 50 „equos equatiales de campo” a Fertő tó mocsaraiba hajtott. (Dl. 49.722. K. L. B.)

³⁰⁶ A Csanád nemzetségiak birtokfelosztásakor Veresdob határát közös méneslegelőnek hagyják (Borovszky, 1897, 87.)

³⁰⁷ 1338: Sáros (Dl. fgý. gr. Andrassy cs. betleri ág lt. (No. 148.) Somos és Bacskó (F. 53. No. K. L. B.).

³⁰⁸ 1368: Dobos határában „Akol” (Maksai, 1940. 130.); 1345: „Juahunokla”. (u.o. 164.)

³⁰⁹ 1330-ban Károly Róbert nagy sereggel indult Szörényen keresztül a románok vajdájának, Bazarádnak földjére. Minthogy a havasok és erdős hegyek között élelmet találni nem tudtak, visszafordultak. Ekkor azonban egy szűk völgyben fekvő útra csalták őket a vlahok, melyet minden oldalról eltorlasztottak és a magas sziklákról dárdáikkal árasztották el a király seregét. A krónika rajzolja ezt a harci jelenetet örökíti meg. A cselekmény középpontjában a kövekkel dobáló és nyilakkal lövő hegyi lakók állnak. Testüket kívül szőrös ruha védi a hideg novemberi időszakban. A magyarokétól eltérő viseletükhöz hasonlóval sehol nem találkozunk a Képes Krónikában. (Lásd a 21. ábrát!)

³¹⁰ „Ac equatia eorum maiori exclusa equatia Olachaly in tres dividerunt partes coequales”. (Anjou O. VI. 158.)

A szilajtartás arányainak növekedése jól szemlélteti, hogy a nagybirtok egyfelől nyájai szaporításával és a vlach pásztorok őrzőként való alkalmazásával növeli külterjes állattartását, másfelől a magánkezelésben tartott és egyébként csak nehezen hasznosítható erdőseikbe vlach pásztorok behívásával igyekszik a hasznot még inkább fokozni. Így közvetve nagymértékben szintén hozzájárul a szilajállattartás fellendüléséhez. Amilyen mértékben azonban ez hasznot hajtó volt számukra, olyan mértékben látta kárát a szegény jobbágy. Nemcsak azért, mert legelője saját állatállománya számára fokról-fokra összebb zugorodott, hanem mert sokszor hatalmas károkat is szenvedett vetései elgázolása, elpusztítása következtében. E tartásmód nagymértékben összefüggött a nagybirtokra e korban még mindig jellemző gazdaságpolitikával. Noha a gazdagságot, hatalmat már ekkor igyekeznek távoli részirtokok megszerzésével növelni, a rajtuk levőket nem tekintik közvetlen hasznot hajtó felszerelésnek, hanem az ékszerek, drágaságok gyűjtéséhez hasonlóan³¹¹ nyájakkal is elsősorban a gazdagság felhalmozására, a hatalom megszerzésére törekednek. Az erőteljesen külterjes tartás következtében egy részük odapusztult, és az évekig csépeletlenül álló gabonakészletek pazarló felhasználásához hasonlóan a 14. században voltaképpen még csak egészen kis hányaduk került közvetlen belső vagy külső eladásra.

Az áruforgalom a 14. századi növekedése azt mutatja, hogy az ország külső és belső piacain megjelenő állat és állati termékek nagy része egyéb termelvényekhez hasonlóan a 14–15. században még jórészt a parasztság feleslegéből származik.³¹² Az állattartás jövedelmezőségével is kapcsolatos, hogy parasztságunknak már a 14. század végén kialakul egy olyan polgárosodó felső rétege, mely vagyonát főként állatállományában halmozza fel.³¹³ Még a legalacsonyabb szinten élő zsellérség háza táját a középkor e századában az állatokban való szegénység jellemzi, igavonó jószág hiányzik, legfeljebb pár sertéssel, esetleg tehénnel rendelkezik, addig parasztságunk felsőbb rétegének gazdagságát az állatok nagy száma jellemzi.³¹⁴ Igavonó jószág mellett főként heverő állatainak számát szaporítja,³¹⁵ így elsősorban tehenet ne-

³¹¹ Az ingó leltárak között e korban már feltűnően nagyszámban jönnek elő arany, ezüst edények, drágakövek, ékszerek, fényűző külföldi anyagok, melyeknek igen magas volt az értékük.

³¹² Belényesy, 1958, 317.

³¹³ 1367: Garai Miklós nádor jeleneti, hogy Kállai Ubul mester helyett, János fia István pataki polgár ellenére megjelent Péter fia János és előadta, hogy János fia István egykor Ubul mester jobbágya volt s negyvennégy ökörrrel és egy 40 Ft értékű lóval adósa maradván Patak városába vonult. A királyné elrendeli, hogy a nádor János fiának ügyét Patak városához tegye át. (Kállay O. II. 195.)

³¹⁴ 1470: Egy jobbágy (Kolozs m.) minden java „octo boves, sex vaccas, centum et sexaginta oves, quadraginta porcos, sedecim apes, ducentas capetias frugum, centum capetias avenarum”. (Dl. 65.420, Belényesy, Adattár. O.A.)

³¹⁵ 1495. Egy hatalmaskodás során sex boves, quatuor eques, sex vaccas, cum preteriti et presentis annorum (borjaival) hajtottak el házából (Dl. 20,350); 1504: Egy jobbágy öz-

vel,³¹⁶ nem annyira tejhozamáért, mint főként szaporulatáért. Azokon a területeken pedig, ahol a juh- és sertéstartás ölt óriási méreteket, nem egy jobbágy akad, akinek több száz juha és sertése van.³¹⁷ Az Alföldön pedig nem egy jobbágy van a 15. században, aki ménesekben nevelkedő lovakban szaporítja vagyoniát s nyája őrzésére bérest vesz fel,³¹⁸ az állatállomány felduzzadása következtében az állat és egyéb állati termékek piaci értékesítésére törekszik. Országos méreteket ez az Alföldön ölt már a 15. században. Valószínűleg a kedvező legeltetési viszonyokkal kapcsolatos, hogy a síkvidéken nagyarányú szilaj ló- és szarvasmarhatartás alakult ki, mely hamarosan a külföldön is jelentős hírre tett szert. Villani olasz krónikaíró I. Lajos nápolyi hadjáratával kapcsolatban a magyar puszták nagyarányú ökror- és tehéntenyésztéséről ad számot.³¹⁹ Ezek – írja – mivel bő a legelőjük, hamar megnövekednek és meghízhatnak. Ezeket megölik, bőrükből és zsírjukból nagy kereskedést űznek. A 15. században hazánkon keresztülmutató Brocquière szintén a jó legelővel magyarázza az Alföld hatalmas arányú szilaj lótaratását.³²⁰ Az ország déli határáról Pest felé haladva útja igen szép síkságon visz keresztül, ahol a lovak vadállatokhoz hasonlóan egész szabadon élnek, mégpedig egymást éri a sok ménes. Az átutazó idegennek feltűnik az a nagyarányú kereskedés is, melyet itt a lovakkal űznek. A helybéli szilajtartás az oka – írja –, hogy a szegedi piacon annyit láthatni. Mondják, hogy ki 3–4000 lovat óhajtaná e városban, található annyit is. A lovak oly olcsók, hogy bárki 10 magyar forintért igen szép csődört vehetne. Szeged mellett Pest a másik helybéli lópiac. Ennek a 15. század eleji forgalmáról ugyancsak a már említett francia utazótól szerzünk tudomást útinaplójából. Pesten igen sok a lókereskedő – írja. Ha valaki 2000 jó lovat kívánna venni, itt bizonyára kaphatna. 10 lóból álló istállóként adják el őket, minden istálló ára 200 forint. De látott olyan lovakat is, hogy közülök 2–3 is megérné az említett árat. Maga is vett egy kitűnő csikót.

vegyét áttelepítik minden vagyonával, 6 ökrével, 12 barmával, 4 lovával, 100 méhköpijével és 32 sertésével és kocájával. (Dl. 21.275, Belényesy, Adattár. O.A.)

³¹⁶ 1475: Kállai Lökös János egy birtoka ellen hatalmaskodnak, az egyik jobbágytól 4 ökröt, és 6 barmot, a másiktól 4 ökröt a harmadiktól 1 ökröt, 4 tehenet borjastól és 3 barmot, a negyediktől 9 ökröt és 3 tehenet borjastól, az ötödiktől 2 ökröt, hatodiktól 3 ökröt és 6 barmot, a hetedikétől 5 ökröt, 5 tehenet borjastól és 4 barmot visznek el. (Dl. 45.630, Belényesy, Adattár. K.L.B.)

³¹⁷ 1469. A kállai Oláh Miklós nevű kéri jobbágyától 600 juhot hajtának el. (Dl. 55.893, Belényesy, Adattár. F.N.A.)

³¹⁸ 1509: Enyingi Török Imrénének a Bács megyei Telek birtokán alkalmazott gazdatisztjei emberekkel fegyveresen rátörték Lévai János fia Zsigmond Bodrog megyei Vamus nevű birtokára, „abindeque certos equos et equatiales providi Egidii Zabo iobagonis dicti exponentis ibidem pascentes (január 25. körül) repertos” hajtottak el, miáltal a jobbágy-nak több mint 40 aranyforint kárt okoztak és mikor ugyanaz a jobbágy „quendam suum mercenarum” küldte Telekre, a lovak visszaszerzéséért, megtámadták, ruháját és pénzét elszedték. (Dl. 21 962, Belényesy, Adattár. O. A.)

³¹⁹ Miskulin, 1905, 74.

³²⁰ Szamota, 1891, 92-94.

Valószínűleg a 15. században növekszik meg az Alföld juhtartása is, amit mi sem bizonyít jobban, mint az a hatalmas tétel, 70 000 juhban, ami 1526-ban Ibrahim és Iszkender cselebi basának jutott a Szeged környéki hadizsákmányból.³²¹ Az alföldi pusztákon vadon növekvő ló és kövérre hízó szarvasmarha, juh a távolabbi piacokon is feltűnik. Már a 14. században Esztergom vásárain találkozunk velük. A hajón és szekéren szállított, vagy lábon hajtott alföldi állat Esztergomon keresztül a nyugati határnak tart.³²² Pest élelmes kereskedői mellett valószínű a jobbágy-ság egy része is érdekelt az állatkereskedelemben. A nyugati kivitelben valószínűleg nagy szerepük van Sopron város polgárainak is, akik szintén jelentős ló- és szarvasmarha-kereskedést űznek. A magyar ló és szarvasmarha kiváló hírnevét mutatja, hogy Bécsújhely város a 15. század elején vámmentes ló- és szarvasmarhavásárt engedélyez a magyaroknak.³²³ Az itt kivitelre kerülő állatok java része valószínűleg az ország belső részeiből való. A Sopron környéki polgárság és az e korban már erősen polgárosodó jobbágy-ság valószínűleg csupán felvásárolja őket, hogy feljavításuk után jó áron külföldön értékesíthesse. A felső megyék növekvő állatforgalmát mutatja, hogy a 15. században már az állataik értékesítésére törekvő főurak is ide hajtják az ország belsejéből sokszor több százas, ezres tételekben nyájaikat,³²⁴ hogy aztán jó áron külföldön értékesíthessék azokat. Az állatkereskedelem nagyarányú kibontakozását az mutatja legjobban, hogy a század vége felé az ország kivitelének 55-60 %-át élő állatok, 10-15 %-át pedig állati eredetű termékek, bőr, viasz teszik ki.

Az állat és állati eredetű termékekből befolyt jövedelem a sík- és hegyvidéki lakosság vagyonos rétegét alakítja ki. A havasi pásztorok közül nem egy olyan család akad, amelynek juhállománya az 500–600-at is eléri. De mint láttuk, a síkvidéki lakosság között is van, kinek állománya a 100–200 darabot is meghaladja. A be-

³²¹ Reizner, 1900, 51.

³²² Magyar ökrök Ausztriában 1493-ban. Miksa császár írja Radkersburgból október 28-án Zsigmond osztrák főhercegnek, hogy „Unns hat unns er lieber Oheim, Bruder und Kurfürst, der Künig zu Hunngern und Beheim, ettliche Ochsen an der Schuld, die unns sein lieb zu thund ist, zu geben zu gesagt. Verkündden wir deiner lieb, sopald solch Ochsen geanntvort werden, das wir dir und ... deiner Gemahlin, hundert derselben Ochsen schicken wollen ...”. (M. G. Sz. 1900. 90.)

³²³ 1425: A bécsújhelyi tanács kéri a soproni tanácsot, hogy a mellékelt hirdetési cédula szerint tegye közhírré a városban Frigyes osztrák herceg által engedélyezett ló- és szarvasmarhavásárt. (Soproni O. I/2, 270./;1421: Fraknói Vilmos gróf értesíti a soproni tanácsot, hogy a lókvitelt a király tiltotta meg és neki a parancs szerint kell eljárni. (Soproni O. I/2. 205.)

³²⁴ 1494: Philippus dictus Racz aulicus regius familiárisai útján „septem gentos et septem boves ac quinque milia centrum et quinquaginta oves ad civitatem Magyarboród vocatam (Nyitra) partes sc. superiores depelli facere habuisset.” De a Sempte várához tartozó Sopron városánál a semptei várnagy az embereket megtámadta, szétszórta és az állatok elszéledtek. (Dl. 22.515, Belényesy, Adattár. O. A.)

folyt jövedelem a lakosság életigényének növekedéséhez teremt alapot, szükségletét most már nemcsak fokozni, hanem általa kielégíteni is tudja. Az általa befolyt pénzből képes például ruházkodásához már olyan luxuscikkeket is beszerezni, amelyekre azelőtt nem is gondolhatott volna. A fejlett állatkereskedelemmel magyarázható, hogy például az állattenyésztő Alföld a 15. századra kulturálisan az ország legfejlettebb területei közé tartozik. A középkor végén elpusztult falvak ásatások során napfényre került tárgyi hagyatéka az Alföld lakosságának már ezt a magas életszínvonalát tükrözi vissza.

Az állattartás korabeli jelentőségét mutatja, hogy az azt főfoglalkozásként űző hegyi lakosság között a pásztorok csoportja alakul ki, mely önálló réteggé csatlakozik a földműves és bányász paraszti és polgári lakosság mellé. A pásztorok önmagukban önálló foglalkozásként űző hegyi lakóknak nemcsak termelőtevékenysége, de egész életformája is mindvégig elüt a főfoglalkozásként nem pásztorok által űző hegyi és síkvidéki lakosokétól. Az időközben kialakuló vagyonos réteg relatív jóléte sokáig nem marad hatástalan a más foglalkozásúakra sem, ezért már a 15. század végén, de még inkább a kezdődő török időkben egyre több magyar, német és szlovák nem hegyi pásztor is bekerül közbükk.

Az állattartás nagyarányú kibontakozásával kapcsolatos, hogy a 15. század második felében egy jellegzetes társadalmi réteg, az állathajtók csoportja alakul ki, akiket hajtóknak, azaz hajdúknak neveznek.³²⁵ Olyan pásztorok ezek, akik sokszor maguk is önálló kereskedést űznek. A magyarok mellett számukat erősen növelik azok a délszláv menekültek, főként rácok és horvátok, akik a törökök balkáni előretörése következtében tömegesen árasztják el a 15. századi Magyarországot. E pásztorok a szilaj vágómarha sokszor nagy veszéllyel járó nyugat felé hajtását is végzik, zabolátlan életmódjukkal és kártevéseikkel gyakran háborgatják a békés lakosságot.³²⁶ Igazi jelentőségre és hírré azonban igazán csak a török alatti világban emelkednek.³²⁷ A török világban lendül fel igazán a szilaj állattartás is. A gazdag középkori tájakra, amelyeket a Magyarországot járó idegenek elbeszélései olyan megkapó képekben örökítenek meg, lassan a hanyatlás árnya ül. Lehanyatlak a 14-15. századi virágzó földművelés. A török hadak és a folyvást tartó háborúk a lakosság széles rétegeit mozgatják meg s tarolják le a magyar tájakról az előző szá-

³²⁵ 1500–10: Haydo Barlobas, Haydo Gergely; 1513: Johanne Haytow; 1524: Patoribus Haydonibus qui duxerunt quatour boves. (M. O. Sz. 331.)

³²⁶ 1514: Statutum: „preterea quod Bululci vulgari sermone Haydones nuncupati, Cuspides et alia arma pariter non deferant nam aliter si Haydo arma gesserit, per quemcumque et ubicumque deprehendi poterit”. (Ol. Lad. H.)

³²⁷ A hajdúk állatkereskedésére és túlkapásaira jellemző, hogy a bécsi úgynevezett Landgraf majd valamennyi 16. századi utasításában benne van, hogy a Krabátoknak, illetve hajdúknak ne engedjék meg a marhával való kereskedést. Így az 1539. évi instrukció így szól: „dass die Überreiter verhüten sollen, die Grabaten mit Vieh kein Kaufmannschaft treiben”. 1568-ban újra meghagyják a Landgrafnak, hogy a horvátokat és a rácokat ne bocsássa a vásárra. (M. O. Sz. 552.)

zadok békés munkáját. A külterjes állattartás azonban eddig soha nem látott méreteket ölt. Másfél századon keresztül a török pusztította területek lakosságának főfoglalkozásává lesz. Nem egy jellegzetes korábbi vonása a későbbi századokra is fennmarad.

Irodalom

BARABÁS Samu

1911 *Erdélyi káptalani tizedlajstromok*. Budapest.

BELÉNYESY Márta

1948 *Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez*. Budapest.

1954 A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században. I. rész. *Ethnographia* LXV. Budapest. 387-415.

1955 A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században. II. rész. *Ethnographia* LXVI. 57-97.

1956a Angaben über die Verbreitung der Zwei- und Dreifelderwirtschaft im mittelalterlichen Ungarn. *Acta Ethnographica*, V. 183-188.

1956b Az állattartás a 14. században Magyarországon. *Néprajzi Értesítő* XVIII. Budapest, 23-59.

1957 A ló becse a középkorban (Egy 15. századi végrendelet tanulsága). *Ethnographia* LXVIII. 333-342.

1958a Der Ackerbau und seine Produkte in Ungarn im 14. Jahrhundert. *Acta Ethnographica* VI. 265-321.

1958b Kerített település és gazdálkodás kapcsolata néhány zalai irtásos falunál egy 1460-as határjárás alapján. *Ethnographia* LXIX. 117-138.

1960a A permanens egymezős földhasználat és a két- és háromnyomás rendszer kialakulása Magyarországon a középkorban. *Ethnographia* LXXI. 81-106.

1960b La culture permanente et l'évolution du système biennal- et triennal en Hongrie medieval. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, ERGON II. 311-326.

BLOCH, Marc

1931 *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*. Paris.

BÖKÖNYI Sándor

Die Haustiere in Ungarn im Mittelalter auf Grund der Knochenfunde. Budapest, 83-11.

BRANDT, Paul

1927/28 *Schaffende Arbeit und bildende Kunst in Altertum und Mittelalter*. I/II. Leipzig.

BRUNNER, Heinrich

1930 *Deutsche Rechtsgeschichte*. Leipzig, 3. kiadás.

Besztercei Szószedet

Finály Henrik: *A besztercei szószedet. Latin-magyar nyelvmélek a 15. századból*. Budapest, 1892.

- BUNYITAY Vincze
1886 *A váradi káptalan legrégebbi statutumai*. Nagyvárad.
- BURGER, Fritz – SCHMITZ, Hermann – BETH, Ignaz
1917 *Die deutsche Malerei der Renaissance. Handbuch der Kunstwissenschaft*, II. Berlin.
- CURWEN, E. Cecil
1946 *Plough and Pasture*. London.
- DARKÓ Jenő
Népességszámok Erdélyben és környékén a középkorban. Debrecen.
- DERCSÉNYI Dezső
1938 *Nagy Lajos kora*. Budapest.
- DOMANOVSKY Sándor
1939-42 *Magyar Művelődéstörténet*. V. kötet. Budapest.
- FAGE, René
1917 *La propriété rurale en Bas-Limousin au Moyen Âge*. Paris.
- GRAND, Roger
1950 *L'agriculture au Moyen Âge de la fin de l'empire au XVIe siècle*. Paris.
- GRAUS, František
1953 *Dějiny venkovského lidu Čechách v době předhusitské*. Bd. I. Praha.
- GREKOV, Borisz Dimitrievics
1946 *Kresztjane na Ruszi sz drevnejsih vremen do 17. veka*. Moszkva – Leningrád.
- GYÁRFÁS István
1873 *A jáász kunok története*. Szolnok.
- GYÖRFFY György
1953 *A kunok feudalizálódása*. In Székely György (szerk.) *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Budapest. 248-275.
- HANKÓ Béla
1954 *A magyar háziállatok története*. Budapest.
- HARTLEY, Dorothy – H. ELLIOT, Margaret
1928 *Life and Work of the People of England in the Fourteenth Century*. London.
- HEYNE, Moritz.
1905 *Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer von den ältesten geschichtlichen Zeiten bis zum 16. Jahrhundert*. Leipzig.
- HOFFMANN Tamás
1959 *Horreum – szérű – csűr? Ethnographia LXX*. 170-206.
- ILA Bálint
1957 *Die walachische Bevölkerung der Herrschaften Murány, Csetnek und Krasznahorka. Studia Slavica II*. 113-148.
- INAMA–STERNEGG, K. Theodor
1899 *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*. Leipzig.
- JAKÓ Zsigmond
1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest.

- JUHÁSZ Lajos
1936 *A porta története 1526-1848. Jobbágygazdálkodásunk egysége és az adózás egysége.* Budapest.
- KNIEZSA István
1955 *A magyar nyelv szláv jövevényszavai.* I/1-2. Budapest.
- LAMPRECHT, Karl
1885-86 *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter.* II. Bde. Leipzig.
- LATOUCHE, Robert
1923 *La vie en Bas-Quercy du XIVe XVIIe au^e siècle.* Toulouse-Paris.
- LUC, Pierre
1943 *Vie rurale et pratique juridique en Béarn au XIVe et XVe siècle.* Toulouse.
- MAKKAI László
1943 *Magyarok és románok.* Deér József – Gáldi László (szerk.). II. kötet. Budapest.
- MAKSAI Ferenc
1940 *A középkori Szatmár megye.* Budapest.
- MÁRKUS István
1943 *Kertek és tanyák Magyarországon a 17-18. században.* Kecskemét.
- M. G. Sz.
Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. Budapest. 1894-1906.
- MISKULIN Alajos
1905 *Művelődéstörténeti mozzanatok Giovanni és Mateo Villani krónikája alapján.* Budapest.
- M. O. Sz.
1902 *Magyar Oklevél Szótár.* Szamota István – Zolnai Gyula (szerk.) Budapest.
- SZAMOTA István
1896 *A Murmélius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból.* Budapest.
- BÁRCZI Géza
1941 *Magyar Szófejtő Szótár.* Budapest.
- MUSSET, R.
1917 *L'élevage du cheval en France.* Paris.
- Nyelvemléktár
1874-1890 *Régi magyar kódexek és nyomtatványok.* Budenz József – Szilády Áron (szerk.).
- PANNONHALMI SZENT-BENEDEK-REND TÖRTÉNETE
1904 *A pannonhalmi Szent Benedek Rend Története.* Erdélyi László (szerk.) Budapest.
- RADOCSAY Dénes
A középkori Magyarország táblaképei. Budapest.
- REIZNER, János
1899-1900 *Szeged története.* IV. Szeged.
- RUWET, Joseph
1943 *L'agriculture et les classes rurales au pays de Herve sous l'ancienne Règime.* Liege – Paris.
- SCHULTZ, Alwin
1892 *Deutsches Leben im 14. und 15. Jahrhundert.* Leipzig.

SCRIPTORES

1937-1938. *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stripis Arpadiana gestarum*. I.

Szentpétery Imre (szerk.) II. Budapest.

SEEBOHM, Frederic

1883 *The English village community*. London.

SÉÉ, Henri

1951 *Histoire économique de la France, le Moyen-Âge et l'ancien régime*. Paris.

SZAMOTA István

1891 *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten*. Budapest.

SZAMOTA István (szerk.)

1894 *A Schlägli magyar szójegyzék*. Sopron.

SZABÓ István

Ugocsa megye. Budapest.

SZABÓ Kálmán

Kecskemét páztorélete. *Néprajzi Értesítő* XXXIV. 1-62.

SZÉKELY György

1953 Az erdélyi románok feudalizálódása. In: Székely György (szerk.) *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Budapest. 240-247.

NAGY Gyula

1887 *A nagymihályi és sztárai Sztáray család oklevéltára 1234-1457*. II. kötet. Budapest.

TAGÁNYI Károly

A Besztercei szószedet kultúrtörténeti jelentősége. *Századok*. 27. 305-327.

1896 *Magyar erdészeti oklevéltár*. III. kötet. Budapest.

TÁLASI István

1936 *A Kiskunság népi állattartása*. Budapest.

TÓTH Zoltán

1920 Legrégibb fészítőzablainkról. *Archeologiai Értesítő*, XXXIX.71-83.

WENZEL Gusztáv

1887 *Magyarország mezőgazdaságtörténete*. Budapest.

Forrásjegyzék

ANJOU O.

NAGY I.: *Anjoukori okmánytár 1301-1359*. I-VII. Budapest, 1878-1920.

ÁUO

WENZEL G.: *Árpádkori Új Okmánytár I-XIII*. Budapest, 1960-1874.

Doc. Val.

FEKETE NAGY ANTAL – MAKKAI LÁSZLÓ: *Documentae Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Budapest, 1941.

ESZTERGOMI KÁPTALAN MAGÁNLEVÉLTÁRA.

FEJÉR.

G. FEJÉR, Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis, kezdetől 1440-ig. Bd. XLII.

Buda.

HAZAI O.

NAGY I. – RÁTH K. – IPOLYI A. – VÉGHÉLY D.: *Hazai Okmánytár*. VIII. Budapest, 1891.

KÁLLAY O.

A nagykállói Kállay család levéltára 1224-1386. II. kötet. Budapest, 1943. Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság.

KÁROLYI O.

A nagykárolyi gr. Károlyi család oklevéltára. V. kötet. Budapest, 1882-97. Károlyi Tibor – Géresi Kálmán (szerk.)

O. L. DL.

Országos Levéltár, Diplomatica Gyűjteménye.

O. L. DL. AMADE

Országos Levéltár, Amadé család levéltára.

O. L. DL. BECSKEY

Országos Levéltár, Becskey család levéltára.

O. L. DL. FORGÁCH

Országos Levéltár, Forgách család levéltára.

O. L. DL. KAPY

Országos Levéltár, Kapy család levéltára.

O. L. DL. KISFALUDY

Országos Levéltár, Kisfaludy család levéltára.

O. L. DL. MELTZER

Országos Levéltár, Meltzer család levéltára.

O. L. DL. SEMSEY

Országos Levéltár, Semsey család levéltára.

O. L. DL. SZIRMAY

Országos Levéltár, Szirmay család levéltára.

O. L. DL. TZSA

Országos Levéltár, Törzsanyag.

O. L. DL. BERZEVICZY

Országos Levéltár, Berzeviczy család levéltára.

O. L. DL. ESZTERHÁZY

Országos Levéltár, Eszterházy család levéltára.

O. L. ESZTERGOMI KÁPTALAN

Országos Levéltár, Esztergomi Káptalan levéltára.

O. L. ESZTERGOMI KÁPTALAN, GARAMSZENTBENEDEK

Országos Levéltár, Esztergomi Káptalan, Garamszentbenedeki része.

O. L. FESTETICH

- Országos Levéltár, Festetich család levéltára.
- O. L. GARAMSZENTBENEDEK
Országos Levéltár, Garamszentbenedeki Konvent levéltára.
- O. L. HANVAI
Országos Levéltár, Hanvai család levéltára.
- O. L. MOTESITZKY
Országos Levéltár, Motesitzky család levéltára.
- O. L. PERÉNYI
Országos Levéltár, Perényi család levéltára.
- O. L. SÁNDOR–METTERNICH
Országos Levéltár, Sándor-Metternich család levéltára.
- O. L. VAY
Országos Levéltár, Vay család levéltára.
- O. L. VÁRDAI
Országos Levéltár, Várdai család levéltára.
- O. L. VESZPRÉM
Országos Levéltár, Veszprémi Káptalan levéltára.
- R. M. K.
Széchényi Könyvtár Kézirattára, Régi Magyar Könyvtár. Budapest.
- SOPRONI O.
1928 Sopron vármegye Levéltárának Oklevélgyűjteménye, I. rész. Középkori oklevelek 1236-1526. Összeállította SÜMEGHI D. Sopron.
- VESZPRÉMI REGESZTÁK
1953 *Veszprémi Regeszták*. Összeállította KUMOROVITZ L. Bernát. Budapest.
- ZALAI O.
1886-1890 NAGY I. – VÉGHÉLY D. – NAGY Gy.: *Zala vármegye története. Oklevéltár*. II. kötet. Budapest..
- ZICHY O.
1872-1915, 1931 *A zichi és vásonkeői Zichy család idős ágának okmánytára*. XII. kötet. Budapest.
- ZSIGMONDKORI O.
1951-1956 Zsigmondkori Oklevéltár. Összeállította MÁLYUSZ Elemér. I-II. Budapest.

A teleknagyság és igaerő a paraszti üzemben – Magyarországon a 14–15. században¹

A feudális földesúr tulajdonában lévő középkori nagybirtoknak csak egyik – általában kisebb – része volt, mint urasági föld a földesúr közvetlen kezelésében, más nagyobb része, mint paraszti föld, jobbágytelek, a jobbágyok használatában állott.² A belső telekhez külső tartozékok járultak, köztük legfontosabb volt a jobbágytelki szántóföld, a parasztcsalád megélhetésének tulajdonképpeni alapja, aztán kaszáló vagy rétföld, továbbá közös erdő, legelő, nádas, s a halászóvíz használatához való jog.

Aszerint, hogy a telki földek egyéni birtoklásban álltak-e, szilárd telekrendszernek, közös használati alakját pedig földközösségnek szokás nevezni. A kiosztott telekföldön (mansus, manse, virgate, Jahrland, Hufe) kívül a falu jobbágysai között, sőt a földesúrral is közösen használják az osztatlan földeket, a falu határához tartozó legelőket, erdőket, vizeket.³ A földközösségi társadalom alapvető vonása tehát, hogy nincsenek benne lezárt, merev keretek. Ha a házak száma gyarapszik, a nyilak is ehhez képest nőnek, míg ha a részesedők száma fogy, a nyilak is csökkennek.⁴ A szilárd telekrendszerben ellenben állandó telekre ültetés és az ezzel

¹ *A teleknagyság és igaerő a paraszti üzemben Magyarországon a 14-15. században* című tanulmány német nyelven jelent meg először a Földes László által szerkesztett *Viewirtschaft und Hirtenkultur* kötetben *Hufengröße und Zugtierbestand der bäuerlichen Betriebe in Ungarn im 14-15. Jahrhundert* címen (Budapest, 1969. 460-502). (Szerkesztő)

² Pach Zsigmond Pál világtotta meg a magyar anyaggal kapcsolatban a parasztgazdaság túlsúlyát döntően jobbágytelki formában, mint az agrárstruktúra fő jellemzőjét a 14-15. században (Pach Zs. P. 1963. 47.) Hasonló eredményre jut Abel, W. is, aki a 14-15. században a mezőgazdasági művelés alatt lévő terület nagy részét paraszti kézben lévőnek mondja. (Abel, W. 1955. 126.)

³ A magyarországi földközösség kérdését a történeti irodalomban Tagányi Károly foglalta először össze 1894-ben a Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében, új kiadása 1950-ben jelent meg Molnár Erik kritikai előszavával. (A továbbiakban e kiadás oldalszámát idézzük.) Újabb összefoglalását Székely György adja, melyben utal a földközösség különböző megjelenési formáira, a faluközösség és földközösség közti szerves viszonyra, ezzel fényt vet arra a szervezetre is, mely az ország nagy részén a 14. században is még élő intézmény volt. (Székely Gy. 1953. 8-103.)

⁴ 1197: „Unus quisque istorum sortem habet cum villanis et si numerus ipsorum creuerit crescunt et sortes” (DI. 28867); „isti habent terram communem cum villanis eiusdem ville et si numerus eorum augmentabitur debent eis augmentari et sortes” (Tagányi K. 1894. 65.)

együtt járó földkiosztás, elkülönülés útján kapcsolódnak a földek a belső telekhez, a telekintézmény szilárd törzséhez. E földek birtoklási formájára nézve a döntő az, hogy minden parcellát véglegesen, egyszer s mindenkorra osztanak ki – ellentétben a közös használatú földekkel – s az egyes földparcellák a dűlők szilárd pontjaiban évről évre megmaradnak ugyanazon jobbágytelek tartozékában, mindaddig, míg a telket használó jobbágy személyében változás nem következik be. Az ilyen földeket a jobbágy gyermekei öröklik, ezeket a telek szilárd törzsétől, a belső telektől elválasztani nem lehet. Ezek mellett természetesen rendelkezik a jobbágy olyan földekkel is, amelyek nem tartoznak szorosan a telekszervezethez. Ilyen volt az irtás és irtásrész. Olyan föld volt az, melyet a jobbágy a földesúr birtokán az erdő, cserje, bozót kiirtása útján nyert, és egyéni használatban tartott. Az egyéni birtokú irtásföldek azonban hosszabb vagy rövidebb idő múlva lassan elvesztik irtásjellegüket, irtáseredetük homályba merül s hozzákapcsolódnak az eredeti telekhez. Ilyen esetben létrejön az ugyancsak egyéni használatú föld sajátos formája, az irtástelek. A legtöbb hegyvidéki vagy dunántúli erdős település népe a szilárd telekrendszerhez tartozó egyforma vagy arányos kiterjedésű telekföldeket s ezek mellett különböző kiterjedésű frissen irtott földeket használ.

A 14. századra tehát kialakul a jobbágyföldek birtoklásának két teljesen különböző formájaként a szilárd telekrendszerben és a földközösségben használt földek csoportja.⁵ A jobbágytelek-egység kialakulásával – ahogy előbb a *nyúl* – most a telek lesz az a részesedési kategória, mely meghatározza, ki egész, ki hányad részével rendelkezik. Ez a határban éppen úgy megszabja a birtoklás arányát, mint ahogy megszabja az adózás mértékét is. A jobbágy a telki földeken, valamint az általa létesített irtás- és szőlőföldeken kívül, helyenként a földesúr majorsági földjeiből vagy a puszta telkekből is bérelhetett.⁶ Ezek azonban nem tartoznak szorosan a telekhez, minthogy csupán esetenként megállapított időre és bérleti feltételek mellett használja őket birtokosuk. Így a jobbágy vagyoni viszonyait az egy-egy háztartásra eső szántóföldek nagyságán⁷ és a háztartásban gondozott állatállományon, közelebbről igaerőn keresztül mérhetjük le.

⁵ A parasztság 14. századi gazdálkodásával kapcsolatban a szántóföldi közösség és a szilárd telekrendszer párhuzamos alakulásával Belényesy Márta foglalkozott. Rámutatott a határhasználat gazdasági és jogi formái közti kapcsolat alakulására és ismerteti a határhasználat különböző típusainak területi elterjedését. (Belényesy M. 1954. 387-415. és 1955. 183-188.)

⁶ Hogy a paraszti bérletrendszer a 14-15. században Magyarországon is elterjedt volt, a hazai kutatás először a szőlőföldek vonatkozásában mutatott rá. (Mályusz E. 1930. 827-832.) A szorosabb értelemben vett bérletviszonnyal, mint a 15. századi magyar agrárstruktúra egyik fő jellemzőjével Pach Zsigmond Pál foglalkozott behatóan, széles kitekintést adva a nyugat-európai párhuzamokra is. (Pach Zs. P. 1963. 67-70.)

⁷ A középkori falusi gazdaság kapcsán a telekszántóföld mennyiségének alakulásával magyarországi történeti irodalomban a legbehatóbban Molnár Erik foglalkozik, rámutat arra, hogy a telek eredetileg – miként az angolszász korban is – egy ekeföld volt. De ha

A 14. század elején az adózó jobbágycsaládnak megfelelő mansio, valamint az általa lakott fundus jobbationis (locus sessionalis, curia, sessio, telek, laneus) jelenti azt az egységet, mely után részben a közös földből, részben a véglegesen kiosztott határból részesedés járt, függetlenül attól, hány kiscsalád lakott a kérdéses funduson. Ezt egyfelől a szükséges mértékkel fejezték ki, melyet a család megélhetését fedező gabona elvetéséhez szükséges föld jelent, másfelől azt a mértéket fejezték ki, amelyet ekkor egy normális nagyságú család megművelt a helyileg adott munkaeszközzel.

Mekkora volt ez a föld? Pontos kiszámítása különösen közösségi birtoklás esetén igen nehéz, mert többnyire csak a földközösséghez való részesedési jogot nevezik meg, közelebbi terület nélkül. 1368-ban például az erdélyi Józsefmacskásán (Szolnok-Doboka m.) földközösségben használt jobbágytelekhez rétet és annyi földet adnak, amennyi egy jobbágytelekre sorsvetéssel esik.⁸ Igen érdekes ebből a szempontból a következő oklevél is. 1355-ben több Bihar megyei nemes elcseréli birtokait a váradi püspök két kuriális telkéért, Péterházán és Tenkén. A püspök a birtokért csak egy telket ad Péterházán, melyhez különböző földközösségi jogok tartoznak. Az oklevél fontos megállapítást tesz arra vonatkozóan is, hogy mekkora ez a részesedés. Annyi, amennyi egy teljes telek használatára elegendő.⁹ A földközösségben való részesedés azonban falvanként, sőt vidékenként változott s azt – mint több oklevél ki is hangsúlyozta – a falu szokása szabályozta.¹⁰ Számos oklevélben ez holdak szerint is meg van adva, a holdak száma azonban nagyon különböző lehetett. Egy-egy birtokállomány nagysága alapján a 14. század folyamán a birtokrészesedési nagyságot tehát igen nehéz megállapítani. Nem dönthető el ugyanis minden esetben pontosan, hogy a „locus sessionalis”-ok, azaz a lakóhelyek, melyek mellett a hozzájuk tartozó szántókat is megadják, vajon az egész telket jelentik-e, egy telken ugyanis ekkor gyakran már két család is lakik,¹¹ vagy az eredeti

az egyes családok által művelt föld nagyságát nézzük, már a 12. században sem volt – írja – teljesen egységes. (Molnár E. 1949. 203-204.)

⁸ „Uniquiue ressiduarum sessionum seu mansionum jobbationum ... sorte posita cederent” (Dl. 27142 Székely Gy. 1953. 89.)

⁹ „Que ad usum unius curie integre sufficere possunt” (Székely Gy. 1953. 88.)

¹⁰ 1375. A veszprémi káptalan kérésére a Zala megyei Pechel birtokon 22 mansiot határolnak el annyi földdel, „quantum ibi ad sessiones jobbationum de huiusmodi utilitatibus conservare solent”, ugyanakkor Nagypécelen szintén elkülönítettek bizonyos sessiókat annyi tartozékkal, „prout huiusmodi utilitates ibi in circumcentibus villis ad singulas sessiones jobbationales conservarentur” (Veszprémi Regeszták 273.).

¹¹ Az 1342. évi kamara-szerződés szerint a kamarahason-adót olyan porta tartozik fizetni, melyen egy szénával, vagy gabonával megrakott szekér befér, „lakjék bár azon a portán vagy kapuval bíró kúrián 3 vagy 4, vagy még több ember”. A porta ez esetben a telek egységét jelenti, de az ember már a külön háztartásban élő családot képviseli (Molnár E. 1949. 209.). A folyamat azonban valószínűleg már korábban megindult. 1234-ben Verőcén már olyan kifejezéssel élnek, „sive plurima sint mansiones in una curia”

sessióból, annak osztódás során előállott újabb nagyságát, a résztelket. Előbbi esetben ugyanis a részesedési arányok területi ingadozását is feltételezhetjük, az utóbbi mögött azonban már a feudális nyomás erősödésére bekövetkező elszegényedési folyamat is meghúzódhat.

A megoldáshoz legközvetlenebbül vezető útnak az látszik, ha a korábbi földközösségi részesedést hasonlítjuk össze a későbbi jobbágytelek-egység földtartozékával. A 13. században a legáltalánosabb részesedésnek az egykötélnyi jog látszik,¹² mely helyenként az eke alá számított területnek a felét teszi ki. Minthogy az Árpád-korban egy ekényi föld 120–150 holdat tett ki, eszerint az illetőnek 60–75 holdra lett volna joga 1 kötél után. Ez a földnagyság az eke évi reális szántási kapacitását tekintve azonban minden bizonnyal jóval alulmaradt az általánosan számítani szokott 100–120–150 holdon. Sokkal inkább olyan elvont értéket fejezhetett ki, mely az eke 1 napi 1 holdas átlagát és kb. 2 hónapi őszi és 1 hónapi tavaszi szántási időt alapul véve, kb. 50–70 holdat tehetett ki,¹³ melyhez még ha a parla-

(Győrffy Gy. 1963. 52.). 1341-ben pedig egy Zala megyei forrás szintén már azt hangsúlyozza ki, hogy egész portáról vagy kúriáról van szó, akárhány ember lakik is rajta. A 2 vagy több családostelek tehát e vidéken is már igen elterjedt lehetett. (Győrffy Gy. 1963. 61.) 1346: Septulben (a váradi püspökség területén) birtokrész „cum uno sessionali, in quo duo jobbagiones existerent” (Dl. 7204); Nagymihályban (Zemplén megye) 1337 óta az egyik helyen, ahol egy iparos élt, 2 féltelek alakult, 1367-ben az egyik félhelyen lévő házban a pellifex fia élt, a régi házban az iparos özvegye (Dl. Desseswffy cs. Lt. 44. f. Belényesy M. 1955. 80.).

¹² Registrum Varad 330: „Jus unius funiculi ad dimidium aratrum” (Tagányi K. 1894. 53.) A földközösség magyarországi formájánál oly gyakran szereplő funiculus, azaz „kötél” nem magát a földosztásra használt kötelet jelenti, hanem az osztáskor kapott egységet kell rajta érteni, mely a szétszórtan fekvő földet a kötél értelmében kötötte együvé. A walesi földközösségnél is 12 ilyen hold együttvéve egy „tie”-t, azaz köteleket tett ki. (Tagányi K. 1894. 53.)

¹³ Hasonló értékkel találkozunk például Normandiában, ahol egy eke-föld szintén kb. 60 holdas parasztbirtok területét fejezte ki (Delisle L. 1851. 299.) Ugyanis egészen általános a középkorban az a jelenség, hogy a család megélhetésének alapját fedező földmennyiséget nem meghatározott területmértékben fejezik ki, hanem bizonyos számú ekékben: „terra ad 2, 3, 4 aratra etc.” E szokás még a talajváltásos földhasználat korából veszi eredetét, mikor az egyes települések még meglehetősen nagy földbősséggel rendelkeztek, s voltaképpen az illető közösség ekék számában meghatározott művelési kapacitását fejezték ki. Hasonló elgondoláson alapul a „caruca” és a „carrucata”, mely egyfelől azt a területet jelenti, melyet 1 ekével 1 év leforgása alatt meg lehetett művelni, másfelől azt a földdarabot, melyet 1 ember 1 nap leforgása alatt megművelhetett. Eredetileg a hide, vagyis a Hufe egységének felelt meg. Angliában 1 carucatum, mely 1 ekefogó 1 évi munkáját jelentette, és kb. 120 holdat tett ki, északon 8 bovatesre, vagyis ökrörjárásra, délen pedig 4 virgate-re osztották fel. Ez az osztódás a nép növekedése és a családok elkülönülése folytán állott elő, a régi eké föld felosztásából, de továbbra is megmaradt a régi hide az egység (Vinogradoff, P. 1905. 42.), az egyes részek nagysága, a szerint, hogy hány család között oszlott meg, területenként változott. De függött a természeti adottságoktól

got is hozzávesszük, a határból tényleg 100–150 hold kapcsolódhatott, ami a 13. században helyenként már 2 kötélnyi jognak, azaz 2 család részesedésének felelt meg. A természeti adottságoktól és az ekefogat nagyságától függően azonban egészen különböző nagyságú területet foglalhatott magába. Ahol a 14. században az 1 ekefogatnak megfelelő részesedési arány még fennállott,¹⁴ szintén kb. 50–70 holdat számítanak 1 telekre. Ezt bizonyítja a pozsonyi káptalannak egy 1367-ből származó iktató jelentése, mely szerint az óbudai apácák Pozsony megyei Egyházasmagyar nevű birtokán egy-egy laneuschhoz 48 hold szántóföld tartozik. A földközösség meglétét mutatja, hogy a szántóföldeket határjelekkel nem lehet elkülöníteni, mert más nemesek földjeivel együtt vannak.¹⁵ Ez az arány más falvakkal kapcsolatban is gyakran előjön, nem csak földközösségi birtoklásoknál, hanem olyan esetekben is, mikor a laneus már az állandó parasztbirtok egységét takarja. Az 1 ekényi szántóföldre a 13. században azonban rendszeren már nem 2 házhely jutott, melyből egyre 60 hold esett – amiből évenként legfeljebb 30 hold kerülhetett kiosztásra –, hanem rendszeren 3–4 házhely jutott, amiből 1-1 család legfeljebb 30-40 hold szántóföldet használhatott, s ebből az évenként kiosztásra kerülő földet nem szabad 20 holdnál többre becsülnünk.¹⁶ A parasztság alacsonyabb kategóriá-

és az ekefogat minőségétől is. Igen tanulságosan mutatkozik meg ez már a koraközépkorban Franciaország egyes részein is. Míg Saint-Germain des Pres-ben egy parasztgazdaság művelési képessége 10 hektárt tett ki, Saint-Bertin-ben 20 hektárt (Lot F. 1924. 56.) Bourgogne-ban pedig 1 hoba plena 30-40 holdat ölelt fel (Grand R. 1950. 79.), de csak a terra aratoria-t foglalta magában az egyéni külső tartozékok nélkül.

¹⁴ 1367: (Pozsony). Az óbudai apácák laneusaihoz 40 hold szántó tartozik, (Dl. 6458); 1367: (Pozsony) Egyházasmagyar birtokon az óbudai apácáknak 4 drb. laneusuk van, (Dl. 5605); 1362: Keselyűkő (Nyitra m.) várhoz tartozott 2 aratrumnyi királyi föld, 5 „mansiones seu curias in se continens”, a számítások szerint mansionként 48 hold földet foglalt magában (Sándor-Meternich cs.lt. B. f. Nr. 1.); 1367: Mon birtokon (Bihar) „locus curiae seu sessio” kijelölése 4 ekealja földdel együtt 10 „sessio seu locus mansionis” számúra, tehát mindegyikhez szintén 48 hold föld tartozott. (Vay cs.lt. 418); 1387: a veszprémvölgyi apácák szigetfői birtokán egy sessiohoz 70 hold szántó tartozik (Dl. 6868) Belényesy M. 1955. 80.)

¹⁵ „Quia terre arabiles dictorum laneorum et universe utilitates eorumdem cum terris aliorum nobilium insimul coniugebantur, ideo eosdem signis metalibus ad aliorum iuribus sequestrare et distinguere non valuisset” (Dl. 5605) Székely Gy. 1953. 95.

¹⁶ A 13. században fejlett gazdasági rendszert mutató Dunántúlon pl. a pannonhalmi apát-ság egyes népeinél ez az arány igen különböző: 1240: Megyeren 10 mansio lovasjobbágyot említenek, és „terra ad 5 aratra” van, tehát 2 emberre jut 1 ekényi föld, amiből egy család, ha a parlagot is beszámítjuk, 60 holdat birtokolt a közös földekből. Predium Méhesben 12 mansio jobbágy és „terra ad 4 aratra” van, itt 3 emberre jut 1 ekényi föld, azaz családonként 40 hold. (Pannonhalmi Szent Benedek Rend Története. I. 782-84.) 1237: a Bodrog megyei Kanizsán 9 halász él. A halászok közösen használják a Dunát, a nádast, a cserjést és a Csente-falubeliekkel 7 ekényi földet. Ezenkívül mindegyik telekhez 25 hold szántóföld tartozik. (Györffy Gy. 1963. 712.) Körülbelül ezzel az aránnyal mutatkozik egyformának az angolszász korban egy család által használt föld mennyisége.

ira azonban még ennél is kisebb föld esett. Előfordulhat, hogy 5–10 servus használta ugyanazt az egy ekényi földet, amiből egyre nemigen juthatott 12–24 holdnál több.¹⁷ Ezt a helyenkénti csekélyebb terjedelmet azonban nem lehet csupán a lakosság növekedésével és az 1 családra jutó szántóföld csökkenésével magyarázni, hanem valószínűleg úgy jöhetett létre, hogy az átlagban 20–30, helyenként pedig 50 hold körüli nagyobb részesedés mellett kellett már ekkortájt is egy alacsonyabbnak is lennie, ami valószínűleg jobban megfelelt a kis igaerejű és így minden bizonnyal kisebb művelési képességgel is rendelkező szolgacsalád gazdasági keretének. Ez a változó részesedés külföldön is megtalálható e korban.¹⁸ Ahol a 14. század elején még bomlatlan földközösségi állapotokkal találkozunk például Zala megyében, szintén csak 18 darab szántóföld jár egy egész fundus után a közös földekből.¹⁹ Megerősíti ezt egy ugyancsak innen származó másik, hasonló korú adat is, mely a Récse birtokhoz tartozó 112 hold szántó terjedelmét 1338-ban még mindig úgy határozza meg, mint ami kb. 6 mansiora elegendő – egy telekre tehát ugyancsak 18 holdat számítva.²⁰ Ez a nagyság kis ingadozásokkal a Dunántúlon másutt is általános.²¹ Nagyjából hasonló részesedést mutat 1336-ban Franklo, más néven Sarud Sopron megyei birtokon egy sessiohoz tartozó szántóföld 32 holdas

Seebohm szerint a hide már a Domesday-Book szerint 4 virgate-ra oszlik, mindegyik virgate 30 holdat foglal magában, de 240 acres földek is vannak, mely esetben 6 virgate-ra oszlik a régi ekeföld, mely esetben 1 család 40 holdat használ. Helyenként pedig 125 acres földek vannak, 5 virgate-val, vagyis családonként 25 acre-val. Tehát aszerint, hogy a régi hide-ben lévő acres száma mennyi, változnak a virgate viszonyai is. (Seebohm F. 1883. 36.) De talajviszonyoktól is függ. Egy tate, vagyis mansus Írországban 30-60 acet foglalt magában, Dél-Walesben 78 erw-t, Észak-Walesben már csak 4-5 erw-t, az irtás és erdő nélkül. (Seebohm, F. 1883. 119.)

¹⁷ 1240: Predium Ásványtón 15 mansio servus és „terra ad 3 aratra” van minden 5 emberre jut egy eke-föld, ebből 1 családra 24 hold; Elcsen 20 mansio servus és „terra ad 2 aratra”, tehát minden 10 emberre jut 1 eke-föld, amiből egy családra 12 hold esik. (A Pannonhalmi Szent Benedek Rend Története, I. 782, 787.) Tekintve, hogy a mennyiség a falu határából a parlagot is magában foglalta, az egy-egy családra évenként kiosztásra kerülő föld a 10 holdat nemigen haladhatta meg. Egyezik ezzel a következő adat: 1309-ben Szőlősi Dénes a veszprémi egyházra hagyja Szőlős birtokon egy servusát, feleségével, ad neki 10 hold földet és 1 hold szőlőt. (Veszprémi Regeszták, 32.)

¹⁸ Angliában egy „carucate-t” vagy „sullungot”, mely 1 ekefogat 1 évi munkáját jelentette, Észak-Angliában 8 bovatesre vagy ökörjárásra, délen 4 virgaterre osztották fel. Ez azt jelentette, hogy északon minden földközösségi tag a közös földből egy alkalomra 15 holdat kapott, ha ellenben 2 ökörrrel rendelkezett, 30 holdat. Délen ugyancsak minden 2 ökrös gazda 30 holdat, ha ellenben 1 ökre volt, akkor csak a felét kapta. Ha nem volt ökre, csak 5 acet kapott. (Curven, E. C. 1946. 72.)

¹⁹ 1336: 4 „integros fundos pro hospitibus locis sessionalibus cum 75 terris arabilibus” (Zalai O. I. 327.)

²⁰ Dl. 3118-3119. Belényesy M. 1955. 81.

²¹ Felkeszi (Zala m.) birtokon egy részirtok állománya: 6 kúria, 95 hold szántófölddel, egyre tehát kb. 16 holdat számíthatunk (Zalai O. I. 367.)

nagysága.²² S körülbelül ezzel azonos a Somogyból²³ és Nyitrából ismeretes 40 holdas szántó-tartozék,²⁴ és a Szepes megyében felbukkanó 30 holdas kúria-járulék.²⁵ Ezek a különbségek az egyes falvak viszonylatában többnyire vidékenként állottak elő.

A birtok-kategóriák nagysága a földközösségi részesedésnél és az állandó parasztbirtoknál körülbelül egyforma, ami valószínűleg azzal függ össze, hogy a föld állandó kiosztása alkalmával minden egyes szesszió annyit kapott a földből, mint amennyi korábban sorshúzással is megillette. A 14. század második felétől kezdve azonban úgy látszik, hogy helyenként már a telkek osztódása is megindult, ami a szántóföldek részesedési arányában is változást von maga után. Nyitrában például a fent említett 40 holdas telektartozék mellett annak fele, vagyis 20 hold is szerepel.²⁶ Megerősíti ezt egy 1351-es Pozsony megyei adat is, amely a lakótelekhez, mint külső tartozékot 12 hold szántóföldet említ,²⁷ ami e vidéken szokásos 20 holdas teleknek megközelítőleg a felével egyezik, s megfelel ennek a Veszprém és Zala megyében többfelé is megtalálható 12 holdas résztelek is,²⁸ mely a 20 holdas szántóföldnek itt is kb. a felével egyezhet.

A szántóföldek felaprózódásának ez az eléggé előrehaladott folyamata, különösen a szőlővidékeken, a Dunántúlon főként Zala és Veszprém megyékben, a Felvidéken pedig Sopron, Pozsony és Nyitra megyékben öltött nagyobb méreteket.²⁹ A telek bomlása azonban úgy látszik, hogy már a 14. században sem áll meg a féltelkenél, hanem túlmegegyen. Megerősíti ezt egy 1357-es Pozsony megyei adat, mely a lakótelekhez mint külső tartozékot 18 hold szántót és a gyümölcsfák negyed részét sorolja fel,³⁰ mely a helyenként még fennálló 70 holdas egész teleknek kb. a negyedének felel meg. De tekintve, hogy egyes vidékeken gyakran előjön ekortajt egy sokkal alacsonyabb részesedési kategória is, 1342-ben egy érseki job-

²² Dl. 5088. Belényesy M. 1955. 81.

²³ 1338: (Somogy m.) Jobbágy kezén 40 hold szántó. (Dl. 3172.)

²⁴ 1382: (Nyitra m.) Egy telek tartozékában 40 hold szántó. (O. L. Bossányi cs. lt. Nr. 101.)

²⁵ 1399: A szepesi káptalan előtt Himfalu-i Dessewffy Tamás elcseréli primfalvai szerzett birtokrészét: 1 kúriát, 30 hold szántófölddel és tartozékaival (O. L. Görgey, cs. lt.) Belényesy M. 1955. 81.

²⁶ 1320: Egy telek tartozéka 20 hold szántó (O. L. Ocskay cs. lt.); 1405: Galánfalva (Nyitra m.) egy jobbágytelek tartozékában 20 hold föld, rét és erdő. (Zsigmond-kori O. I. 524.)

²⁷ 1351: (Pozsony m.) 12 hold szántó „cum loco sessionalis” (Pozsonyi kpt. O. L. C. 14. f. 17. No. 41.)

²⁸ 1355: Keszi birtokon (Veszprém) egy telekhez 12 hold tartozik, (Veszprémi kpt. Magán lt. Gyulakeszi 10.); 1374: Magyarrokolyán (Zala m.) egy telekhez 12 hold és egyéb tartozékok (Dl. 6223.)

²⁹ Lásd a 26-27. jegyzeteket, és 1342: Stimphenprunban feudum vagy laneum 12 hold szántóval (Dl. 3741.)

³⁰ Locus sessionalis „cum ortibus olerum et frugum cum quarti parte arborum fructiferorum” és 18 hold szántó (Pozsonyi kpt. O. L. C. 14. f. 12. Me. 3.)

bágnak mindössze 9 hold szántó föld tartozik sessiojához,³¹ 1352-ben pedig olyan félkúriát említenek, melyhez csupán 5 hold szántó föld tartozik,³² ami azt mutatja, hogy itt már kezdetben sokkal alacsonyabb részesedésnek kellett lennie. A kisebb szántóbirtok hátrányait számos körülmény, a nagycsaláddal szemben a kis család csekélyebb létszáma, némely vidéken a szőlő birtoklása, vagy nagyobb községi erdő s ezzel együtt járó irtási lehetőség nagyjából még ellensúlyozta.

A szántóföldeknek ez a szűkebb terjedelme különösen irtásközségeknel látszik egészen gyakorinak. Ezt itt részben az irtás nagyobb munkaigénye, részben a szántóföldek többnyire megszakítás nélküli használata magyarázza. Ahhoz ugyanis, hogy erdei irtásföldet rendszeres talajváltással művelni lehessen, az egy alkalmi szántó föld-szükségletet jóval meghaladó mennyiséget kellene egyszerre az erdőtől megtisztítani. Ami megmutatkozik abból is, hogy azokon az irtásos vidékeken, ahol a 14. század elején már az állandó parasztbirtok rendszere fejlődött ki, csak nagyon kis területek számítanak egy belsőséghez az állandó művelés alatt lévő szántóból. Például a Bars megyei Baracsán egy rész birtokon 1330-ban úgy osztóznak meg, hogy a kérdéses részletekhez 60 hold tartozik, melyből egyre 15 hold szántó föld jut.³³ Nagyjából egyezik ezzel egy Pozsony megyei adat, mely egy jobbágytelekhez mindössze 18 hold szántó földet említett, és még külön káposztás- és gabonáskerteket.³⁴ Nyitrában szintén 20 hold szántó föld és annyi irtás jut egy-egy telekhez, amennyi megművelhető.³⁵ Egyezik ezzel a kőrösmegyeri adat is, mely Otnya és Orbona birtokot 1367-ben úgy határozza meg, mint amelyben 12 jobbágy él, de úgy számítják, hogy a föld elegendő 120 jobbágyra, ha jobbágyonként 20 holdat számítanak.³⁶ Streza és Plavnica birtokon 57 jobbágy van és 6 pusztatelek, de úgy mondják, hogy irtás útján, és egy jobbágyra szintén 20 hold szántót számítva, a létszám 100 jobbágyra egészíthető ki.³⁷

Kishatárú erdős, hegyes országrészekén, ahol a szántóterület nemigen léphette túl a völgyeket és egészen enyhe lejtésű dombokat, szintén megmutatkozik ez a folyamat. Pl. ez tűnik ki abból a Szepes megyéből származó adatból is, mely 1352-ben rögzíti Mátyásfalvi Miklós fainak birtokátadását, melynek során eladnak egy fél kúriát, a hozzá tartozó 5 hold földdel együtt.³⁸ Minthogy nemesi kúriáról van szó, a jobbágy telke után még ennél is kisebb részesedés gyanúsítható. De ismere-

³¹ Pozsonyi kpt. O. L. C. 14. f. 17. No. 25.

³² 1352: Anjou O. V. 586.

³³ Györfly Gy. 1963. 428.

³⁴ 1357: Pozsonyi kpt. 14. f. 12. No. 3.

³⁵ 1360: (O. L. Ocskay cs. lt.)

³⁶ Dl. 5517.

³⁷ Dl. 5517. Ez a nagyság irtásos vidéken még másfelé is megvan. 1320: Csatár (Baranya m.) 1 telek 20 hold szántóval és halastóval (Györfly Gy. 1963. 293.); 1382: Szentkirály (Hunyad m.) jobbágytelek 20 hold szántóval és 3 hold réttel. (Dl. 29438.)

³⁸ Anjou V. 586.

tesek itt ennél sokkal nagyobb kiterjedésű szántóföldek is. Például 1399-ben ugyancsak a Szepességben, egy kúria tartozékában már 30 hold szántóföldről vehetünk tudomást.³⁹ Az irtásföldeknek a belső telek nagyságától független kiterjedése erdős területeken teljesen megszokott jelenség. Például 1469-ben Netzpál Balázs egy öreg családi szolgát úgy ajándékoz meg egy kúriával a Turóc megyei Necpálon, melyben eddig is lakott, a hozzátartozó integer sessio földdel, melyet, ha az új irtásokból nem futná, kiegészít a magáéból egy ekényire.⁴⁰ Az adat is jól tükrözi, hogy itt nem telekaprózódás, nem kisebb részekre való osztódás ment végbe, amint ezt az ország nem erdős vidékein megfigyelhettük, hanem helyenként éppen ellenkezőleg, a telekföldek fokozatos lassú felhalmozódása, gyarapodása, az irtás-telek integrálódása következik be.⁴¹

Ezek a területi eltérések a 14. század végére tehát már meglehetősen vegyes gazdasági képet nyújtottak a jobbágyágról. Bár a lakosság szaporodásával és a telek osztódásával a részesedési arány is romlik, a földművelés rendszerének a 14. század folyamán bekövetkező változása, az ország egyes részein talajváltás extenzív formájának és az osztóföldközösségnek a felszámolása, helyenként pedig a nyomásos rendszer kialakulása, a parasztság művelés alatt álló szántóföldjének összezsugorodását – legalábbis gazdasági hatásában – e korban még erősen csökkenti. Az egy jobbágy családra eső földmennyiség tekintélyes része korábban ugyanis állandóan parlagon hevert s csak kis hányadát osztották ki művelés céljából. A 13. században a falu közös földjeiből egy telekre átlagosan jutó 40–60 hold szántóföldnek legfeljebb a fele - tehát 20–30 hold - volt évről évre bevetve, a többi parlagon hevert. A szilárd telekegység kialakulásával tehát voltaképpen továbbra is az addig művelt résznek váltak a parasztok állandó birtokosaivá. Így a szántóföldön való földközösség megszűnése, bár jogaiban erősen, de gazdasági hatásában – legalább is a 14. század elején – még csak kevésé érintette a parasztságot. A közös haszonvételek, az erdőirtás joga, legelőhasználat ugyanis továbbra is megillette. Sőt, hogy a földesúr az addig parlagon heverő cserjés vagy alig jövedelmező erdő irtására kedvet adjon, az első évekre, mikor az újonnan irtott föld még teljes értékű termést nem adott, dézsmamentességet engedélyezett, vagy legfeljebb valamilyen csekély szolgáltatáshoz kötötte azt.⁴² Föld volt bőven, s a földesúr örült, ha a job-

³⁹ Lásd a 24. jegyzetet.

⁴⁰ Dl. 63229. Justh cs. lt. Adattár. P. J.

⁴¹ Például a Murányi uradalom területén a telek azonos kategóriái a 17. században már teljesen különböző nagyságú szántóföldeket zár magába. Így az ¼ telekhez 5-8-10-14-24 hold szántóföld tartozik, az 1/8-hoz 7-10-12-16 hold, az 1/16 telekhez 8 hold; ugyanakkor a ½ telekhez is csak 12-20 hold. Mindezt nem lehet a telekosztódással magyarázni, hanem inkább az irtás-telek integrálódására kell belőle következtetnünk. (Maksay F. 1959. 322-374.)

⁴² Az újratelepítések és irtások esetében járó adókedvezményre lásd a 14. századból (Fügedi E. 1953. 213-224.)

bágy saját kezdeményezéséből az úr szempontjából is jövedelmező irtványt alapított az addig hasznavehetetlen cserjésből.

A részesedési arányoknak a további romlását tükrözi, hogy míg a 13. században, de részben még a 14. században is egy ekeföldre mindössze 2–3 telek esett, s ezek területe 30–40 hold között mozgott, a parasztság felső rétegénél pedig elérte az 50–70 holdat is, a 15. századra azonban a szántóföldek már annyira megfogyatkoznak, hogy ekkor már legfeljebb 20–30 holdat és néhány kaszás-rétet mondhatott magáénak a parasztság legfelsőbb rétege is. De nemcsak az egy családra jutó telekhányad csökkent, hanem a lakosság növekedése folytán helyenként már az egy telekre jutó holdak száma is erősen megcsappant.

A telekállományba tartozó szántóföldek mennyisége földbőségűtől és a faluhátár nagyságától függően is, vidékenként más-más átlagot mutat. Így például a frissen települt községeknél és a földbő Alföldön – Pest és Bodrog megye egyes részein – még a 15. században sem ritka a 60 holdas integer sessio.⁴³ Míg a Dunántúl erdős és szántóföldül csak fáradtságos irtás útján kínálkozó régi településű részein már mindössze 20–30 holdat és néhány kaszásrétet figyelhetünk meg egy teljes telek állományában is. Például a Vas megyei Telekesen 3 egész jobbágytelket úgy értékelnek fel, amelyhez 100 hold szántóföld, 40 hold rét és 130 hold erdő tartozik.⁴⁴ Egyre tehát megközelítőleg 30 holdat lehet számítani. De megfigyelhetők itt ennél kisebb telkek is. Például 1467-ben a Zala megyei Szentmiklóson zálogba adnak 3 épület nélküli jobbágytelket, tartozik hozzájuk 43 hold föld és kaszáló, mely a kert végében fekszik⁴⁵ – egyre tehát kb. 14 hold juthatott. 1424-ben pedig a Vas megyében fekvő Kőbölkúton⁴⁶ adnak el egy telket, ehhez 6 1/2 szántóföld tartozik, melyből kettő a telek végében, 4 pedig a külső határban fekszik. A 20–30 holdas egész telket alapul véve,⁴⁷ a 14 holdas résztelek megközelítőleg a harmad, vagy félteleknek felelhetett meg,⁴⁸ míg az 5–6 holdas szántó parcellában már inkább a negyedtelek gyanítható.⁴⁹

⁴³ 1462: A Bicskei család megegyezést köt egy Pest megyei birtokára és ebben átenged 2 jobbágytelket 100 hold szántófölddel, erdővel, kaszálóval, 1 tóval, az ebben való itatás és a közös legelőn való legeltetési joggal. (Dl. 7291. Adattár. P. J.); 1457: a Bodrog megyei Szentlászló birtokon fekvő teljes jobbágytelekhez kert, 60 hold szántóföld, kaszáló és rét tartozik. (Dl. 15135. Adattár P. J.).

⁴⁴ (Dl. 14261. Adattár. P. J.)

⁴⁵ (Dl. 49457. Orsich cs. lt. Adattár. F. N. A.)

⁴⁶ 1424: Festetich cs. lt. 1382 (Zala m.) adattár P. J.

⁴⁷ 1461: Hernádmesterin (Vas m.) 2 jobbágytelek elzálogosítása 60 hold szántófölddel és 12 kaszásréttel. (Dl. 48905. Adattár P. J.); 1481: Charmazkhelkeden (Somogy m.) elzalogosítanak egy lakatlan jobbágytelket, 32 hold 12 darabban fekvő földdel (Dl. 45898. Adattár O. A.)

⁴⁸ Lásd a 44. jegyzetet, és 1494: 1 telek elzalogosítása Nagymesteriben (Vas m.) 14 hold szántóval, mely 7 helyen fekszik és 2 kaszásréttel (Dl. 20173. Adattár P. J.)

⁴⁹ 1512: Csákány birtokon (Vas m.) lefoglalnak 2 jobbágytelket, egyik népes, a másik pusz-

A teleknagyságok csökkenése nemcsak az állandó parasztbirtok dunántúli területén figyelhető meg, hanem az ország keleti részein is megszokott jelenség a földközösség kapcsán. Például 1423-ban sor kerül egy Kraszna megyei részirtok elzálogosítására, ebben a birtokos megtart magának egy nemesi kúriát, 24 hold szántófölddel, melyet évenként szokott választani, a jobbágyokat is megillető nyílföldek közül és 16 kaszás-réteget.⁵⁰ Egyezik ezzel a mennyiséggel az a másik adat is, amely 1526-ban Bihar megyéből rögzít egy birtokcserét. Ebben két olyan jobbágytelekről van szó, melyek mindegyikéhez nyomásonként 25–25 hold szántóföld tartozik, továbbá kaszálórétek és erdők.⁵¹ A telek továbbosztódását jelzi, hogy a 24–25 holdas egész telek mellett e vidéken is feltűnik a résztelek - kb. 12–15 holdnyi terjedelemben,⁵² – mely a 24 holdas egész telek felének felelhetett meg. Az egész és fél telek mellett megtalálható egy 8 holdas résztelek is,⁵³ mely a 24 holdat alapul véve kb. a harmadteleknek felelhetett meg.

A szántóföldeknek ebből a csökkenő terjedelméből persze nem szabad kizárólag csak a telekosztódásra következtetnünk. A Dunántúlon pl. ahol a parasztság differenciálódása az országos mértéket jóval meghaladja, a 10–15 holdas féltelek mellett⁵⁴ nem ritka egy sokkal kisebb terjedelmű résztelek is, melynek szántóföldje helyenként még az 5 holdat is alig éri el.⁵⁵ Érdekesen tűnik elénk ez a folyamat

ta, valamint 1 nemesi telket, ehhez 15 hold, a jobbágytelekhez pedig 5 hold szántóföld tartozik (Dl. 58265. Békássy cs. lt., Adattár F. N. A.)

⁵⁰ 1423: „necnon viginti quatuor iugeribus terrarum arabilium inter terras prescriptarum portionum possessionarium singulis annis, ubi idem ... sibi eligere vellet”. (Dl. 29037. Adattár P. J.)

⁵¹ 1526: Semjén: 2 pusztateleket és 1 jobbágyteleket elcserélése a sessiók minden tartozékával „videlicet in singulis diverticulis et calcaturis viginti quinque iugera terrarum arabilium” rétekekkel és erdőkkel együtt (Dl. 73371. Mérey cs. lt. Adattár. O. A.)

⁵² 1429: Muszta faluban (Ung m.) elzálogosítanak 2 jobbágytelket, 30 hold „in tribus calcaturis vulgariter Nomas dictis” földdel és réttel együtt. 1 telekhez tehát 15 hold szántóföld tartozik (Dl. 32144. Adattár O. A.); 1457: Elzálogosítanak egy kisparaszti birtokrészt, kivéve a telket, ahol lakik s ennek falu felőli szomszédját, „singulis duodecem iugeribus terrarum arabilium in singulis calcaturis eiusdem possessionalis adjacentibus”. (Dl. 55606. Kállay cs. lt. Adattár. F. N. A.)

⁵³ 1423: Darócfaluban (Bereg m.) eladnak egy részirtokot, mely két pusztatelekből áll, „cum sedecim iugeribus terre arabilibus usualibus in tribus calcaturis ... ac duobus pratis seu fenilibus (Zichy O. VIII. 110.)

⁵⁴ 1486: Ajkai Benedek egy lakatlan jobbágytelkét elzálogosítja, melyhez 10 hold tartozik 5 helyen (Dl. 66.326.); 1499: Mersén és Fejérvizen (Tolna m.) 2 puszta jobbágytelek elzálogosítása, „ac presertim viginti iugera terrarum arabilium” és 1 „fenetum” a közeli szigeten (Dl. 83102. Adattár. O. A.)

⁵⁵ 1492: A Nádasdyak sárvár-kapuvári uradalmának urbáriumában Bogyoszló, Sopron, birtokkal kapcsolatban olvassuk, „Item in vere usque ad septem iugera quinque araverint, habent solvere denarios wiennenses 20, sin autem non, nihil solvent.” A szöveg további részében: „Item habent terras arabiles ad rationem dominorum, que vocatur Warfeulde, quincunque ex eis araverint et quelibet iugera solvent cubulum unum”. (Dl.

pl. a Nádasdyak Sárvárhoz, Kapuvárhoz tartozó birtokain fekvő Bogyoszlóban: az 1492-es urbárium a jobbágyok egész és féltelkeit tünteti fel. A telekállományba tartozó szántóföldek csekély terjedelmét tükrözi, hogy a felső határt azok a parasztok jelentik, akik 7 holdig szántanak; ezek minden tavasszal 20 dénárt tartoznak cenzus fejében fizetni, megkülönböztetésül azoktól a jobbágyoktól, akiknek szántóföldjük egyáltalán nincsen, nem fizetnek semmit. A telekállományba tartozó szántóföldeknek ezt a csekélyebb terjedelmét itt valószínűleg azok a bérelt földek egészítették ki esetenként, melyet a parasztok az ún. várföldekből használtak holdanként 1 köből bérlet fejében. E bérletből valószínűleg azok a parasztok is részesedtek, akik telki birtoklás formájában szántófölddel már egyáltalán nem rendelkeztek a kérdéses időben. A telekállományba tartozó szántóföldeknek bérlet formájában való kiegészítése Nyugat-Dunántúlnak azon a részén, ahol a kérdéses birtoktest is feküdt, a 15. században még más esetben is igen elterjedt lehetett, figyelembe véve a bérletrendszer itteni igen kiterjedt voltát is. A telkeknek ez a csekély terjedelme különösen Vas, Zala és Somogy irtásos falvaiban jön elő igen gyakran. Ez tűnik ki pl. abból a 15. századi összeírásból, amely Somogy és Zala néhány falvában tünteti fel a jobbágyok által használt földeket.⁵⁶ Ebből kitűnik, hogy irtáskertjeik terjedelme többnyire 5–10 hold között mozgott, s csak egészen kevés esetben haladta meg a 10 holdat. E szántóföldeket még irtásrétek egészítik ki, többnyire szintén 1–2 holdas terjedelemben. Az, hogy a telek tartozékaként csupán a kerteket írták össze, arra mutat, hogy a falvakban a szántóföldi termelés súlya kizárólag ezeken nyugodott. Kis terjedelmükből, és abból, hogy az egész földmennyiséget egyszerre nem vethették, hanem egy részüket időről időre parlagon kellett pihentetni, arra gondolhatunk, hogy e kertek csak nagyon szűkösen teremhették meg a mindennapi szükségletet. A szántóföldeknek ez a csekélyebb terjedelme kishatárú erdős réteken – mint vizsgált falvainkban is – aligha volna magyarázható pusztán a telkek osztódásával. Sokkal inkább az irtásra szoruló határ nagyságával lehet kapcsolatos. Ez tűnik ki például abból a panaszról is, melyet a zselizi parasztok juttatnak el urukhoz az adóteher elengedése végett, s melyben már a 15. század elején szántóföldjeik csekély terjedelmére hivatkoztak, s azt panaszolják,⁵⁷ hogy csekély földjeik miatt alig tudnak megélni.

36992. Adattár. P. J.)

⁵⁶ Jobbágyporciók összeírása a 15. században. Ebben Felsőpacsádon a jobbágyok által használt kertek terjedelme mindössze 5 és 14 hold között volt, és külön kiskertek $\frac{1}{2}$ -1 $\frac{1}{2}$ holdas terjedelemben, rét 1-4 hold között. Sármelléken a kertek nagysága csupán 2-9 hold között mozgott, kiskert $\frac{1}{2}$ -1 hold között. Alsópacsádon a kertek 1 $\frac{1}{2}$ -6 hold között, kiskert 1 holdas terjedelemben, rét 2-3 hold között. Bakházán a kertek nagysága 1-7 hold között, a rétek 1-4 hold közötti nagyságban voltak. (Dl. 62159. Kisfalusy cs. lt. Adattár. O. A.)

⁵⁷ 1427: „Quia terras arabiles et prata habemus valde paucas” (Zichy, O. XII. 123.)

Kis terjedelmű szántóföldjeikre panaszkodnak a parasztok valamivel később a Duna és a Tisza árvíz járta falvaiban is.⁵⁸

Ezek a helyi különbségek a föld jobb minőségéből, esetleg a fejlettebb művelési rendszerből vagy egyéb művelési ágak túlsúlyából is adódhattak.

A földművelés intenzívebb rendszerével és a befektetett munka nagyobb termelékenységével lehet kapcsolatos, hogy a háromnyomásos rendszer keleti területén már a 14. században jóval kevesebb szántóföldet szoktak egy telekhez számítani, mint ott, ahol még kevésbé intenzív parlagrendszer szerint használják a határt. Például a Zemplén megyei Nagymihályban 1358-ban egy nemesi kúria tartozékában is már 24 hold jut csupán,⁵⁹ mikor az egész telek helyenként még eléri a 60 holdat is.⁶⁰ Ezt a szűkebb terjedelmet itt részben a távolabbi irtások kertjei, részben pedig a telekkel érintkező belső szántóföldek még bizonyos mértékben növelték. Itt még a 15. században is gyakori a 8–12–15 holdas telek, melynek csupán 2/3-át vetették felváltva őszi és tavaszi gabonával, a fennmaradt 1/3 pedig ugarban pihenve gyűjtötte az erőt a következő év őszi gabonavetésére.

A szántóföldeknek ez az alacsonyabb kategóriája a permanens használatú háromnyomásos rendszer déli területén is megfigyelhető. Például Varasd megyében már 1453-ban egy egész telekhez is mindössze 16 hold szántóföld jut, melyet itt is irtások egészítettek ki.⁶¹ Ebből évenként megközelítőleg 10 hold állhatott művelés alatt, 5 pedig ugaron pihenhetett. Minthogy a kérdéses urbárium a 16 holdat magában foglaló egész telek mellett feltünteti az 1/2 és 1/4 telket is, arra utal, hogy voltak olyan gazdaságok, melyek már alig 6 holdat, vagy még annál is kevesebbet vehettek egyszerre. A szántóföldnek ez a csekély terjedelme is azt mutatja, hogy az egész telekre jutó 16 hold szántóföldet, mely a Dunántúl északi részén 1/2 telek átlagos nagyságának felel meg, nem lehet pusztán a telekosztódás következményének betudni, hanem valószínűleg a természeti viszonyokkal és a falvak kisebb háttarával is kapcsolatos lehet.

⁵⁸ 1574: Vereknye (Pozsonyi uradalom): „Quis tamen nullas terras arabiles habent, prata tamen eo tempore qui danubii inundationes non grassantur, habent praecipui eorum ad viginti calcaturas” (Maksay 1955. 180.) A váci püspökség 1578-as urbáriumában Kisalpár faluval kapcsolatban szerepel „Manent non fere ad ripam Tibisci Terras arabiles adeo paucas habent et quas habent, illas inutiles” Verőce falunál hasonlóan azt találjuk, hogy „penes Danubii habitant et fere in litore Danubii terras prata et silvas paucas habitant”. (Maksay F. 1959. 643.)

⁵⁹ Zichy O. IV., 18. (Belényesy M. 1955. 82.)

⁶⁰ Lásd a 42. jegyzetet.

⁶¹ 1453: A Rahowza várához (Varasd) tartozó falvak kötelezettségei Újlaki Miklós erdélyi vajda és macsóí bán akképpen szabályozta, hogy „de quolibet integro fundo curie sedecim jugera terrarum habente” minden évben 2 forintot, a 1/2 telektől 1 forintot, a 1/4-től pedig fél forintot adjanak. (Esztergomi káptalan, Országos Levéltár, Capsa 1. fasc. 4. No. 21. Adattár. Z. M.)

Ha a mezőgazdaságilag hasznosítható területet nézzük, hasonló folyamatot észlelhetünk az északnyugati Felvidék szűkebb határú falvaiban is. Például Turóc megye erdős-hegyes községeiben, ahol a szántóterület nemigen léphette túl a völgyeket, már 1439-ben mindössze 3 hold háromnyomásosan használt szántóföld képezi egy nemesi kúria birtokát is.⁶² Tehát míg a termékenyebb faluhatárokból nyomásonként 4-6, esetleg 8 hold szántóföld is jut minden gazdasághoz, addig a magasabban fekvő felvidéki falvakban már mindössze 1-2 hold, vagy éppen semmi.⁶³ Ami kapcsolatos lehet azzal is, hogy a Felvidék lakossága szűkebb határú és sűrűn települt apró falvakban élt. A rossz minőségű és csekély terjedelmű hegyi talaj mezőgazdasági kihasználását a mostoha éghajlat is korlátozta, így a jobbágytelek szántóföldnagysága is szükségképpen alatta maradt az ország déli részén megfigyelhető magasabb átlagnak.

E fenti példák egyben jól bizonyítják, hogy a szántóföldek fogyásában nem szabad kizárólag a parasztgazdaság elnyomódásának jelét keresnünk, hanem a föld termékenysége és a földművelés rendszere mellett, szinte vidékenként más-más mértékben módosítja azt a faluhatárok nagysága és a lakosság száma. Jó példa erre Észak-Dunántúl, melyet a 14. században a falvak szűk határa és a lakosság viszonylag nagy száma jellemez. A féltelkes jobbágyok mellett, a negyedtelkesek és zsellérek is jóval nagyobb számmal éltek itt, mint másutt, ami a szántóföldek változatos terjedelméből is kitűnik. Ellentétben Erdéllyel és a keleti országrészekkel, melyet a mostohább természeti adottságok folytán inkább a tágabb faluhatárok és kisebb népsűrűség jellemez.⁶⁴ A föld bőségére vet fényt, hogy a földközösség osztásos formája itt még a 15. században is élő intézmény – ellentétben a Dunántúllal itt a parasztság bomlása is jóval alul maradt az átlagos mértéken. Az egész- és féltelkes jobbágyok mellett itt sokkal kevesebb negyedtelkes vagy teljesen földtelen zsellér él, mint a Száván túl, vagy az északnyugati szőlővidéken. Másképp áll a helyzet az Alfölddel. Itt a falvak feltűnően tág határát s a ritkás falutelepülést nem lehet kizárólag a természeti viszonyok mostohaságával magyarázni, mint Erdélyben, hanem sokkal inkább a termelés nagyobb külteljességével és az állattenyésztésnek a földművelésnél sokkal nagyobb szerepével lehet kapcsolatos. Ez adja a magyarázatát, hogy míg Nyugat-Dunántúl már a 15. században egy „integer session” is mind-

⁶² 1439: Nad Rakowczy Lőrinc fia elzálogosítja „tria jugera terre arabilis de tribus campis suorum agrorum portionis sue possessionarie in eadem Nad-Rakowcz cum fenetis suis”. (Dl. 73069 Rakoszy cs. lt. Adattár. O. A.)

⁶³ Ezt az arányt mutatja valamivel későbből a következő adat: Míg Helmeceken (Zemplén m.) 1567-ben minden jobbágytelekhez minden fordulóra 6 (tehát összesen 18 hold), Kisgéren már csak 2-3 holdat számítanak (tehát összesen 9 hold) jutott (Tagányi K. 1950. 20.) Szentmiklóson (Bereg m.) 1567-ben a féltelkekre nyomásonként szintén 6-10 hold, de az északi falvakban már csak 1-2 hold jutott. (Maksay F. 1959. 45.)

⁶⁴ A portaösszeírások alapján az ország népsűrűségét illetően Molnár Erik szintén arra az eredményre jut, hogy az ország egyes részei az átlagos képtől a falvak lakosságában nagy eltérést mutatnak. (Molnár E. 1949. 252.)

össze 30 hold szántóföldet foglalt magába, melynek nagy részét permanensen, azaz megszakítás nélkül használják, addig a földdel bőségesen rendelkező Bács megyében egy egész jobbágytelekre még mindig 60 hold szántóföld jut, melynek tekintélyes része időről időre valószínűleg parlagon pihenhetett.

Igen nehéz felbecsülni, hogy a differenciálódásnak ez a persze igen hozzávetőlegesen felbecsült foka – melyről képet alkothatunk magunknak a szántóföldek mennyisége alapján is – hogyan viszonylik más országok korabeli állapotaihoz. Az azonban kétségtelennek látszik, hogy a nyugat-európai országokéval lényegileg azonos tendenciáknak lehetünk tanúi hazánkban is. Angliában pl. a villainek korában meglehetősen homogén telekbirtoklását – a 15–30 acre – szintén a 14–15. század során váltotta fel a parasztföld nagyságának tarka sokfélesége. A néhány acre-től a 60 acre-ig, sőt azon túl is, a pusztásodás is éppen ez idő tájt vált a szigetországban is tömegjelenséggé.⁶⁵

A részesedési arányoknak nálunk is, főleg a 15. században bekövetkezett romlását tükrözi, hogy míg a 14. század elején az előző nagyobb kiterjedésű telket, s hozzá tartozó földet a korábbi nagycsaládok feloszlása során az önálló gazdasági keretekre törekvő kis családok igényének megfelelően osztották szét, így az elkülönült családok még mindig kedvező arányban használhatták a félteleknek megfelelő földet,⁶⁶ addig a 15. században az egy gazdaságra jutó szántóföld megváltozott mennyisége a telekhányad csökkenése mellett, rendszerint már a határ megfogyatkozásával és a szántóföldek alapos csökkenésével is kapcsolatos.

A telek s a hozzá tartozó szántóföld nagyságának csökkenése jelzi a földművelő munka produktivitásának növekedését is. Háromnyomásos rendszer mellett a 16–

⁶⁵ A mansus, mely a középkorban Európában mindenütt eredetileg egy család által használt földmennyiséget jelent, lassan mindenütt részeire bomlik. Igen korán megindul ez a folyamat pl. Franciaországban, ahol már a 12-13. században említést tesznek a források a féltelekről is (Bloch, M. 1931. 166.), Angliában a régi hide-t ugyan még a 13. században is említik a források, de fokozatosan eltűnik, átadva helyét a virgate-nek, mely a régi hide negyedének felel meg, vagy a bovate-nek, mely a hide nyolcadának felel meg. Németországban szintén a 13. századtól lépnek fel egyre tömegesebben a teljes Hufe-kkal szemben a 30 holdat magukban foglaló kis Hof-ok (Inama-Sternegg, K. Th. 1889. I. 212.) A külföldi példák is azt mutatják tehát, hogy a középkor utolsó két évszázadára a nagyobb telek mellett egyre jobban túlsúlyba jutnak a kisebb parasztbirtokok, melyek a család elkülönülése, a föld elidegenítése, vagy egyéb körülmények folytán következnek be. Érdekesen mutatkozik meg e folyamat Angliában, ahol a 13. században a Villain-ek többsége ugyan még a 30 acre nagyságú telket és a 15 acre terjedelmű félteleket tartja birtokában, de ugyanakkor igen megnövekszik az alig néhány acre terjedelmű földcsekével rendelkező cotterek rétege is. (Postan, M. M. 1950. 238.) A vagyoni egyenlőtlenységnek a 14. századtól fellépő külföldi párhuzamaira Pach Zsigmond Pál is rámutat a parasztság bomlásával kapcsolatban. (Pach Zs. P. 1963. 67.)

⁶⁶ Molnár Erik hívta fel a figyelmet arra, hogy a telek megoszlása a fél telekre a 14. század elején a nagycsalád bomlásának a következménye is lehet, és nem feltétlenül kell, hogy jelentse a parasztság elszegényedését (Molnár E. 1949. 208.)

24 holdas telekből évenként ugyan 1/3 rész még mindig vetetlen pihent, s csak a fennmaradó 12–16 hold hozott termést, de a jobb művelés mellett a föld máris magasabb terméshozamot adott, mint a korábban a nagyobb telekhez tartozó 40–60 hold szántóföld, melyből talajváltásos művelés mellett, a fele ugyan állandóan parlagon hevert, s csak 20–30 holdat vehettek – tehát jóval többet, mint a háromnyomásos rendszernél. De a föld gondosabb megmunkálása folytán, a termőterület leszűkülése ellenére sem hozott kevesebb terméseredményt, mint amivel korábban a jóval nagyobb területen gazdálkodó parasztcsalád rendelkezett. Akik megkísérelték, hogy a terméshozamot meghatározzák, szabályozott talajváltó rendszer mellett, az átlagos termést a vetőmag két-háromszorosára, háromnyomásos rendszernél pedig három-négyszeresére becsülték.⁶⁷ A hozamtöbbletet tehát 1 holdon kb. 40%-kal tették magasabbra, mint amit korábban a föld termett. Helyenként azonban valószínűleg alacsonyabb értékkel kell számolnunk. Például Szendrőn az elvetett magnak a 16. században még mindig csak háromszoros volt a hozama. Lékán viszont még 100 évvel később is csak kétszeres hozammal találkozunk, rozsnál 2 1/2-szeres, zabnál pedig 3-szoros terméssel.⁶⁸ A különbséget a föld minősége mellett a földművelés rendszerében mutatkozó eltérés is magyarázhatja, tekintetbe véve, hogy a Felvidéken a háromnyomásos rendszer már igen elterjedt, Nyugat-Dunántúlon viszont, ahol a lékai uradalom is fekszik, még mindig inkább a parlagrendszer használatos a sokkal rosszabb minőségű külső földeken.

A teleknagyság csökkenése azonban kifejezheti nemcsak a népsűrűség emelkedését és a parasztság számbeli növekedését, hanem a félteleknél kisebb résztelkek megjelenése egyben már a parasztság elnyomorodását is kifejezi. Az anyagi romlásba enged betekintést a 15. században, hogy míg a 20–30 holdas egésztelek a jobbagságnak inkább azt a gazdasági típusát jelenti, melynek bár többségében még mindig az osztatlan nagycsalád képezi az alapját, s csak egy hányada volt olyan nagytelkes, mely kiscsaládban élt, s így nagyobb birtokán felesleg termeléséhez is jutott, addig a 10–15 holdas féltelek, mely előbbinek ugyan kiscsaládokra való bomlásával jött létre, s vált a 15. században országosan számottevő jelenséggé. Ha a 20–30 holdas egész telek a nagycsalád megélhetését éppen csak hogy biztosította, a 10–15 holdas féltelek a kis létszámú és feltehetően nem teljes igaerejű parasztcsalád munkaerejét ugyan lekötötte, de szintén már csak sovány megélhetéshez juttatta. Ha mindez még igazi pauperizációt nem is jelent, hanem mindössze a parasztság kezdődő bomlását fejezi ki, de már a valódi elszegényedésnek kell jelét látnunk, az alig néhány holdas negyedtelekben. A szó szoros értelmében nyomorparcellának ugyan még nem tekinthető, de az alig 5–10 holdra leszűkülő apró birtokrészecske már csak nagyon szűkösen biztosíthatta a kis létszámú és csak töredék igaerejű család megélhetését is, s minthogy emellett már nem tudott megélni, bér-

⁶⁷ Molnár E. II. 1949. 211.

⁶⁸ Maksay F. 1959. 13.

munka végzésére is kényszerült. Valószínűleg a zsellérek egy része is tartott birtokban valami kis földdarabot, egy kis szántóföldet, néhol bérelt földet, szőlővidéken pedig kis szőlőt. A forrásokban is sokszor találkozunk ezekkel a földes zsellérekkel. Így az 1478. évi dekrétumban, mely azokról a zselléerekről beszél, akik a telekhez tartozó – nyilván a negyedteleknél kisebb – szántóföldet használnak,⁶⁹ ugyanez a dekrétum külön megemlíti azokat a zselléreket is, akik saját szántójukat művelik, és a földes vagy szőlős zselléeret szembeállítja a földnélküli zsellérekkel. Nyilvánvaló azonban, ha a rendes megélhetést már a negyedtelek sem biztosítja, a földes, vagy szőlős zsellér még kevésbé tudott megélni, s éppen úgy keresetre volt utalva, mint a teljesen földtelenek. A parasztság tömeges elnyomorodását jelzi a puszta telkek nagyszámú megjelenése is, köztük nagyszámban olyanok, melyek éppen birtokosuk elnyomorodása, zsellérsorba süllyedése következtében üresedtek meg. Azt hisszük, nem tévedünk, ha fokozatos pénz- és terményadóztatás és a növekvő hadiadóktól való menekülés mellett az igás állatok hiányában keressük üresen maradásuk egyik magyarázatát.

A szilárd telekrendszerben épp úgy, mint a földközösségben élő parasztság gazdasági helyzetéhez tehát szorosan kapcsolódó probléma a paraszti igaerőé. A paraszti gazdaságban mint munkaállat elsősorban az ökör jön számításba, mellette a ló, mint igaerő, sokkal kisebb szerepet játszik. Bár a 14. századtól jelentősége emelkedik, de inkább csak a nagyobb paraszti gazdaságokban vagy egyes vidékeken. A parasztság mindkettőt elsősorban igaerejéért tartja, s így a bennük bekövetkezett változás igen érzékenyen érinti az egész paraszti háztartást.

A 14. századi források a szántást olyan több ember, több jobbágy jelenlétében történő műveletként mutatják be, melynél az emberek otthé feltehetően közös szántásra utal. Ilyen közös művelés jeleit kell látni a következő két adatban: Horváti János macsói bán harsányi várnagya több jobbággal Töttös László bolyai birtokára tör, s ez alkalommal egy ekét elvisz és azokat a jobbágyokat, akik a kérdéses ekénél voltak, megsebesítetteti.⁷⁰ 1370-ben pedig egy jobbágy ekéjét viszik el két lóval és egy ökörrel,⁷¹ az utóbbi esetben a szám szerint említett állatmennyiség semmi esetre sem felelhet meg egymagában egy teljes ekefogat igaerő számának.

⁶⁹ Az 1/4 telkesek és földeszsellérek között a határ néha elmosódott. Molnár E. mutat rá az 1478. évi dekrétummal kapcsolatban azokra a zselléerekre, akik saját szőlőjüket művelik, s a földes vagy szőlős zselléreket szembeállítja a föld nélküli zsellérekkel. Földes zselléreket lát azokban a colonusokban is, akik az 1523. évi dekrétum 15. cikkelyében szerepelnek, kiknek a nemesi kúriában valami házuk van, ott saját szántót, rétet és szőlőt művelnek. (Molnár E. 1949. 222.)

⁷⁰ 1378: „unum aratrum cum decem bobus jobbagionum suorum auferri fecisset et quosdam ex jobbagionibus eiusdem qui cum predicto aratro extitissent” megsebesítettettek. (Zichy O. IV. 50.)

⁷¹ Dl. 5889.

Mi indokolja a közös munkaművelet szükségességét a 14. században, mikor a telek nagyfokú osztódása folytán a részesedési arány is hovatovább romlik, s a parasztság elszegényesedésével, zsellérsorba süllyedésével együtt jelentkezik a szántóföldek csökkenése is. Feleletet kapunk a problémára, ha a munkaeszköz és igaerő birtoklását vizsgáljuk meg.

Az ekeadományozások nagy száma a korai időktől kezdve azt mutatja, hogy a 8 ökörral vontatott ún. nehézeke még az úri gazdaságokban sem tartozik a közönséges és gyakori munkaeszközök közé – még kevésbé a parasztságnál –, hanem több családra jut egy eke. Ezek közösen dolgoznak vele és közösen gondoskodnak fenntartásáról. Ezt a viszonyt igen szemléltető módon tükrözi vissza egy 1231-ből származó főúri végrendelet, mely két szolgacsaládot hagy az általa alapított templomra, többek között egy ekével és 8 ökörral.⁷² Az ekével kapcsolatban külön rendelkezik, hogy két vasa közül a hosszút a papnak, a másikat, a laposat a szolgáknak kell az ekéhez szolgáltatni, valószínűleg beszerezni. Ebből közvetve az eke közös használatára is következtethetünk. A közös szántással találkozunk már 1226-ban, a pannonhalmi egyház egyes népeinek kötelezettsége kapcsán, mely megszabja, hogy az udvarnokoknak 10 hold közös szántást kell végezniök, s az egyház gabonájával bevetniök. A közös szántást itt „enő”-nek, azaz a parasztok nyomorúságos helyzete miatt „inség”-nek nevezik.⁷³

A többnyire 6-8 igaerővel vontatott ún. nehézekék úgy látszik a 14. században sem képezték minden gazdaság külön munkaeszközét, hanem többen rendelkeztek egygel. Például 1343-ban két zalai kismemes panaszt emelt amiatt, hogy 2 lovukat és 4 ökrüket egy eke mellől erőszakosan elvitték.⁷⁴ Vagy Töttös László dusi birtokáról két jobbágnak ugyancsak egy ekéjét viszik el 10 ökörral.⁷⁵ 1360-ban az újlaki királynői jobbágyok a veszprémi káptalan két görgetegi jobbágyát vitték ekéjükkel (vagyis egy ekével) és 8 ökörral együtt hatalmasul Újlakra,⁷⁶ 1399-ben

⁷² 1231: Gugh comes egy kápolnát alapít és ráhagyja „unum aratrum cum octo bobus et duobus servis ... insuper una minus quadraginta oves... de septem capris et 4 porcis et tribus equis”. Az ekével kapcsolatban úgy rendeltesik, hogy „divideretur equaliter, ita tamen, quod in duobus ferris quibus aratrum indiget, uno sacerdos videlicet longo ferro, et altero servi ministrare tenentur.” (Fejér, VII/1. 226-228.) (Belényesy M. 1955. 87.)

⁷³ 1240-ben újból szabályozzák a pannonhalmi egyház egyes népeinek köteleességét. Az udvarnokok könnyítései között szerepel: „item communem araturam que vulgariter eneu dicitur, facere non debent, nec ratione illius arature aliquid solvere abbati vel ecclesie tenentur” (Pannonhalmi Szent Benedek Rend Története, I. 790.)

⁷⁴ 1342: „Dicit nobis Nicolaus filius Michaelis de Wors sua et Pauli filii Myske ... quod Anthonius de Myske et Paulus ... ad sessionem ipsorum Pezze vocatam veniendo ... 2 equos et 4 boves in uno aratro abstulissent.” (Zalai O. I. 390.)

⁷⁵ 1382: „unum aratrum cum decem bobus Johannes filius Mathey et Petri filius Bench jobbagionum ... afferrit” (Zichy O. II. 226.)

⁷⁶ Veszprémi Regeszták, 211. És még a következő 1438: „familiares ... ad possessionem Velkapolya veniendo ... duos jobbagiones ... cum quatuor equis et aratro in propriis

pedig Bellyei Domokos fia Miklós emelt panaszt amiatt, hogy Monostori Berzeth az ő s Matucsnai Demeter fia László, felesége Bellye nevű birtokára törve 10 ökrüket ekéjükből elvitte.⁷⁷

Az ekének a paraszti gazdaságon belül képviselt értékére vet fényt, hogy a források már korán a parasztok egyes kategóriái között aszerint tesznek különbséget, hogy van-e ekéjük, vagy nincs. Például 1246-ban a Bars megyei Keresztúr lakói részére kiadott kiváltságlevél többek között kimondja, hogy a telepesek minden eke után tartoznak az ispánnak évenként egy fertót fizetni, akinek nincs ekéje és más házában lakik, másfél pondust fizet.⁷⁸ A parasztság e két kategóriáját a robotszolgalat során is gondosan megkülönböztetik egymástól. Így a németújvári uradalom népeinek 1355-ben kiadott kiváltságlevél kimondja,⁷⁹ hogy minden egész telek tavasszal, nyáron és ősszel egy ekével egy-egy napot tartozik szántani, azonkívül szénagyűjtéskor és aratáskor szintén telkenként két-két embert kell küldeni, akik tartoznak a termést saját szekéren és lóval behordani. Az eke és a telek viszonyát még világosabban fejezi ki egy 1396-ban kiadott urbárium, melyet a jeruzsálemi lovagrend perjele állított ki a szlavóniai Bélavár alatt fekvő mezőváros lakói részére, kimondván, hogy minden eke évenként 3 napot köteles szántani.⁸⁰ A fentivel szemben a különbség mindössze az, hogy ebben már nem mansionként, vagyis közösen gazdálkodó családonként vetik ki a szántás mennyiségét, hanem a parasztság használatában lévő ekék szerint. Az a tény, hogy a szántási robot csak a telkeseket, azaz ekéseket terheli, s hogy azt néha nem is telkenként vetik ki, arra mutat, hogy a parasztok között ekkor már sokan vannak olyanok is, akik ekével, azaz elegendő számú ígásállattal nem rendelkeznek. A jobbágnak ugyanis legalább 4 erős fogatra volt szüksége, de nehezebb földeken 6-8 ökör is kellett egy teljes ekéhez, mellyel egyrészt saját földjét művelte, másrészt ígásrobotját teljesítette.

Az ekének, azaz a teljes ekefogatnak a jobbágyok közti ritkaságára vet fényt, hogy az igaerő kifejezésére használt eke fogalom – aratrum – szemben a telekkel, a 14. századtól kezdve egyre inkább a jobbágygazdaság értékmérőjévé kezd válni, miként az külföldön is sokfelé. Például Károly Róbertnek 1313-ban Kolozsvár részére kiadott kiváltságlevele már ilyen értelemben különbözteti meg a szántófölddel rendelkező ekés, azaz telkes jobbágyokat és az ekével, vagyis ígásállattal és földdel nem rendelkező zselléreket.⁸¹ Az 1437-es apáti egyezmény ugyancsak ha-

terris ipsorum arabilibus ... arantes reperiendo ... dictos quotvor equos aratro de eosdem excepissent ac auferendo deduxissent” (DI. 13182.)

⁷⁷ „de proprio aratro ipsorum” (Zsigmond-kori O. I. 686.)

⁷⁸ Györffy Gy. 1963. 451.

⁷⁹ Wenczel G. 1887. 290.

⁸⁰ 1396: „Annuatim de uno aratro tribus diebus arare debeant” (Zsigmond-kori O. I. 4455. sz.)

⁸¹ 1316: „singuli hospitum ... aratra habentes ... hospites per se domos et non aratra habentes ... inquilini.” (Jakab E. Oklevéltár)

sonló értelemben intézkedik a parasztok 8, 4, 2 ökrös gazdákból álló csoportjairól és azokról az ekével, azaz igaerővel nem rendelkező bérmunkásokról, akik kapálással, csépléssel, egyszóval két kezük munkájával keresik meg mindennapi kenyerüket.⁸²

A parasztság több igaállattal, vagy igaállattal egyáltalán nem rendelkező kategóriája ugyanis nemcsak művelési képességét határozta meg, hanem egyben adózási teherbírását is nagymértékben megszabta. Ezen alapszik a kolozsmonostori egyezménynek is az a része, mely az egész eke után, melyet 8 ökör húz, 1 forint fizetését írja elő cenzusként a parasztoknak, a 4 ökör, azaz féleke után a felét, 2 iga vonó állat után pedig a negyedét, azaz 25 dénárt. Aki pedig igaállattal nem rendelkezik, hanem keze munkájából él, mindössze 12 dénárt ad évenként.⁸³ Egyezik ezzel az egri káptalannak egy 1476-ból származó urbárium, melyben a 8 vagy ennél is több ökörral bíró gazda egész ekésnek, vagyis egész telkesnek minősül és fizeti a földesúrnak az egész telek után járó 1 forintos telekbért, a 6 ökrös 75 dénárt, a 4 ökrös 60 dénárt, a 2 ökrös 40 dénárt fizet, az igaökörral nem bíró és más telkes jobbágy házában lakó zsellér pedig csak 25dénárt ad.⁸⁴

A census a jobbágy teherbíró képessége szerint természetszerűleg falvanként, vagyis vidékenként változott, amellet, hogy az eke fogatolásához szükséges iga száma sem volt mindenütt egyforma. Ezért, mikor Rozgonyi Renold tárnokmester 1471-ben megszabja a Sáros megyei Nakovica és Ladmir falvak lakóinak censusát, a fentiekkel szemben az egész ekével rendelkező jobbágyokra 2 forintot, a félekésre 1 forintot, akinek ez sincs, fél forintot vet ki, fele-fele részben.⁸⁵ Ezzel szemben a kiskvárdai uradalom Szabolcs megyei falvaiban még 1521-ben is mindössze 1 forint terheli a 4 ökrös, azaz egész ekés gazdákat, aki ellenben csak 2 igaállattal rendelkezett, s eszerint félekésnek számított, fizette a felét, vagyis 50 dénárt. De előfordult épp e fenti falvakban az is, hogy a 6 ökrös gazdát tekintették egész ekésnek, s ez

⁸² 1437: „Item quod quilibet jobbagionalis conditionis homo, seu rusticus... de uno integro aratro, per tracturam octo pecorum computando, unum florenum auri solvere debeat, et de medio aratro medium florenum et de duobus bobus vel equis araturis viginti quinque denarios; si qui enim rusticorum pecora arabilia non haberet sed alias pecudes, vel res, videlicet oves, capras et vaccas ac vina ad valorem eiusdem unius aratri se extendentia, similiter unum florenum auri dare debeat; qui vero minus, quam ad unum aratrum se extendentia de eisdem animalibus haberent aut rebus, secundum computationem seu estimationem solvere debeant; qui vero animalia non haberent, scilicet pecora et pecudes, nisi tantum modo propriis manibus in ligonizando, vel trituratione frugum victum et amictum aquirerent illi per annum duodecim denarios dare teneantur.” (Dl. 26778. Adattár. O. A.)

⁸³ Lásd a 81. jegyzetet.

⁸⁴ Soos I. é.n. 9.

⁸⁵ 1472: „Integrum aratrum habens” jobbágy 2 forintot, „medium aratrum habens” 1 forintot, akinek ez sincs, ½ forintot fizet, fele-fele részben Szentgyörgy és Szentmihály napján. (Dl. 17161. Adattár F. N. A.)

fizette az 1 forintot, a 3 ökrös 75 dénárt, a 2 ökrös 50 dénárt, az 1 ökrös pedig 25 dénárt adott.⁸⁶

Mi teszi szükségessé, hogy a különböző adónemek kivetésénél nem csak a telket, hanem azzal kapcsolatban a jobbágy igaerejét is egyre jobban figyelembe vegyék? A kor nehézkéjébe legalább 4 igásállatot, helyenként pedig 6–8-at is be kellett fogni, igásállata pedig nem minden parasztnak volt. Már nagyon korán, a 11. század végén találkozunk az esztergomi zsinat határozatában azokkal a szolgálkkal, akiknek igásállatjuk nincsen, hanem a földet az egyház ökreivel szántják. 1240-ben pedig a pannonhalmi egyház népeivel kapcsolatban van szó azokról a módosabbakról, akik a bor fuvarozásához ökröket adnak, szemben a szegényebbekkel, akik a szekeret csupán kísérik. A század utolsó negyedében az igaerő nélküli paraszt, aki kétkerekű taligáját, azaz „László király szekerét” maga húzza, már mint tömegjelenség ismeretes.⁸⁷

Az igásállatnak a paraszti gazdaságon belüli értékére vet fényt, hogy az aratumokat, azaz ekéket, már a korai időkben többnyire a hozzájuk szükséges 8–10 ökörral szokták eladományozni.⁸⁸ Egy család ugyanakkor 3–4 igavonóval rendelkezik, a 4 igaerő még a 13. században is igen általánosnak látszik a parasztság egyes rétegeinél.⁸⁹ Ez az arány a későbbiek folyamán azonban inkább romlik, mint javul, például a 14. században már tehetősnek számít az a paraszt, aki 5–7 nagy jószággal rendelkezik,⁹⁰ melyből 2 vagy 4 ökör, 1 tehén, 2 pedig növendékállat. Ritka az a jobbágy, akinek magának van 6–8 ökre.⁹¹ Annál gyakoribb azonban, főleg később,

⁸⁶ 1521: A Kisvárdai család Szabolcs megyei falvaiban a következő szolgáltatások terhelik a jobbágyokat. Döge faluban „Singuli coloni sessionati habentes iumenta aratoria in quibuslibet annis in festo beati Martini episcopi tenentur fl. 1. Item singuli incole quiue habent duo pecora adtrahere aratrum apta in eodem festo den. 50. Item singuli coloni nec habentes ullum pecus aratorium singulis annis den. 32.” A másik csoportot azok a falvak alkotják, melyek szolgáltatására Ajak (Szabolcs m.) tipikus: „ibidem singuli coloni habentes pecora aratoria fl. 1 évente. Item ibidem singuli coloni habentes duo iumenta aratoria den. 50. Item singuli incole habentes tria iumenta aratoria den. 75. Item quilibet colonus habens unum pecus aratorium den. 25.” (Zichy O. XII. 349-356.)

⁸⁷ Molnár E. 1949. 205, 208.

⁸⁸ 1152: A pannonhalmi egyháznak ajándékoznak 2 szolgacsaládót 8 ökörral, 10 tehénnel, 100 juhval. (Molnár E. 1949. 200.)

1186: Hoda két birtokát a pannonhalmi egyházra hagyja Nyulason „unum aratrum cum octo bobus et duobus manicipiis”, Sebuson „terram cum octo bobus et duobus manicipiis” (Pannonhalmi-Szent-Benedek-Rend Története. I. 611.)

⁸⁹ Lásd a 71. jegyzetet.

⁹⁰ 1381: Ung megye előtt folyik egy per, melyet Homonnai Drugeth János indított egy jobbágyának szökése miatt. Ennek során János, a jobbágy 4 ökrét, 3 tehenét és 3 kas méhét, vagyis összes vagyonát elvitette, amit a régi földesúr visszakövetelt. 1386-ban viszont Drugethhez szökött titokban egy jobbágy 7 marhával, 5 lóval (Dl. 7207.)

⁹¹ 1364-ben Szabolcs és Bereg vármegye közgyűlésén Komorodi Jakab panaszolja, hogy egy jobbágyát elszöktették engedély és földbér nélkül a szomszédos Várdai Domokoshoz. De

hogy csak 2 vagy ennél is kevesebb ökrrel rendelkeztek, s hogy a szegénynek ökre egyáltalán nem volt, csak tehene.⁹²

Különösen a gazdaságok fenntartásában más segítségére szoruló özvegyeknél, árváknál volt gyakori ez az eset.⁹³ A természetes szaporulatot ugyanis ritkán lehet az állatállomány gyarapítására számítani, mert bizonyos hányad a kivénhedt igaerő kicserélésére kellett,⁹⁴ más hányaduk pedig a földesúrnak ment szolgáltatásba. A lóállományból pedig alig számítható e korban a jobbágháztartásokra egy-egy darabnál több, de inkább csak a gazdagabbaknál,⁹⁵ vagy egyes vidékeken, ahol, mint igaerő az ökröt pótolta. Akinek elegendő igásállata volt és így egymaga is ki tudott állítani egy teljes ekét, az önállóan dolgozott; akinek ellenben már csupán 1–2 lova, vagy ökre volt, vagy talán még annyi sem, az már másokkal kényszerült társulni, vagy arra szorult, mint a zsellér is, különösen, ha tartott valami töredék-földcsekét, hogy igaerőt vegyen kölcsönbe vagy bérbé.

Az igaerővel rendelkező, vagy elégséges igaerő nélküli szegény parasztréteg kialakulásában sokféle körülmény játszott közbe. A földesúr, vagy gazdatisztje a paraszt jószágát gyakran lefoglalta. Néha a hadra kelt sereg hajtotta el.⁹⁶ Máskor meg az állatvész vagy a rossz termés tizedelte meg az állatállományt.⁹⁷ Ez pedig nemcsak a termelésben bénította meg teljesen, mert szántani nem tudott, hanem igaereje elvesztése következtében gyakran a faluközösségből is kivált, és más birtokba költözött át,⁹⁸ ott remélve könnyítést. Mindez újból és újból megismétlődve termelte ki időről időre a szegény és tönkrement parasztok rétegét.

Egyébként az igás állatnak a paraszti gazdaságon belüli fogyását jelzi, hogy míg a 13. században a parasztság kevésbé vagyonos rétegének is igaerejének arányában

5 ökre előbbi földesuránál maradt, ennek fejében új földesura 25 állatot hajtattott el a panasztevő földesúr jobbágyaitól. (Zichy O. III. 179.) 1378: (Nyitra) egy jobbágynek 8 ökre van. (Bossányi cs. lt. No. 102.) 1381: Kér (Szatmár m.) egy molnárnak 8 ökre és 2 lova van. (Maksay F. 1940. 8.)

⁹² 1365: (Nógrád m.) egy jobbágy szökött el engedély és kollektá-fizetés nélkül, állatállományát adó nem teljesítése miatt letiltják. Ez 3 sertésből és 1 tehénből áll. (Várdai cs. lt.)

⁹³ 1307: Apáti (Szatmár m.), egy özvegynek 4 tehene van. (Maksay F. 194. 8.) 1370: egy jobbágy árvájának 1 tehene borjastól képezi teljes állatállományát. (Károlyi O. I. 314.)

⁹⁴ Az igaerő pótlásának módjára mutat a már említett 1231-es végrendeletnek az a pontja is, amely az egyházra hagyott 5 tehén további használata felől intézkedik: „Quinque vaccas de quarum vitulis unus ommitteretur annuatim in reintegrationem et damnum aratri si quod casu fieret contingente.” (Fejér, VII./1. 226-28.)

⁹⁵ Lásd a 89. és 90. jegyzeteket.

⁹⁶ 1404: egy jobbágy 2 ökrét Szentmihály nap körül ellopták, mivel nem tudott szántani, 6 márka kárt okoztak neki ezzel. (Zsigmond-kori O. II., 1 R. 360-61.)

⁹⁷ 1368: Segvári Tamás fia János embereivel egy vámosi (Veszprém m.) jobbágytól terményszállítás közben elvetetett 2 ökröt, és csak november 11-kén adták vissza. Az egyik rövidesen elhullott, úgy hogy a jobbágy ez évben nem vethetett, takarmány hiánya miatt pedig a másikat el kellett adnia. (Veszprémi Regeszták, 261.)

⁹⁸ 1383: Egy jobbágy 2 ökrének elvétele miatt elköltözik. (Dl. 7015.)

még a fél ekefogat után számított művelési kapacitás egészen közönségesnek számít, – ezt tükrözi az 1231-ből származó végrendelet is, – mely két szolgacsaladot hagy az általa alapított templomra egy ekével és 8 ökrrel. A fél ekefogat a 14. században is még mindig egy közepes parasztgazdaság termelési képességét fejezi ki, míg a felső határt azoknál az egésztelkeseknél kereshetjük, akik egy teljes ekéhez szükséges igavonó jószággal is inkább rendelkeznek. Hogy az igaerő-koncentráció mennyire az egésztelkesek körében ment végbe, mutatja az a körülmény is, hogy az iga robot sem az egész jobbágyságot, hanem annak csak egy kisebb – igaival jobban ellátott – rétegét, az egésztelkeseket érintette.⁹⁹

A paraszti gazdaságnak az igaerő arányában megmutatkozó pauperizációja a 15. században azonban nem áll meg a féleke-fogatnál, hanem továbbhalad azon, s a középhelyzetű és igaival is inkább ellátott féltelkesek többsége mellett kialakul egy vékony gazdagodó réteg, mely vagyonát főképp állatállományában halmozta fel, igavonó jószága mellett főként heverő és haszonállatainak számát szaporítja.¹⁰⁰ E vékony, gazdagodó réteg alatt azonban egyre szélesebbé válik a parasztságnak az a rétege, melynek háza táját a 15. században már általában az igavonó jószágban mutatkozó szegénység jellemzi. Így az urbáriumokban is egyre többfelé esik szó azokról a parasztokról, akik 2–3, vagy legfeljebb 1 igaerő birtokában már másodharmad, vagy esetleg még többedmagukkal kénytelenek az ekéhez társulni,¹⁰¹ sőt

⁹⁹ A szántási robotnak egész telkek szerint való kivetésére ld. a németújvári uradalom urbáriumát 1355-ből. (Lásd a 78. jegyzetet.) A premontrei rend bozóki birtokán 1406-ban szántási robottal szintén az egész telkes jobbágyok tartoznak (Pach Zs. P. 1963. 48.). De már a 14. században előfordul, hogy a nehezen realizálható telkenkénti robot helyett ekénként vetik ki a jobbágyok szántási kötelezettségét. Lásd a Jeruzsálemi Lovagrendnek a szlavóniai Bélavár környékéhez tartozó falvai számára kiadott urbáriumát. (Lásd a 79. jegyzetet.) A 15. században pedig már teljesen általános, hogy ekénként fejezik ki az évenként többnyire 2 napban meghatározott kötelező szántást. (Lásd 1406: a Tolna megyei rácsaiak urbáriumát, (Pach Zs. P. 1963, 48.), 1476-ból az egri püspökség néhány Abaúj-Heves, Borsod megyében fekvő falvak urbáriumát (Dl. 37007). 1492: Sárvár, Kapuvár környéki falvak urbáriumát. (Dl. 36992.) 1519: Csókakő, Igarhoz tartozó falvak urbáriumát. (Dl. 37007.) Tekintve, hogy a telek ekkor már nem egység, a robotnak ekékben és nem telkek szerint való kivetése valószínűleg sokkal hajlékonyabban fejezte ki a telkesek, résztelkesek és szellérek igaerejében mutatkozó különbségeket.

¹⁰⁰ Belényesy M. 1961. 74-76.

¹⁰¹ 1453-ban Ujlaki Miklós erdélyi vajda a Rahowcza várhoz tartozó falvak lakóinak kérésére szabályozza szolgáltatásaikat. „Item qui ex eis habent aratra per se singuli talium domino eorum naturali teneantur irre sex diebus ad arrandum videlicet duobus diebus arrare pro avenna duobus diebus pro tritico new ugarnak dicto ... duobus diebus seminare. Item qui duo vel tres insimul arant illi tenentur irre duodecim dietas sicut fuit mos ab antiquis temporibus. Item qui animalia per se ad unum aratrum habent, illi ad seminandum teneantur avenam dare cubulum unum. Qui vero animalia tantum duo vel tria habent, aut citra, illi eciam similiter teneantur ad seminandum dare de avenna cubulum unum, ut fuit antiquitus mos”. (Esztergomi káptalan, Orsz. Levéltár, Capsa 1.

egyre többet hallunk azokról is, akiknek igaerejük már egyáltalán nincsen,¹⁰² s így azt minden bizonnyal már a módosabbaktól kénytelenek bérbe venni.

Az igaerőnek a paraszti gazdaságban bekövetkezett erős eltolódását egyébként jól kifejezi az az eléggé rugalmas adózási elv is, mely éppen ez idő tájt válik általánossá, s melynek lényege, hogy a jobbágyra nehezedő állami teher – a „kapu” kivetésénél, a 15. században is változatlanul a telek nagyságát hagyja meg, míg a földesúri terhek megállapításánál egyre inkább az igaerőt, az ekét veszi alapul.¹⁰³ Utóbbi ugyanis sokkal hajlékonyabban alkalmazkodott a jobbágy teherbíró képességében időről időre bekövetkező változáshoz, mint a jobbágyporta, vagy a fundus, mely rendes körülmények között egy emberöltőn belül állandó maradt, legfeljebb osztódáskor változott. A telek és az igaerő 15. századi párhuzamát keresve, így azt hisszük, nem tévedünk, ha az 1 és 2 forint között mozgó teljes-eké után fizetett cenzus összegét az egész telek¹⁰⁴ művelési kapacitásával hozzuk kapcsolatba, míg az 50–75 dénáros, sőt helyenként az 1 forint körül mozgó félelés, azaz többnyire három-négyökrös gazda cenzusát már inkább a féltelek igaerejére becsüljük. A parasztság e két kategóriája közti felső határ az igával való ellátottság szempontjából, természetesen nem ilyen éles, mert egyfelől a nagytelkes jobbágyok azok, akiknél az igaerő-koncentráció sokszor meghaladja a teljes ekefogat szükségletét is, másfelől a féltelkesek azok, akik néhány ökrük mellett, esetleg egy-két lóval és tehénnel is inkább el vannak látva, mint a negyedtelkes jobbágyok, s így szükség szerint azokkal még kiegészíthetik töredék igájukat.

Az igaerőnek a telkes jobbágyok közötti koncentrációját figyelhetjük meg abból az 1521-ből származó urbáriumból is, mely a Dunántúl egyik fejlett bortermő vidékén, Somogy megye néhány falvában írja össze a jobbágyokat és megszabja adókötelezettségeiket. Az összeírás mind a nyolc faluban a telkes jobbágyokat olyanoknak mondja, akik megközelítőleg egyformán rendelkeznek a teljes fundussal. Mindössze egyetlen falu van, amelyben az egész telek mellett már a féltelek is

fasc. 4. no. 21. Adattár Z. M.); 1521: Egervár, Léka (Vas megye) és Kapuvár, Kanizsa környéki falvak urbáriumában szerepel Szent György nappal kapcsolatban „item sed tamen partem vol plura arant ad allodium domini.” (Dl. 37007. Adattár. P. J.)

¹⁰² 1521: A Kisvárdai uradalomban többször szerepel „Item ibidem singuli coloni sive sunt inquilini sive possessionati, qui non habent ullum pecus aratorium et accipiunt tellurem arabilem pratumque sorte divisium” (Ajakfalu) 33 dénárt adnak. (Zichy O. XII. 355-56.)

¹⁰³ Lásd a 82, 83, 84, 85. jegyzeteket.

¹⁰⁴ A pénzadók már a 15. század első évtizedeiben telkenként gyakran 1 forint körül mozogtak, sőt olykor megközelítették az 1 ½ forintot. A század második felében a pénzjáradék legáltalánosabb formájaként az évi 2-5 részletben fizetendő földesúri cenzus sokszor már meghaladta ezt a színvonalat és a telkenkénti 1 és 2 forint közötti összegre rúgott. (PachZs. P. 1963. 52.) Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a nemesek ekkor már nem riadtak vissza, hogy esetenként rendkívüli adó fejében ennél magasabb összeget is kicsikarjanak a jobbágytól. Általánosnak azonban az 1 és 2 forint közötti cenzus látszik, az az összeg, amelyet az egész ekével rendelkező jobbágyok is fizettek.

feltűnik, mert a 22 darab 1/2 integer porta itt 34 önálló háztartást számlál. A parasztság elszegényedésének eléggé előrehaladott folyamatát takarja, hogy mindegyik bortermő faluban a telkes jobbágyokkal közel egyenlő számban élnek zsellérek is, kik töredék földcsekjűk mellett valószínűleg főként szőlőművelésből élnek: így Szinyéren 14 jobbágyra 13 zsellér, Terebesden 16 jobbágyra 16 zsellér, Holládtikoson pedig 12 jobbágyra 12 zsellér jut. Mindössze négy falu van, ahol nem ez az arány: például Taksonyban 17 jobbágy, 7 zsellér, Merken 22 jobbágy, 5 zsellér, Mikófalván 7 jobbágy, 4 zsellér él, sőt Szobon 34 jobbágyra mindössze 4 zsellér jut,¹⁰⁵ viszont itt a telkes jobbágyoknak további differenciálódása figyelhető meg. A zsellérek kisebb száma ez esetben valószínűleg azzal lehet kapcsolatos, hogy itt a szántóföldi művelés sokkal nagyobb szerepet játszhat, mint a többi bortermő falvakban. Az igaerőnek csupán a telkes jobbágyok gazdaságában mutatkozó koncentrációját jól kifejezi, hogy szántási robottal – ez esetben is – csak azok tartoztak, akiknek ekéjük volt,¹⁰⁶ míg az igátlan zselléreknek kizárólag szőlő- és aratási munkákat kellett végezniök. De a robotszolgálat bizonyos eseteit itt már a bér munka szálai is átszövik, miként az a holládtikos zselléreknél megmutatkozik, akiknek a gazdagabb jobbágyok napszám fejében bort kötelesek adni.¹⁰⁷

Az igaerő alapján mutatkozó pauperizáció gazdasági kihatása a legélesebben tehát itt is a zselléreknél mutatkozik meg. De miként számos oklevél kifejezi, már nem áll meg a parasztság igás és igátlan kategóriáinál, hanem az igásokon belül is tovább differenciálódik. Érdekesen tükrözi ezt a folyamatot pl. a Száván túli területekről egy 1453-as urbárium. A parasztság bomlásának eléggé előrehaladott fokát takarja, hogy az egész telek mellett előjön a fél- és negyedtelek is,¹⁰⁸ s a teljes ekét kiállító jobbágyok mellett feltűnnek olyanok is, akik csak 1-2 ökörral rendelkeznek, s a „pokusthyna”-nak nevezett társulásokat alkotják. A teljes fundus után a parasztok a szokásos élelmiszereket adják, a jobbágyok társult kategóriái mindössze néhány köből gabonát szolgáltatnak be, éspedig 7 köblöt ad az, akinek 2 ökre, a felét, akinek 1 van, s mindössze 1 köblöt ad, akinek igásjószága egyáltalán nincsen. A teleknek és részleteknek az igaerő alapján mutatkozó párhuzamos alakulása jól megmutatkozik a robot alapján is, mely éles különbséget tesz azok között a gazdák között, akiknek saját ekéjük van, – ezeket 6 nap természetbeni szántás terheli –, akik ellenben csak 2-, vagy esetleg ennél is kevesebb igásállattal rendelkeznek, s így már másod- vagy harmadmagukkal kénytelenek közösen szántani, 12 napszámmal tartoznak. A 6 igásrobottal szemben, több-

¹⁰⁵ A szenyéri uradalom urbárium 1524-ből Fekete Nagy A. 1957. 26-53. 26-36.

¹⁰⁶ 1524: „Singuli coloni aratra habentes” ősszel és tavasszal 2-2 holdat tartoznak megszántani (Fekete Nagy Antal, 1957. 26-35.)

¹⁰⁷ 1524: „Isti coloni nihil arant sed vineas quatour cum media colunt in promontorio possessionis Thykos et ut coloni dixerunt potius, dabant eis pro cultura vinearum octuaginta urnas vini” (Fekete Nagy A. 1957. 34.)

¹⁰⁸ Lásd a 60. jegyzetet.

letként mutatkozó 12 napszám, világosan kifejezi azt is, hogy a többi igásállattal rendelkező, valószínűleg egészszelkes jobbágnak minden ellenszolgáltatás nélkül kellett a szántást teljesítenie, azok a gazdák ellenben, akik csekély igaerejük folytán már társulásra kényszerülnek, csupán napszámmal tartoznak, melyért valószínűleg már bizonyos pénzbeli vagy esetleg természetbeli juttatás jár. Az urbárium alapján igen valószínűnek látszik, hogy itt is inkább a jobbágság több földdel rendelkező kategóriái között kell keresnünk azokat a parasztokat, akik saját maguk is ki tudtak állítani egy teljes ekét, míg a parasztság társult kategóriái között már inkább a negyedtelek kisebb művelési kapacitása húzódik meg.¹⁰⁹ Így azt hisszük, ismét közel járunk a valósághoz, ha a 2 ökör alapján többnyire 25–50 dénár között megrótt jobbágy igaerejét a negyedtelek művelési kapacitásával hozzuk kapcsolatba.¹¹⁰ Megerősíti ezt az 1437. évi apáti egyezmény is, mely „kétmarhás” jobbágy terhére, aki a negyedtelkesnek felel meg, kétszer annyi földesúri cenzust ír elő – vagyis 25 dénárt –, mint a zsellér terhére. Egyezik ezzel az 1647. évi dekrétum 25. cikkelye is, mely az állami adóteher szempontjából a kétmarhás jobbágyot 2 marhátlan zsellérral azonosítja.¹¹¹ A negyedtelkes szegény parasztság és a zsellérek közti határvonal azonban valószínű, miként a földbirtoklás, úgy az igaerő szempontjából sem igen éles. Valószínű, hogy a zsellérek többsége is művelt valamicske földet, melyet esetleg kölcsönigával művel, sőt némely zsellérnek ökre is lehetett. A dekrétumokban is többször találkozunk az ilyen földes- és igaes zsellérekkel.¹¹² Az iga erejétől megfosztott negyedtelkes és zsellér eke és fogat nélkül is művelhetett egy kis földet kézi erővel, vagyis kapájával.¹¹³

Nem annyira az igásállatokban mutatkozó szegénységre vet fényt, hanem valószínűleg a földművelés csekélyebb jelentőségével lehet kapcsolatos, hogy a Dunántúl egyes részein az igásállatokban kifejezett cenzust egészen alacsony összeg-

¹⁰⁹ 1453: A Rahowcza várhoz tartozó falvak lakóinak, kötelezettsége kapcsán megemlítik azokat: „Qui ex eis habent duos boves in Pokuthyna teneantur dare septem cubulos frugum quorum duo sunt de tritico quatuor de avenna et de silico unus, qui vero tantum unum bovem habent illi tantum modo medietatem solvent, qui bove carent illi vero tantum modo de avenna cubulos duos solvent.” (Lásd még a 100. jegyzetet.) (Esztergomi Káptalan Országos Levéltár, Capes 1. fasc. 4. No. 21. Adattár Z. M.)

¹¹⁰ Lásd a 81. és 84. jegyzetet.

¹¹¹ Hasonlóra becsüli a negyedtelek művelési kapacitását Molnár Erik is, s az 1437-es 1647-es dekrétum párhuzamára is ő mutat rá először. (Molnár E. 1949. 245.)

¹¹² 1525: A második dekrétum rendelkezik azokról „inquinini etiam in domibus propriis habitantes ac aratra vel vineas proprias habitentes” (Magyar Törvénytar 832.) Földes zselléreket lát Molnár Erik is azokban a kolonusokban, akik az 1523. évi dekrétum 25. cikkelyében szerepelnek, s akiknek a nemesi kúriában külön házuk van, saját szántót, rétet és szőlőt művelnek. (Molnár E. 1949. 223.)

¹¹³ Nádasy Ferencné lékai és borsmonostori birtokainak urbáriumában 1608-ban szerepel „Lenprun (Vas m.): itt Minden quartálhoz kyhez egy hold feold s kyhez mas fell s ketto vagyon. Némellyhez nynchen csak kapálya után vett.” (Maksay F. 1959. 113.)

ben állapították meg. Például a Nyugat-Dunántúlon fekvő Kanizsai-birtok egyes falvaiban ezt akképpen szabályozták, hogy azok, akik szántottak, egy igavonó jószág után mindössze 2–3 dénárt kellett, hogy adjanak,¹¹⁴ akkor, amikor az országos átlag, mint láttuk, 25 dénár körül volt. Amiből, figyelembe véve, a telki állományba tartozó szántóföldek csekélyebb terjedelmét is,¹¹⁵ a szántóföldi művelés kisebb jelentőségére kell gondolnunk. Ugyanakkor utalnunk kell arra is, hogy a korábban minden illetéktől mentes legelők, erdők, paraszti használatának külön szolgáltatáshoz való kötése is¹¹⁶ itt mutat a legelőrehaladottabb fokot. Amiből szintén arra lehet gondolni, hogy a parasztság életformájában a szántóföldnél valószínűleg fokozottabb jelentőségük lehetett. Azok, akik megkísérelték, hogy a parasztság differenciálódásáról a 15. században számszerű képet adjanak, a zsellérek számát mintegy 25%-ban, a harmad- és negyedtelkesekkel együtt 40%-ban próbálták megállapítani.¹¹⁷ Ha a pauperizációnak ez az aránya országosan nem is tekinthető általánosnak, de a 15. században helyenként, mindenesetre már nagyon jellemző lehet!

Azt, hogy a parasztság igásállattal való ellátottsága hogyan viszonylik más országok korabeli állapotaihoz, a dolog természeténél fogva igen nehéz összehasonlítást tenni. Az ekének és az állatállomálynak a középkori paraszti gazdaságon belül képviselt értékére vet fényt, hogy az eke képezi már korán az adófizetés alapját, sokféle még ott is, ahol nem kizárólag a magas vonóerőt igénylő úgynevezett nehézeke-típus volt elterjedve. Például igen szépen tárul elénk ez a folyamat, a korai szlávokkal kapcsolatban.¹¹⁸ Az eke, vagyis a vonójószág különös értékére vet fényt

¹¹⁴ 1492 a Nádasyak Sárvár-kapuvári uradalmának urbáriumában Kecel somogyi faluban „ab omnibus iumentis arabilibus 2 1/2 denar” (Dl. 36992. Adattár. P. J.); 1507 kapuvári uradalom urbáriumában Kethel (Sopron m.): „Quicumque araverint, de quolibet bove in autumno habent solvere viennenses 2” (Dl. 36983. Adattár. P. J.); 1521: Egervár, Kapuvár-Sárvár-Léka-Kanizsához tartozó falvak urbáriumában Kecel (Somogy m.) „De quolibet araturo bove, super quem aratur, tenentur solvere obulum 1.” (Dl. 37007. Adattár O. A.)

¹¹⁵ Lásd az 54. jegyzetet.

¹¹⁶ 1521-ben a Kanizsaiak Egervár, Kapuvár, Sárvár, Léka, Kanizsa várához tartozó falvakban többfelé is találkozunk az erdőhasználat külön megadóztatásával. Iván: (Vas m.) „Item in pretium in pretium silve quilibet volens eam succidere a festo Michaelis usque festum Martini, de quolibet bove curru trahente dat avenne cubulum 1, et thortam 1 Item de duobus bobus dat pullum 1”; Sarmas (Zala m.): „item de quolibet bove vel equo arabili tenentur ducere ligna cum uno curru ad castrum” Sygharth: „Item de quolibet bove arabili tenentur ligna cum uno curru iobbagionis de Ujwdvar” (Dl. 37007. Adattár. O. A.)

¹¹⁷ Szabó I. 1938. 20-21.; Molnár E. 1949. 219-220.; Pach Zs. P. 1963. 67.

¹¹⁸ 981-ben, midőn Vladimir a vjaticsokat legyőzte, minden plug után adót vetett ki rájuk. Egy 12. századi forrás a Balti-tenger nyugati vidékén élő szlávokról elmondja, hogy van az obodritáknál egy püspöki adó, mely a tizedet helyettesíti, minden ekétől, azaz 2 ökör vagy ló után 1 mérő gabona, 40 pászma len és 12 nummus jőpénzben. Egy hasonló korú adat pedig a bolgárokról mondja: minden bolgár, akinek egy pár ökre volt, köteles volt

az a 11-13. századi lengyelországi és galíciai szokás is, mely az állami füst- és fuvaradó mellett külön ekeadót említ,¹¹⁹ s ugyancsak gyakran képezi az eke az alapot bizonyos adónemek kivetésénél a cseheknél is.¹²⁰ Minthogy bizonyos források már határozott különbséget tesznek a kétféle munkaeszköz a „plug” és a „ralo” után fizetett adó között, s hogy a „plug” után mindig magasabb összeget vetettek ki, mint a „ralo” után,¹²¹ világosan kifejezi a két eketípus eltérő vonóerő-szükségletét. A raloba ugyanis többnyire 3 ígásjóság volt befogva,¹²² míg az úgynevezett nehéz-ekébe 4, de nehezebb talajon 8 ökör is kellett.

Ami pedig az eketársulást illeti, külföldön is megfelel azoknak a körülményeknek, ami nálunk is szükségessé tette a közös művelést. Például Franciaországban a források már korán a parasztok két kategóriáját különböztetik meg, egyik, amelynek van fogatja, a másik, amelyiknek nincsen, hanem kézi erővel dolgozik. De az ígásállatok között is még további megkülönböztetést tesznek aszerint, hogy egész, vagy félekéjük van, s hogy 2 vagy 3 ígásállatot fognak közösbe.¹²³ Igen elterjedt az eketársulás a középkorban Írországban és Walesben is, ahol a szabadok közül sokan már annyira elszegényedtek – írják a források, hogy igaerejük fogytán már csak negyedrészt tudják az egész ekefogatnak kiállítani, mások meg a felét, s csak egészen kevesen vannak, akik egész ekével rendelkeznek.¹²⁴ Az Alpok-vidéki urbáriumok is igen gyakran beszélnek a teljes ekéről, ami nem annyira földművelés hiányára, mint inkább a teljes ekefogat ritkaságára vall. E források szintén gyakran megemlítik az olyan parasztokat, akik szomszédokkal kénytelenek szántani, vagyis társulni.¹²⁵ De megvan az eketársulás pl. Lengyelor-

beszolgáltatni Bizáncnak évente 1 mérő búzát, 1 mérő zabot és 1 edény bort. (Grekov, B. D. 1956. 34.)

¹¹⁹ Grekov, B. D. 1956.

¹²⁰ 1320: „de agris autem, qui per laneos distincti non sunt, de aratro unum fertonen novis ipsius collectae nomine solvere tenebuntur” (Regesta Diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae II. 974.)

¹²¹ 1262: „Pro uno quoque aratro parvo quod ravlo dicitur, lapidem cerre, pro magno autem, quod plug nominatur, duos lapides cerre persolvat” (Cod. Diplom. Major. Pol. I. 354.)

¹²² „Slavicum verro aratrum par boum aut unus conficit equos” (Grekov B. D. 1956. 28.)

¹²³ Bloch, M. 1931. 197-198.

¹²⁴ A füvelő mező feltörésekor ugyanis igen erős ekére és fogatra van szükség. A leggyakoribb, hogy 8 ökörrel szántanak, mely közül 4-4 egymás mellett egy ígába fogva halad. S minthogy nem minden paraszt bír önállóan ekét, és annyi vonó-jószágot, tehát közös segítségre van szükség. Az ebből következő szerződéses viszonyokat több kora-középkori angol törvény is megkísérlti rendezni, hogy civódás nélkül tudják a szántást elvégezni. (Ancient of law of Wales. II.; Ancient laws of Irland III. összevetését lásd Seebohm, F. 1883. 226-307.)

¹²⁵ Az itteni urbáriumokban is gyakran előjön az „integrum aratrum” a parasztság egy bizonyos kategóriájával kapcsolatban. Minthogy egy „integrum aratrum”-hoz a fogatot is hozzászámítják, amely nem ritkán az ökrök igen nagy számát (4-8) tette ki, a tény mellett tehát - Dopsch is igen meggondolandónak tartja, hogy nem minden paraszt volt egy

szágban¹²⁶ – a nehézekével kapcsolatban –, s nagyon valószínűnek látszik, hogy meg volt Csehországban is ezzel az eketípussal kapcsolatban.

Az ekének a parasztság közti ritkaságát azonban valószínűleg erősen befolyásolja az a körülmény is, hogy maga az eke sem tartozik a középkorban a haszontalan, kis értékű munkaeszközök közé, amit valószínűleg az eke vas alkatrészének költséges volta magyarázza. Minthogy az eke fa alkatrészét többnyire mindenki saját maga állítja elő, míg a vasakat – tekintve a középkorban a vas igen magas árát – nagy pénzen a vásáron volt kénytelen beszerezni. Ezt látjuk pl. abból a 13. századi adatból is, mely egy eke közös fenntartása kapcsán külön rendelkezik a vasak szolgáltatása, illetve beszerzése felől.¹²⁷ Értékét mutatja, hogy mint különleges kincsét földbe rejtik, nagyszámú pénzermével együtt.¹²⁸ Hatalmaskodásoknál szintén egészen gyakori, hogy csak az eke vasát viszik el, az ekét magát otthagyják.¹²⁹ Néha arra is van példa, hogy egymástól kérik kölcsön.¹³⁰ Az ökrök száma szerint

„integrum aratrum”-mal ellátva. Más források pedig utalnak azokra a zsupánokra, akik „cum vicinis arabunt cum aratris propriis” (Dopsch A. 1909. 103.). Az „integrum aratrum”-ok ritkaságából sokan azt a téves teóriát csinálták meg az Alpok-vidéki szlávokra vonatkozóan - Hillebrand Meitzen Peisker -, mintha az állattartás mellett a földművelés itt egészen mellékes szerepet játszott volna. E kutatókat valószínűleg az téveszthette meg, hogy az „integrum aratrum”-ok ritkaságából egyáltalán az eke hiányára következtek.

¹²⁶ 1204: „Si duo habent unum aratrum pro uno solvent anonnam” (Urkunde sammlung zur Geschichte des Fürstenthums Oels. 25.)

¹²⁷ 1231:Gugh comes végrendelete, Lásd a 71. jegyzetet.

¹²⁸ Lásd a Semendorfban kiásott két ekevasat, nagymennyiségű pénzermével együtt. (Belényesy M. 1954. 399.)

¹²⁹ 1372: Hatalmaskodás során: „alium iobagionem ... de Waszlau in. facie eiusdem possessionis arantem ... reperientes... et ab eodem ferrum aratri sui et palium ac securiam suos abstrulissent” (O. L. Dl. 6034); 1504: Belhewk-i Dragffy György panasolta, hogy a Bathor-i György István és András emberei „... vomera unius aratri cuiusdem Martini Toth iobagionis dicti exponentis ... in prescriptis terris arabilibus reperta recipi et auferri fecissent” a művelésben megakadályozták. (O. L. Dl.21309. Adattár. O. A.); 1376-ban a kalocsai káptalan jelenti a királynak, hogy egy hatalmaskodási ügyben a vizsgálatot teljesítette és megállapította, hogy „feria sexta proxima ante festum pentecostem cuius nunc proxima adveniret revolutio annualis prefatum Johannem filium Nicolai ad dictam possessionem Cracko destinando viginti quatuor boves iobagionum in eadem Crako residencium et quinque palia ac quatuor ferre aratorum eorundem iobagionum auferri fecissent.” (Zichy O. III. 623.); 1427: Az esztergomi érsek tisztje Töttös László emberei ellen elkövetett hatalmaskodás tárgyában tartott vizsgálat megállapítja, hogy „in medio fori in oppido Udvard celebrari consueto quedam instrumenta ferreamenta a quodam Ladislao dicto Alch iobagionem prefatorum exponentium abstulissent.” (Zichy O. VIII. 3. 21.)

¹³⁰ 1511: Bélavár várnagya Gersei Pethew Ferencnek meghagyásából familiarisaival a Zaránd megyei Novak birtokra tör és onnan egy 3 évi mentességet élvező jobbágyot annak minden javával, melyet földesura bocsátott rendelkezésére, és amiket jobbágy szomszédai kölcsönöztek neki, „secures magnas duas, unum ferrum aratri et vulgo unum

való részvétel mellett az eke vas alkatrésze volt ugyanis az a másik fontos kellék, amely a társulásnál még döntően számításba jött.

Amint a szórványosan előkerült adatok mutatják, az eketársulás módzatait teljesen kialakult szokások szabályozták. Erre vet fényt az a Zsigmond korából származó adat is,¹³¹ amely az úri osztzkodó felek között egy eke tárgyában támadt peres ügyben szakértőkként a falu jobbágyainak bevonását javasolja, minthogy az ekefelosztás módzataiban ezek különösen jártasak. A panaszból megtudjuk még azt is, hogy az eke kiállításában való részvétel az ökrök száma és az eke vasainak arányában történik. Ezek képezik az alapot a termelvények, illetve a munka után járó részesedéshez is. Mindez egyben fényt vet arra is, hogy az ígásállat nemcsak a paraszti gazdaságban tekinthető értéknek, hanem az állat korlátozott mennyisége eketársulásra kényszeríti a kis gazdaságukban egyébként kevés állattal rendelkező kisebb nemesekeket is.¹³²

Igen tanulságos összehasonlítást nyújtanak az eketársulás tekintetében a korai angol törvények. Különösen fontos az úgynevezett walesi Triaden, mely több pontban foglalkozik az ekeközösség tagjainak jogaival és kötelességeivel.¹³³ E szövetség lényege, hogy mindenki – tehetsége szerint – beadja a szántáshoz szükséges kelleket, ki ökröket, ki vasakat, ki pedig egyebeket. A szántó és hajtó kötelessége, hogy mindezeket gondosan megőrizze és jól felhasználja, mintha csak a sajátja volna. A szövetséget csak egyetlen alkalomra kötik, ha a szántást bevégezték, mindenki haza viszi a dolgait. Az ekeközösség tartozik 12 „erw”, azaz 12 hold földet megmunkálni. A 12 erw a munkához szükséges 12 eszköz számából adódik. Ebből az első szántóföld a szántóé, a második a vasak tulajdonosáé, a harmadik a barázdán lépdelő ökröké, a negyedik a pázsiton haladó ökröké illetve azok gazdjáé, az ötödik pedig a hajtóé. Az ilyen módon közösen felszántott föld neve „Plough-Botan-Cyvar”. A szövetség pedig Cyvar. Valamiféle megkülönböztető elnevezés az eketársulásra vonatkozóan valószínűleg nálunk is meg volt a középkor folya-

zalw et duo magna terebra recipi” elvitet. (Dl. 49492. Adattár. O. A.)

¹³¹ 1424: Leustachius de Hethye a saját és felesége nevében és Dereskei fia János és felesége nevében egyezsége lépnek, „super frugibus seu bladis in villa Ozko procreatis et seminatis, de quibus ipse Johannes de Dereske suam consortem medietatem earundem habere debere referebat, prefato Laustachio solum unum bovem consortem ipsius Johannis in aratro habuisse referente... In octavo die ... si fieri poterit ... coram rusticis, sive populis in villa Ozko commorantibus, quibus dispositio dicti atrari nota esse dicebatur proponere et huiusmodi contra versum humaniter disponere et quilibet parti secundem numerum animalium sive boum ac ferramenti suam partem in frugibus restituere et rectificare astricti sint.” (Dl. 11492. Adattár. K. L. B.)

¹³² 1519: „Exponitur in personis Benedicti et Nicolai Syprak de Wyzochan ... dum ... iidem exponentes ... in possessione Wyzochan (in comitatu Trinchiniensi) ... arare habuissent ... irruendo ibidem exponentes ... aratrumque ipsorum in toto dissecati fecisset.” (Esztergomi Káptalan, Országos Levéltára. Garamszentbenedeki rész Fasc. 46. No. 33.)

¹³³ Seebohm, F. 1883. 226-307.

mán, azokat ugyanis, akik közösen szántottak, „cimborá”-nak nevezték. A cim-bora szó olyan vonatkozásban legkorábban egy 16. századi oklevelünkben jön elő,¹³⁴ de valószínűleg már előbb is élt.

A közös szántásnak a 17–18. századi magyarországi konskripciókban és urbári-umokban is nyoma van. Azokon a helyeken, ahol a nehézeke még a múlt század-ban is használatban volt, pl. a délszlávoknál, egészen általános szokás volt, hogy a szántáshoz összeálltak. A „sprega”-nak nevezett ekeközösség megtalálható a Bal-kánon, mindazokon a helyeken, ahol a nehéz megmunkálású földek feltöréséhez a család egymagában nem rendelkezett elég igavonó jószággal. Így Boszniában, Her-cegovinában, Szerbiában, de ismeretes Bulgáriában is. Az utóbbi helyről az eketár-sulásnak két formáját jegyezték fel. Az egyik, a „spreznaci”. Ehhez előre megállá-pított feltételek között akkor álltak össze, ha parlagot akartak feltörni. Ilyenkor többen szövetkeztek és a közös munka feltételeit együttesen fedezték. Egy ilyen társaság legkevesebb 5 pár ökörrel kellett, hogy rendelkezék. Mindenki köteles volt saját magát és ökreit élelmezni és minden pár ökörhöz egy hajtót is adni, aki 12–15 éves fiú is lehetett. Ha az ökrök nem voltak egyformán erősek, akkor is egyenlő értékűeknek kellett őket tekinteni, és köztük nem volt szabad különbséget tenni. A friss törésű földet 4 éven keresztül közös tulajdonban hagyták, miközben kukoricával vetették be. Ez idő eltelte után az így megmunkált földet egymás kö-zött elosztották, és mindenki a saját részét kezdte művelni. Minden ökrösgazdát előre megállapított rész illetett meg a közös szántásból. Az ekére minden tizedik rész jutott, vagyis az a közösségi tag, aki az ekét is adta a társuláshoz, minden 10 nap után egy egész napig magának szánthatott. Ha a parlagot már rendes művelésbe vették, és megmunkálásához nem volt szükséges többé a 4–5 pár ökör, hanem 2 is elegendő volt, akkor az eketársulás új formája, a „sprega” állt elő, amely összesen csak két parasztagdából állt. Ez esetben ugyanis minden közösségi tag rögtön a saját földjét munkálta, éspedig egyik nap az egyikét, a másikon a másikat. Mindez addig tartott, amíg mindkét társ összes földjét meg nem munkálták.¹³⁵ Megtalálható e szokás az északi szlávoknál is. Egyes orosz kormányzósági területe-ken még a múlt század 60-as éveiben is egészen általános volt, hogy egész falvak éltek ilyen ekeközösségben. A szövetség a következő elemekből adódott: 1. a munkaerőből, mely a szántóemberből és a hajtóból állott; 2. a gazdasági eszközök-

¹³⁴1509: Bars megye szolgabírája kiszállt „ad possessionem Thayna, ad videndum et audiendum iudicium et iustitiam inter nobilem Andream de Joka ab una et quendam Vanyo, iobagionem”, ahol először a nemes, majd a jobbágy adta elő jelentését, egymás kölcsönös meggyalázásáról, amikor a nemes „in territorio possessionis sue Joka arasset et avennas seminasset”. E veszekedésnél csak egy tanú volt, „qui fuit particeps vel socius ad arandum ipsius Andree, qui vulgo dicitur cimborá”, aki szerint a nemes másnap karddal és szekercével indult a jobbágy után, aki csak a cimborá figyelmeztetésére kerülte el a halált. (Dl. 21944. Adattár. O. A.)

¹³⁵Kadlec, K. 1904. 64-67.

ből, vagyis a nehézkekből, ekekapából és boronából; 3. igavonó jószágokból. A közös munkában való részesedés egész Oroszországban egyformán történt. Minthogy a nehézkebe rendes körülmények között 3, néha 4, sőt gyakran 5 vagy 6 pár ökröt is befogtak, a részesedés is ennek arányában történt. A leggyakrabban munkában lévő 3 pár ökrre 3 napi szántás jutott, a szántóra a negyedik, az eketulajdonosra az ötödik, a hajtót pedig félnapi szántás illette meg, de rendszerint csak a kosztjával elégtették ki.¹³⁶ A kazakokról például Grekov közléséből tudjuk, hogy még a legutóbbi időkben is élt az a szokásuk, hogy 2–3 földműves együttesen vett egy ekét. Emlékeznek olyan időre is, mikor gyakran 10 gazda is összeállt és közösen szántott. Amelyik szántani tudott, ment az eke után, a másik vetett, a harmadik volt a hajtó.¹³⁷ Ismerünk olyan középkori forrást is, melyben szintén 4 ember munkájáról szerzünk tudomást, egy az ekét tartja, a másik az állatot vezeti, a harmadik hajtja, a negyedik pedig az ásóval a nagy rögöket vágja szét.¹³⁸

Az, hogy a föld közös megmunkálására a középkor folyamán nálunk is létrejöttek ilyen állandó gazdasági társulások, a sok elszórt adat mellett mutatja az a Mátyás király korából származó dekrétum is,¹³⁹ mely azokról a keresztény, azaz magyar lakosokról rendelkezik, akik a ráccokkal kötöttek szövetséget, illetve szerződést arra vonatkozóan, hogy a szántást és más mezőgazdasági munkákat egymás kölcsönös megsegítésével végezzék el. Az ilyen társulatok esetében a dézsmával kapcsolatban a rendelet úgy intézkedik, hogy a terménynek a keresztényekre eső részéből a dézsmát meg kell fizetni, a ráccoktól viszont nem kell azt behajtani. Az a tény, hogy társas gazdaságok esetén szokásos kedvezményt adni, semmi kétséget nem hagy afelől, hogy itt a menekült ráccok részére juttatott adókedvezményről van szó. Valószínűleg ilyen szövetséget kell látnunk azokban a társulásokban is, melyek a vegyes lakosságú Dráván túli területen „pakusthyna” néven éltek¹⁴⁰ ez időben, s valószínűleg azok a kisigájúak hozták létre, akik saját gazdaságukon belül különben nem rendelkeztek volna elegendő igaerővel¹⁴¹ valószínűleg nemcsak a szántás, hanem egyéb munkák közös végzésére is.

¹³⁶ Kadlec, K. 1904. 67-69.

¹³⁷ Grekov, B. D. 1956. 49-51.

¹³⁸ Heyne, M. 1901. II. 44.

¹³⁹ 1481 I. Decretum 4 art.: „Item quod si qui Christiani cum praefatis talibus Rascianis et schismaticis societatem sive contractum habuerint et araturas, sive alias agriculturas pari auxilio fecerint, de parte fructum Christianis cedenda, decimae solvantur, de reliqua vero parte, talibus scilicet schismaticis cedenda, tales decimae non exigantur” (Magyar Törvény Tár 388.)

¹⁴⁰ Lásd a 108. jegyzetet.

¹⁴¹ Seebohm is tévesen a Wendewirtschafttal és a Runrigsystemmel kapcsolja össze a közös szántás szokását, melyet Walesben cyvarnak neveznek. (Seebohm, F. 1883. 226-307.) Seebohm nézetét Meissen is átveszi, és a földközösséggel igyekszik a közös szántás szokását összekapcsolni. Miként a tete, azaz telek – írja – megoszlik, úgy az eke is megoszlott. Bár maga is elismeri, hogy a gazdagok voltak, akik egész ekével rendelkeztek, s a szegé-

A vagyoni aránytalanságokkal kapcsolatos, hogy az eketársulás aránya időről időre falvanként és vidékenként változik, egyfelől igen hajlékonyan igazodva a jobbágytelek állatállományához, másfelől a háztartások formájához.

Egy-egy falu jobbágyainak állatállományáról sajnos nehéz képet alkotni, mert alig rendelkezünk egy-két összeírással ebből a korból. Érdekes ebből a szempontból a Kisvárdai család egy 1452-ből való birtokadózási lajstroma,¹⁴² melyben összeírják a parasztek állatállományát 3 Szabolcs megyei községben. Bár az összeírás nem elég pontos, mert a haszonállatokat: tehenet, sertést és juhot nem sorolja fel minden esetben darabszám szerint. Ennek ellenére is igen hasznos, mert az igaerőt már darabszám szerint tünteti fel. Megtudjuk ebből, hogy például Papiban a 32 lakosból 26, Veresmarton 20-ból 15, Szentgyörgyön pedig 26-ból 16 jobbágy rendelkezik ígásállattal. Veresmarton kizárólag ökröket, Papiban és Szentgyörgyön ökröket és lovakat vegyesen tartottak. Az összeírás azt mutatja, hogy az igaerő a 15. század végén már meglehetősen közepes színvonalon mozog egy-egy gazdaságban: Papiban például a 86 ígásállat 26 gazda birtokában oszlik meg – többségük lovat is tart. Legtöbben vannak a kétigájúak – 26-ból 15. A lakosság két ígásállaton felüli állatállománya Szentgyörgy után itt mutatkozik a legkedvezőbbnek. 10 gazdaságból 5-nek van 3–4 ökre, s ugyanannyian vannak, akik már négyen felüli ígásállattal is rendelkeznek. Jóval alacsonyabb szinten mozog az igaerő Veresmarton, s a megoszlása sem annyira differenciált. A 38 ígásállat itt 15 gazda háztartásában oszlik meg és pedig úgy, hogy a 15 gazda közül 10 rendelkezik 2 ökörral, s mindössze 5 gazdaság van, mely 2 ígásállaton felüli mennyiséget használ; 3-nak négy, 2-nek pedig 6 ökre van. Itt ló egyáltalán nincsen. Az igaerő közepes színvonalát mutatja, hogy a 3 falu közül itt vannak a kétökrösök a legnagyobb többségben. Körülbelül Papival mozog egyvonalon az igaerő aránya Szentgyörgyön: az 55 ígásállat itt 15 gazda birtokában oszlik meg. A lakosság 2 ígásállaton felüli ellátottsága

nyek – akiknek csak egy része volt birtokukban – kényszerültek társulásra. (Meitzen, A. 1895. I. 212.) Az angol mezőgazdasági rendszer kooperatív rendszer volt – írja Curven – nem volt minden parasztnak maga ekéje és fogata, mint a modern gazdálkodónak. Az egyiknek ekéje volt, a másiknak 1-2 ökre. (Curven, A. C. 1946. 71.) Ezt állapítja meg Grand is a francia mezőgazdaságról: „a paraszt néha egyedül dolgozik családtagjaival – írja – néha, ha nagy munkáról van szó, a szomszédokkal. A kölcsönös munka a segítség leggyakoribb formája (Grand, R. 1950. 276.). E kutatókat az téveszti meg, hogy a földközösségnél a föld ugyan színleg a falutársak közös tulajdonát képezi, de az abból való részesedést az igaeszség változó arányú birtoklása határozza meg, miként a közös szántásnál is a munkába beadott állat száma dönti el a munkából való részesedés arányát. A korábbi agrártörténészek közül ki kell emelnünk Blochot, aki a középkori parasztság különböző kategóriái között már határozott különbséget tesz aszerint, hogy ígával el voltak-e látva, vagy sem. A parasztság kevésbé vagyonos képviselői kapcsán pedig rámutat arra is, hogy nem valami normális elv, hanem a hiányzó tőke, az igaeszség teljes száma kényszerítette őket, hogy igaerejüket másokéval egyesítsék. (Bloch, M. 1931. 197-198.)

¹⁴² Zichy O. IX. 340-341.

ugyan itt mutatkozik a legkedvezőbbnek, viszont az igaerő-arány nem annyira differenciált, mint Papiban. Itt is a kétigások vannak túlsúlyban – összesen 10 van, ebből 2-nek ökre, 4-nek lova van, s mindössze 1 van 1 lóval. A módosabbak közül 3-nak van 4 ökre, s ugyancsak 3, akinek 2 lova és 2 ökre van. Mindössze 3 gazda van, aki 6 igásállatot tart. Az állatállomány meglehetősen alacsony színvonalát mutatja, hogy alig néhány gazdaságban látni jelentősebb értéket kitevő haszonállatot. A tehen szempontjából a legjobban ellátottnak Szentgyörgy látszik, a 13 igásállattal rendelkező gazdaságból mind a 13 tart tehenet. Valamivel rosszabb ez az arány Veresmarton, ahol a 15 gazdaságban mindössze 9 rendelkezik tehenel is. Feltűnő, hogy Papiban mindössze 1 háztartásban találni tehenet, s a többiben alig néhány juhot.

Érdekes összevetni a fenti összeírást ugyanennek az uradalomnak egy 1521-ből származó urbáriumával.¹⁴³ E szerint a falvak többségében a határhasználatnak még mindig egy földközösséges formája szokásos, melyben a falutársak egymáshoz való viszonyát az igásjószágoknak az egyes gazdaságokon belüli mennyisége határozza meg, ennek arányában részesülnek a falu közös földjeiből. A felső határt itt is azok a gazdák képviselik, akik egy ekéhez elegendő igás jószággal rendelkeznek. Külön réteget képeznek a 3–2–1 ökrök, s teljesen külön kategóriát azok a házas jobbágyok és zsellérek, kiknek marhájuk nincsen.¹⁴⁴ Az iga arányában mutatkozó differenciáltság a három falu közül az urbárium alapján is Papiban mutatkozik meg a legjobban: a 4 ökrös gazdától a 3 ökrösön át a 2 ökrösig és marhátlan parasztig terjed. Kevésbé látszik differenciáltnak az igaerő-arány Veresmarton, miként az 1452-es összeírásban, itt is két kategóriát különböztetnek meg, a 4 és 2 ökrös gazdákét. A lakosság közepesebb gazdasági színvonalát mutatja az adózás alacsonyabb mértéke is, itt a négyökrök is mindössze 50 dénárt adnak, a többi falvak 1 forintos cenzusával szemben. Mindössze Litkén utal az urbárium azokra a gazdákra, akik négynél több igásállattal rendelkeznek.¹⁴⁵ Egyébként az igaerő csökkenését mutatja, hogy a falvak többségében a 16. század elején már nem a 6, hanem a 4 ökrös gazdát tekintik a felső határnak.

A földközösségi társadalomban megnyilvánuló kedvezőbb birtoklási viszo-

¹⁴³ Zichy O. XII. 348-356.

¹⁴⁴ 1521: Ajak (Szabolcs m.) „*ibidem singuli coloni habentes pecora aratoria assummentesque agros arabiles et prata per sortem divisa singulis annis ... fl. 1; item singuli coloni habentes duo iumenta aratoria et accipientes terras arabiles et feneta premissio modo divisas in eodem festo ... denar 50.; item singuli incole habentes tria iumenta aratoria et accipientes agros arabiles et feneta iudicio sorcium distributa in dicto festo ... denar 75; item quilibet colonus habens unum pecus aratorium et terris arabilibus et fenetis utens in eodem festo ... denar 25; item singuli coloni sive sunt inquilini sive possessionati qui non habent ullum pecus aratorium et accipiunt tellurem arabilem pratumque sorte divisium in dicto festo denar 33*”. (Zichy O. XII. 355.)

¹⁴⁵ 1523: Litke (Szabolcs m.) „*ibidem singuli incole habentes aratoria pecora quatuor vel ultra*” (Zichy O. XII. 350.)

nyokkal kapcsolatos, hogy a falu földjeinek használatától a teljesen ígátlanok sem szorulnak vissza, „legyenek bár tehetősek vagy zsellérek” – olvassuk az urbáriumban többfelé is –, de házuk után szántóföldet és rétet kaszálnak, ne legyen egyetlen állatjuk sem, 33 dénár terheli őket,¹⁴⁶ ami az egy ökörrrel való részesedők 2 dénáros cenzusával szemben a zselléreknek valamivel kedvezőbb részesedési arányt mutat az esetenként felfogott földekből. Bár a falvak lakói közül a közös földekből senki sem rekedt ki, de az igaerő változó mennyiségű birtoklása alapján a parasztság már itt is az erős gazdasági tagolódás képét mutatja.

Mindkét összeírás egyben arra is következtetni enged, hogy a szántógazdálkodáshoz igénybe vett paraszti gazdaság állatállományának megoszlása valószínűleg megfelel a telekállomány differenciálódásának is. Rendszerint a nagyobb földdel és több takarmánnyal rendelkező jobbágyok birtokában találunk több igásállatot, míg a résztelkesek igaereje jóval alul marad azon a számon, mely az eke önálló kiállításához szükséges volna. Az a paraszt, aki 6 vagy 4 igásbarom helyett 3-mal, 2-vel vagy legfeljebb 1-gyel rendelkezett, egy másik társával ugyan még összefoghatott, hogy a szükséges ekefogatot együttes erővel kiállítsák, de ha egy sem volt, már kölcsönre szorult, melyet többnyire a gazdagabbaknak vagy pénzen kellett letörlesztenie,¹⁴⁷ vagy kézi munkával ledolgozni.

A vagyonosodás és a pauperizáció érdekes párhuzama figyelhető meg ez idő tájt Észak-Dunántúl némely vidékén is. Érdekes ebből a szempontból az esztergomi érsekségnek egy 1524 előtről és utánról származó urbáriumának összevetése,¹⁴⁸ mely lehetővé teszi, hogy egyfelől a Vág és Zsitva mocsarai közé zárt néhány halászfalvat, másfelől a Nyitra vidék szőlőtermő falvait hasonlítsuk össze az eke alapján kivetett cenzus, vagyis a parasztság relatív művelési képessége és a telek, valamint a vele kapcsolatos igaerő osztódása szempontjából.

Amint a korábbi urbárium is jól tanúsítja, a Vág és Zsitva vidék halászfalvaiban a telekosztódás jóval lassabban ment végbe, mint az uradalom bortermő falvaiban. Bizonyítja ezt, hogy a telkeket egyformának mondják, mindössze Imelyen találni néhány zsellért.¹⁴⁹ A telkek lassú osztódását valószínűleg az magyarázza, hogy a mezőgazdaság itt kisebb jelentőségű, a halászat mellett az állattartás képezi a lakosság egyik fő jövedelmét. Az állatszaporulat következtében igen nagy az igásállatoknak egy háztartáson belüli koncentrációja. Ezt tükrözi az állatállomány

¹⁴⁶ Lásd a 143. jegyzetet.

¹⁴⁷ Egy salzburgi forrásban 1448-ból találjuk a következő bejegyzést: „Wann ain hubman so arme ist, daz er nicht vieh hat, so sol der seherig demselben armen mann von andern pawren pflug geben, daz er paw, damit derselb gut nit öd werd, und derselb paw sol für yeden pflug geben 12 silber und dem sehergen ain hun” (Dopsch, A. 1938. 105.)

¹⁴⁸ Esztergomi Prímási Levéltár, Protocollum E (Liber Sancti Adalberti. Fol. 62-102.).

¹⁴⁹ Az 1524 előtről származó urbáriumban Naszvadon „iobagiones sunt in numero 81”. Szakállason „iobagiones sunt in numero, qui equales sessiones habent 34”, Imelyen pedig 16 egyenlő jobbágyssessio és inquilinus 7 van. (Liber Sancti Adalberti.)

alaján kivetett cenzusnak egész és nem rész ekékben történő megállapítása is. A több ígásállattal rendelkező Naszvad és Szakállas falvakban azok, kiknek ekéjük, vagyis egy ekéhez elegendő ígásállatuk volt, 130 dénárt fizetnek, míg a sokkal szegényebb Imely lakóit mindössze 100 dénár fizetésére terhelte ekénként, akik pedig nem szántottak, vagyis ígásállatjuk nem volt, annyit adtak, mint a zsellérek.¹⁵⁰ Az ígásállatokkal rendelkező gazdáknak egyforma arányú részesedése a cenzusból eléggé világosan mutatja, hogy a telkes jobbágyok differenciálódásának az az eléggé előrehaladott foka, melyet a Kisvárdaiak birtokain figyelhettünk meg ez idő tájt, itt még nem volt annyira jellemző.

A telekosztódás, valamint az ígásállatok birtoklásán lemérhető paraszti rétegződés, gazdagodás és párhuzamos pauperizáció itt is inkább a gabona- és bortermő vidékeken öltött nagyobb méreteket. Érdekes ebből a szempontból a fenti uradalomnak azokat a falvait megvizsgálni, melyek az északi borvidéken fekszenek. Ennek kapcsán lehetőség nyílik, hogy az uradalom 1524 előttről és utánról származó urbárium alapján hasonlítsuk össze a bortermelésben igen fontos szerepet játszó Üzbégnek, Nagy- és Kiscseténynek néhány jellemző adatát. Míg a korábbi urbárium Nagy- és Kiscsetény telkeit még teljesen azonosnak mondja, mindössze Üzbégen tűnnek fel már ez időben is a résztelkek,¹⁵¹ és csupán itt fordul elő az ekék után fizetett cenzus is. A parasztság differenciálódásának előrehaladását mutatja, hogy az 1558-as urbárium alapján már mind a három faluban a telkek további bomlása figyelhető meg és feltűnnek a zsellérek is.¹⁵² Az igaerő megosztását tükrözi, hogy az egész-ekések mellett ekkor már feltűnnek a részekések is. A folyamat különösen a két Csetényben ölthetett nagyobb méreteket. Az igaerőben mutatkozó különbségeket jól kifejezi, hogy az urbárium megkülönbözteti azokat a gazdákat, kiknek egész ekéjük van – ezek 1 forintot fizetnek – azoktól a gazdáktól, akik már csak 3 ígásjószággal vagy a fél ekéhez szükséges 2 igavonóval rendelkeztek, ők 75, illetve 50 dénárt fizettek. A pauperizáció előrehaladott fokát mutatja, hogy az urbárium ekkor már megemlíti azokat a parasztokat is, akik mindössze 1 lóval vagy ökörrel rendelkeztek, s így fogatukat már mások igájához voltak kénytelenek csatolni.¹⁵³

¹⁵⁰Naszvad: „decimas solvunt cum pecuniis pro uno quoque aratro 33 denar. Ratione decimarum de quocunque homine, qui non arant tenentur solvere 24 denar”. (Liber Sancti Adalberti.)

¹⁵¹Az 1524 előttről való urbáriumban Nagycsetényben „iobagiones sunt equales habentes sessiones 31”, Kiscsetényben a jobbágyszessziók szintén egyenlőek, számuk 17. Üzbégen „iobagiones in numero sunt 34, faciunt sessiones integras 16” (Liber Sancti Adalberti.)

¹⁵²Az 1558-as urbáriumban Nagycsetényben sessio integer 26, inquilinus 20, praediales 2; Üzbégen sessio quartalis 36, inquilinus et deserta 29, praedialis 5; inquilini nunc noviter descendentes 12 (Liber Sancti Adalberti.)

¹⁵³Az 1558-as urbáriumban Nagycsetény: „Ratione decimae frugum, nam nonam non tenentur, dant de singulo aratro, quattuor aut sex bobus aut equis trahente, ad festum Purificationis solvunt fl. 1, de medio aratro, duobus scilicet equis den. 50; de uno equo in aratrum alterius iuncio den 25. De tribus equis vel bobus den. 75; (Kiscsetényben,

Ezek mindössze 25 dénárt adtak, amennyi a zselléreknél is szokás. A marhátlan parasztek egy része szőlőt, esetleg kölcsönigával kis szántóföldet még művelhetett, nagy részük azonban már csak a közös erdőt és legelőt használhatta, de a 15. század végén már ezeket is csak korlátozott mennyiségben.

Bár az 1, 2, 4, helyenként 6 igaerő arányában fizetett cenzus az uradalom hegyvidéki falvaiban is a parasztság igaerejének erős megozslását mutatja – miként a telek állománya is –, de a tény, hogy teljesen igaerő nélkül maradt zsellérek itt nemigen találni, az állattartás fokozottabb jelentőségére utal.¹⁵⁴ Az állattartás jelentősége országosan egyébként csak ott növekedett fokozottabban, ahol a szántó művelése csökkent, lásd a világosi uradalom összeírását is.¹⁵⁵ A jószágnevelés fejlett árugazdálkodásos szintjét mutatja,¹⁵⁶ hogy itt helyenként már a zsellérek is egészen komoly igaerővel rendelkeznek,¹⁵⁷ sőt a haszonállat jó része is az ő kezükben van. Különösen a szántógazdálkodáshoz igénybe vett parasztháztartás állatállományának megozslása híven követi a telekállomány differenciálódását.

Az ekéhez szükséges igaerőnek a paraszti gazdaságon belüli csökkenő tendenciája tehát nemcsak ekefogatainak számát szabta meg erősen és kényszerítette arra, hogy a másokéival összefogjon, hanem nagymértékben megszorította földterjeszkedési lehetőségét is. A telkes jobbágy, ha saját szükségletét kielégítette, és állatszaporulatából még maradt felesleg, vagy gazdaságát igyekezett vele bővíteni, vagy arra törekedett, hogy azt értékesítse. Ilyen értékesítésre a szántógazdálkodást folytató vidékeken azonban csak az elegendő földdel és állattal rendelkező nagygazdák gondolhattak. Az a töredék telkes vagy zsellér ellenben, aki szerencsés években állatállományából még néha szaporulathoz is jutott, részben a ko-

mint fent) Üzbégen: „Rationes decimae de aratro integro ad festum Purificationis solvunt fl. 1., a medio, vel duobus bovis dant den. 50. et qui arant tribus equis, dant den. 75., et ab uno equo vel bove dant den. 25. (Liber Sancti Adalberti.)

¹⁵⁴ Az uradalom 1524-es urbáriumában Bars megye felső részén fekvő falvaiban csak „integrum aratrum”-ok vannak, a cenzus alapján megszabva, mindegyik 112 dénárt ad, „inquilinus” pedig 12 dénárt. Az 1558-as urbáriumban a cenzust nemcsak a teljes ekefogatban, hanem annak részeiben is megállapítják. Eszerint 1 ló után 28 dénár, 2 után 56, 4 után 112, 6 után 168 dénár jár, zsellér mindössze 12 dénárt ad, viszont „si quis habet equum aut bovem pro aratura debet 28 denar”. (Lásd Nagylocsát). A zsellérek igaerejére igen jellemző még a következő bejegyzés is: „si qui equos alunt secundum numerum equorum solvunt 28 den.” (Liber Sancti Adalberti.)

¹⁵⁵ A világosi uradalom jobbágyainak összeírása 1525-ből. Dl. 37000 Fol. 87.

¹⁵⁶ A fenti uradalomban Sziri faluban egy jobbágyinak 8 ökre, 5 lova, egynek 6 ökre, 4 lova, 300 juha van. Alsórácfalun 1 jobbágyinak 6 ökre, 300 juha, a másiknak 6 ökre, 3 lova és 200 juha van. Van jobbágy, akinek 8 ökre, 4 lova, 60 juha, a másiknak 4 ökre, 2 lova, 100 juha, s egynek 6 ökre, 2 lova és 70 juha. (Dl. 3700. Adattár F. N. A.)

¹⁵⁷ A világosi uradalom fenti 3 falvában majd minden zsellérnek van vagy 2 igásállatja, sőt többenél találunk juhot is. Alsórácfalun 1 zsellérnek 4 ökre, 2 lova, a másiknak 3 ökre, 50 juha van. Felsőrácfalun 1 zsellérnek 6 ökre, 4 lova, 100 juha van, s több is van, akinek 2 ökre, 2 lova s 40-70 juha van. (Dl. 3700 Adattár. F. N. A.)

rábban minden szolgáltatástól mentes, közös jobbágyilletőséghez tartozó rét és legelő külön járandósághoz kötése,¹⁵⁸ részben pedig a növekvő adóterhek miatt is már csak ritkán gondolhatott gazdasága bővítésére, főleg, ha mersze volt! Így igásállatait – legalább is a szegény parasztság – nem bírta annyira növelni, mint ahogy azt a rendelkezésre álló irtásföldek pótlásával lecsökkenő birtokállományok kiegészítése megkövetelte volna. Az ilyen irtásföldek művelését már a rövid idő is korlátozta, amellett a 15. században már kezdik az irtásföldeket is helyenként dézsmabeadással megterhelni. A föld gondos megművelése, többszöri szántása a 15. századtól kezdve már a telkes jobbágnak is többszörösen igénybe veszi igaerejét, s az új technikai követelményeknek éppen csak eleget tudott tenni. Annak ellenére, hogy a teljes ekefogat birtokában sokkal előnyösebb helyzetben volt, mert módjában állott, hogy ekéje termelési kapacitását a munkára legmegfelelőbb időben, saját földje mellett még társaiét is meg kellett művelnie. A parasztság elszegényedésével, zsellérsorba süllyedésével egy időben jelentkező pusztatelkekre sok esetben tehát már ezért sem költözködik máshonnan új jobbágy, még kevésbé költözik rá zsellér. Azt hisszük, nem tévedünk, ha a fokozatos pénz-és terményszolgáltatás és a növekvő hadiadóktól való menekvés mellett éppen az igaerő hiányában keressük üresen maradásuk egyik okát.

A közös szántást a középkorban sokan a földközösséggel szokták kapcsolatba hozni, tévesen, mert amikor kis igaerejűek összeállnak, sohasem az a cél, hogy csoportosan végzett munka jöjjön létre. Mint ahogy nem ez volt a céljuk azoknak az udvarnokoknak sem, akik – mint láttuk – már a 13. században annyira nyomorúságos helyzetbe jutottak, hogy az egyház részére előírt szántást már csak közös munkával tudták elvégezni, melyet igen találóan már a korabeli irat is ínségmunkának nevez.¹⁵⁹ Mint ahogy később sem, amikor közös szántást végeznek, az a céljuk, hogy csoportosan végzett munka jöjjön létre, hanem sokkal inkább az a gazdasági és morális elv, hogy egymás kölcsönös megsegítésével saját munkájuk végzését is lehetővé tegyék. Mint ahogy nem a morális elv vezeti azt a parasztot sem, aki igaerőt ad vagy vesz kölcsön, vagy bérbe, hanem a hiányzó tőke, a munkaeszköz és igaeszköz hiánya.

A parasztság, mely a 12. században bár jogilag tagolt, de gazdaságilag még egységes a 14. századtól kezdve tehát egyre inkább a gazdasági széttagolódás útjára lép, ezt tükrözi a parasztság két kategóriája, egyik, amelynek van igaereje, a másik, amelynek nincs fogata, hanem kézi erővel vagy társaságban dolgozik. Az igaes és igaatlan parasztok ugyan egyaránt a földesúr alattvalói, akinek feudális szolgáltatást kell teljesíteniök. A parasztság rétegeire való bomlása folytán a falu alapvető társadalmi magatartása azonban egyre inkább az ellentét lesz, egyfelől a több föld-

¹⁵⁸Lásd a 115. jegyzetet.

¹⁵⁹Lásd a 72. jegyzetet.

del és igásállattal rendelkező gazdagok, másfelől a nekik egyre inkább kiszolgáltott igátlan szegények között.

Irodalom

ABEL, Wilhelm

Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters. Auflage. Stuttgart.

1962 *Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom früheren Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert.* Stuttgart.

ASHLEY, William James

1896 *Englische Wirtschaftsgeschichte.* I. Leipzig.

BELÉNYESY Márta

1954 A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században. I. rész. *Ethnographia.* LXV. 387-415. Budapest.

1955 A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a 14. században II. rész. *Ethnographia.* LXVI. 57-97. Budapest.

1960 La culture permanente et l'évolution du système biennal et triennal en Hongrie médiévale. *Kvartálnik Historii Kultury Materialnej.* II.évf. 311-326. Warszawa.

1961 Viehzucht und Hirtenwesen in Ungarn im 14. und 15. Jahrhundert. In: Földes László (szerk.) *Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa,* 13-82. Budapest.

1964 A parlagrendszer 15. századi kiterjedése Magyarországon. *Ethnographia.* LXXV. 3. 321-349.

BLOCH, Marc

1931 *Les caractères originaux de l'histoire française.* Paris.

BRENTANO, Lujó

1927 *Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands.* 1. Jena.

CURVEN, E. Cecil

1946 *Plough and pasture.* London.

DELISLE, Leopold

Études sur la condition de la classe agricole et l'état de l'agriculture en Normandie pendant le moyen âge. Evreux.

DOPSCH, Alfons

Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenlawen. Weimar.

Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Wien.

FEKETE NAGY Antal

1957 A Senyéri uradalom urbárium 1524. *Agrártörténeti Szemle.* 1957.1-2. szám, 20-36.

FÜGEDI Erik

Az újratelepítés. In Székely György (szerk.) *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században.* 213-225. Budapest.

GRAND, Roger

- 1950 *L'agriculture au moyen âge de la fin de l'empire romaine au 16e siècle*. Paris.
- GREKOV, Borisz Dimitrics
1956 *Az orosz parasztság története a legrégebbi időktől a 17. századig*. Budapest.
- GYÖRFFY György
1963a Magyarország népessége a honfoglalástól a 14. század közepéig. In: Kovacsics József szerk. *Magyarország történeti demográfiaja*. 15-62. Budapest.
1963b *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Budapest.
- HEYNE, Moritz
1901 *Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer in den ältesten geschichtlichen Zeiten bis zum 16. Jahrhundert*. II. Leipzig.
- INAMA-STERNEGG, K. Theodor
1899 *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*. III. Leipzig.
- KADLEC, Karel
1904 *Über die Arbeitsgenossenschaften im slavischen Recht*. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XVII.
- LAMPRECHT, Karl
1885-86 *Deutsche Wirtschaftsleben im Mittelalter*. III. Leipzig.
- LIPSON, Ephraim
1947 *The Economic History of England*. I. London.
- LONGNON, Auguste.
1886-1895 *Polyptyque de l'abbaye de Saint-Germain des Près*. Paris.
- LOT, Ferdinand
1924 *La grandeur des fisces à l'époque carolingienne*. Revue belge de philologie et de l'histoire.
- MAKSAY Ferenc
1940 *A középkori Szatmár megye*. Budapest.
1959 *Urbáriumok a 16-17. században*. Budapest.
- MÁLYUSZ Elemér
1930 *Az 1498. évi 41. törvénycikk*. Századok. 827-832.
- MEITZEN, August
1895 *Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*. III. Berlin.
- MOLNÁR Erik
1949 *A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig*. II. Budapest.
- PACH Zsigmond Pál
1963 *Nyugat-Európa és Magyarország agrárfejlődése a 15-17. században*. Budapest.
Pannonhalmi Szent Benedek Rend története. Erdélyi László szerk. VI. Budapest, 1906-1916.
- PIRENNE, Henri
é.n. *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im Mittelalter*. Bern.
- POSTAN, Michael
1950 *Some economic evidence of declining population in the later Middle Ages*. The Economic Review Second Series. II, 3. 221-246.

- RHAMM, Karl
1905 *Die Großhufen der Nordgermanen*. Braunschweig.
- SEEBOHM, Frederic
1883 *The English village community*. London.
- SÉÉ, Henri
1901 *Les classes rurales et le régime dominal en France au Moyen ge*. Paris.
- SOÓS I.
é.n.. *A jobbágyfalu sorsa a Heves megyében a 18. században*.
- SZABÓ István
1948 *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest.
- SZÉKELY György
1953 A földközösség és szerepe az osztályharcban. In Székely György (szerk.) *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. 80-104. Budapest.
- TAGÁNYI Károly
1950 *A földközösség története Magyarországon*. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1894. (második kiadás) Az előszót Molnár Erik írta. Budapest.
- VINOGRADOFF, Paul
1905 *The Growth of the Manor*. London.
- WENZEL Gusztáv
1887 *Magyarország mezőgazdaságának története*. Budapest.

Forrásjegyzék

Adattár

- A magyarság kulturális élete a 15. században. – A Belényesy Márta vezette „Anyagi kultúránk a 15. században” munkacsoport archívuma. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.
- Anjou Okm.
1887-1920 NAGY Imre: *Anjoukori Okmánytár – 1301-1359*. VII. Budapest. Dl. *Országos Levéltár*.
Diplomatikai Ghyűjtemény. Családi Levéltárak.
- FEJÉR György
1829-1844 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. Kezdetől 1440-ig*. XLII. Buda.
Kállay Olt.
A nagykállói Kállay család levéltára 1224-1386. II. kötet. Budapest.
- Károlyi Olt.*
1882-1897 GÉRESI K.: *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára*. V. kötet. Budapest.
- Magyar Törvénytár*
1899 *Magyar Törvénytár 1000-1895*. MÁRKUS Dezső szerk. Budapest.
- Veszprémi Regeszták*
1953 *Veszprémi Regeszták 1301-1387*. Összeállította KUMOROWITZ, L. Bernát. Budapest.
Zalai Olt.

1886-1890 NAGY I. – VÉGHÉLY D. – NAGY Gy.: *Zala vármegye története. Oklevéltár. II.* Budapest.

Zichy Okm.

1872-1915 *A zichi és vásónkeői Zichy család idősb ágának okmánytára. XII.* Budapest.

Zsigmondkori Olt.

1951-1956 *Zsigmondkori Oklevéltár.* Összeállította MÁLYUSZ E. Budapest.

Belényesy Márta válogatott műveinek jegyzéke

Összeállította: Angyal Katalin

1943

- A Magyarságtudományi Intézet népkutató tevékenysége 1943-ban. Néprajzi Értesítő 35 (1943) 3/4: 250-251. p.
- Az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztályának néprajzi gyűjtőtevékenysége 1943-ban. Néprajzi Értesítő 35 (1943) 3/4: 251. p.
- Beszámoló az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya Ifjúsági pályázatairól. Néprajzi Értesítő 35 (1943) 3/4: 251-253. p.

1948

- Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez. A „telek” és a magyar tanya középkori gyökerei. Bp. Néptudományi Intézet, 1948. 78 p. (A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára, 10.)
- ism. Barabás Jenő: Ethnographia 59 (1948) 1/4: 231-233. p.

1952

- Beszámoló az Országos Magyar Történeti Múzeum „Anyagi kultúra a XV-XVI. században” kutató munkaközösségének a célkitűzéseiről és munkájáról. Ethnographia 63 (1952) 1/2: 205-207. p.

1953

- A halászat a XIV. században. Ethnographia 64 (1953) 1/4: 148-166. p. ill.; russkoe zakl., deutsche Zsf.

1954

- A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században. I. Ethnographia 65 (1954) 3/4: 387-415. p. ill.; russkoe zakl., deutsche Zsf.

- Beszámoló az „Anyagi kultúránk a XV. században” c. munkaközösség 1952-1953. évi munkájáról. *Ethnographia* 65 (1954) 3/4: 612-615. p.

1955

- A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században. II. *Ethnographia* LXVI. (1955) 57-98. russkoe zakl., deutsche Zsf.
- Le serment sur la terre au moyen âge et ses traditions postérieures en Hongrie. *Acta Ethnographica* 4 (1955) 1/4: 361-394. p.; russkoe zakl.
- Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a XIV. században. *Néprajzi Értesítő* 37 (1955) 11-30. p. ill.; rés. en francais
- ism. uő: *Demos* 1 (1960) 9. 40-41. hasáb
- ism. Podwínska, Z.: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* V (1957) 4: 665-666. p.

1956

- Angaben über die Verbreitung der Zwei- und Dreifelderwirtschaft im mittelalterlichen Ungarn. *Acta Ethnographica* 5 (1956) 1/2: 183-188. p.
- ism. Podwínska, Z.: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* VI (1958) 4: 485. p.
- Megjegyzések D. Stránská: A cseh nép a miniatúrák ábrázolásain (esky lid 1951. 3-4. sz. 67-70.) című dolgozatához. *Ethnographia* 67 (1956) 1/2: 154-158. p. ill.; russkoe zakl., deutsche Zsf.
- Az állattartása XIV. században Magyarországon. *Néprajzi Értesítő* 38 (1956) 23-59. p. ill.; deutsche Zsf.
- ism. Földes László: *Demos* 1 (1960) 1: 41-42. hasáb
- ism. Podwínska, Z.: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* V (1957) 4: 667. p.
- A földművelés Magyarországon a XIV. században. *Századok* 90 (1956) 4/6: 517-555. p., russkoe zakl., rés. en francais

recenziók:

- Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon. Szerk. Spira György. Bp. Akadémiai K. 1952. 472 p. *Index Ethnographicus* 1 (1956) 2: 109-110. p.
- Graus, Frantisek: *Dejini venkovského lidu v českách v době předhusitské I.* Praha, 1953. 375 p. *Ethnographia* 67 (1956) 4: 672-674. p.

1957

- Három XV.–XVI. századi irat mezőgazdaság-történeti vonatkozásai. *Agrártörténeti Szemle* 1 (1957) 1/2: 36–37. p.

- Anyagi kultúránk a XV. században: a munkaközösség öt esztendeje. Agrártörténeti Szemle 1 (1957) 1/2: 73–79. p.
- Néhány szó az erdő- és szántóföldi váltógazdálkodás magyarországi formájáról. Agrártörténeti Szemle 1(1957) 3/4: 183–191. p.
- Der Ackerbau und seine Produkte in Ungarn im 14. Jahrhundert. Acta Ethnographica 6 (1957) 3/4: 265-321 p. ill.
- A ló becse a középkorban. Ethnographia 68 (1957) 2: 337-342. p. deutsche Zsf.
- ism. üö. Demos 1 (1960) 2: 155. hasáb
- Talajmegtanulmány Szolnok-Doboka, Kolozs, Torda és Alsó-Fehér megyékben a XV. században. Ethnographia 68 (1957) 4: 599-608. p. ill.; deutsche Zsf.
- Középkori mezőgazdaságtörténetünk kutatási módszereiről. Gödöllő; Bp. Mezőgazdasági Kiadó, 1957. 37 p. (Agrártörténeti tanulmányok 1.)
- ism. Barabás Jenő: Ethnographia 68 (1957) 4:642-643. p.
- ism. Leskiewicz, J.: Kwartalnik Historii Kultury Materialnej VI (1958) 4: 482-483. p.
- ism. Vargyas Lajos: Index Ethnographicus 2 (1957) 1: 10. p.
- Beregi falutörvények a XVIII. század fordulójáról. Néprajzi Közlemények 2 (1957) 1–2: 264-281. p. deutsche Zsf.
- Belényesi Márta -Horváth Antal: Tiszaujhely falutörvénye 1611-ből. Néprajzi Közlemények 2 (1957) 3–4: 323-329. p.
- Die Frauen in der Grossfamilien. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, 3 (1957) 2: 524-526.

recenzió:

- Die Frauen in der Grossfamilien. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 3 (1957) 2: 524-526. p.
- Táncművészeti Értesítő 1956. Kiad. a Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Bizottsága. Bp. 1956. Ethnographia 68 (1957) 2: 368-369. p.

1958

- Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél. Bp. Akadémiai K., 1958. 175 p. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára)
- ism. Hoffmann Tamás: Valóság 2 (1959) 2: 103-104.
- ism. Dégh Linda: Ethnographia 69 (1958) 4: 640-642.
- ism. Andrásfalvy Bertalan: Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 5 (1959) 1: 220-222. p.
- ism. John S. Weissmann: Journal of the International Folk Music Council, London XI (1959) 102. p.
- Adatok a régi hegyközségek történetéhez. Két XVIII. századi beregi hegytör-

vény tanulmányai. Néprajzi Közlemények 3 (1958) 1–2: 280-296. p. deutsche Zsf.

- Somogyi adatok a halottsiratás és halotti tor történetéhez. Néprajzi Közlemények 3 (1958) 4: 338-343. p. deutsche Zsf.
- Egy XVI. századi főúri étrend kultúrtörténeti és néprajzi tanulmányai. (A Nádasdyak 1550-ből származó számadásai alapján). Néprajzi Értesítő 40 (1958) 133-153. p. + 5 t. ill.; deutsche Zsf.
- Kerített település és gazdálkodás kapcsolata néhány zalai irtásos falunál egy 1460-as határjárás alapján. Ethnographia 69 (1958) 1: 117-127. p. deutsche Zsf.

recenzió:

- Néprajzi Értesítő [Ethnographische Mitteilungen], Bd. XXXVIII. Budapest, 1956. Red. von L. Szolnoky. 336 Seiten. Jahrbuch des Ethnographischen Museums, Budapest. Acta Ethnographica 7 (1958) 1/2: 250-252. p.

1959

- Bibliografia prac wegierskich do dziejów gospodarstwa wiejskiego za rok 1956. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej VII (1959) 1: 143-144. p.
- Beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti Bizottságának megalakulásáról és terveiről. Ethnographia 70 (1959) 1/3: 469-470. p.
- Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdyak 1540-1550-ös számadásaiból, 1-2. köt. sajtó alá rend. Belényesy Márta, közrem. Gáborján Alice. Bp. Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum, 1959-1960. (Történeti – néprajzi füzetek 1-2.)
- ism. Földes László: Ethnographia 73 (1962) 3: 483-485. p.
- ism. Jenei Ferenc: Irodalomtörténeti Közlemények 67 (1963) 3: 373-374. p.

recenzió:

- Néprajzi Értesítő, Bd. XXXIX. 1957. Acta Ethnographica 8. (1959) 1/2: 151-155. p.

1960

- Über die mittelalterlichen Forschungen in der ungarischen Volkskunde. Acta Ethnographica 9 (1960) 1/2: 203-212. p.
- A permanens egymezős földhasználat és a két- és háromnyomásos rendszer ki-

alakulása Magyarországon a középkorban. *Ethnographia* 71 (1960) 1: 81-106. p. russkoe zakl., deutsche Zsf.

- Egyezség a kőröshegyi Jobbágyak és az Uraság között az Úrbéri legelő elkülönzés és Úrbéri faizás tekintetében – 1847. Május 21-én. *Ethnographia* 71 (1960) 4: 613-615. p.
- La culture permanente et l'évolution du système biennal et triennal en Hongrie médiévale. *Ergon* 2 (1960) 311-326. p. (suppl. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* VIII.
- Zur Agrarethnographie in Ungarn. *Demos* 1 (1960) 1: 40. hasáb

1961

- Viehzucht und Hirtenleben in Ungarn im 14. und 15. Jahrhundert. In *Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa*. Red. László Földes. Bp. Akadémiai K., 1961. 13-82. p.
- Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa: Ethnographische Studien. Unter Mitwirkung v. Márta Belényesy u. Béla Gunda, redigiert v. László Földes. Bp. Akadémiai K., 1961. 699 p.
- ism. Wolfgang Jacobeit: *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 8 (1962) 2: 479-487. p.

1962

- Az uradalmi cselédek és béresek életére vonatkozó történeti kutatások fontossága. *Ethnographia* 73 (1962) 1: 140-141. p.
- Adat a magyarországi úrmértékek XIV. századi történetéhez. *Ethnographia* 73 (1962) 2: 338.
- Beszámoló a Néprajz Történeti Archivuma kiépítéséről. *Ethnographia* 73 (1962) 1: 157-163. p.

1963

- A XV-XVI. századi jobbágy-összeírásokról, mint a paraszti gazdaság és háztartás egyes formáinak statisztikai értékű forrásairól. *Ethnographia* 74 (1963) 3: 493.

1964

- A parlagrendszer XV. századi kiterjedése Magyarországon. *Ethnographia* 75. (1964) 3: 321-349. p. russkoe zakl., deutsche Zsf.

1967

- La culture temporaire et ses variantes en Hongrie au XVe siècle. Acta Ethnographica 16 (1967) 1/2: 1-34. p. russkoe zakl.

1969

- Hufengrösse und Zugtierbestand der bäuerlichen Betriebe in Ungarn im 14.-15. Jahrhundert. In Viehvirtschaft und Hirtenkultur. Hrsg. v. László Földes. Bp. Akadémiai K. 1969. 460-502. p.

szerkesztői tevékenység

- Ethnographia 1959-1967 szerk. biz.

Belényesy Márta életútja

Debrecenben született 1921 március 8-án. Apja dr. Belényesy Károly (1883-1958), földbirtokos és ügyvéd. Anyja Bene Klára (1895-1960). Szülei és felmenői földbirtokosok voltak Szabolcs, Bereg és Zemplén megye összehordó vidékein. Apja 1939 után Beregszászon megszervezte a helyi levéltárat, aminek előfeltétele volt, hogy fél éves gyakorlatot szerezzen hozzá a budapesti Országos Levéltárban.

Gyermekkorát a családi birtokon töltötte Barabás községben (Bereg m.). Elemi iskoláit magántanulóként végezte, a vizsgáit minden esztendőben Debrecenben tette le.

1935-1939 Gimnáziumi tanulmányait végzi Nyíregyházán, a Geduly Henrik Evangélikus Gimnáziumban. Gimnáziumi évei alatt Nyíregyházán lakott és fizetős diák volt egy szállásadó tanárnő otthonában.

1939 Néhány hónapot Debrecenben töltött a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemhez tartozó főiskolán. Tanulmányait betegség miatt kellett megszakítania.

1939 Bereg megye Magyarországhoz visszakerült részein egyházi műemlékeket, főként templomokat fényképezett és a református egyház tulajdonában álló textíliákat, cserép-, fajansz- és ónedényeket rajzolta. Ezt a dokumentációt a Magyar Mezőgazdasági Múzeum őrzi Budapesten.

1941-1946 Egyetemi tanulmányait végzi a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Viski Károly etnográfus és Tompa Ferenc ősrégész professzor kedves tanítványa. Hallgatta Zichy István viselettörténet előadásait. Diákként kapcsolódott be a falukutató mozgalomba, a Táj és Népkutató Központ terepmunkálataiba.

1944 Beregszászon maradt édesanyja kitelepítése otthonából.

1944-1945 Kiszgadzapárti édesapja, Bajcsy Zsilinszky Endre híve, a német megszállás és Budapest ostroma idején a fővárosban bujkált. Belényesy Márta is részt vett az antifasiszta mozgalomban. Földeák Ferenc zsidó származású katonaszökevény oldalán deportálásra ítélt zsidók megmentésére irányuló akciókban vett részt.

1945 Beiratkozását az utolsó szemeszterre Viski Károly teszi lehetővé számára azáltal, hogy kifizeti a tandíját.

1946 Bölcsész diploma megszerzése a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán *summa cum laude* minősítéssel.

- A háború utáni években Kiss Sándor munkatársaként kapcsolódott be a Parasztszövetség munkájába, csatlakozott a Független Ifjúság mozgalomhoz.
- 1946 Kutatóként alkalmazzák a korábban Teleki Pálról elnevezett, akkor már Keleteurópai Tudományos Intézet Néptudományi Osztályán.
- 1947 Bölcsészdoktorátus megszerzése a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen „Adatok a tanyakialakulás történetéhez” című értekezése alapján.
- 1948 Doktori értekezése könyv alakban megjelenik a Néptudományi Intézet kiadásában.
- 1948 Házasságot köt Maksay Ferenc történész levéltári kutatóval
- 1949 Édesanyja áttelepítése a szovjet Kárpát-Ukrajnából Magyarországra.
1949. augusztus 29. Megszületik fia, Maksay Gábor
- 1949 őszén Elveszíti állását a Néptudományi Intézet jogutód nélküli megszüntetése következtében. Formálisan az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Ortutay Gyula vezetése alatt álló Néprajzi Intézetébe kerül. 1949. XI. 24. – 1951. V. 9. között tudományos tisztviselő. Átmenetileg mozi-pénztárosként dolgozik, szülei eltartásáról is gondoskodnia kell.
- 1950 Az Iparművészeti Múzeum restaurátor műhelyében alkalmazzák.
- 1951 Középkoros régész-történész muzeológusként alkalmazzák a Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumában.
1951. V. 9. – 1954. II. 2. Muzeológus a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja alkalmazásában a budapesti Néprajzi Múzeumban.
- 1951 Az „Anyagi kultúránk a XV. században” kutatói munkaközösség és tervmunka felelős vezetője.
1954. II. 2.-1963. II. 28. A budapesti Néprajzi Múzeum főmunkatársa.
- 1957 Az akkor alakult MTA Agrártörténeti Bizottság titkára, egyik alapítója.
- 1957 Az Agrártörténeti Szemle szerkesztő bizottságának tagja
1956. okt. 14. A történeti néprajz terén végzett kiváló munkájáért Darvas József népművelési miniszter dicséretben részesíti.
- 1958 Meg jelenik „Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél” című kötete a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában, az Akadémiai Kiadó gondozásában.
- 1959-1967 Az Ethnographia szerkesztő bizottságának tagja
1960. április 4. Megkapja „A szocialista kultúráért” elnevezésű állami kitüntetést.
- 1960 Megismerkedik Lengyel József íróval, akihez az író 1975-ben bekövetkezett haláláig szoros barátság fűzte.
- 1963 A Néprajzi Múzeum státusából áthelyezik akadémiai kutatónak, tudományos munkatársi minőségben az MTA 1962-ben alapított és az ELTE Folklore Tanszékére telepített Néprajzi Kutatócsoportjába. Munkáltatója 1963. május 1. 1966. március 15. között formálisan az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya.
- 1966 Molnár Erik igazgató hívására áthelyezik az MTA Történettudományi Ku-

- tatóintézetébe. 1963. március 16. -1976. aug. 31. között az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa.
- 1968-1969 Lengyel József megbízásából tematikailag feldolgozza az író 1955-1969 között keletkezett naplófeljegyzéseit.
1976. május 1. Nyugdíjazás címén (felmondási idővel) elbocsátják az MTA Történettudományi Intézetéből.
1976. második fele A Nagytétényi úti SKÁLA Szövetkezeti Áruház képesítés nélküli, ny. eladója a Házipar- és Népművészet Osztályon (1976. okt. 18.-1977. jan. 18.).
- 1977-1987. Órabéres takarítónő.
1988. szeptember 11-én a Magyar Rádió Gondolat-jel című műsorában beszél arról, hogy a Lengyel József írói hagyatékának gondozását vállaló kuratórium az író akaratával egészen ellentétes módon működött.
- 1989 Beadvánnyal fordul az Írószövetséghez és kéri a Lengyel-hagyaték sorsának tisztázását.
- 1989 Soros alapítványi ösztöndíjban részesül.
- 1991 Göncz Árpád köztársasági elnökhöz fordul és méltányossági alapon kárpótlást, nyugdíjrendezést kér.
- 1992 Nyugdíját méltányosságból, Göncz Árpád közbenjárása nyomán, megemelik.
2008. október 30. Az ELTE Tanácsától átveszi a doktorálásának 60 éves évfordulója alkalmából neki adományozott Gyémántdiplomát.
2009. május 28. Megjelenik a Magyar Néprajzi Társaság éves közgyűlésén és átveszi az 55 éves társasági tagságát elismerő emléklapot..
- 2009-2010 Az „Anyagi kultúránk a XV. században” címen végzett tervmunka jegyzeteit, adatanyagát átadja a Magyar Mezőgazdasági Múzeumnak megőrzésre és további hasznosításra.